

ВУЗЬКА
СТЕЖКА
НА
ДАЛЕКУ
ПІВНІЧ

УДК 821.111(94)-31
ББК 84(8АВС)
Ф 71

THE NARROW ROAD TO THE DEEP NORTH
Copyright © 2013, Richard Flanagan
All rights reserved

Ричард Фленеган

Ф 71 Вузька стежка на далеку північ [Текст] : роман / Ричард Фленеган; переклад з англ. Віктора Дмитрука. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. — 464 с.

ISBN 978-617-679-389-2

«Вузька стежка на далеку північ» — роман австралійського письменника Ричарда Фленегана, за який він здобув Букерівську премію 2014 року. Це історія військовополонених часів Другої світової, які будували залізницю між Бірмою і Таїландом, так звану «Дорогу смерті» — бо тисячі з них гинули в джунглях від каторжної роботи, недуг та виснаження... Роман для тих, хто не любить читати романів про війну. Роман, що складається в одне ціле на останніх сторінках, — і від цього перехоплює подих... Роман, у якому ви не знайдете особливих художніх прийомів: автор веде оповідь розважливо, зосереджено й тихо, без зайвих деталей та сентиментів — і твір, назву для якого автор запозичив у японського середньовічного поета Мацуо Басьо, ніби й справді перетворюється на графічну замальовку, що ілюструє збірку давньої японської поезії...

УДК 821.111(94)-31
ББК 84(8АВС)

В книжці збережено правопис автора.

Ричард Фленеган © текст, 2013
Віктор Дмитрук © переклад, 2017
Тетяна Омельченко © обкладинка, 2017
Ульф Андерсен © фото, 2010
Видавництво Старого Лева ©
українське видання, 2017

ISBN 978-617-679-389-2 (укр.)
ISBN 9780701189051 (англ.)

Усі права застережено

Переклад з англійської
Віктора Дмитрука

ВУЗЬКА
СТЕЖКА
НА
ДАЛЕКУ
ПІВНІЧ

Ричард
Фленеган

Видавництво Старого Лева
Львів — 2017

В'язневі san byaku san jū go (335)

Мамо, вони пишуть вірші.

Пауль Целан

*Бджола
виборсується
з півонії.*

Басьо

1

Чому на початку світу завжди з'являється світло? Першими спогадами Дорріго Еванса були спогади про сонце, яке заливало церкву, де він сидів з мамою і бабусею. Дерев'яну церкву. Сліпуче сонце, а він хилитається вперед і назад, в оту дивовижну ясноту — і знову в руки жінок. Жінок, які любили його. Наче входиш у море і повертаєшся на берег. Знову і знову.

Будь благословен, каже мати, обіймаючи його, а тоді відпускаючи. Будь благословен, хлопчику.

Це було, напевно, 1915 чи 1916 року. Він мав рік чи два. Тіні з'явилися пізніше — як рука, що піднімається вгору, її чорний контур стрибає у світлі газової лампи. Джеккі Мегвайр сидів у невеличкій темній кухні Евансів і плакав. Ніхто тоді не плакав, крім маленьких дітей. Джеккі Мегвайр був старий чоловік, може, років сорока, може, старший, і намагався витерти сльози зі свого дзюбatego обличчя тильною стороною долоні. Чи, може, пальцями?

Тільки його плач закарбувався в пам'яті Дорріго Еванса. Звук був такий, наче щось ламалося. Цей завмираючий ритм нагадував йому стукіт задніх лап крілика по землі, коли його душить сильце, єдиний схожий звук, який він будь-коли чув. Йому було дев'ять років, він зайшов у дім, щоб мати подивилася на кривавий пухир на його великому пальці, і не

мав більше з чим його порівняти. До цього він тільки раз бачив, як доросла людина плакала, вражаюча мить, коли його брат Том повернувся з Великої війни у Франції і вийшов з поїзда. Кинув свій наплічник у гарячу пилюку між рейками і несподівано розплакався.

Дорріго Еванс розглядав брата й думав, що ж має трапитись, аби це змусило дорослу людину плакати. Пізніше плач став простим ствердженням почуття, а почуття — єдиним компасом у житті. Почуття стало модним, а емоція — театром, у якому люди були акторами і вже більше не знали, ким вони є поза сценою. Дорріго Еванс проживе достатньо довго, щоб бачити всі ці зміни. І він пам'ятатиме часи, коли люди соромилися плакати. Коли вони боялися слабкості, яку виказує плач. Клопотів, які після нього настають. Він доживе до того, коли бачитиме, як хвалять людей за те, що не варте похвали, просто тому, що правда, як вважалося, завдасть шкоди їхнім почуттям.

У ту ніч, коли Том повернувся додому, вони спалили кайзера на вогнищі. Том нічого не казав про війну, про німців, про гази і танки, і про траншеї, про які вони всі чули. Він взагалі нічого не сказав. Почуття однієї людини не завжди дорівнюють усьому тому, чим є життя. Часом вони взагалі не дорівнюють нічому важливому. Він просто дивився у вогонь.

2

Щаслива людина не має минулого, а нещасна людина не має нічого іншого. У старості Дорріго Еванс вже не знав, чи він прочитав це, чи сам вигадав. Вигадав, усе переплутав і знищив. Безжально знищив. Камінь у пісок у пил у твань

у камінь, і так вже ведеться на світі, як казала його мати, коли він вимагав пояснень того, чому в світі діється саме так чи так. Світ є, казала вона, він просто є, хлопчику. Він намагався витягти із землі камінь, щоб збудувати форт для своєї гри, і тут інший, більший камінь торохнув його по пальцю — і під нігтем утворився великий і болючий кривавий пухир.

Мати висадила Дорріго на кухонний стіл, де світло від лампи було найяскравішим, і, уникаючи дивного погляду Джекі Мегвайра, підтягла його палець ближче до світла. Поміж схлипами Джекі Мегвайр зумів дещо розказати. Минулого тижня його дружина сіла з наймолодшим дитинчам у поїзд до Лаунстона і не повернулася.

Мати Дорріго взяла в руку ніж для м'яса. Уздовж вістря тяглася кремова смуга застиглого баранячого жиру. Вона встромила кінчик ножа поміж жарини в кухонній плиті. Вгору знялося кільце диму й наповнило кухню запахом горілої баранини. Вона витягла ніж з вогню, його розжарений червоний кінчик блискотів іскорками, схожими на золотий пил, і здавався Дорріго водночас чарівним і страхітливим.

Тримайся, сказала вона, схопивши його за руку так сильно, що він перелякався.

Джекі Мегвайр у цей час розказував, як він сів у поштовий поїзд до Лаунстона і поїхав шукати її, але ніде не міг знайти. Дорріго Еванс спостерігав за тим, як розжарений червоний кінчик торкнувся його нігтя, а той задимів, і мати пропала дірку в кутикулі. Він почув, як Джекі Мегвайр сказав —

Вона зникла з лица землі, місис Еванс.

А дим поступився місцем маленькому фонтанчику темної крові з пальця, і біль від кривавого пухиря й жах від розжареного ножа для м'яса минули.

Забирайся, сказала мама, зіштовхуючи його зі столу. Давай, забирайся, хлопчику.

Зникла! сказав Джеккі Мегвайр.

Усе це діялося в ті дні, коли світ був широким, а острів Тасманія все ще був світом. І серед усіх його далеких і забутих поселень небагато було таких далеких і забутих, як Клівленд, сільце душ на сорок, де жив Дорріго Еванс. Давнє поселення каторжників, яке занепало у важкі часи й зникло з пам'яті, зараз виживало як залізничний тупик, жменька підупалих георгіанських будиночків і розкиданих дерев'яних котеджів, обрамлених верандами, пристанище для тих, що пережили століття заслання й занепаду. Тлом були ліси, де росли м'ятні евкаліпти й сріблясті акації, які колихалися й танцювали під пекучим сонцем, а життя було спекотним і важким улітку і суворим, просто суворим, узимку. Електрика й радіо ще тільки мали з'явитися, і якби не те, що це були вже 1920-ті роки, їх би можна було сприйняти за 1880-ті чи навіть за 1850-ті. Мине багато літ, і Том, людина, не схильна до алегорій, але, можливо, спонукуваний (так принаймні думав Дорріго в той час) своєю близькою смертю, яка доповнювалася жахом минулого — буцім усе життя є тільки алегорією, а того, що відбувається насправді, немає, — скаже, що це схоже на довгу осінь вмираючого світу.

Їхній батько був ремонтником на залізниці, і сім'я мешкала в одноповерховому дерев'яному будиночку, що належав Тасманській державній залізниці, біля самої колії. Улітку, коли вода зникала, вони брали воду з цистерни, встановленої для паровозів. Спали під шкурами опосумів, на яких вони ставили пастки, а харчувалися переважно кріликами, яких

відловлювали, кенгуру, на яких полювали, картоплею, яку вирощували, і хлібом, який самі випікали. Батько, що пережив депресію 1890-х років і бачив, як люди вмирали з голоду на вулицях Хобарта, не міг повірити своєму щастю, коли опинився в такому робітничому раю. Щоправда, у менш оптимістичні часи він, бувало, казав: «Живеш, як собака, і помреш, як собака».

Дорріго Еванс знав Джекі Мегвайра зі святкових днів, які вони іноді влаштовували собі з Томом. Щоб дістатися до Тома, він їхав у візку Джо Пайка від Клівленда до повороту на Фінгал Веллі. Поки стара конячка, яку Джо Пайк називав Грейсі, легенько бігла вперед, Дорріго погойдувався вперед і назад і уявляв собі, як він перетворюється на одну з гілок височенного м'ятного евкаліпта, що розгойдується й летить у високому синьому небі над головою. Він вдихав запах вологої кори й сухого листя і розглядав зграйки зелених і червоних мускусних папужок, які весело шварготіли високо вгорі. Він усотував у себе спів юрків і золотокрилих медолюбів, крики сорокопудів, схожі на ляскіт батога, які чергувалися з розміреним цокотом копит Грейсі, а також з рипінням і дзенькотом шкіряних посторонків, і дерев'яних голобель, і залізних ланцюжків — цілий світ відчуттів, які поверталися у снах.

Вони їхали старою дорогою для диліжансів, повз той готель для пасажирів диліжансів, який залізниця залишила без роботи, і він стояв мало не занедбаною руїною, де мешкало кілька збіднілих сімей, серед яких і сім'я Джекі Мегвайра. Раз на кілька днів хмара пилюки звітувала появу автомобіля, з кущів і з будинку з'являлися дітлахи й переслідували ревучу хмару, аж поки легені починало пекти вогнем, а ноги ставали свинцевими.

На повороті на Фінгал Веллі Дорріго Еванс зісковзував на землю, махав Джо і Грейсі на прощання рукою і рушав пішака до Люелліна, містечка, примітного тим, що воно було ще меншим за Клівленд. Дійшовши до Люелліна, він повертав на північний схід, через поле і, орієнтуючись на великий, вкритий снігом масив Бен Ломонда, прямував через буш^{*} у напрямку засніженої території за Беном, де Том працював — по два тижні через один — ловцем опосумів. Аж після полудня він добирався до Томового дому, печери, яка ховалася в заглибині під самим гребенем. Печера була трохи меншою за їхню кухню, і в найвищому місці Том міг стояти, нахиливши голову. На обох кінцях вона звужувалась подібно до яйця, а вхід був схований під виступом, тому там усю ніч міг горіти вогонь, обігриваючи житло.

Іноді Том, який мав трошки більше двадцяти років, дозволяв Джекі Мегвайру попрацювати разом з ним. Том, у якого був гарний голос, часто співав увечері одну-дві пісні. А потім, сидючи біля вогнища, Дорріго читав уголос з якогось старого *Bulletin* або *Smith's Weekly*^{**}, що складали бібліотеку двох ловців опосумів, Джекі Мегвайру, який не вмів читати, і Томові, який казав, що вміє. Вони любили, коли Дорріго читав колонку порад тітоньки Роуз або балади бушу, які вони вважали *розумними*, а часом навіть *дуже розумними*. За якийсь час Дорріго почав запам'ятовувати для них інші вірші зі шкільної книжки, яка називалася «Англійський Парнас». Їхнім улюбленим був «Улісс» Теннісона.

З усмішкою на дзюбатовому обличчі, Джекі Мегвайр казав у світлі вогнища, що було яскравішим за щойно вий-

* В Австралії та Південній Африці — необроблена земля, вкрита чагарниками (*тут і далі пояснення перекладача*).

** Популярні австралійські часописи того часу.

нятий з печі сливовий пудинг: О, ці старигани! Вони могли зв'язувати всі ці слова міцніше за мідне сильце, яке душить крілика!

І Дорріго не сказав Томові, що він бачив за тиждень до того, як місіс Джекі Мегвайр зникла: як його брат рукою ліз їй під спідницю, а вона — маленька, екзотично смаглява, збуджена жінка — спиралася на курник позаду будинку для пасажирів диліжансів. Томове обличчя тулилося до її шиї. Він знав, що його брат цілує її.

Упродовж багатьох років Дорріго часто думав про місіс Джекі Мегвайр, справжнього імені якої він ніколи не знав, справжнє ім'я якої було схоже на їжу, що снилася йому кожного дня у таборах для військовополонених, — вона була і водночас її не було, — розсаджуючи йому мозок, щось, що завжди зникало, як тільки він простягав до нього руку. І по якимсь часі він уже думав про неї не так часто, а ще по якимсь часі він більше не думав про неї взагалі.

3

Дорріго був єдиним з усієї сім'ї, хто у дванадцять років успішно склав випускний тест після початкової школи і таким чином отримав стипендію на навчання в середній школі Лаунстона. Він був старшим за своїх однокласників. У перший же день, в обід, він опинився на — як його називали — верхньому дворі, пласкому майданчику, вкритому пожухлою травою і пилом, корою і листям, з кількома великими евкаліптами на одному кінці. Він розглядав великих хлопців з третього і четвертого класів, деякі вже з бачками, хлопців з чоловічими м'язами, які вишикувались у два нерівні

ряди, штовхаючись, вовтузячись, рухаючись, як у якомусь ритуальному танці. Потім почалася дивовижа — «удар за ударом». Один із хлопчаків ногою бив м'яч зі свого ряду через весь двір в інший ряд. Усі хлопці з того ряду бігли гуртом до м'яча і — якщо він летів високо — стрибали, намагаючись упіймати його. І якою б запеклою не була боротьба за очки, якщо хтось домагався успіху, він одразу ставав недоторканим. І йому належала нагорода — право пробити м'яч назад в інший ряд, де все знову повторювалося.

Так воно і відбувалося впродовж усієї обідньої перерви. Безперечно, старші хлопці домінували, отримуючи найбільше очок, здобуваючи найбільше можливостей на удар. Деякі молодші хлопці діставали декілька очок і ударів, багато хто — по одному або й жодного.

Першого дня Дорріго за всім цим спостерігав. Інший хлопчик з першого класу сказав йому, що треба бути хоча б у другому класі, перш ніж зможеш на щось сподіватися в «ударі за ударом» — великі хлопці надто сильні й надто швидкі, вони запросто могли вгатити ліктем по голові, кулаком в обличчя, коліном у спину, аби тільки позбутися суперника. Дорріго помітив, що деякі менші хлопці крутилися за кілька кроків позаду команд, готові підібрати випадковий м'яч, який пролітатиме високо над натовпом.

Другого дня він приєднався до них. А третього вже був мало не за спинами гравців і над їхніми плечима помітив маленьку крапочку, яка після удару летіла високо в їхньому напрямку. На якусь мить вона задулила сонце, і він зрозумів, що цей м'яч він забере. Він відчував запах червоних мурашок в евкаліптах, відчував, як в'юнкі тіні їхніх гілок ковзають по ньому, коли він побіг уперед, поміж гравцями. Час застиг, він знайшов потрібне йому місце в тій штовханні,

куди збіглися найбільші, найсильніші хлопці. Він зрозумів, що м'яч, який завис під сонцем, належить йому, і все, що йому треба зробити, це піднятися вгору. Очі його були прикуті тільки до м'яча, але він відчував, що нічого не вдіє, якщо бігтиме з тією ж швидкістю, що й зараз, і тому підскочив високо вгору, стопи знайшли спину одного з хлопців, коліна — плечі іншого, і він видерся аж у сліпучий блиск сонця, над усіма іншими хлопцями. У кульмінаційну мить боротьби його руки простяглися високо вгору, він відчув, як м'яч потрапив у них, і вже знав, що тепер може почати падати з сонця.

Міцно обхопивши м'яч руками, він гепнувся на спину так сильно, що з нього майже вибило дух. Хапаючи зі стоном повітря, він звівся на ноги й стояв у сонячному світлі, тримаючи овальний м'яч і вже готуючись увійти тепер у більший світ.

Він поточився назад, і юрба шанобливо розступилася, розчищаючи для нього місце.

Хто ти, мати твою, такий? запитав якийсь великий хлопець.

Дорріго Еванс.

Це було класно, Дорріго. Твій удар.

Запах кори евкаліпта, яскраве, блакитнувате світло тасманського полудня, таке різке, що він мусив добре примружитись, аби воно не різало очі, пекучі сонячні промені на пружній шкірі, грубуваті, короткі тіні інших, відчуття того, що стоїш на порозі радісного входження у новий Всесвіт, а твій старий залишається пізнаваним, стійким і ще не втраченим — він був свідомий всього цього, як і гарячої пилюки, поту інших хлопців, сміху, дивної, чистої радості того, що ти разом з іншими.

Давай, бий! почув він, як хтось кричить. Бий цей клятий м'яч, поки не подзвонив дзвоник і все не закінчилося.

І в найглибших глибинах свого ества Дорріго Еванс зрозумів, що все його життя було мандрівкою до цієї миті, коли він злетів до сонця, а тепер уже завжди мандруватиме звідти назад. Ніщо ніколи не буде для нього таким реальним. Життя ніколи більше не буде настільки сповненим смислу.

4

Розумні паскудники, хіба ні? сказала Емі. Вона лежала з ним у ліжку в готельному номері через вісімнадцять років після того, коли він бачив, як Джекі Мегвайр плакав перед його матір'ю і та крутила пальчиком у його підстрижених кучерях, а він декламував їй «Улісса». Номер на четвертому поверсі занедбаного готелю виходив на велику веранду, яка — закриваючи вид на дорогу вниз і пляж навпроти — створювала ілюзію, що вони перебувають у Південному океані і чують, як його хвилі безустанно розбиваються й відкочуються унизу.

Це такий фокус, сказав Дорріго. Як витягти монетку з чийогось вуха.

Ні, неправда.

Ні, сказав Дорріго. Неправда.

А тоді що це?

Дорріго не був упевнений.

І греки, троянці — до чого це все? Яка різниця?

Троянці — це була сім'я. Вони програють.

А греки?

Греки?

Ні. Балакуни порту Аделаїда. Звичайно, греки. Хто вони такі?

Насильство. Але греки — наші герої. Вони виграють.

Чому?

Він не знав, чому саме.

Ну, був там у них такий фокус, сказав він. Троянський кінь, дарунок богам, у якому ховалася смерть для людей, одне, сховане в іншому.

Тоді чому ми не ненавидимо їх? Греків?

Він не знав, чому саме. Що більше він думав про це, то менше міг пояснити, чому так має бути або чому троянський рід був приречений. Мав відчуття, що *боги* — це просто інша назва для часу, але він відчував, що було б такою самою дурницею сказати щось подібне, як і припустити, що богів ми ніколи не зможемо здолати. Але у двадцять сім років, незабаром двадцять вісім, він уже був певною мірою фаталістом у ставленні до власної долі, якщо не до долі інших людей. Це виглядало так, ніби життя можна було показати, але неможливо було пояснити, а слова — усі слова, які нічого не називали прямо — були для нього найправдивішими.

Він дивився понад голим тілом Емі, понад серповидною лінією між її грудьми й стегном в ореолі крихітних волосинок, туди, де за старими засксленими дверима з їх облупленою білою фарбою місячне світло витворювало вузьку стежку на морі, яка тікала від його погляду в розкинуті крила хмар. Це мало такий вигляд, ніби вона чекає його.

Мета моя незмінна:

Плисти на захід, де сідає сонце

І зорі заходу купаються у морі —

аж поки не помру.

Чому ти так любиш слова? почув він запитання Емі.

Його мати померла від туберкульозу, коли йому було дев'ятнадцять. Його в цей час не було там. Він навіть не на Тасманії був, а на континенті, де вивчав медицину, отримавши стипендію в Мельбурнському університеті. Правду кажучи, їх розділяло більш ніж одне море. В Ормондському коледжі він зустрічав людей з видатних сімей, предки яких сягали часів ще до відкриття Австралії, аж до видатних родів в Англії. Вони могли перерахувати цілі покоління своїх родин, свої політичні посади, і компанії, і династичні шлюби, свої помістя й овечі пасовиська. Лиш постарівши, він почав розуміти, що багато з цього було більшою вигадкою, ніж міг би навігадувати сам Троллоп.

З одного боку, це було надзвичайно нудно, з іншого, захопливо. Він ніколи раніше не зустрічав настільки самовпевнених людей. Євреї і католики були нижчими, ірландці — гидкими, китайці і аборигени — навіть не людьми. Вони не обмірковували цього. Вони це знали. Незвичайне дивувало його. Їхні кам'яні будинки. Вага їхнього столового срібла. Їхня повна необізнаність із життям інших людей. Їхня сліпота до світу природи. Він любив свою сім'ю. Проте він не пишався нею. Головним її досягненням було виживання. Йому знадобиться ціле життя, щоб оцінити, яке ж це було досягнення. Однак у той час — опинившись сам на сам із почестями, багатством, маєтками й славою, які він побачив уперше в житті, — воно здавалося поразкою. І замість відчувати сором, він просто тримався від них осторонь аж до матеріної смерті. Під час похорону він не плакав.

Ну, то що, Доррі, сказала Емі. Чому? Вона потягла пальчиком по його нозі.

Пізніше він став боятися закритих приміщень, натовпів, трамваїв, поїздів і танців, усього того, що заштовхувало його всередину і відрізало від світла. Йому важко було дихати. У снах він чув, як вона кличе його.

Хлопчику, казала вона, ходи сюди, хлопчику.

Але він не йшов. Він мало не завалив екзамени. Він читав і перечитував «Улісса». Він ще раз зіграв у футбол, шукаючи світло, той світ, який побачив краєчком ока в церкві, знову й знову піднімаючись до сонця, поки не став капітаном, поки не став лікарем, поки не став хірургом, поки не опинився в цьому готелі в одному ліжку з Емі, розглядаючи, як встає місяць над долиною її живота. Він читав і перечитував «Улісса».

*Згасає довгий день, і тихо сходить місяць, і безодня
Жаліється на різні голоси. Приходьте, друзі,
Ще ж бо не пізно буде пошукати новіший світ.*

Він схопився за світло на початку світу.

Він читав і перечитував «Улісса».

Він знову подивився на Емі.

Бо вони були найпершими з того прекрасного, що я знав у житті, сказав Дорріго Еванс.

5

Коли він за годину прокинувся, вона вже помалювала губи на вишнево, підмалювала свої блакитні очі й підбила волосся, щоб відкрити обличчя.

Емі?

Мені вже треба йти.
Емі —
Крім того —
Побудь ще.
Навіщо?
Я —
Навіщо? Я вже чула це —
Я хочу тебе. Щоразу, коли я можу тебе мати, я хочу тебе.
— дуже багато разів. Ти покинеш Еллу?
Ти покинеш Кіта?
Треба йти, сказала Емі. Я попередила, що прийду за го-
дину. Вечірка з картами. Можеш повірити?
Я повернуся.
Правда?
Правда.
А потім?
Це мало бути таємницею.
Ми?
Ні. Так. Ні, війна. Військова таємниця.
Що?
Ми відпливаємо. В середу.
Що?
Через три дні після —
Я знаю, коли середа. Куди?
На війну.
Куди?
Звідки ми знаємо?
Куди ти вирушаєш?
На війну. Вона всюди, війна, хіба ні?
Я ще побачу тебе?
Я —

Ми? А ми?
Емі —
Доррі, я ще побачу тебе?

6

Дорріго Еванс мав таке відчуття, ніби в хрипких дрижаках минуло років п'ятдесят десь у морозильнику. Таблетка від ангіни вже почала діяти, стиск у грудях відступив, поколювання в руці припинилося, і хоча якийсь шалений, непіддатний медицині дискомфорт залишався в його тремтячій душі, він почував себе достатньо добре, аби повернутися з готельної ванни у спальню.

Ідучи до ліжка, він дивився на її голе плече з його м'якенькою плоттю й обрисами, які ніколи не переставали збуджувати його. Вона трохи підняла прим'яте після сну обличчя і запитала —

Що ти казав?

Коли він знову ліг і пригорнувся до неї, то зрозумів, що вона має на увазі оту розмову, до того, як заснула. Десь далеко — немов всупереч усім меланхолійним звукам, які пропливали рано-вранці їхнім номером міського готелю — нестямно ревував автомобіль.

Смаглявець, прошептав він їй у спину, наче це було очевидним, потім, зрозумівши, що це не так, додав, Гардінер. Його нижня губа торкалася її спини, коли він говорив. Я не можу пригадати його обличчя, сказав він.

Не схоже на твоє, відповіла вона.

Це безглуздо, подумав Дорріго Еванс, Смаглявець Гардінер помер, і все це зовсім безглуздо. І замислився, чому він

не може написати нічого настільки очевидного й чому не може побачити обличчя Смаглявця Гардінера.

Від нього анітрішечки не втечеш, сказала вона.

Дорріго усміхнувся. Він так і не зумів звикнути до того, що вона вживає такі словечка, як «анітрішечки». Хоча він знав, що в душі вона вульгарна, її виховання вимагало таких примхливих мовних дивацтв. Він притиснув сухі губи до м'якоті її плеча. Що є в цій жінці такого, що примушує його навіть зараз тремтіти, наче рибу?

Неможливо увімкнути телевизор чи розгорнути журнал, продовжувала вона, насолоджуючись власним жартом, щоб не побачити, як там стирчить цей ніс.

І Дорріго Евансу справді здавалося, що його обличчя, від якого він ніколи не був у захопленні, — повсюди. Відтоді, як до нього привернули громадську увагу три тижні тому в телевізійному шоу про його минуле, воно дивилося на нього звідусіль, від бланків добродійних організацій до пам'ятних монет. З великим носом, приголомшене, дещо розгублене; кучеряве, колись темне волосся перетворилося на розріджену білу хвилю. У роки, які для більшості його однолітків вважалися *роками згасання*, він знову піднімався до світла.

Нез'ясованим для себе чином він останніми роками став героєм війни, відомим і знаменитим хірургом, всезагальним символом часу й трагедії, героєм біографій, п'єс і документальних фільмів, об'єктом поклоніння, агіографій, лестоців. Він розумів, що має деякі спільні риси, звички та спільну історію з героями війни. Але він не був таким героєм. Йому просто більше пощастило з виживанням, ніж з умиранням, і залишалося вже не так багато людей, які могли б носити мантію військовополоненого. Відкинути цю пошану

означало б образити пам'ять тих, які вже померли. Він не міг так вчинити. А крім того, уже не мав на це сил.

Як би його не називали — герой, боягуз, брехун, — здавалося, що все це стосується його чимраз менше й менше. Все це належало світові, який ставав для нього все віддаленішим і нереальнішим. Він розумів, що ним захоплювалася нація, хоча ті, котрі мусили працювати з ним як зі старіючим хірургом, вважали його безнадійним, а ще його певною мірою зневажало й, можливо, заздрило йому багато інших лікарів, які робили те саме в інших таборах для військово-полонених але, на жаль, відчували, що було щось у його характері, чого не було в їхніх, щось, що піднімало його високо над ними в очах нації та її любові.

Чорти б узяти той документальний фільм, сказав він.

Проте був час, коли він не противився такій увазі. Можливо, вона навіть потайки трошки йому подобалась. Але зараз уже ні. Він усвідомлював, що має критиків. Найчастіше він готовий був погодитися з ними. Його слава здавалася йому поразкою проникливості з боку інших. Він уникав того, що вважав деякими очевидними життєвими помилками, такими як політика й гольф. Але його спроба розробити нову хірургічну методику, яка стосувалася видалення ракових пухлин товстої кишки, успіху не мала і, що гірше, у непрямий спосіб призвела, можливо, до смерті декількох пацієнтів. Він ненароком підслухав, як Мейсон назвав його різником. Може, під нинішнім кутом зору, він вчинив безрозсудно. Але він знав, що, якби досяг успіху, то його б вихваляли за відвагу й проникливість. Його постійні романи з жінками й обмани, які неминуче їх супроводжували, були приватними скандалами і не мали публічного розголосу. Він усе ще міг шокувати навіть себе самого — ота легкість

і готовність, з якою він міг брехати, хитрувати і обманювати, — і його власна оцінка самого себе була, як він сам відчував, реалістично низькою. Це не єдине його марнославлення, але воно — серед найбезглуздіших.

Навіть у такому віці — йому виповнилося сімдесят сім минулого тижня — його бентежило те, що накоїв характер у його житті. Врешті-решт він розумів, що та сама безстрашність, те саме небажання зважати на усталені погляди, те саме задоволення від гри і те саме безнадійне прагнення побачити, наскільки він може володіти ситуацією, які штовхали його в таборах допомагати іншим, штовхнули його в руки Лінетти Мейсон, дружини його близького приятеля Ріка Мейсона, ще одного радника Корпорації хірургів, блискучого, видатного фахівця — і абсолютно безрадісного чоловіка. І більш ніж двох-трьох інших. Він сподівався, що в передмові, яку він писав того дня — не обтяжуючи її непотрібними одкровеннями, — нарешті узгодить все певним чином із чесністю смиренності, щоб звести свою роль до того, чим вона й була, тобто до ролі лікаря, не більше й не менше, і відновити заслужену пам'ять про багатьох, які були забуті, тому зосередиться більшою мірою на них, ніж на собі. Глибоко в душі він відчував, що це буде необхідний акт виправлення і каяття. Проте десь ще глибше він побоювався, що таке самоприниження, така скромність лишень спрацьовуватимуть на його користь. Він потрапив у пастку. Його обличчя було повсюди, зате він не міг більше бачити їхніх облич.

Я став ім'ям, сказав він.

Яким?

Теннісон.

Ніколи не чула його.

«Улісс».

Ніхто його більше не читає.

Ніхто нічого більше не читає. Вони думають, що Браунінг — це гвинтівка.

Я гадала, що для тебе є тільки Лоусон.

Так і є. Якщо це не Кіплінг чи Браунінг.

Чи Теннісон.

Я є частиною всього того, із чим мав справу.

Ти це вигадав, сказала вона.

Ні. Це дуже — яке там слово?

Доречно?

Так.

Ти можеш усе це читати напам'ять, сказала Лінетта Мейсон, ведучи рукою по його зморшкуватому стегну. І ще стільки ж. Але не можеш запам'ятати людське обличчя.

Саме так.

Шеллі прийшов до нього разом зі смертю. І Шекспір теж. Вони прийшли до нього непроханими і були зараз такою ж мірою частиною його життя, як і саме його життя. Так наче життя може міститися у книжці, у реченні, у кількох словах. Такі прості слова. Ти прийшов на бенкет смерті. Блідість, холод і мрійливий усміх. О, ці старигани.

Смерть — це наш лікар, сказав він. Він вважав, що в неї дивовижні соски. Того вечора за обідом був присутній журналіст, який розпитував його про бомбардування Хіросіми й Нагасакі.

Можливо, один раз, сказав журналіст. Але двічі? Чому двічі?

Вони були потворами, сказав Дорріго Еванс. Ви навіть не уявляєте собі.

Журналіст запитав, чи жінки й діти теж були потворами? І їхні ненароджені діти?

Радіація, сказав Дорріго Еванс, не вражає наступні покоління.

Але справа була не в тому, і він знав це, а, крім того, він не знав, чи наслідки радіації успадковуються. Хтось колись сказав йому, що ні. Чи що так. Зараз він покладав надії на чимраз крихкіше припущення, що те, що він каже, є правильним, і правильним є те, що він каже.

Журналіст сказав, що він створив сценарій про тих, які вижили, зустрічався з ними й зняв про них фільм. Їхні страждання, сказав він, були жахливими й довічними.

Річ не в тім, що ви *нічого* не знаєте про війну, молодий чоловіче, сказав Дорріго Еванс. Річ у тім, що ви дізналися тільки про одне. А війна — це багато всього.

Він відвернувся. А потім обернувся знову.

Між іншим, ви співаєте?

Зараз Дорріго намагався забути про ту вбогу, незграбну й відверто важку розмову, зосередившись на тілі, як він чинив завжди, і поклав руку на груди Лінетти, обхопивши сосок двома пальцями. Але в думках він був далеко. Немає жодних сумнівів, що журналіст тепер завжди розповідатиме за обідом історію про героя війни, який насправді виявився мілітаристом, закоханим в атомну бомбу маразматичним старим дурнем, що завершив розмову запитанням, чи він співає!

Проте щось у цьому журналістові нагадувало йому про Смаглявця Гардінера, хоча він не міг сказати, що саме. Не обличчя, не поведінка. Його усмішка? Щоки? Його відвага? Журналіст дратував Дорріго, але йому подобалося його небажання схилитися перед авторитетом слави Дорріго. Якась внутрішня єдність — цілісність, якщо хочете. Відстоювання правди? Він не міг сказати. Не міг вказати на якийсь

схожий нервовий тик, жест, звичку. У ньому прокинулася якась дивна засоромленість. Можливо, він був дурнем. І не мав рації. Він більше ні в чому не був упевненим. Можливо, після того дня, коли Смаглявця побили, він ні в чому не був упевненим.

Я буду гидкою потворою, прошепотів він у коралову мушельку її вуха, жіночого органу, який він вважав невимовно зворушливим у своїй м'якій, вихровій закрученості і який завжди здавався йому запрошенням до пригоди. Він дуже ніжно поцілував її мочку.

Ти повинен казати те, що думаєш, власними словами, сказала Лінетта Мейсон. Словами Дорріго Еванса.

Їй було п'ятдесят два, діти вже були в минулому — але не безрозсудність, і вона зневажала себе за ту владу, яку мав над нею старий чоловік. Вона знала, що в нього є не лише дружина, а ще одна жінка. І мала підозру, що є ще одна чи дві. У неї не було навіть непристойної слави, що вона його єдина коханка. Вона не розуміла сама себе. Він мав кислий запах старості. Його груди обвисли; у ліжку йому не завжди все вдавалося, і все ж вона, всупереч здоровому глузду, вважала секс із ним благотворним. З ним вона мала неспростовне почуття того, що її люблять. Однак знала, що якась частина його — частина, якої вона жадала найбільше, та, що була світлом у ньому, — залишається незбагненою і невідомою їй. У її снах Дорріго завжди злітав на кілька дюймів вище за неї. Часто під час зустрічей, коли мала з ним справу, їй кортіло розізнитися, звинувачувати, загрожувати, бути холодною. Але пізно вночі, лежачи поряд із ним, вона не жадала нікого іншого.

Там було брудне небо, казав він, і вона відчувала, що він готується ще раз піднятися. Воно завжди тікало геть, продовжував він, так наче теж не витримувало цього.

Коли вони прибули в Сіам на початку 1943 року, все було інакше. Передовсім небо було чистим і широким. Знайоме небо, принаймні так він подумав. Була суха пора року, дерева стояли без листя, джунглі були проріджені, земля вкрита пилом. По-друге, там була якась їжа. Небагато, недостатньо, але голодування ще не почалося, і голод ще не оселився в людських животах і головах як щось, що доводить до божевілля. І їхня робота на японців ще не стала безумством, яке вб'є їх, наче купу мух. Було важко, але на початку це ще не було божевіллям. Коли Дорріго Еванс опускав погляд, то бачив рівненьку лінію маркшейдерських кілочків, забитих в землю інженерами імперської японської армії, щоб позначити маршрут залізниці, яка мала починатися від місця, де він стояв на чолі мовчазної групи військовополонених. Вони дізналися від японських інженерів, що кілочки утворюють лінію в чотириста п'ятнадцять кілометрів від північної околиці Бангкока аж до Бірми. Вони намітили маршрут для великої залізниці, яка все ще залишалася серією обмежених планів, нездійснених, на перший погляд, наказів і шалених закликів з боку японського вищого командування. Це була вигадана залізниця, породження відчаю і фанатизму, такою ж мірою створена з міфів і нереальності, як мала би бути створена з дерева, заліза і тисяч і тисяч життів, що будуть покладені наступного року в її побудову. Але яка реальність створювалась хоч коли-небудь реалістами?

Їм видали тупі сокири й гнилі конопляні мотузи, а з ними й перше завдання: зрубати, викорчувати й розчистити кілометр гігантського тикового лісу, що ріс вздовж запланованого маршруту залізниці.

Мій татусь завжди казав, що ви, молоді, ніколи нічого не можете, сказав Джиммі Біглоу, постукуючи вказівним пальцем по тупому, пощербленому лезу сокири. Хотів би я, щоб цей сучий син був зараз тут.

8

А потім ніхто насправді ніколи про це не пам'ятатиме. Як зі всіма найбільшими злочинами — буде так, наче цього ніколи й не було. Страждання, смерть, скорбота, приниження, жалісна безглуздість таких жахливих мук стількох людей; можливо, все це існує тільки на цих сторінках і на сторінках деяких інших книжок. Жах може міститися в книжці, йому можна надати форму і зміст. Але в житті жах не має ані форми, ані змісту. Жах просто є. І поки він править, усе складається так, наче у Всесвіті немає нічого, чим би він не був.

Історія, що лежить в основі цієї книжки, починається 15 лютого 1942 року, коли одна імперія гине з падінням Сінгапура, а друга постає. Але 1943 року Японія, надто розтягнута, якій бракує ресурсів, починає програвати, і потреба у цій залізниці стає нагальною. Союзники постачають націоналістичній армії Чан Кай-ші в Китаї зброю через Бірму, а американці контролюють моря. Щоб перекрити цю критичну лінію постачання зброї своїм китайським ворогам і щоб захопити Індію через Бірму — як починають у безумстві мріяти японські лідери, — Японія має поповнити свої бірманські війська людьми й обладнанням на

суші. Однак у неї немає ні грошей, ні техніки, щоб побудувати потрібну залізницю. Ні часу.

Проте війна має свою логіку. Японська імперія вірить, що вона переможе — нескорений японський дух, той дух, якого не має Захід, той дух, який вона розуміє і називає духом імператора; і саме *цей* дух, вірить вона, переважатиме до її остаточної перемоги. І для підтримки такого нескореного духу, для сприяння такій вірі імперія має величезну кількість рабів. Сотні тисяч рабів, арійців і європейців. І серед них двадцять дві тисячі австралійських військовополонених, більшість яких захоплені під час падіння Сінгапура внаслідок стратегічної необхідності до того, як почалася справжня боротьба. Дев'ять тисяч з них будуть відправлені працювати на залізниці. Коли 25 жовтня 1943 року паровоз С 5631 проїде всією завершеною Залізницею Смерті, — перший поїзд, який здійснив це, — тягнучи три вагони японських і тайських достойників, він прямуватиме повз нескінченні могили людських кісток, серед яких — останки кожного третього з тих австралійців.

Сьогодні паровоз С 5631 гордо демонструють в музеї неофіційного японського національного воєнного меморіалу, храму Ясукумі в Токіо. Крім паровоза С 5631, у храмі зберігається «Книга душ». Тут зібрано більше двох мільйонів імен тих, що загинули на службі імператорові Японії у війнах між 1867 і 1951 роками.

Потрапляючи в «Книгу душ» у цьому священному місці, вони отримують відпущення гріхів за всі злі діяння. Серед отих багатьох імен — імена тисячі

шістдесяти восьми людей, засуджених після II Світової війни за воєнні злочини і страчених. А серед тієї тисячі шістдесяти восьми імен страчених воєнних злочинців є декілька тих, що працювали на Залізниці Смерті і були визнані винними за знуцання над військовополоненими.

На табличці перед локомотивом С 5631 згадки про це немає. Немає там згадки і про весь жах будівництва залізниці. Немає імен тих сотень тисяч, які померли, будуючи ту залізницю. І немає там навіть узгодженої кількості померлих на Залізниці Смерті. Військовополонені союзників склали всього лиш частку — якісь шістдесят тисяч осіб — ті, що рабськи працювали, втілюючи цей фараонів проект. Там разом з ними було ще чверть мільйона тамілів, китайців, яванців, малайців, тайців і бірманців. Чи й більше. Деякі історики кажуть, що п'ятдесят тисяч цих робітників-рабів померли, деякі кажуть, що сто тисяч, деякі — двісті тисяч. Ніхто не знає.

І ніхто ніколи не знатиме. Їхні імена вже забуті. Немає книги для їхніх загублених душ. Хай їм дістанеться цей фрагмент.

Отож Дорріго Еванс дещо раніше у той день завершив свою передмову для книжки ілюстрацій Гая Хендрікса про табори військовополонених, попросивши свого секретаря не турбувати його впродовж трьох годин, щоб він міг закінчити завдання, на яке минули вже всі терміни і яке він не спромігся виконати за кілька місяців. Навіть завершивши передмову, він відчував: то ще одна його невдала спроба зрозуміти, що це все значило, замаскована під вступ до

праць інших, які могли просто розповісти про Залізницю Смерті.

Його стиль, як він відчував, був водночас надто очевидним і надто особистим, певним чином підводячи його свідомість до запитань, на які він не зумів відповісти протягом усього життя. Його голова була зайнята безліччю різних думок, і жодної з них він не спромігся викласти на папері. Стільки речей, стільки імен, стільки мертвих, і все ж одного імені він не зміг написати. Він накидав на початку своєї передмови опис Гая Хендрікса і щось на зразок конспекту про події того дня, коли Гай помер, додавши ще й історію Смаглявця Гардінера.

Але про найголовнішу деталь того дня він не написав нічого. Подивився на свою передмову, написану, як і завжди, звичним зеленим чорнилом, з простою, хоч і з присмаком вини, надією, що десь у безодні, яка лежить між його мрією і його поразкою, можливо, є щось варте прочитання, щось, у чому можна відчутти правду.

9

Військовополонені мали вагомні підстави називати повільне занурення в безумство, яке прийшло пізніше, просто одним словом: *Лінія*. Потім для них завжди існували тільки два ґатунки людей: ті, які були *на Лінії*, і всі інші люди, яких там не було. Чи, може, тільки один ґатунок: люди, які *пережили Лінію*. Дорріґо Еванса дедалі частіше переслідувала думка, що це були тільки ті люди, які *померли на Лінії*. Він побоювався, що лише в них була та жахлива досконалість страждання і знань, яка повною мірою робить когось людиною.

Озираючись назад на кілочки залізниці, Дорріго Еванс бачив, як багато було навкруг них незбагненого, непередаваного, нез'ясовного, безбожного, неказанного. Кілочки пояснювались простими фактами. Але ці факти ні про що не свідчили. Що таке лінія, думав він, їхня Лінія? Лінією є щось, що пролягає від однієї точки до іншої — від реальності до нереальності, від життя до пекла, — «довжина без ширини», наскільки він пригадував Евкліда, який описував це в шкільній геометрії. Довжина без ширини, життя без смислу, перехід від життя до смерті. Мандрівка до пекла.

Через півстоліття у готельному номері в Параматі^{*} Дорріго Еванс дрімав, неспокійно перевертався з боку на бік, йому снився Харон, бридкий перевізник, який переправляв мертвих через Стікс, до пекла, за ціною одного обола, що був у них в роті. Уві сні він промовляв слова Вергілія, які описували жадливого Харона: страшний і неохайний, лице закрите кошлатим сивим волоссям, люті очі горять вогнем, з плеча звисає брудний плащ.

У ту ніч, лежачи з Лінеттою Мейсон, він поклав біля ліжка, як робив це завжди, незалежно від того, де він перебував, книжку, повернувшись у середньому віці до звички читати. Хороша книжка, дійшов він висновку, залишає бажання перечитати книжку. Велика книжка спонукає перечитати власну душу. Такі книжки траплялися йому рідко, а з віком — дедалі рідше. І все одно він шукав ще одну Ітаку, куди завжди прагнув повернутися. Він читав пізнім пополуднем. Майже ніколи не заглядав у книжку вночі, якою б вона не була, бо вона існувала для нього як талісман чи якийсь

* Передмістя Мельбурна.

предмет на щастя — як знайомий бог, який оберігав його й безпечно проводив світом снів.

Книжка, яка лежала біля нього цієї ночі, була подарована делегацією японських жінок, які приїхали вибачитись за японські воєнні злочини. Їхній приїзд перетворився на церемонію з відеокамерами, вони привезли подарунки, і один з них був дуже цікавий: книжка перекладів японських віршів про смерть, наслідок традиції, яка вимагає від японських поетів написати останній, завершальний вірш. Він поклав її на столик з чорного дерева поряд із подушкою, дбайливо розмістивши на одному рівні з головою. Він вірив, що книжки мають ауру, яка захищає його, що, не маючи біля себе книжки, він помре. Він щасливо спав без жінок. І ніколи не спав без книжки.

10

Коли Дорріго Еванс раніше того дня гортав книжку, його увагу привернув один вірш. На своєму смертному ложі поет вісімнадцятого століття Шісуйі, автор хайку, нарешті виконав вимогу щодо смертного вірша, коли схопив пензлик, намалював свій вірш і помер. На папері вражені послідовники Шісуйі побачили, що він намалював коло.



Вірш Шісуї прокотився підсвідомістю Дорріго Еванса, збережена пуста, безконечна загадка, ширина без довжини, велике колесо, вічне повернення: коло — антитеза до лінії.

Обол, залишений у роті померлого, щоб заплатити перевізникові.

11

Подорож Дорріго Еванса на Лінію пролягла через табір для військовополонених у яванських горах, де він, як полковник, урешті-решт став заступником командира тисячі полонених солдатів, переважно австралійців. Тут тривав нескінченний час, який нагадував життя, що витікає крапля за краплею, життя, в якому вони займалися спортом, навчальними програмами й концертами, виспівуючи свої спогади про дім і розпочинаючи головну роботу свого життя — відшліфовування казок Близького Сходу: про вечірні каравани верблюдів, навантажених піщаником; про римські руїни й замки хрестоносців; про черкеських убивць у довгих, обшитих сріблом чорних камзолах і високих чорних каракулевих шапках; про сенегальських солдатів, величних високих людей, які проходили повз них із чоботами через шию. Вони тужливо згадували французьких дівчат з Дамаска; гукали *жидівські виплодки!* з кузовів вантажівок арабам, проїжджаючи повз них у Палестині, поки не зустріли арабських проститутток у Єрусалимі; гукали *арабські виплодки!* з кузовів вантажівок євреям, проїжджаючи повз них, поки не побачили єврейських дівчат з кібуців у синеньких шортиках і білих блузочках, які притискали до себе торби з апельсинами. Вони знову сміялися з пригоди Мандавошки

Берроуза — його волосся мало такий вигляд, ніби він позичив його у ехидни, — який пішов у самоволку на цілу добу в бордель у Каїрі, вертався назад, розчухуючи собі промежину, і заробив собі прізвисько, коли спитав, глянувши вниз: А це що за чорноморді мандавошки? Певно, з цього паскудного єгипетського туалету, га?

Бідний старий Мандавошка, казали вони. Бідолашний чортів паскудник.

Тривалий час нічого особливого не діялося. Дорріго Еванс писав любовні листи подругам за столиками каїрських кафе, поплямленими пролитим араком, і страшенна хтивість була схована у вічних вихваланнях, які незмінно починалися: *я пишу це тобі у світлі спалахів артилерійського вогню...*

Потім прийшло каміння, і сухі балабушки козячого лайна, і сухе листя олів у сирійській кампанії, спотикання й ковзання з їхнім важким обладнанням повз випадкові роздуті трупи сенегальців, і їхні потаємні думки, коли десь далеко вони чули кулеметні черги, вибухи, розриви снарядів під час боїв і зіткнень в інших місцях. Мертві, їхня зброя і техніка були розкидані, наче камені — повсюди, їх неможливо було уникнути; можна було лиш намагатися не наступати на їхні роздуті тіла, не думати і не коментувати. Один з трьох його кіпрських погоничів мулів запитав Дорріго Еванса, в якому саме напрямку вони мають іти. Він не мав про це жодного уявлення, але навіть тоді розумів, що повинен щось сказати, аби вони не порозбігалися.

Мул, що стояв недалеко, заіржав, він виколупав злиплий пісок з куточка ока, оглянув соргове поле, на якому вони стояли, і перевів погляд на дві карти — свою і погоничів мулів, — які аж ніяк не збігалися в деталях. Нарешті вказав

азимут, який не відповідав жодній з карт, але він, як це було з багатьма його рішеннями, довіряв інстинкту, який у більшості випадків виявлявся правильним, а якщо й ні, то принаймні давав можливість рухатись, що часто було, як він почав розуміти, важливішим. Він був заступником начальника польового шпиталю 2/7 австралійської імперської армії, поблизу лінії фронту, коли їм прийшов наказ згортати свій польовий шпиталь у хаосі тактичного відступу, який наступного дня перетворився на безлад стратегічного наступу.

Залишки шпиталю були евакуйовані у вантажівках далеко в тил, а він чекав із усім, що не помістилося, на останню вантажівку. Замість цього дочекався каравану з двадцятьох мулів з трьома кіпрськими погоничами і нового наказу для нього — слідувати зі своїми припасами в село на новій лінії фронту у двадцяти милях на південь за його картою і в двадцяти шести милях на захід за їхньою. Невисокі, балакучі люди, кіпріоти утворювали ще одну частину балагану в союзних військах, які воювали тут, у Сирії, проти балагану в вішистських французьких військах, маленька війна всередині значно більшої війни, про яку ніхто потім ніколи й не згадував.

12

Те, що мало тривати два дні, тривало насправді більшу частину тижня. Другого дня на крутій дорозі, що вела в гори, Дорріго й три погоничі наштовхнулися на взвод із семи тасманських кулеметників, вантажівка яких поламалася. Під проводом молодого сержанта, якого звали Смаглявець Гардінер, вони прямували до того ж пункту призначення. Вони

перенесли свої кулемети Вікерса, триноги й металеві ящики з боєприпасами на вільних мулів і пішли далі разом. А Смаглявець Гардінер часом співав приємним голосом, поки вони піднімалися вгору кам'янистими схилами й осипами, гірськими проходами, через зруйновані села, повз гниючі трупи, кам'яні стіни, що напівстояли-напіввалилися, і знову й знову цей запах розлитої оливкової олії, запах мертвих коней, запах розкиданих стільців, поламаних столів і ліжок, запах провалених дахів зруйнованих будинків, а в цей час ворожі сімдесят-п'ятки гатили попереду й позаду них.

Коли вони знову спустилися в долини, то проходили повз сухі кам'яні стіни, що не зуміли захистити від двадцятип'ятифунтових снарядів людей, які тепер мирно лежали серед свого розкиданого і поламаного обладнання, зброї і французьких бляшаних касок. Вони йшли повз мертвих, які лежали за напівкруглими брустверами з каміння, марно нагромадженого для захисту від смерті, повз мертвих, які роздувалися на сорговому полі, перетвореному на жахливе болото водою, що витікала з древнього кам'яного водогону, зруйнованого снарядом, повз п'ятнадцятьох мертвих у селі, що складалося з семи будинків, у яких вони намагалися уникнути смерті, повз мертву жінку перед зруйнованим мінаретом з її маленьким, зробленим із килимка клунком пожитків, розшарпаних у пилюці вулиці, із зубами поверх маленького гарбуза, повз розірвані шматки мертвих, що смерділи у спаленій вантажівці.

Пізніше Дорріго Еванс згадував, яким гарним був вицвілий візерунок з червоних і білих квітів на килимку клунка, і відчував дивний сором, що майже нічого більше не пам'ятає. Він забув різкий смак кам'яного пилу, який висів навкруг зруйнованих сільських будинків, запах худих

мертвих ослів і жалюгідних мертвих кіз, запах зруйнованих терас і розбомблених оливкових гаїв, кислий сморід вибухівки, важкий запах розливої оливкової олії, і все це поєднується в один лиш запах, який став у нього асоціюватися з людьми в біді. Вони курили, щоб вигнати мертвих зі своїх ніздрів, жартували, щоб мертві не мучили їхню совість, їли, аби нагадати самим собі, що вони ще живі, а Смаглявець Гардінер бився з усіма об заклад щодо того, чи він сам може бути вбитий, і вірив, що його шанси весь час покращуються. Проходячи опівночі через кукурудзяне поле, вони набрали на зруйноване село, освітлене зеленими ракетами, яке французи невідомо чому залишили, після того як відбили його в австралійців у жорстокому бою. Міномети, які французи використали у своєму наступі, перетворили австралійських захисників на щось зовсім уже не людське, на підсохле темно-червоне м'ясо і засиджені мухами нутрощі, розтріскані, потрощені кістки і обличчя, що міцно обтягають вишкірені зуби, оті вишкірені, жажливі зуби смерті, які Дорріго Еванс почав бачити в кожній усмішці.

Нарешті вони наблизились до села, визначеного їхніми наказами, і виявили, що воно все ще окуповане французами і перебуває під сильним обстрілом з боку королівського флоту. Далеко в морі військові кораблі пускали клуби диму й вели вогонь, їх крупнокаліберні гармати працювали методично, руйнуючи село будинок за будинком, переходячи від стайні до кам'яного будинку поряд, а далі до прибудови за ним. Дорріго Еванс, погоничі і кулеметники спостерігали з безпечної відстані, як перед ними містечко перетворювалось на щабінь і пил.

Хоча й важко було подумати, що там може залишатися щось живе, снаряди продовжували сипатися дощем. Опівдні

французи несподівано відступили. Австралійці просувалися вперед по жовтій землі, обпаленій вибухами снарядів, ішли крізь зруйновані стіни терас, по розтритій черепиці й поміж уцілілими кореневищами поламаних дерев, потрощеними гвинтівками й артилерійськими гарматами; повз гарматні обслуги, розідрані і вже розпухлі, деякі мали такий вигляд, наче спали під полуденним сонцем, якби не те, що з їхніх широко розплющених очей витікали драгли, які, змішуючись з брудом на неголених щоках, утворювали брудну пасту. Ніхто нічого не відчував, крім голоду і втоми. Назустріч їм, похитуючись, тихо вийшла коза, збоку в неї звисали кишки, ребра були назовні, голову вона тримала високо, не зчиняючи жодного шуму, так наче могла вижити самою лиш силою духу. Можливо, так воно і було.

Та це ж сам чортів містер Бо Гест*, сказав довготелесий кулеметник з рудим волоссям. Вони все ж застрелили її. Повне його ім'я було Галліполі фон Кесслер, плодовод-яблучник з Долини Х'юон, який любив вітати інших лінивим нацистським салютом. Його ім'я було породжене претензіями батька-німця, що він був кимось у старому світі — тоді й додав аристократичне *фон* до селянського прізвища Кесслер, — і його пізнішим страхом втратити все у світі новому, коли його стодолу спалили під час антинімецької істерії Великої війни. Гірське поселення неподалік Хобарта, в якому вони жили з іншими німецькими мігрантами, швиденько змінило свою назву з *Бісмарк* на *Коллінслейв*, а Карл фон Кесслер змінив синове ім'я, надане на честь свого батька, на ім'я на честь участі Австралії в переможному

* Алюзія до американського кінофільму «Бо Гест» (*Beau Geste*) з Гері Купером у головній ролі.

вторгненні в Туреччину за рік до його народження. Це ім'я було надто величним для обличчя, що скидалося на старий яблучний недогризок. Він був відомий усім просто як Кес.

У містечку вони пройшли повз французький танк, який горів і був розжарений до червоного, повз перевернуті вантажівки, розбиті бронетранспортери, звичайні машини, подірвані кулями, купи боеприпасів, папери, одяг, снаряди, кулемети й гвинтівки, розкидані на вулицях. Серед хаосу і руїн були відчинені крамниці, торгівля тривала, люди наводили порядок, як після природного катаклізму, і вільні від служби австралійці тинялися навкруг, купуючи й підцуплюючи сувеніри.

Вони поснули під крики шакалів, коли ті вийшли пожитися мертвяками.

13

На світанні Дорріго прокинувся й виявив, що Смаглявець Гардінер розпалив вогнище посеред головної вулиці селища й сидів перед ним у розкішному кріслі, обтягнутому синім шовком з парчевими срібними рибами, перекинувши одну ногу через поручень, граючись роздушеною коробкою французьких цигарок. У морі того крісла — його смагляве худе тіло було одягнене у брудне хакі — він нагадував Дорріго величезну буру водорість, що омивається водою на якомусь дивному березі.

Наплічник Смаглявця Гардінера виглядав наполовину меншим за будь-який інший, але з нього з'являлися невичерпні, здавалось би, запаси харчів і цигарок — куплені на чорному ринку, награвовані чи вкрадені, — маленькі чудеса,

які зумовили його друге ім'я — Чорний Принц. Щойно він шпурнув Дорріго Евансу бляшанку португальських сардин, як вішистські французи почали поливати селище із сімдесят-п'яток, важких кулеметів і одного літака, який раз за разом пролітав над селищем, розстрілюючи його. Проте здавалося, ніби все це відбувається деінде, тож вони попили французьку каву, яку розшукав Джиммі Біглоу, і балакали собі, чекаючи, щоб їх розшукали накази або війна.

Крілик Хендрікс — кремезний чоловік з погано підігнаними зубними протезами — закінчував малюнок на звороті поштової картки з Дамаска, який мав послужити заміною для зіпсованої фотографії Мейзі, дружини Ящірки Бранкуссі. Павутиння тоненьких тріщинок покрило все її обличчя, а те, що залишилось від емульсійного шару, скрутилося безліччю крихітних осінніх листочків, так що тепер треба було вгадувати, що це за жінка. Малюнок олівцем Крілика Хендрікса відтворив ту саму позу і шию, але був трохи більше схожий на Мей Вест очима і значно більше схожий на Мей Вест грудьми — із заглибинкою, якою Мейзі ніколи не могла похвалитися, — і мав відвертіший і звабливіший вигляд, який натякав на речі, що їх Мейзі рідко коли робила.

Поясніть мені, казав Джонні Біглоу, чому ми викошуємо з кулеметів цілі шеренги чорних африканців, які воюють за французів і готові так само убивати нас, австралійців, які воюють за Англію на Близькому Сході?

Малюнок — який здавався дещо неправдивим і тому якоюсь мірою приховував у собі зраду — непокоїв Ящірку Бранкуссі. Та оскільки всі інші вважали, що його дружина виглядає чудово, він взамін запропонував Кріликові Хендріксу свій годинник, заявивши, що це і є його дівчина. Крілик від пропозиції відмовився, узяв свій блокнот і почав

малювати їхній груповий портрет — як вони п'ють ранкову каву.

Це навіть не довбаний схід тієї довбаної Австралії, сказав Джек Рейнбоу. У нього було лице анахорета і язик портового вантажника, ким він — фермер-хмеляр — не був. Це північ, сказав він. Нічого дивного, що ми не можемо з'ясувати, де наступне село. Ми навіть не знаємо, де ми самі. Це далека довбана північ.

Ти завжди був комунякою, Джеку, сказав Смаглявець Гардінер. Я дам тобі дванадцять до одного, що я помру до сніданку. І ти не можеш вимагати справедливішої ставки.

Джек Рейнбоу сказав, що він краще застрелить його тут і тепер.

Дорріго Еванс поставив десять шилінгів у двадцяти до трьох на те, що сержант переживе війну.

Так таки так, сказав Джиммі Біглоу. Я з ним згоден. Ти виживеш, Смаглявчику.

Підкидаєте вгору дві монетки, сказав Смаглявець Гардінер, дістаючи пляшку коньяку з торби біля ніг і підливаючи трошки кожному в каву, і ставите на результат, але річ у тім, що якщо вони падають тричі поспіль двома орлами, то, згідно зі статистикою, наступного разу знову випадуть два орли. Тому ви знову ставите на двох орлів. Кожен кидок — це завжди перший кидок. Хіба не чудово?

Наступної миті війна все ж таки знайшла їх. Дорріго Еванс стояв поряд із кріслом, наливаючи собі каву, а Мандавошка Берроуз якраз вийшов з польової кухні з нагрівачем, у якому був їхній сніданок, коли вони почули наближення снаряда сімдесят-п'ятки. Смаглявець Гардінер вистрибнув із крісла, схопив його за руку й потягнув на землю. Вибух пройшов крізь них, наче космічна хвиля.

Коли Дорріго розплющив очі й озирнувся навкруг, сине крісло з маленькими срібними рибками зникло. Посеред хмари куряви стояв арабський хлопчик. Вони всі закричали, щоб він лягав, а коли він не звернув на це уваги, Мандавошка Берроуз злегка підвівся — навприсядки, махаючи рукою, щоб той ліг, і коли це знову не подіяло, побіг до хлопчика. У ту ж мить розірвався другий снаряд. Сила вибуху шпурнула арабського хлопчика на них, горло його було розірване шрапнеллю. Він помер, перш ніж хтось добіг до нього.

Дорріго Еванс обернувся до Смаглявця Гардінера, який все ще тримав його. Поряд з ними Крілик Хендрікс зачихав вимазану землею пару зубів назад у рот. Від Мандавошки Берроуза не залишилось нічого.

Люблю, коли я виграю, сказав Чорний Принц.

Дорріго збирався відповісти, коли ворожий літак зайшов ще раз, щоб розстріляти їхній дальній фланг. Піднявшись над ними, літак раптом перетворився на хмару чорного диму. Плямка, яка випала з нього, розквітла парашутом, і стало ясно, що пілот урятувався.

Коли вітер поніс пілота до них, Когут Мак-Ніс схопив гвинтівку одного з кіпріотів і прицілився. Дорріго Еванс відштовхнув ствол, гукнувши йому, щоб він не був такий довбано дурний.

А Мандавошка? вигукнув Когут Мак-Ніс, губи у нього були в піску, очі горіли диким білим вогнем. Це теж довбано дурне? А той пацан? Теж?

У нього було лице, яке здавалося гарним, але, як зазначав Джек Рейнбоу, зблизька виглядало так, наче було зібране із запасних частин. До цього ще й репутація солдата-недотепи, настільки стійка, що коли він притиснув гвинтівку до плеча, знову прицілився й вистрілив, усі були здивовані, що

він влучив. Парашутист шарпнувся, наче підхоплений якоюсь раптовим, сильним вітром, потім якось різко обвис.

Пізніше того дня, коли вони узялися нарешті до холодної вже каші, яка була в нагрівачі у Мандавошки Берроуза, ніхто не сів поряд із Коготом Мак-Нісом.

14

Так воно й тривало — жарти, розповіді, нещасні паруб'яги, які ніколи не поверталися, палац у Тріполі, реквізований для рекреаційного центру австралійських імперських військ, орел і решка, корона і якір*, пиво і друзі, повії з кімнати обіч коридору, які виходили на ринг зіграти в орла і решку й перевірити, чи їм пощастить, футбол у гірських селищах проти сирійських хлопців. А потім на Яві, після того як вони здалися в полон, жінки у вологих саронгах, що збирали чай, яких вони часом бачили, коли виходили збирати дрова, якими гарними вони були, коли переодягалися в сухі саронги й вибирали одна в одній воші з волосся — Боже, казав Галліполі фон Кесслер, коли вони проходили повз них, проходити повз таке, оце я називаю покаранням.

Але їхнє покарання тільки-тільки починалося. Через шість місяців їх вантажівками відвезли на узбережжя, аби відправити на здійснення нового проекту в Сіам; тисяча чоловіків, напхані, наче сардини в банку, у брудну шкаралупу схожого на іржаве відро корабля в Сінгапур, потім пішки до тюрми Чангі. Це було непогане місце — білі триповерхові бараки, гарні й провітрені, охайні газони, добре одягнені

* Азартні ігри.

австралійські солдати, справні й доброзичливі, офіцери з тростинками і червоними нашивками на шкарпетках, гарний вид на протоку Джохор, а ще городи. Виснажені, одягнені в якийсь мотлох, що був колись австралійською і голландською формою, солдати Дорріго виділялися серед усіх. Бригадний генерал Лом Келеган, командир австралійських військовополонених у Чангі, охрестив їх яванськими негідниками, але, незважаючи на настійливі прохання Дорріго Еванса, відмовився видати їм одяг, взуття і харчі. Замість цього він марно спробував розжалувати Дорріго Еванса як їхнього командира за непокірність і вимоги, щоб Келеган відкрив свої склади.

Малий Заєць Куні підійшов до Друзяки Фейгі з планом утечі. Він полягав у тому, щоб потрапити в робочу команду на сінгапурських верфях, а там щоб тебе забили в ящик або ще кудись і завантажили на корабель, і у такий спосіб потрапити назад до Сіднея.

Це хороший план, Зайцю, сказав Друзяка Фейгі. Тільки поганий.

Вони зіграли у футбол проти найкращої команди табору Чангі і програли вісім м'ячів, але не раніше, ніж вислухали сорокап'ятихвилинне звернення від Баранячої Голови Мортонна, який почав словами, що стануть для них безсмертними —

Я маю сказати вам, телепні, тільки одну річ, і перша з них — це...

Через два тижні яванські негідники покинули табір у тих самих обносках, в яких прийшли, і Заєць Куні, якого не забили в ящик, був разом з ними. Тепер вони офіційно називалися Джей-загін* Еванса, їх відвезли на залізничну

* За першою літерою слова *Java* — яванський.

станцію і запхали в маленькі, закриті металеві вагони, які використовували для перевезень рису; по двадцять сім осіб у кожному, не було навіть можливості сісти. Вони їхали у тропічній спеці тунелями серед каучукових дерев і джунглів, мигцем бачачи поміж спітнілими солдатами крізь злегка прочинені розсувні двері оту безконечну поплутану зелень над ними і малайок у саронгах, що тікали назад, індіанок, китайських жінок кулі — всі у своїх барвистих головних уборах, — які працювали там на рисових полях, а вони в темній тисняві отих жахливих пічок. Вони були такі самі молоді мужчини, як і всі інші, незнані самим собі. І зараз вони їхали, аби виявити дуже багато з того, що в них було сховано.

Під ними монотонно торохкотіла колія, поки вони, як на мокрій від поту ковзанці, хилиталися в руках і ногах один одного. Під кінець третього дня вони почали бачити, як повз них мчать рисові поля, цукрові пальми і тайські жінки, смагляві й повногруді, з чорним волоссям і приємними усмішками. Вони були вимушені сидіти по черзі, і кожен спав, обхопивши ногами сусіда, у смердючих випарах затхлого блювотиння, немитих тіл, лайна й сечі, і так вони їхали, слизькі від бруду й сажі, пригнічені, тисячу миль, п'ять днів без їжі, шість зупинок і троє мертвих.

П'ятого дня пополудні їх витягли з вагонів у Бан Понгу, в сорока милях від Бангкока. Загнали у вантажівки з високими бортами, по тридцять у кожную, як худобу, вони висіли один на одному, як мавпи, і повезли через джунглі дорогою, яку покривав шестидюймовий шар дрібненького пилу. Яскрава синя бабка пурхала вгорі над ними. Військово-полонений із Західної Австралії роздушив її, коли вона сіла йому на плече.

Уже смеркалося, а дорога все тяглася, і пізно ввечері вони дісталися до Тарсау, брудні, покриті кіркою дорожнього пи-лу. Спали вони на брудній землі, а на світанні знову напхалися у вантажівки і ще годину їхали в гори чимось, що було схоже на коров'ячу стежку, а потім цілий день ішли пішки й нарешті зупинилися на невеличкій галявині біля річки.

Всі пострибали у благословенну річку й плавали. П'ять днів у залізних коробках, два дні у вантажівках — наскільки прекрасною є вода? Блаженство плоті, благословенство світу у святая святих — чиста шкіра, невагомість, текучий всесвіт рідкого спокою. Вони спали, як колоди, серед своїх пожитків, поки крики мавп не розбудили їх на світанку.

Охорона вела їх джунглями три з половиною милі. Японський офіцер виліз на пень, щоб звернутися до них.

Дякую вам, сказав він, за цей довгий шлях сюди, щоб допомогти імператору із залізницею. Бути в'язнем — величезний сором. Величезний! Поверніть собі честь, будуючи залізницю для імператора. Велику честь. Величезну!

Він показав на лінію розмічальних кілочків, що позначали маршрут, яким пролягатиме залізниця. Кілочки швидко зникали у джунглях.

Вони працювали, розчищаючи тиковий ліс для першої секції лінії, і тільки коли це завдання було через три дні виконане, їм сказали, що тепер вони повинні облаштувати свій табір у декількох милях звідси. Великі ділянки бамбука, здоровенні дерева заввишки вісімдесят футів*, капок з його горизонтальними гілками, гібіскус і нижчі чагарники, — усе це вони валили, викорчувували, спалювали й рівняли, групи майже голих людей, які з'являлися й зникали

* Приблизно 25 метрів.

в диму й вогні, по двадцяті людей тягли канат, як упряжка волів, щоб викорчувати зарослі бамбука з небезпечними гостряками.

Потім вони ходили на пошуки будівельного лісу й проходили повз англійський табір у милі від них; він смердів і був повний хворих, і офіцери мало чого робили для своїх солдатів, зате багато для себе. Їхні унтер-офіцери патрулювали річку, щоб не дати своїм солдатам рибалити; деякі англійські офіцери мали вудочки й не хотіли, аби прості солдати незаконно привласнювали собі те, що вони вважали своєю рибою.

Коли австралійці повернулися назад на свою прогалину для табору, старий японський охоронець представився їм як Кендзі Могами. Він постукав себе по грудях.

Це означає гірський лев, сказав він їм і усміхнувся. Він показав їм усе, що було необхідно: як використовувати довгий паранг* для обрізання й обтісування каркасу даху; як розрізати внутрішній шар стовбура гібіскуса на довгі смуги, щоб міцно зв'язувати стики; як покривати дах шарами пальмового листя, а підлогу — розщепленим і розплющеним бамбуком без використання цвяхів. Після кількох годин роботи над зведенням першого табірної бараку старий японський охоронець сказав: Гаразд, хлопці, я сумі.

Вони посідали.

А він не такий поганий дядько, сказав Смаглявець Гардінер.

Він найкращий з них, сказав Джек Рейнбоу. Але знаєш що? Якби я мав змогу, я б розщепив його від очей до дірки в дупі тупою бритвою.

* Великий малайський ніж.

Кендзі Могамі знову постукав себе по грудях і заявив:
Гірський лев є Бінга Кросбі. І гірський лев почав проникливо наспівувати —

Давай по-по-по-по-погодься з позитивним

Усу-унь негативне

Підтри-има-ай ствердне

І не дружися з містер Серединка

Не-е-е, не-е-е дружися з міста-а Середи-инка!

15

У ті ранні часи на Лінії, коли вони ще були на це здатні, солдати давали вечірні концерти на маленькій бамбуковій сцені, освітленій двома вогнищами з боків. За виконавцями, стоячи поряд із Дорріго Евансом, спостерігав їхній командир, полковник Рексрот, приклад несумісних контрастів: голова розбійника з великої дороги на тілі торговця м'ясом, ідеальна вимова і все, що до цього додається у сина збанкрутілого драпірувальника з Баларета, австралієць, який прагнув, щоб його вважали англійцем, людина, яка пішла до війська 1927 року, шукаючи можливостей, яких була позбавлена ще десь у житті. Хоча він і Дорріго Еванс мали однакові звання, Рексрот, завдяки досвіду і внаслідок того, що він був стройовим офіцером на противагу офіцерові-медику, був начальником Дорріго.

Полковник Рексрот обернувся до Дорріго Еванса й сказав, що він вірить, що їхніх національних британських сил буде достатньо, що їхній британський кастовий дух не підведе, що їхній британський дух не буде переможений і що їхня британська кров проведе їх разом через усі випробування.

Трошки хініну теж би не завадило, сказав Дорріго Еванс. Декілька англійців прийшли зі свого табору і показували невеличку п'еску про німецького військовополоненого з часів Великої війни. Вечірне повітря настільки кишило комахами, що силуети акторів були дещо розпливчастими.

Полковник Рексрот сказав, що йому не подобаються такі настрої. Бачити тільки погане. Тут потрібне позитивне мислення. Уславлення національного характеру. І таке інше.

Я ні словом не згадав національний характер, сказав Дорріго Еванс.

Австралійці почали вітати вигуками німецького полоненого.

Однак я бачу, казав він далі, жахливу кількість хвороб, зумовлених поганим харчуванням.

Ми маємо те, що маємо, сказав полковник Рексрот.

Не згадуючи вже, продовжував Дорріго Еванс, про малярію, дизентерію і тропічні виразки.

П'еса закінчилася оваціями і свистом. Дорріго нарешті пригадав, що йому завжди нагадував полковник Рексрот: груші бере, які любив їсти батько Елли. І усвідомив, який же він голодний, як він ніколи не любив тих груш з їх поруділою шкіркою і як би він зараз віддав мало не все, щоб з'їсти хоча б одну.

Хвороби від голоду, повторив Дорріго Еванс. Ліки допомогли б. Але їжа і відпочинок ще більше.

Хоча будівництво залізничної колії для японців ще не стало безумством, яке убиватиме їх, однак воно вже почало збирати велику фізичну данину. Лес Різак, який втратив пальці внаслідок пелагри, грав зараз на трухлявому акордеоні — який тримався завдяки зшиванню і латкам з бичачої шкіри — бамбуковими паличками, прив'язаними до

зап'ястя. Його співак, Джек Рейнбоу, втратив зір. Спостерегаючи за ним, Дорріго Еванс думав, чи це наслідок авітамінозу, чи спільний дефект від кількох хвороб — якою б не була причина, він з гіркотою усвідомлював, що їжа вилікувала б ці і майже всі інші недуги, які він бачив. Джекове обличчя анахорета було зараз розпухлим, як гарбуз, а нижче на його виснаженому тілі, також дивно роздуту внаслідок бері-бері, утворилася виразка — яка проїла здуту шкіру аж до кістки, — схожа на осліплену рожеву райдужну оболонку, яка витріщалася з рани на юрбу військовополонених, багато з яких були так само гротескно вражені недугами, наче сподіваючись побачити врешті-решт публіку своїх мрій.

Виконавці розігрували тепер сцену з фільму «Міст Ватерлоо», Лес Різак був Робертом Тейлором, а Джек Рейнбоу виконував роль Вів'ен Лі. Вони йшли назустріч одне одному по бамбуковому мостику.

Я думав, що ніколи більше тебе не побачу, сказав Роберт Тейлор, переодягнений на безпалого Леса Різак, з сильно підкресленим англійським акцентом. Стільки часу минуло.

І я тебе, сказала Вів'ен Лі, переодягнена на сліпого, розпухлого, ураженого виразками Джека Рейнбоу.

Кохана, сказав Лес Різак. Ти зовсім не змінилась.

Пролунав гучний сміх, після чого вони зіграли ключову у фільмі пісню «Auld Lang Syne»*.

Ось бачите, продовжив полковник Рексрот, це те, що ми носимо в собі.

Що?

Британський стоїцизм.

* Вірш Роберта Бернса, який у перекладі Миколи Лукаша називається «За молоді літа».

Це був американський фільм.

Мужність, сказав полковник Рексрот.

Японська армія платить нашим офіцерам. Двадцять п'ять центів на день. Вони витрачають їх на себе. Японці не сподіваються, що вони працюватимуть. А їм слід би.

Слід би що, Евансе?

Слід працювати тут у таборі. Копати вбиральні. Працювати в госпіталі. Санітарами. Виготовляти обладнання для хворих. Милиці. Нові бараки. Операційні.

Він глибоко вдихнув.

І їм слід віддавати гроші у загальний фонд, щоб ми могли з нього брати на купівлю харчів і ліків для хворих.

Ну от, знову, сказав полковник Рексрот. Це приклад того, що допоможе нам вистояти. А не більшовизм.

Згоден. Коли це правильний приклад.

Але полковник Рексрот уже піднімався на сцену. Він подякував виконавцям, потім заговорив про те, що поділ Британської імперії на випадкові національності — це вигадка. Від Оксфорда до Однадати вони один народ. Його промова була верескливою і непереконливою. Він не мав таланту до палкої риторики, зате мав помилкове відчуття, що його звання обдаровує його цим талантом. Він виступав, як сказав Галліполі фон Кесслер, ніби грав на флейті через задницю.

І з цієї причини, продовжував полковник Рексрот, як члени Британської імперії, як англійці, ми повинні підтримувати порядок і дисципліну, які є джерелом життєвої сили імперії. Ми страждатимемо як англійці, ми тріумфуватимемо як англійці. Дякую.

Пізніше він запитав Дорріго Еванса, як той поставиться до планування будівництва належного кладовища з видом на річку, де вони зможуть ховати своїх померлих.

Я краще попрошу Чорного Принца вкрати більше бляшанок з рибою із японських складів, щоб вберегти живих від смерті, сказав Дорріго Еванс.

Чорний Принц — злодій, відповів полковник Рексрот. І все ж це буде прекрасне місце останнього спочинку, варте зусиль усіх тих, кого турбує благополуччя людей, і це буде значно краще за сьогоднішню практику просто йти в ліс і закопувати їх будь-де.

Чорний Принц допомагає мені рятувати життя.

Полковник Рексрот дістав велику саморобну карту, де було позначене місцезнаходження кладовища і розташування могил, з різними ділянками для різних звань. Він гордо поінформував Дорріго, що зарезервував особливо мальовничий куточок, звернений до річки, для офіцерів. Він зазначив, що люди починають помирати, і відповідне поводження з трупами є тепер справою найбільшої ваги.

Це неспростовний аргумент, сказав він. Необхідно було затратити багато зусиль, щоб до цього дійшло. Я дуже хотів би, щоб ви теж взяли участь.

У поблизькому бамбуковому гаю заверещала мавпа.

Я все це роблю тільки для людей, сказав полковник Рексрот.

16

Дерева почали випускати листя, а листя почало закривати небо, і небо стало чорним, а пільма ковтала все більше й більше світу. Їжі росло все менше й менше. Почався дощовий сезон, і спершу, поки вони ще не знали, що означає дощ, вони були вдячні.

Потім почалося *давай-давай*.

Давай-давай означало, що немає більше днів для відпочинку, що норми виробітку пішли вгору, і ще раз вгору, що робочі зміни стають усе довшими й довшими. *Давай-давай* розмивало вже й так досить туманну відмінність між працездатними і хворими у ще туманнішу відмінність між хворими й помираючими, і внаслідок *давай-давай* полоненим наказували працювати по дві зміни — і вдень, і вночі.

Дощі перетворилися на зливи, тик і бамбук зімкнулися навкруг них; полковник Рексрот помер від дизентерії і був похований разом з усіма іншими в джунглях. Дорріго Еванс прийняв командування. Коли величезний зелений тягар, який сягав чорного неба, знову потягнув їх донизу в чорне болото, він наклав данину на офіцерську платню, щоб купувати харчі й ліки для хворих. Він переконував, умовляв і наполягав, щоб офіцери працювали, хоч зелений жах усе сильніше тиснув на їхні вкриті коростою тіла і ослаблені нутроці, на їхні охоплені гарячкою голови і страшні, вкриті виразками ноги, на їхні задниці, з яких безперервно текло лайно.

В очі солдати називали Дорріго Еванса *полковником*, а в усіх інших випадках — *Великим Парубком*. Траплялося, що Великий Парубок відчував себе надто маленьким для всього того, чого від нього хотіли. Був Дорріго Еванс і був отой інший чоловік, на якого він бував схожий виглядом, звичками і манерою розмовляти. Але Великий Парубок був шляхетний там, де Дорріго шляхетним не був, готовий до самопожертви там, де Дорріго був егоїстом.

Це була роль, до якої, як сам відчував, він намацував свій шлях, і що довше він ішов, то більше людей навколо нього утверджували його в тій ролі. Це виглядало так, ніби вони

прагнули, аби він існував, ніби мусив бути Великий Парубок, і, оскільки вони мали відчайдушну потребу в чомусь такому, то їхня зростаюча пошана, їхні сказані набік слова, їхня думка про нього — все це заманило його в пастку такої поведінки, про яку він знав, що вона йому не властива. Так наче не він вів їх своїм прикладом, а вони вели його за допомогою улещувань.

І тепер, тягнучи його за собою проти його волі, вони разом дибали через оті дні, які множилися, наче зойк, що ніколи не кінчається, вогкий, зелений крик, який Дорріго Еванс вважав потворно підсиленим глухотою від хініну, малярійним туманом, який означав, що хвилина триває ціле життя і що часом неможливо пригадати тиждень горя і жаху. І все це було схоже на очікування якоїсь розв'язки, яка ніколи не наставала, якоїсь події, яка б наділила все це смислом для нього і для них, якогось катарсису, який би звільнив їх усіх від цього пекла.

І все ж траплялося часом якесь качине яйце, трошки пальмового цукру, жарт, що повторювався знову і знову, любовно відшліфований, сприйнятий як рідкісна і прекрасна річ, чим він і був насправді, — усе це уможлиблювало виживання. Все ще залишалася надія. І з-під своїх неохайних капелюхів, які щоразу більшали, полонені все ще кидали репліки й прокляття, хоча їх захоплював інший Всесвіт, у якому вони жили, як мурахи, і все, що мало якесь значення, — це залізниця. Як голі раби свого відрізка Лінії, не маючи нічого, крім мотузок і стовпів, кувалд і ломів, солом'яних кошиків і мотик, власних спин, ніг і рук, вони почали розчищати джунглі для Лінії, і лупати камені для Лінії, і копати землю для Лінії, і носити шпали й залізні рейки, щоб побудувати Лінію. Як голих рабів, їх морили голодом і били,

і вони працювали за межею виснаження на Лнії. І як голі раби, вони почали вмирати задля Лнії.

Ніхто не міг передбачити цього, ні слабкі, ні сильні. Мертвих ставало чимраз більше. Троє минулого тижня, восьмеро цього тижня, один лиш Бог знає, скільки сьогодні. Шпитальний барак — не стільки шпиталь, скільки місце, де найслабшим дозволяли лежати у бруді й гангренозному смороді на довгих, щілистих платформах — був зараз заповнений помираючими. Уже не було справних чоловіків. Були тільки хворі, дуже хворі і помираючі. Давно минули ті дні, коли Галліполі фон Кесслер вважав покаранням неможливість доторкнутися до жінки. Давно минули навіть думки про жінку. Усі їхні думки були тепер про їжу і про відпочинок.

Голод переслідував австралійців. Він ховався у кожному вчинку і в кожній думці кожної людини. Проти нього вони могли запропонувати лише свою австралійську мудрість, яка насправді була всього лиш думками, пустішими за їхні животи. Вони намагалися триматися разом, зі своєю австралійською сухістю і своїми австралійськими лайками, своїми австралійськими спогадами і своєю австралійською дружбаю. Але раптом *Австралія* стала мало що значити порівняно з вошами, голодом і бері-бері, порівняно з крадіжками, побиттями і все більшим обсягом рабської праці. *Австралія* зморщувалась і зменшувалась, зернятко рису було зараз значно більшим, ніж континент, і лиш одне щодня розросталося — це їхні зношені, обвислі капелюхи, що маячили, наче сомбреро, над їхніми виснаженими обличчями і їхніми порожніми очима, які, здавалося, все частіш уподібнювалися до темних западин, що чекали на хробаків.

А мертвих ставало все більше.

Рот Дорріго Еванса був так переповнений слиною, що він мусив кілька разів тильною стороною долоні витерти губи, щоб у нього не текло з рота. Заворожено дивлячись на добре вирізаний, повний хрящиків і пересмажений стейк, який лежав у його бляшаній мисці, і чорний жир був розмазаний по іржавому бляшаному дні, він, навіть якби його вбивали, не зумів би придумати нічого, чого б хотів більше. Він глянув на робітника з кухні, який приніс це йому на обід. Той розповів, як минулої ночі ватага під проводом Чорного Принца вкрала корову у якихось тайських торговців; вони розібрали її в буші і, підкупивши вартового шматком вирізки, решту таємно віддали в табірну кухню. Стейк — *стейк!* — був вирізаний, засмажений і дарований Дорріго як його обід.

Наскільки Дорріго Еванс міг бачити, робітник з кухні був хворою людиною — чому б іще він був на кухонних роботах? — хворів на одну з декількох хвороб, зумовлених голодом, і Дорріго Еванс розумів, що стейк для цього чоловіка також був зараз чимось найбажанішим і найчудеснішим у світі. Зробивши різкий жест, він сказав кухонному робітникові віднести його у шпиталь і поділити там між найважчими хворими. Той не був упевнений, чи це сказано серйозно. Він навіть не ворухнувся.

Хлопці хочуть, щоб це було вам, сказав він. Сер.

Чому? подумав Дорріго Еванс. Чому я кажу, що не хочу стейк? Він так нестямно хотів його з'їсти, і хлопці хотіли, щоб він узяв його, як своєрідну данину. І хоча, наскільки він знав, ніхто б не пожалів йому м'яса, він також знав, що стейк — це тест, який вимагав свідків, тест, яким він

мав бути випробуваний, тест, який стане необхідною історією для них усіх.

Забери його, сказав Дорріго Еванс. Він поспішно ковтнув, намагаючись проковтнути слину, яка заливала йому рот. Він боявся, що збожеволіє або зламається у якийсь жахливий чи принизливий спосіб. Він відчував, що душа його незагартована, що йому бракує багато того, що їм тепер потрібне від нього, того, що визначає придатність людини для дорослого життя. І все ж він тепер опинився лідером тисячі людей, які несподіваним чином підводили його до того, щоб бути багато у чому таким, яким він не був.

Він знову ковтнув; все одно його рот був повний слини. Він не вважав себе сильною людиною, яка знає, що вона сильна — сильною людиною, як Рексрот. Рексрот, думав Дорріго Еванс, був людиною, яка з повним правом з'їла б стейк, а потім щасливо колупалася б у своїх розбійницьких зубах перед строем своїх голодуючих людей. На противагу йому, Дорріго Еванс сприймав себе як слабку людину, якій нічого не належить, слабку людину, на яку тисяча інших поклала сподівання, що він сильний. Це не мало жодного сенсу. Вони були бранцями японців, а він був в'язнем їхніх надій.

Негайно! гарикнув він, майже втрачаючи над собою контроль.

І все ж кухонний робітник не ворухнувся, можливо, думаючи, що він жартує, можливо, боячись, що він помилився і не зрозумів його. І весь цей час Дорріго Еванс боявся, що якщо стейк залишатиметься перед ним ще хоч мить, він схопить його обома руками й проковтне весь одразу, і провалить цей тест, і стане ясно, ким він є насправді. Сповнений гніву від того, як ним маніпулюють, розлючений власною

слабкістю, він раптом підхопився й почав нестямно кричати —

Негайно! Він ваш, а не мій! Забери його! Розділи його! Розділи його!

І кухонний робітник, відчуваючи полегшення, що йому тепер, можливо, навіть самому вдасться скуштувати шматочок цього стейка, і радий, що полковник виявився саме таким, як усі оповідали про Великого Парубка, прокрався вперед і забрав стейк, щоб віднести у шпиталь, а зі стейком ще одну історію про те, якою надзвичайною людиною був їхній лідер.

18

Дорріго Еванс ненавидів достойність, ненавидів, коли захоплювались достойністю, ненавидів людей, які лицемірили, що він достойна людина, або самі прикидалися достойними. І що більше його звинувачували з роками у достойності, то більше він ненавидів її. Він не вірив у достойність. Достойність була марнославством, яке вирядилося і чекає на оплески. Йому осточортіли шляхетність і благородність, і саме недоліки Лінетти Мейсон, як він вважав, наділяли її найпрекраснішою людяністю. Саме в її зрадливих руках знаходив він вірність якійсь дивній правді про минущість усього.

Вона знала про цю свою перевагу і жодної ночі не провела в сумнівах. В міру того, як зникала її краса, наче кильватер, що відступає від завмерлого вже корабля, він ставав їй значно необхіднішим, аніж вона йому. Непомітно для них обох вона стала для нього ще одним обов'язком. Але й без того все його життя вже стало обов'язком. Обов'язком

перед дружиною. Обов'язком перед дітьми. Обов'язком перед роботою, комітетами, добродійними організаціями. Обов'язком перед Лінеттою. Обов'язком перед іншими жінками. Це виснажувало. Це вимагало терплячості. Іноді він дивувався навіть сам себе. Він вважав, що повинна існувати якась винагорода за такий подвиг. Це вимагало дивної відваги. Це викликало огиду. Це примушувало його ненавидіти самого себе, але він зараз міг не бути собою не більше, ніж міг не бути собою з полковником Рексротом. І певним чином тим, що надіяло його смислом, скеровувало і давало здатність іти далі, його обов'язком над усіма обов'язками було, як він вважав, те, чим він завдячував людям, з якими був у тому таборі.

Ти думаєш про неї, сказала вона.

Він знову не сказав нічого. Як і до всіх своїх інших обов'язків, він терпляче ставився до Лінетти у спосіб, який вважав гідним мужчини: іншими словами, він компенсував зростання дистанції між ними більшою прив'язаністю до неї. Вона втомлювала його все дужче і дужче; якби не те, що вона і далі залишалася пригодною, він перестав би бачитися з нею багато років тому. Кохалися вони від нагоди до нагоди, і він повинен був визнати сам і сказати про це їй, що все вже не так, як було колись, але Лінетту це влаштовувало. По правді, його також. Достатньо було мати можливість вдихати запах її спини, тримати руку між її м'якими стегнами. Вона могла бути ревнивою і егоїстичною, і тут він нічого не міг вдіяти, але її дріб'язковість задовольняла його.

Коли вона теревенила про політику і пліткувала про журнал, в якому вона працювала заступником редактора, про дрібні образи, що терпіла від зверхників, яких вважала «нижчими» за себе, про свої тріумфи на роботі, свої страхи,

свої найзаповітніші бажання, він знову бачив небо часів *давай-давай*, завжди брудне, і думав про те, як роками не згадував Смаглявця Гардінера, аж до вчорашнього дня, коли спробував описати те, як його били.

Його попросили написати передмову до книжки ескізів та ілюстрацій, створених Гаєм Хендріксом, військово-полоненим, який помер на Лнії і блокнот якого Дорріго мав і ховав аж до кінця війни. Небо завжди було брудним, і воно завжди рухалося, тікало геть — чи так йому принаймні здавалося — до якогось кращого місця, де люди не вмирали без причини, де життя не залежало від голого випадку. Смаглявець Гардінер мав рацію: все це було грою у два орли. Оце небо в синцях, облямоване синім і заплямлене кривавим. Дорріго хотів пригадати Смаглявця Гардінера, його обличчя, як він співав, оту хитру, розколоту посмішку. Але все, що він міг бачити, як би не старався викликати його образ, було лиш брудне небо, яке тікало від усього того жаху.

Кожне підкидання завжди є першим, пригадав Дорріго слова Смаглявця. Хіба не чудово?

Саме так, і ти не хочеш признатися, сказала Лінетта Мейсон. Давай. Що, неправда? Думаєш про неї?

Знаєш, я так ніколи й не заплатив. Десять шилінгів.

Я знаю.

Двадцять до трьох. Я пам'ятаю.

Я завжди знаю, коли ти про неї думаєш.

Знаєш, прошепотів він у пухке плече Лінетти Мейсон, я сьогодні працював над передмовою, і я застряг у *давай-давай*, коли вони примусили нас працювати сімдесят днів і ночей без жодного вихідного дня під час мусонів. І я намагався пригадати, коли вони віддубасили Смаглявця Гардінера. Це було того ж дня, коли ми спалили бідолаху Гая Хендрікса.

Я намагався написати, що я пам'ятаю про той день. Це було жахливо і водночас шляхетно. Але мені не вдалося.

Розумієш, я справді знаю.

Усе вийшло жалюгідним і дурним.

Іди сюди.

Я гадаю, їх це втомило. Я маю на увазі японців.

Ходи. Давай спати.

Там був Накамура, той клятий маленький мерзотник Варан з його ходою маріонетки, ще два японські інженери. Чи три? Я навіть пригадати не можу. Який я в біса свідок? Я хочу сказати, може, спочатку вони справді хотіли покалічити його, але потім їм це набридло, так набридло, як нашим хлопцям працювати понад силу. Можеш собі уявити? Просто робота, причому виснажлива, нудна робота.

Давай спати.

Важка, сутужна робота. Як копати канаву. Один на мить зупинився. І я подумав: Ну, ось, нарешті. Слава Богу. Він підняв руку до лоба, витер піт і понюхав. Всього лиш. Потім знову взявся до роботи: бити Смаглявця. Це було безглуздо, і тоді, і тепер; але описати це неможливо, хіба ні?

Але ж ти написав.

Написав. Щось. Так.

І ти був правдивим.

Ні.

Ти не був правдивим?

Я був точним.

На вулиці, в нічній тиші, наче шукаючи безнадійно загублену річ, у відчаї пискнула, розвертаючись, вантажівка.

Я не розумію, чому ти надаєш цьому такої ваги.

Не розумієш.

Ні, справді. Хіба мало було таких, які страждали?

Багато було, погодився він.

Тоді чому це так важливо для тебе?

Він не відповів.

Чому?

Лежачи в отому готелі в Параматі, він відчував, що повинен думати про світ, повний прекрасних речей поза цією кімнатою, про оте синє небо, яке лиш чекає, щоб з'явитися знову за кілька годин, те величезне синє небо, яке в його свідомості завжди було пов'язане зі втраченою свободою його дитинства. Проте його свідомість могла бачити тільки табірне небо з чорними прожилками.

Ну, скажи мені.

Воно завжди нагадувало йому брудне шмаття, промокле у відпрацьованому мастилі.

Я хочу знати, сказала вона.

Ні. Неправда.

Вона мертва, хіба ні? Я ревную тільки до живих.

*З тієї жінки
на березі тече пітьма
по вечірніх хвилях.*

Ісса

1

Дорріго Еванс був в Аделаїді, відбуваючи останні навчання з польовим шпиталем 2/7 у військовому таборі у Варадейлі під час жакливої спеки влітку 1940 року, перед тим, як сісти на корабель і поплисти невідомо куди. І він мав звільнення на півдня — власне кажучи, нічого не варте. Том прислав йому телеграму із Сіднея, у якій ішлося про те, що їхній дядько Кіт, власник бару на узбережжі біля самої Аделаїди, дуже хоче побачитися з Дорріго і *влаштує тобі королівську зустріч*. Дорріго ніколи не зустрічався з Кітом Малвені. Про нього він знав тільки те, що той був одружений з наймолодшою сестрою їхнього батька, яка загинула в автомобільній катастрофі кілька років тому. І хоча Кіт пізніше знову одружився, він не втрачав зв'язку з родиною першої дружини, надсилаючи різдвяні листівки до Тома, який і сповістив йому, що Дорріго в Аделаїді. Дорріго хотів того дня провідати дядька, але автомобіль, який він сподівався позичити, зламався. Тому замість цього він мав зустрітися увечері з кількома колегами-лікарями з 2/7 на танцях в місті у Червоному Хресті.

Того дня відбувався кубок Мельбурна, і на вулицях після скачок панувало в'яле пожвавлення. Щоб згаяти час перед зустріччю, він ходив міськими вулицями і врешті-решт опинився у старій книгарні на Рандел-стріт. Був ранній вечір, проходила якась акція, презентація журналу чи щось подібне. Самовпевнений молодий чоловік з кошлатим волоссям і недбало зав'язаною великою краваткою читав із журналу.

*Від відчаю не знаєм антидотів
таких, як алкоголь, лихі нічні пінгвіни,
розклавши ноги, сидимо на площі,
під тьмяним ліхтарем зав'язуєм шнурівки.*

Дорріго Еванс нічого тут не міг второпати. У кожному разі, його смаки вже ставали консервативно упередженими, як у тих, хто в ранньому віці мандрує далеко в класику і лиш зрідка вибирається ще кудись. Він переважно губився в сучасних авторах і віддавав перевагу літературній моді півстолітньої давності — у його випадку вікторіанським поетам і письменникам античності. Відрізаний невеликою юрбою від полиць, він піднявся вгору кількома дерев'яними східцями в дальньому кутку крамниці, бо це було більш обнадійливим. Другій поверх складався з двох маленьких кабінетів, зараз незайнятих, і великої кімнати, де людей теж не було, з підлогою із широких, грубо відпиляних дощок, які тяглися до мансардних вікон, що виходили на вулицю. Всюди були книжки, які він міг гортати: книжки, складені нестійкими купами, книжки в ящиках, вживані книжки, напхані й похилені під різними кутами, наче погано навчена міліція, на стежах від підлоги до стелі, які займали всю протилежну стіну.

У кімнаті було душно, проте йому це здалося менш задушливим, аніж поетичні читання внизу. Він витягав книжки то тут, то там, але його увагу привертали діагональні тунелі світла, що вривалося через мансардні вікна. Усюди навкруг нього порошинки піднімалися й опускалися, тремтіли й мерехтіли в отих шахтах грайливого світла. Він знайшов декілька полиць, заповнених старими виданнями класичних авторів; почав їх неухважно переглядати, сподіваючись знайти дешеве видання «Енеїди» Вергілія, яку

він читав всього лиш раз із позиченої книжки. Насправді Дорріго Еванс шукав не стільки велику поему античності, скільки ауру, яка, як він відчував, оповивала такі книжки — ауру, яка і випромінювалась назовні, і втягала його всередину, в інший світ, який казав йому, що він не самотній.

І були моменти, коли це відчуття, це усвідомлення спільності повністю опановувало його. Тоді він відчував, що в усьому світі існує одна-єдина книжка і що всі книжки були просто порталами в цю величезну безперервну роботу — цей невичерпний, прекрасний світ, який не був уявним, а був таким, яким він є насправді, книгою без початку і без кінця. Пролунали кілька вигуків, що піднімалися сходами, а за ними увійшов гурт галасливих чоловіків і дві жінки, одна велика, руда, в темному береті, друга менша, блондинка, з яскравою червоною квіткою, закладеною за вухо. І всі вони знову й знову повторювали напівпісню, напівпсалом, хрипко співаючи хором: *Скакай, старий Роулі, скакай!*

Чоловіки були сумішшю різних уніформ: австралійські військово-повітряні сили, австралійський флот, австралійські імперські війська — вони були, як він здогадувався, трохи напідпитку, і всі вони так чи інакше намагалися привернути увагу меншої жінки. Але вона, схоже, зовсім не цікавилась ними. Щось відділяло її від них, і як вони не старалися знайти спосіб підібратися ближче до неї, жодної руки у формі не можна було побачити на її руці, жодна нога у формі не торкалася її ноги.

Дорріго Еванс ясно побачив усе це з першого погляду, і вона, і вони навіювали на нього нудьгу. Вони були не більш ніж її орнаментом, і він зневажав їх за перебування в рабстві у когось, хто так очевидно ніколи не належатиме їм. Йому не подобалось її вміння перетворювати чоловіків на тих,

кого він вважав мало не вірними псами, і тому вона йому теж не подобалась.

Він відвернувся й знову втупився у полиці з книжками. У кожному разі, він думав про Еллу, яку зустрів у Мельбурні, завершуючи свою хірургічну підготовку. Батько Елли був знаменитим мельбурнським адвокатом; мати походила з відомої скотарської родини; її дід був автором федеральної конституції. Сама вона була вчителькою. Якщо вона й була часом нудною, то її світ і її книжки все ще яскраво світили для Дорріго. І хоча її висловлювання були повні банальностей, немовби визубрених напам'ять і повторюваних так рішуче, аж він насправді не був певен, що вона думає, він усе ж вважав її доброю і відданою. А разом із нею ішов світ, який здавався Дорріго безпечним, вічним, надійним, незмінним; світ віталень з чорного дерева і клубів, кришталевих карафок із шеррі і легким пивом, переситу, трохи токсичного, трохи клаустрофобічного запаху мускусу. Родина Елли була достатньо ліберальною, аби пустити в цей світ молодого чоловіка з нижчих верств із великими сподіваннями, і достатньо традиційною, аби розуміти, що умови такого запрошення повністю залежать від цього світу.

Молодий Дорріго Еванс не розчаровував. Тепер він був хірургом, і він вирішив, що одружиться з Еллою, і хоч вони ніколи не розмовляли про це, він знав, що вона теж так думає. Він гадав, що одруження з Еллою — це ще один здобуток, такий, як і медичний ступінь, військове звання, ще один крок вгору, вперед, далі. Від часів Томової печери, де він спізнав могутність читання, кожен крок Дорріго вперед був схожим на це.

Він узяв книжку з полиці, і, поки підносив її до грудей, вона перейшла з тіні в одну із сонячних шахт. Він затримав книжку,

дивлячись на неї, на це світло, цей пил. Було це так, ніби існували два світи. Цей світ і прихований, так що потрібні були недовготривалі шахти світла пізнього пополудня, аби показати його як світ реальний — світ летючих часточок, які несамо-вито крутилися, мерехтіли, безладно вдарялися одна об одну і летіли в зовсім інших напрямках. Стоячи там, у цьому світлі пізнього пополудня, неможливо було не вірити, що кожен наступний крок вестиме до кращого. Він ніколи не думав, куди чи до чого, ніколи не думав чому, ніколи не хотів дізнатися, що може статися, якщо, замість рухатися вперед, він зіштовхнеться з чимось, як одна з порошинок у сонячному світлі.

Маленька групка в дальньому кінці кімнати знову заметушилася й попрямувала до нього. Вона рухалася, як табунець риб чи зграйка птахів на смерканні. Не маючи бажання опинитися поряд із ними, Дорріго пішов уздовж стелажа ближче до вікон, що виходили на вулицю. Але, як птахи чи риби, група зупинилася так же несподівано, як почала рухатися, і скупчилася неподалік від полиць. Відчуваючи, що дехто з них зиркає в його бік, він уважніше придивлявся до книжок.

А коли він знову підвів погляд, то зрозумів, чому група почала рухатися. Жінка з червоною квіткою попрямувала туди, де стояв він, і тепер, уся в смугах світла й тіні, стояла перед ним.

2

Її очі горіли синявою газового полум'я. Були вони якимись дикими. Кілька секунд він узагалі не бачив нічого, крім її очей. А вони дивилися на нього. Проте *в них* не було погляду. Здавалося, ніби вона просто всотувала його. Вона що,

оцінювала його? Вирішувала, як до нього поставитись? Він не знав. Можливо, саме ця впевненість зумовлювала його обурення і водночас невпевненість. Він боявся, що все це якийсь ускладнений жарт і що за мить вона вибухне сміхом, а гурток її мужчин приєднається, сміючись із нього. Він ступив крок назад, уперся в книжкову шафу і вже не мав куди відступати. Так він і стояв там, одна рука притиснута за спиною до шафи, а тіло вигнуте до неї під якимось незграбним кутом.

Я бачила, як ви увійшли до книгарні, сказала вона, усміхаючись.

Пізніше, якби його запитали, як вона виглядала, він був би спантеличений. Це все квітка, вирішив він урешті-решт, щось, пов'язане з її відвагою носити велику червону квітку у волоссі, заткнувши стеблину за вухо, — саме це визначало її. Але він знав, що насправді це зовсім нічого не говорить про неї.

Ваші очі, несподівано сказала вона.

Він не сказав нічого. Правду кажучи, він поняття не мав, що сказати. Він ніколи не чув нічого дивнішого. *Очі?* І зовсім не збираючись цього робити, він раптом усвідомив, що повертає їй її погляд, пильно розглядає її, всотуючи так, як вона його. Вона начебто не звертала на це уваги. Була в цьому якась дивна і тривожна інтимність, якесть незрозуміле знання, яке шокували його — що він може просто розглядати жінку з голови до ніг, а їй це абсолютно байдуже, поки саме *він* розглядає її.

Це настільки ж одурманювало, наскільки й спантеличувало. Вона вся здавалася сукупністю дрібних вад, які найповніше виявлялися у родимці над її верхньою губою. І він зрозумів, що наслідком усіх цих вад якимось чином була

краса, і в цій красі була сила, і ця сила була водночас свідомою і несвідомою. Можливо, вирішив він, її краса дає їй право мати все, що вона хоче. Що ж, його вона не матиме.

Такі чорні, сказала вона, цього разу усміхаючись. Але я впевнена, вам часто про це говорять.

Ні, сказав він.

Це було не зовсім щиро, але, з іншого боку, ніхто ніколи не казав цього саме так, як щойно сказала вона. Щось не дозволило йому відвернутися від неї, від її дивної манери говорити, і вийти звідси. Він глянув на гурток чоловіків біля дальнього кінця стелажів. Його занепокоїло, що вона мала на увазі саме те, що сказала, а те, що вона сказала, було призначене тільки для нього.

Ваша квітка, сказав Дорріго Еванс. Вона —

Він поняття не мав, якою була квітка.

Вкрадена, сказала вона.

Здавалося, вона має повно часу, щоб оцінити його, а вчинивши так і виявивши, що він їй подобається, вона засміялася, примусивши його відчути, що вона виявила в ньому все найпривабливіше у світі. Так, наче її краса, її очі, все, що було в ній чарівного і прекрасного, тепер існувало також і в ньому.

Вона вам подобається? запитала вона.

Дуже.

З куща камелії, сказала вона і знову засміялася. А потім її сміх — більше схожий на легеньке квохкання, несподіваний, злегка гортанний і якийсь глибоко інтимний — завмер. Вона нахилилася вперед. Він відчув запах її парфумів. І алкоголю. Але він зрозумів, що вона не помічає його збентеженості і що це не була спроба очарувати його. Чи пофліртувати. І хоча він не прагнув чи не хотів цього, він відчував, що щось відбувалося між ними, щось беззаперечне.

Він опустив руку за спиною і повернувся так, що дивився їй прямо в обличчя. Між ними з вікна падав стовп світла, всередині якого піднімався пил, і він бачив її наче з тюремної камери. Він усміхнувся, щось сказав — сам не знав що. Він дивився поза світло на гурток чоловіків, її преторіанську гвардію, яка чекала в тіні, сподіваючись, що хтось із них з власної корисливості підійде до них, скористається його ніяковістю і забере її.

А ви який солдат? запитала вона.

Нічого особливого.

Скориставшись книжкою, він постукав по трикутній коричневій нашивці із зеленим кружечком всередині на плечі свого мундира.

Польовий шпиталь 2/7. Я лікар.

Він відчув, що почувається трохи ображеним і дещо схвильованим. Яке йому діло до краси? Особливо, якщо її вираз обличчя, її голос, її одяг, усе в ній належало, як він розумів, жінці з певним становищем, і хоча він був зараз лікарем і офіцером, проте не так далеко відійшов від своїх початків, щоб не відчувати гостро таких речей.

Я збентежений, що вломився на —

Презентацію журналу? О, ні. Я гадаю, вони готові привітати кожного, хто відчуває ритм життя. Або навіть не відчуває. Тіппі он там — вона махнула рукою в напрямку другої жінки — Тіппі каже, що поет, який читав свій твір, збирається революціонізувати австралійську літературу.

Хоробрий чоловік. Я підписався всього лиш виступити проти Гітлера.

А ви зрозуміли там хоч слово? запитала вона, а погляд її був водночас твердим і допитливим.

Пінгвіни?

Вона широко всміхнулася, наче якийсь важкий міст був перейдений.

Мені більше сподобалися шну́рівки, сказала.

Хтось у групі її кавалерів заспівав у манері Пола Робсона: *Старий кінь Роулі, він просто собі скаче.*

Тіппі всіх нас притягла сюди, сказала вона іншим, фамільярнішим тоном, наче вони були приятелями багато років. Мене, свого брата і кількох його друзів. Вони з тим поетом внизу студенти. Ми були в якомусь офіцерському клубі, слухали репортаж з кубка, а вона захотіла, щоб ми прийшли сюди послухати Макса.

Хто такий Макс? запитав Дорріго.

Поет. Але це не має значення.

Хто такий Роулі?

Кінь. Це теж не має значення.

Він мовчав, не знав, що сказати, її слова були безглуздими, ніяк не стосувалися того, що відбувалося між ними. Якщо і кінь, і поет не мали значення, то що мало значення? Було в ній щось таке — сила? прямота? неприборканість? — що його дуже непокоїло. Чого вона хотіла? Що це значило? Йому хотілося, щоб вона пішла.

Почувши чоловічий голос, Дорріго озирнувся і побачив, що один з ватаги — на якому була блакитна форма офіцера військово-повітряних сил — стоїть поряд із ним, говорячи їй із акцентовано англійською вимовою, що вона їм потрібна, аби *розібратися з дискусією, яку ми маємо щодо ставок тоталізатора.* Її погляд пішов за поглядом Дорріго, і, впізнавши блакитну форму, вона цілковито змінилася на обличчі. Так, наче стала іншою жінкою, а її очі, які були такими живими, коли дивилась на Дорріго, несподівано стали мертвими тепер, дивлячись на іншого мужчину.

Блакитна форма вирішила проігнорувати її погляд, обернувшись до Дорріго.

Знаєте, вона вибрала його, сказав він.

Вибрала кого?

Старого Роулі. Сто до одного. Найвища ставка в історії кубка. І вона знала. Вона з біса добре знала, на яку конячку ставити. Пацан, який там був, заробив двадцять фунтів.

Перш ніж Дорріго зміг відповісти, жінка заговорила з офіцером-авіатором тоном, який Дорріго сприйняв як чарівний, але без будь-якого почуття.

У мене ще тільки одне запитання до мого приятеля, сказала вона, показуючи на Дорріго. А потім я повернуся до вас, щоб обговорити бухгалтерські проблеми на скачках.

І, завершивши цю коротку розмову, вона знову обернулася до Дорріго, так пронизавши холодом блакитну форму, що за кілька секунд той повернувся до інших.

3

Яке запитання?

Поняття не маю, яке запитання, сказала вона.

Він боявся, що вона грається з ним. Інстинкт підказував йому забиратися геть, але щось тримало його тут.

Що це за книжка? запитала вона, показуючи на його руки.

Катулл.

Справді? Вона знову всміхнулася.

Дорріго Еванс хотів увільнитися від неї, але не міг звільнити себе. Ці очі, ця червона квітка. Те — але він цьому не вірив — те, як вона начебто усміхалася йому. Він сховав одну руку за спину, побарабанив там пальцями по корінцях

книжок, по Лукрецію, Геродоту, Овідію. Але вони не відповіли.

Римський поет, сказав він.

Прочитайте мені якийсь його вірш.

Він розгорнув книжку, глянув униз, потім знову вгору.

Ви впевнені?

Звичайно.

Він дуже сухий.

Як і Аделаїда.

Він глянув вниз, у книжку, і прочитав —

*Я поштурх голоду відчув
Десь поміж
Тунікою моєю і плащем.*

Він закрив книжку.

Це все незрозуміло для мене, сказала вона.

Для нас обох, сказав Дорріго Еванс. Він сподівався обрзати її віршем і зрозумів, що йому це не вдалося. Вона знову усміхалася. Якимось чином вона навіть його образу примусила звучати, наче він фліртував, аж він мусив замислитися, чи це насправді так.

Він подивився у бік вікна, шукаючи допомоги. Допомоги не було.

Почитайте ще, попросила вона.

Він швидко прогорнув кілька сторінок, зупинився, прогорнув ще кілька, зупинився і почав.

*Давайте жити й кохати,
Не зважаючи на стариганів,
Які не схвалюють і повчають.*

*Потонувши, сонце може піднятися знову,
Але ми —*

Він відчув, як у ньому наростає дивний гнів. Чому він читає саме цей вірш, а не якийсь інший? Чому не щось інше, що могло б образити? Але якась інша сила уярмила його зараз, скеровувала, робила його голос низьким і сильним, поки він продовжував читати:

*Але ми, коли наше недовге світло вже згасло,
Спати мусимо всю довгу ніч до кінця.*

Вона стиснула верх своєї блузки великим і вказівним пальцями, підтягаючи її вгору, і весь цей час дивилася на нього очима, які немовби казали, що насправді їй би хотілося потягти її вниз.

Він закрив книжку. Не знав, що сказати. Багато чого промайнуло у його голові, багато чого грайливого, безневинного, бруталного, що вело його геть від книжкових шаф, геть від неї і цього жахливого погляду, від її очей несамовитого блакитного вогню — але нічого з цього він не сказав. З усіх дурниць, які він міг сказати, з усього, що він вважав грубим і необхідним, він почув лиш, як промовляє —

Ваші очі —

Ми говорили про те, якою дурницею є кохання, перервав його незнайомий голос.

Озирнувшись, Дорріго побачив найнещаднішого з претендентів, близького приятеля, який відійшов від гуртка кавалерів, щоб приєднатися до них і, очевидно, повернути блакитні очі назад. Можливо, відчуваючи, що він повинен звертатися також і до Дорріго, приятель посміхнувся йому,

намагаючись, як відчув Дорріго, визначити, хто такий Дорріго Еванс і які стосунки пов'язують його з жінкою. Жодні, хотів би він сказати йому.

Більшість людей живе без кохання, сказав приятель. Ви погоджуєтесь?

Я не знаю, відповів Дорріго.

Приятель посміхнувся, скривлений рот для Дорріго, повільний усміх для неї, змовницьке запрошення їй повернутися до його компанії, у його світ, у рій трутнів. Вона проігнорувала претендента, повернулася до нього плечем і сказала, що прийде за хвилинку; дала зрозуміти, що він повинен піти, аби вона могла залишитися з Дорріго. Тому що це явно стосувалося, ну, *їх обох*, хоча Дорріго, спостерігаючи за її безсловесним, але зрозумілим спілкуванням, розумів, що він цього не бажав і на це не погоджувався.

Усі ці розмови про кохання, вів далі претендент, це просто дурниці. У коханні немає ніякої потреби. Найвдаліші шлюби основані на сумісності. Наука стверджує, що всі ми генеруємо електромагнітні хвилі. Коли хтось зустрічає людину з протилежними іонами, впорядкованими у правильному напрямку, вони притягаються. Але це не кохання.

Тоді що це? запитав Дорріго.

Магнетизм, сказав претендент.

4

Майор Накамура погано грав у карти, але щойно виграв останню роздачу, тому що і його підвладні офіцери, і австралійські військовополонені, які грали з ним, розуміли, що буде краще, якщо він не програватиме. Через свого

перекладача, лейтенанта Фукухара, Накамура подякував австралійському полковникові і майорові за вечір. Японський майор підвівся, поточився назад, мало не впав, але відновив рівновагу. Накамура здавався сповненим якогось дивного ентузіазму, незважаючи на те, що мало не впав обличчям униз.

Віскі «Меконг», яке він приніс, діалося взнаки також двом австралійським офіцерам, і Дорріго Еванс, підводячись, рухався дуже обережно. Він знав, що йому зараз треба буде зіграти свою роль Великого Парубка. Усю ніч він відкладав це, але зараз вирішив, що настав час діяти.

Давай-давай тривало нон-стоп уже тридцять сім днів.

Майоре, почав Дорріго Еванс.

Накамура глянув на нього, посміхаючись. Дорріго Еванс усміхнувся у відповідь.

Для здійснення бажань імператора найрозумніше буде притримати наші ресурси. Щоб краще побудувати залізницю, нам треба давати відпочивати нашим людям, а не знищувати їх. День відпочинку дасть надзвичайно багато, щоб зберегти не тільки енергію людей, але й самих людей.

Він, безумовно, очікував, що Накамура вибухне, вдарить його чи почне залякувати — або принаймні кричатиме й верещатиме на нього. Але японський командир тільки сміявся, поки лейтенант Фукухара перекладав. Він швидко кинув якусь репліку і вже збирався, похитуючись, вийти, поки Фукухара перекладав його відповідь Дорріго.

Майор Накамура каже, полонені щасливі. Вони повертають собі честь, помираючи за імператора.

Накамура затримався, розвернувся і заговорив до них.

Це правда, що ця війна жорстока, перекладав лейтенант Фукухара. А яка війна не жорстока? Але війна — це людські

істоти. Війна — це те, чим ми є. Війна — це те, що ми робимо. Залізниця може вбити людські істоти, але я не роблю людські істоти. Я роблю залізницю. Прогрес не вимагає свободи. Прогрес не потребує свободи. Майор Накамура, він каже, прогрес може постати з інших причин. Ви, лікар, називаєте це несвобода. Ми називаємо це дух, нація, імператор. Ви, лікар, називаєте це жорстоким. Ми називаємо це неминучість. З нами чи без нас. Це майбутнє.

Дорріго Еванс вклонився. Проноза Тейлор, майор і його заступник вклонилися теж.

Але майор Накамура не закінчив. Він знову заговорив, а коли замовк, Фукухара сказав —

Ваша Британська імперія, каже майор Накамура. Він каже: Ви гадаєте, їй не потрібна несвобода, полковник? Шпала за шпалою вона будувалася з несвободи, міст за мостом з несвободи.

Майор Накамура розвернувся і вийшов. Дорріго Еванс пошкандибав у барак полонених офіцерів до свого ліжка, розкладачки, яка була надто короткою для нього. Розкладачка була абсурдним привілеєм, який йому подобався, бо насправді зовсім не був привілеєм. Він подивився на годинник, той показував час як 1240 годин. Він застогнав. Щоб розмістити свої довгі ноги, він змайстрував бамбукову триногу, на яку встановив гасову каністру, прикріплену також бамбуком. Вона часто перекидалася, коли він крутився уві сні.

Він запалив недогарок свічки збоку від розкладачки й ліг. Узяв книжку із загнутими ріжечками — дорогоцінну розкіш у таборі, — роман, який він читав перед сном, щоб чимось відволікти голову, і вже майже закінчив. Але зараз — напідпитку, виснажений, хворий — Дорріго Еванс

не мав ні сил, щоб читати, ні бажання рухатися і відчував, що сон уже кличе його. Він відклав книжку на місце і задув свічку.

5

Старому чоловікові снилося, що він молодий чоловік, який спить у таборі для військовополонених. Сон — це була найбільша реальність, яку тепер знав Дорріго Еванс. Він слідував за цим знанням, як за зіркою, що падає, поза найдальші межі людської думки.

Він сів.

Котра година?

Майже третя.

Мені треба йти.

Він не наважувався вимовити Еллине ім'я. Ані слово *дружина*, ані слово *дім*.

Де той кілт*?

Ти знову думав про неї, правда ж?

Про мій кілт?

Знаєш, мене це болить.

Клятий чортів кілт.

Він приїхав у кілті, бо мав відбутися щорічний обід товариства Бернса у Параматі, до якого він належав відтоді, коли робота привела його у Сідней 1974 року, і патроном якого був невідомо з якої причини, можливо, тому, що мав публічний гріх — віскі, і таємний гріх — жінок. А тепер кілт загубився.

Не про Еллу, сказала вона. Бо це не любов.

* Шотландська чоловіча спідниця.

Він подумав про свою дружину. Він вважав, що його шлюб — це глибока самотність. Він не розумів, чому одружився, чому спати з кількома різними жінками вважалося неправильним і чому все це мало усе менше і менше значення. І не міг сказати, чим був отой дивний біль унизу живота, що все наростав і наростав, чому йому так до нестями потрібно вдихати запах спини Лінетти Мейсон і чому єдиною реальністю в його житті були його сни.

Він відчинив бар-холодильник, дістав останню маленьку «Гленфідік» і помітив, хитнувши головою, нову сенсорну технологію, яка означала, що як тільки він вийняв пляшку, це одразу ж було зафіксовано електронікою. Він відчув прихід нового охайнішого світу, більш прирученого світу, світу обмежень і нагляду, де все було відомо і нічого не треба було піддавати перевірці. Він розумів, що його публічне «я» — той бік, який розміщують на монетах і марках — добре поєднуватиметься з часом, який надходить, і що інший бік, його приватне «я», ставатиме дедалі незбагненнішим і неприємним; цей бік інші намагатимуться приховати.

Він не збігався з новим віком взаємної узгодженості, який наставав абсолютно в усьому, навіть в емоціях, і його спантеличувало, як часто люди сьогодні торкалися одне одного і розмовляли про свої проблеми, так наче називання життя у певний спосіб описує його загадковість чи заперечує його хаос. Він відчував зникнення чогось, відчував те, як ризик чимраз більше оцінювали і, наскільки це можливо, ліквідували, замінюючи його ввічливим новим світом, де розглядання того, як готують їжу, вважатиметься значно захопливішим, ніж читання поезії; де збудження викликатиме оплата супу, приготованого з сіна. У таборах він їв суп, приготований із сіна; йому більше подобалась нормальна їжа.

Австралія, яка зберігалася в його голові, уся була розмічена історіями мертвих; Австралію живих він дедалі більше вважав незнайомою країною.

Дорріго Еванс виріс у часи, коли життя можна було збагнути і прожити в поетичному образі або, як з ним усе частіше бувало, у тіні одного-єдиного вірша. Якщо прихід телебачення, а разом з ним і поняття знаменитостей — які без цього статусу були людьми, відчував Дорріго, що їх краще б не знати, — покінчили з цими часами, то вони усе ж іноді жилися ними, знаходячи прийнятний предмет для образів, здебільшого позбавлених думки, у ясності тих, хто упорядковував свої життя відповідно до елегантноі таїни поезії.

Документальний фільм про те, як Дорріго повернувся на Лінію в День солдата* 1972 року, вперше утвердив його в національній свідомості, і його позиції посилювались подальшими появами у ток-шоу, під час яких він створював образ консервативного гуманіста, ще одну маску.

Він розумів, що пережив свій вік, і, відчуваючи своє вічне бажання жити більш безрозсудно, відкрутив ковпачок з пляшечки віскі. Добре потягнувши, він пальцями ніг відчув кілт на підлозі біля бару-холодильника. Натягаючи кілт, він глянув на ліжку, де в дивному нічному світлі від цифрового годинника і зелених лампочок сигналів пожежної тривоги здавалося, наче Лінетта під водою. Помітив, що її рука затуляє очі. Він підняв її. Вона плакала. Тихо, не рухаючись.

Лінетто?

Усе добре, сказала вона. Іди.

Він не хотів цього казати, але мусив.

* Відзначають щороку 25 квітня на честь висадки австралійських військ на Галліпольському півострові в Туреччині 1915 року під час Першої світової війни.

Що сталося?

Нічого.

Він нахилився й торкнувся губами її лоба, що мав відтінок моху. Смак пудри. Запах жасмину, що немов ув'язнював і завжди пробуджував у ньому бажання тікати.

Дуже важко, сказала вона, коли хочеш чогось і не можеш цього мати. Він схопив ключі від машини. Це давало величезне задоволення — їхати вперед напідпитку, бічними дорогами, вуличні вогні, гра у впевненість, що його ще не впіймали, що він ще раз може втекти. Він швидко закінчив одягатися, крадькома випив залишки з останньої пляшечки «Гленфідіка», витратив п'ять неприємних хвилин на пошуки свого невідомо куди покладеного споррана*, який він нарешті знайшов під книжкою японських віршів про смерть, і вийшов, забувши взяти книжку з собою.

6

Наступного тижня Дорріго отримав звільнення на сорок вісім годин. Він зумів потрапити на військовий літак до Мельбурна і протягом двох спокійних і пустих днів та однієї ночі з Еллою намагався створювати якомога більше галасу й метушні. Він жадав її ще відчайдушніше, ніж завжди — як людина, яку мають забити до смерті, відчайдушно прагне припасти до землі під ногами.

Кілька разів він збирався розповісти Еллі про жінку, яка говорила з ним у книгарні в Аделаїді. Але що там було

* Шкіряна сумочка з хутром іззовні (частина костюма шотландського верховинця).

розповідати? Нічого не сталося. Вони з Еллою танцювали. Пили. Що сталося? Нічого не сталося.

Він тримався за Еллу, як за рятівний круг. Він хотів бути з нею в ліжку, щоб заново віднаходити себе і її, і був вдячний, що в ній немає нічого, що раптом стало здаватися йому нез'ясовно зрадницьким. Її чорне волосся, темні очі, повна фігура — вона була прекрасною, а однак він нічого не відчував.

Що сталося? Він думав не про волосся чи очі, а про почуття, таке ж незбагненне, як мільйон танцюючих і безглузких порошинок. Якась дивна вина зумовлювала його похмурість. Але що ж він зробив? Нічого. Він розмовляв, щонайбільше декілька хвилин, потім розвернувся і вийшов з книгарні. Він навіть не знав, як її звуть. Про що він у неї питав? Що вона сказала йому? Нічого! Нічого! Він навіть не знав, як її звуть.

Дорріго раптом здалося, що світ Елли — який до цього виглядав таким зручним у своїй захищеності і певності, що він прагнув належати до нього, — надзвичайно блідий і знекровлений. І хоча він намагався знайти в ньому те нез'ясовне відчуття легкості, той невикорінний аромат влади і її привілеїв, який він вважав настільки привабливим раніше, однак той тепер нічого для нього не значив — ба більше, здавався осоружним.

Елла та інші відмахувались від цієї нової ніяковості Дорріго, пояснюючи її великим всез'ясовним фактором часу: війною. Війна вимагала, війна розладнувала психіку, війна анулювала, війна пробачала. Зі свого боку, Дорріго вважав, що не може чекати приходу війни, якщо саме це було альтернативою.

Нарешті він розповів Еллі так, наче то була просто дивна зустріч, але в його розповіді це для нього прозвучало як

невірність. Він відчував нез'ясовний сором. Чому б йому не хотіти Еллу? І змальовуючи цю незнайомку як надто ексцентричну, радше невідповідну жінку, він відчував, що зраджує те, що сталося, а разом з тим її і певною мірою себе. Закінчив він свою історію, здригнувшись.

Вона була гарненька? запитала Елла.

Він сказав, що в ній не було нічого особливого. Відчувуючи, що мусить розповісти більше, він сказав, що вона була приємна, і шукав якусь рису, якої не пам'ятав і яку не можна було вважати невідповідною — *зуби*. У неї були гарні зуби, сказав. І це вже майже все, справді, сказав він.

Отруйні зуби, так буде точніше, сказала Елла, голос у неї був трохи зависокий. І червона камелія у волоссі? Ну, скажу я вам. Вона у тебе схожа на монстра.

І все ж вона не була монстром. Вона стояла там, і щось сталося, щось промкнулося між ними, і зараз він хотів би, щоб цього не було. Бо Елла зараз здалася йому кимось, кого він ніколи не знав раніше. Її балачки, які він колись вважав радісними, зараз вразили його наївністю і фальшем, парфуми, якими вона користувалася тільки для нього, мали зараз неприємний для його ніздрів запах, і він прагнув образити її так, щоб вона пішла.

Мені треба ревнувати? запитала Елла.

До чого? відповів він. Я не можу сказати тобі, яким з біса щасливим я був, вийшовши з тієї кімнати.

Наступної миті він уже цілував Еллу. Елла добра, казав він собі. І десь в душі він жалів Еллу, а десь іще глибше крилося розуміння, що вони обоє страждатимуть через її доброту і його жалість. Він ненавидів її доброту і боявся своєї жалісливості, і хотів лиш сховатися від усього цього назавжди. І що більше він ненавидів, і боявся, і хотів

сховатися, то більше він її цілував; і що більше їхні обійми ставали пристраснішими, а одна мить переходила в іншу, а цей день — в інший день, що більше життя наповнювалось життям, його похмурий настрій зникав і він уже майже не думав про дівчину з червоною камелією.

Він повеселішав, і одразу здалося, що відпустка минає надто швидко і в той же час є нескінченним круговоротом вечірок, випадкових зустрічей і нових знайомств. Усі, схоже, хотіли зустрітися з Еллиним мужчиною, чи то її друзі, чи друзі її батьків. І в цей спосіб він познайомився з більшою частиною мельбурнського вищого товариства і почав розглядати себе їхніми очима — як молодого чоловіка, який після війни багато чого досягне. І все у цьому прекрасному житті так добре узгоджувалось одне з одним — він і Елла, і родина Елли, і їхнє місце в світі, яке невдовзі стане також і його місцем. І те, що було раніше таким складним з Еллою, тепер несподівано спростилося: між ними не було більше жодних бар'єрів, і все стало так, як було раніше, можливо, навіть краще, і він повністю забув і книгарню, і свої сумніви.

Після повернення до Аделаїди він поринув у загальну штабну роботу, яку зазвичай дуже не любив. За дверима розбірного барака в адміністративній зоні табору у Варадейлі — де він і деякі інші медичні працівники мали кабінети — вітер гнав і крутив пилкуку навкруг стройового плацу, а всередині, у жакливій спеці й задусі, наче від пічки, він намагався зосередитись на підготовці до посадки на корабель — припаси і обладнання, яких або не було, або ніхто не вважав їх потрібними, разом із дивовижною кількістю паперової роботи, необхідність якої він рідко коли розумів, а кінця-краю не бачив. Під вечір були сподівання на де-що свіжішу погоду й вечірки з холодним пивом і ромовими

пуншами на льоду, і він також охоче приєднувався до них, шукаючи забуття, яке часом навіть знаходив.

Прийшла поштівка від Кіта Малвені, у якій він ще раз запрошував відвідати його у власному барі «Король Корнуела». На розфарбованому від руки фото готелю на передньому боці поштівки був великий чотириповерховий кам'яний будинок — з балконами на кожному поверсі, які виходили на довгий порожній пляж, — побудований, якщо вірити поштівці, 1886 року. Судячи з вусів і солom'яних канотье у чоловіків перед готелем, сама поштівка була не набагато молодшою. Дорріго помилково поклав її поміж офісних папок.

В усіх і в усьому відчувався розпач, що наростав з повідомленнями про бліц у Лондоні та з першими звістками про австралійців в боях у Лівії проти італійців, а вони залишалися у таборі в Аделаїді. Чутки про все ближчу посадку на корабель і можливі пункти призначення — Греція, Британія, Північна Африка, вторгнення у Норвегію — з'являлися і зникали.

Дорріго занурився в життя, у скажену роботу і шалені вечірки й дозволив усьому іншому котитися десь далі. Якось під кінець дня, у самому низу купи формулярів на реквізицію нош, він випадково натрапив на поштівку від Кіта Малвені з його готелем на березі. І наступного вікенду, маючи звільнення на двадцять чотири години і не маючи нічого кращого до роботи, поїхав уздовж берега позиченим у брата свого ординарця «студебекером», який працював на вугіллі.

Майже на смерканні він доїхав до маленького поселення, місця відпочинку для жителів Аделаїди. Коли з океану віє бриз і чути шум хвиль, спека не просто не дошкуляє, а стає якоюсь чуттєвою і жаданою. Якщо пляж здавався таким же широким, як на поштівці, то «Король Корнуела» був

водночас величнішим і більш занепалим, ніж демонструвала фотографія, і мав якусь алхімічну чарівність старих речей, дещо занедбаних у важкі часи.

Всередині був довгий темний бар у південно-австралійському стилі: з високою стелею і приємною півтемрявою після бруталного світла південно-австралійського літа. Над головою вентилятори ритмічно протирали низький шумок розмов п'яничок. Дорріго підійшов до бару, де буфетниця розставляла якісь пляшки на задній полиці. Вона була обернена спиною, і він запитав її, чи не допоможе вона йому знайти Кіта Малвені.

Я його племінник, додав він.

Ви, мабуть, Дорріго, сказала буфетниця, повертаючись. Її світле волосся було підняте в шиньйон. Я —

Конус тьмяного електричного світла, який падав просто на бар, додавав їй блакитним очам блиску. На якусь мить щось у них з'явилося, потім вони стали пустими.

Я дружина Кіта, сказала вона.

7

Його очі куди тільки не металися, уздовж верхньої полиці з пляшками рому і віскі, на інших відвідувачів, на велику сервету з написом КОРОЛЬ КОРНУЕЛА. На ній лежала жіноча рука і тримала вологий чайний рушничок. Елегантні пальці з нігтями, пофарбованими бордовим. Його охопило шалене бажання відчутти їх у себе в роті. Він відчував, що тремтить, не знаходить собі місця.

Скажіть Кітові, що —

Так.

Скажіть, що моє звільнення скоротили. І я не можу залишитись.

І ви —

Його племінник.

Доррі?

Він не пам'ятав, як його звать, але звучало правильно.

Ви Доррі? Дорріго? Вас так називають?

Ну, так. Так.

Це... незвично.

Мій дід народився тут. Кажуть, що він їздив з Беном Халлом.

Беном Халлом?

Розбійником з бушу.

*І зовсім як у дні
Турпіна і Дюваля,
Їх друзі лотрами були,
І так було з Беном Халлом.*

Ви коли-небудь користуєтесь своїми власними словами?
запитала вона.

Дорріго — це моє середнє ім'я, але воно —

Причепилося?

Здається, так.

Кіта немає. Він буде дуже розчарований, що не застав вас.

Війна.

Так. Цей містер Гітлер.

Я забіжу іншим разом.

Приходьте, Доррі. Йому буде дуже шкода, що ви не могли залишитися.

Він пішов до виходу. Десь глибоко в душі було жахливе сум'яття схвильованості і зради, так наче він належав їй, а вона його кинула, і водночас відчуття, що вона належить йому, і він повинен забрати її назад. Біля дверей він розвернувся й ступив два кроки до бару.

А ми не — ? сказав.

Вона затисла верх блузки великим і вказівним пальцями — два яскраво нафарбовані нігті, наче жук-скарабей розправив крильця — і підтягла блузку вгору.

У книгарні?

Так, сказала вона.

Він знову підійшов до бару.

Я гадав, сказав він, що вони були —

Хто?

Він відчував це, щось, що стосувалося його і її, але не знав, що це. І він нічого не міг із цим вдіяти. Він не розумів цього, але відчував це.

Оті люди. Що вони були —

Що вони були що?

З вами. Що —

Так?

Що вони були — ваші — ваші кавалери.

Які дурниці. Просто кілька друзів приятеля з офіцерського клубу, якого я не бачила довший час. І якісь їхні друзі. Значить, ви розумний молодий лікар?

Ну, молодий, так. Але ви теж.

Вже старію. Я скажу Кітові, що ви заходили.

Вона почала протирати бар. Один відвідувач нахилив до неї порожню склянку з піною на краях. Уже йду, сказала вона.

Він вийшов, доїхав машиною до міста, знайшов бар і рішуче напився до повного забуття, і не міг згадати, де

припаркував студебекер. Але коли він прокинувся, спогад про неї не зник. Його голова тріщала, боліло від кожного руху, кожної дії, кожної думки, і, схоже, причиною і знеболювальним була вона, і тільки вона, і тільки вона, і тільки вона.

Після цього він кілька тижнів намагався знайти забуття, вирушаючи з піхотними ротами у нескінченні рейди як офіцер-медик, проходячи до двадцяти миль за день — з виноградних долин, де вони наповнювали свої манірки мускатом і червоним вином, до пляжів на узбережжі, де вони плавали, а тоді марширували назад, а тоді знову назад — у спеку таку сильну, що вони сприймали її як ворога. Він допомагав тягти викладку солдатів, які падали від виснаження, доводив себе до повного безрозсудства. Врешті-решт командир роти наказав йому трохи пригальмувати, щоб не клеїти із себе дурня перед солдатами.

Ночами він писав листи Еллі, в яких намагався загубити себе у формах і тропях кохання, про які дізнався з літератури. Листи були довгими, нудними й фальшивими. Його розум мучився думками й почуттями, про які він ніколи не читав. Виходячи з цього, він вирішив, що вони не можуть бути коханням. Він відчував вихор ненависті й жаги до Кітової дружини. Хотів тримати в обіймах її тіло. Хотів ніколи більше не бачити її. Він відчував презирство і дивну дистанційованість, відчував себе злочинцем — наче знав щось, чого не повинен знати — і дивним чином відчував, що вона також це знає. Гадав, що коли його корпус вирушить за море, він матиме щастя ніколи більше про неї не думати. І все ж не міг припинити думати про неї.

Він мало їв, втрачав вагу і здавався так якимось дивно заклопотаним, що командир роти, вражений і водночас дещо стурбований незвичайною завзятістю Дорріго, надав йому

спеціальну відпустку на двадцять чотири години. Елла казала, що приїде в Аделаїду, якщо в нього буде короткотривале звільнення і він не матиме часу на поїздку до Мельбурна. І хоча він збирався всю відпустку бути з нею, навіть вибрав ресторан, куди він її поведе, сталося якось так, що він не завдав собі труда згадати в жодному з багатьох листів і поштів до Елли, що матиме звільнення. Коли дата була вже близько, він вирішив, що буде нечесно сповіщати її, бо для неї вже надто пізно щось організувати, і вона залишиться страшенно розчарованою. Прийнявши рішення про таке мовчання й давши урочисту обітницю ніколи не повертатися до «Короля Корнуела», він подзвонив дядькові Кіту, і той запросив його до себе з ночівлею, сказавши, що «моя Емі», як він назвав дружину, буде рада бачити його, як і сам Кіт.

Моя Емі, подумав Дорріго Еванс, повісивши трубку. Моя Емі.

8

Після гри в карти з австралійськими офіцерами майор Накамура запав у глибокий алкогольний сон. У своїх дивних снах він загубився в темній кімнаті і мацав пальцями ногу слона, намагаючись уявити, яку кімнату можуть підтримувати такі колони. Там було величезне нутро молоденьких пагінців і задушливого листя, яке утворювало пов'язку на його очах, і він нічого не міг бачити. Всюди навкруг себе він відчував життя, але ніде, як йому здавалося, це не було зрозуміле життя. Усе в цій кімнаті було несподіваним і нецивілізованим — чи то нескінченні джунгли, чи майже голі

австралійські полонені, які, як він знав, оточували його, наче військо величезних, волохатих, загрозлих мавп.

Що це за кімната? Як йому вибратися звідси? Зелена пов'язка була тепер обв'язана навколо його горла, душила його. Серце у нього калатало. Він відчував смак мідної ложки в сухому роті, смердючий піт, який змащував йому спину липким холодком, ребра в нього жажливо свербіли, і він смердів навіть сам собі чимось протухлим. Він тремтів, здригався і раптом відчув, що його шарпають, аби розбудити.

Що? вигукнув Накамура.

Він погано спав у ці дні, і те, що його серед ночі несподівано розбудили, спантеличило й розгнівало його. Він відчув запах мусонного дощу, перш ніж почув, як той стукає по землі надворі, а через нього пробивається дразливий голос лейтенанта Фукухари, який кликав його на ім'я.

Що там таке? знову вигукнув Накамура.

Розплющивши очі, він побачив, як стрибають тіні, тремтять світло — і почав чухатися. Вологий прогумований плащ утворював чорний блискучий конус, який піднімався знизу до потемнілого обличчя Фукухари, охайного, як завжди, навіть у найважчих ситуаціях, і прикрашеного підстриженим волоссям, роговими окулярами з крапельками води і вусами. За ним, тримаючи гасовий ліхтар, стояв Томокава; промоклий польовий картуз з великими відворотами, які прикривали шию, висував на перший план схожу на редьку голову капрала.

Капрал Томокава стояв на варті, сер, сказав Фукухара, коли в табір увійшли водій вантажівки і полковник дев'ятого залізничного полку.

Накамура протер очі, потім так сильно почухав лікоть, що здер струпик, і на лікті з'явилася кров. Хоч він і не міг

бачити їх, але знав, що весь він вкритий кліщами. Кусючими кліщами. Кліщі кусали під пахвами, на спині, на ребрах, у промежині, всюди. Він весь час чухався, але кліщі просто заривалися глибше. Це були дуже маленькі кліщі. Такі маленькі, що вони якось залазили під шкіру і кусали там.

Томокава! вереснув він. Ти їх бачиш? Бачиш!

Він підняв руку.

Томокава крадькома кинув погляд на Фукухару, ступив крок вперед, підняв свій ліхтар і оглянув руку Накамури. Відступив назад.

Ні, сер.

Кліщі!

Ні, сер.

Вони були такі маленькі, що ніхто не міг побачити їх. Це була частина їхньої диявольської природи. Він не був певен, як вони пролізли йому під шкіру, але підозрював, що вони відклали яйця у нього в порах, і ті пройшли інкубаційний період під шкірою, аби потім народитися там, вирости і померти. Треба було вичухувати їх. Сіамських кліщів, невідомих науці.

Раніше він примусив капрала Томокаву оглянути його тіло зі збільшувальним склом, і все одно дурень казав, що не бачить їх. Накамура знав, що він бреше. Фукухара казав, що кліщів немає, що це відчуття було побічним ефектом філопону. Що він там у біса знає? У цих джунглях було стільки всього такого, чого ніхто ніколи не бачив і не знав раніше. Колись наука ще відкриє і назве цього кліща, але зараз він мусить просто терпіти їх, як вимушений терпіти багато чого іншого.

Полковник Кота привіз нові накази від залізничного командування, щоб віддати їх вам, перш ніж прослідувати до

перевалу Трьох Пагод, продовжував Фукухара. Він зараз у їдальні, його годують. Він має наказ переговорити з вами при першій же нагоді.

Накамура показав тремтячим пальцем на маленький польовий столик поряд із розкладачкою.

Шабу, пробурмотів він.

Томакава хитнув газовою лампою вбік від обличчя свого командира і пошукав серед чорних тіней, які танцювали над технічними кресленнями, рапортами й робочими записками на поверхні столу, багато з них були у плямах темної цвілі.

Фукухара, енергійний, молодий, з шиєю баклана, що його Накамура вважав дедалі обтяжливішим з його запопадливістю, говорив про те, що це була перша за десять днів вантажівка, яка піднялася майже непроїжджою дорогою, і що тепер, унаслідок дощів, вона буде, схоже, останньою протягом —

Так, так, сказав Накамура. Шабу!

Вантажівка зав'язла за три кілометри звідси, і полковник Кота непокоїться, що місцеві жителі можуть розграбувати всі ресурси, які вона везе, закінчив лейтенант Фукухара.

Шабу! просичав Накамура. *Шабу!*

Томакава помітив пляшечку з філопоном на стільці біля столу. Він подав її Накамурі, який усі ці дні виживав завдяки метамфетаміну, що його видавало військо, і навряд чи завдяки ще чомусь. Накамура перекинув пляшечку й струснув. Нічого не випало. Накамура сів на армійську розкладачку, втупившись у порожню пляшечку в руці.

Для підвищення бойового духу, тупо сказав Накамура, читаючи армійський напис на ярлику пляшечки з філопоном. Накамура знав, що більше за все йому потрібен сон, і ще знав, що тепер це буде неможливо, що він не спатиме

тепер цілу ніч, зустрічаючись із Котою й організовуючи по-рятунок вантажівки, і якимось чином забезпечуватиме завершення своєї ділянки залізниці в неможливі терміни, яких вимагав штаб. Йому потрібне шабу.

Раптовим, розлюченим рухом він пошпурив пляшечку з-під філопону через відчинені двері хатини, де вона, як і багато всього іншого, беззвучно зникла в отій пустоті болота, джунглів і нескінченної ночі.

Капрал Томокава!

Сер! сказав капрал, і ніхто з них не промовив більше ні слова, а капрал вирушив з хатини в темряву, його коротке тіло злегка накульговувало. Накамура потер лоба.

Він думав про наполегливість, яку мусив виявляти кожного дня, щоб домогтися необхідних успіхів у будівництві залізниці. На початку — коли вище командування постановило, що буде побудована залізниця, яка з'єднає Сіам і Бірму, — все було по-іншому. Накамура, як офіцер п'ятого залізничного полку імперської японської армії, був схвилюваний цим проектом. Перед війною англійці і американці вивчали ідею саме такої залізниці і визнали її неможливою. Японське вище командування постановило, що вона буде збудована в якнайкоротший час. Задоволення Накамури своєю маленькою, але важливою роллю в цій історичній місії, гордість, що його життя пов'язане з долею нації та імперії, були величезними.

Проте коли в березні 1943 року Накамура потрапив у саме серце цієї загадкової країни, він виявив, що уперше в житті опинився поза натовпами і містами, які сформували його таким, яким він є, далеко від дивних кодексів слухняності, за якими живуть люди в таких місцях. Вони були інженерами, солдатами і охоронцями, вони були армійським

кодексом, який носили з собою, були втіленими бажаннями імператора, вони були японським духом, який здійснює плани, і мрії, і бажання. Вони були Японією. Але їх було мало, а кулі* і військовополонених багато, і джунглі змикалися навкруз них кожного дня трішечки більше.

Породжений і вихований натовпом, Накамура все частіше відчував, що його життя тут минає у дивній і несподіваній самотності. І ця самотність непокоїла його все більше і більше. Щоб покласти край цим неспокійним почуттям, він кинувся в роботу, але що важче він працював, то більше робота перетворювалася на безумне рівняння. Коли прийшли мусони, ріка стала повноводною, вода стояла високо, текла швидко, була повна колод і надто небезпечна, щоб доправляти важкі вантажі водою, дорога ж — як полковник Кота сам бачив — була переважно непроїжджою, а ресурси скоротилися майже до нуля. Техніки не було, тільки ручний інструмент, та й той найгіршої якості. Від самого початку навіть і близько не було необхідної кількості полонених для роботи, а зараз живі чи напівживі полонені були в поганому стані. А до всього цього тиждень тому з'явилася ще й холера. І навіть захоронення трупів почало перетворюватися на проблему, бо відволікало здорових людей від роботи на залізниці. Їжі ставало все менше, і майже не було медикаментів, але Залізничне командування сподівалося, що він робитиме все більше і більше.

Накамура працював з японськими картами, японськими планами, японськими графіками і японською технічною документацією, щоб впровадити японський порядок

* В Індії та Південно-Східній Азії так називають вантажників і чорноробів.

і японський глузд у безглузді й безцільні джунглі, поміж хворих і вмираючих військовополонених, у вихор, що не має, здавалося, ні причин, ні наслідків, у зелений вир, що зростав і обертався швидше й швидше. І в той вир, як і з того виру, ішли накази, нескінченні потоки нових чорноробів і військовополонених, які прибували і зникали, такі ж непередбачувані і непізнавані, як ріка Квай чи бацили холери. Випадковий японський офіцер міг провести тут вечір за випивкою, плітками й новинами, і солдати підтримуватимуть один одного розповідями про японську честь, і нестримний японський дух, і неминучу японську перемогу. Потім вони також зникнуть у власному пеклі ще десь на цій чимраз довшій залізничній колії безумства.

Вогкий вітер пронісся хатиною, прошелестівши вологими паперами на польовому столику. Накамура подивився на світні стрілки свого годинника. Триста годин. Дві з половиною години до побудки. Він відчував неспокій, кліщі ставали настирливішими, і він почав чухати груди зі все більшою люттю, поки Фукухара чекав на його накази. Накамура нічого не казав, аж поки капрал Томокава, з тією ж улесливою поштивістю, яку він виявляв у всіх своїх діях, виконуваних для начальства, повернувся, вклонився і простягнув повну пляшечку з філопоном.

Схопивши пляшечку, Накамура проковтнув чотири таблетки. Після другої атаки малярії, коли він був все ще ослаблений, але мусив і далі працювати, він прийняв кілька таблеток шабу, щоб триматися на ногах. Зараз шабу був для нього необхіднішим за їжу. Побудова такої залізниці — без техніки, через дику місцевість — то було завдання понад людські сили. Підхльостуваний шабу, він здатен був повертатися до нього кожного виснажливого дня з подвійним завзяттям.

Він поставив пляшечку і підвів погляд на обох підвладних, які дивилися на нього.

Філопон допомагає мені перебути цю лихоманку, сказав Накамура, раптом зняковівши. Він дуже хороший. І кляті кліщі перестають кусати.

Починаючи відчувати, як його вранішній ступор чарівним чином змінюється на відновлену рішучість і енергійність, Накамура пильно подивився на двох чоловіків, аж вони поопускали очі.

Філопон — це що завгодно, тільки не наркотик, сказав Накамура. Тільки нижчі раси, такі як китайці, європейці та індійці, стають наркоманами.

Фукухара погодився. Фукухара був надзвичайно нудною людиною.

Ми винайшли філопон, сказав Фукухара.

Так, підтвердив Накамура.

Він підвівся і усвідомив, що навіть не роздягнувся, лягаючи в ліжку. Навіть його забрьохані обмотки залишилися міцно зав'язаними на литках, хоча вузол на одній нозі розв'язався.

Імперська японська армія видає нам шабу, щоб допомогти працювати на імперію, додав Томокава.

Так, так, сказав Накамура. Він обернувся до Фукухари. Відведіть двадцять полонених до вантажівки і витягніть її.

Зараз?

Звичайно, *зараз*, сказав Накамура. Якщо треба, штовхайте її до самого табору.

А потім? запитав Фукухара. Дамо їм вихідний?

Після того, як вони виконають свою денну норму на залізниці, сказав Накамура. Ви на ногах, я на ногах, ми працюємо.

У Накамури згасала потреба чухатися. Його пеніс в штанах набухав. Це було приємне відчуття сили. Фукухара повернувся, щоб вийти, коли Накамура гукнув його на ім'я.

Ви інженер, сказав Накамура. Ви розумієте, що повинні трактувати всіх людей як машини на службі в імператора.

Накамура відчував, що шабу вигострює його відчуття, дає йому силу там, де він почувався слабким, упевненість там, де він так часто впадав у сумніви. Шабу знищував страх. Він створював необхідну відстань між ним і його вчинками. Він підтримував його розсудливість і твердість.

І якщо машини починають брати гору, сказав Накамура, якщо їх можна примусити працювати, тільки постійно застосовуючи силу, — що ж, застосовуйте силу.

Він раптом усвідомив, що кліщі нарешті перестали кусати.

9

Чоловік, який ішов йому назустріч, здавався великим контуром невідомо чого, силуетом, і цьому ніщо Дорріго Еванс простягнув свою руку для привітання.

Ви, мабуть, дядько Кіт.

У гарячому полуденному сонці, коли його масивне тіло загороджувало світло, а голова була схована в асфальтовій тіні, яку відкидав його капелюх, він виглядав на сорок з лишком і досить загрозливо. Він мав поставу ненадійного телеграфного стовпа. Але ніщо не є таким, як здається, і все було таким, наче дивишся через старе віконне скло — зігнутих, похилених, тремтливих у спекотних хвилях, які примушували миготіти асфальтову дорогу і цементні бордюри,

пилюку стройового плацу у Варрадейлі, збірно-розбірні бараки типу «Ніссен», перед якими чекав Дорріго Еванс.

Опинившись у дядьковій машині — остання модель «форда-кабриолет», — Дорріго Еванс міг бачити, яким великим чоловіком був його дядько Кіт, і що його обличчя — то обличчя людини, якій уже за п'ятдесят. З ним була дуже маленька собачка, джек-рассел-тер'єр, яку він називав міс Беатріс і яка, як здавалося, існувала лише для того, щоб увиразнити велетенські розміри Кіта Малвені — його широку спину, товсті стегна і величезні стопи, за якими захекано волочилася собачка, наче загублений шматочок замші.

Було надто спекотно, щоб курити, однак він усе ж курив свою люльку. Дим клубочився навколо дивної усмішки, і вже пізніше Дорріго зрозумів, що вона постійна, призначена показати, що світ радісний — незважаючи на всі докази, які, усупереч цьому, надавало життя. Усе це могло б відлякувати, якби не те, що голос Кіта був трошки зависокий і нагадував Дорріго голос хлопця-підлітка. І цьому голосу, здавалося, не було кінця-краю, як і нестерпній аделаїдській спеці. Дорріго Евансу стало ясно, що світ Кіта Малвені був його власним світом, автономним, і крутився він навколо трьох сонць — його готелю, його посади олдермена у місцевій раді і його дружини.

Поки вони їхали до узбережжя, він оплакував готельний бізнес у спосіб, як відчував Дорріго, у який ті, що віддані улюбленій справі, найбільше оплакують свою пристрасть. *Автомобілісти*, казав він, вимовляючи «с» із зітханням і присвистом, сприяли і заважали його успіху. *Автомобілісссти* з їхніми постійними скаргами на туалети і їжу, які одного дня з'являються групою з вісімдесяти осіб, сподіваючись, що їх усіх нагодують, а наступної неділі ти можеш

вважати себе щасливим, якщо продаси афганського печива на два з половиною пенси; завжди скаржаться, ці *автомобілісссти*, у свої автомобільні асоціації і клятві королівські автомобільні клуби на стан ванних кімнат і на брудне мило. Завжди скаржаться ця автомобільна потолоч. Гірші за них бувають тільки комівояжери. Подумайте, сьогодні комівояжер хоче винайняти номер як свій офіс, щоб продавати броміди і аспірин, але я підозрюю, що йдеться тут про секс.

Про секс?

Ну, знаєш, всяка там гінекологія, і народження, і щоб не мати дітей, презервативи й англійські вільнодумні памфлети; ти розумієш, про що я.

Так, сказав його племінник достатньо невпевненим тоном для того, щоб його дядько відчув необхідність ствердити, що чим би не вважали всі інші «Короля Корнуела», розсадником аморальності він не був.

Знаєш, Дорріго, я людина широких поглядів, вів далі Кіт Малвені, але я не хочу, щоб «Короля Корнуела» рекламували через мельбурнську *Truth* або через аделаїдські суди як місце таємних побачень в Аделаїді. Я не ханжа; я не як ті американські готелі, що наполягають, аби гості залишали двері номера відчиненими, якщо жінка в кімнаті — не дружина гостя.

Знаєш, сказав він раптом, виявляючи зацікавлення до теми адюльтеру і готельних правил, в Америці ти ризикуєш тим, що в місті, де ти живеш, може з'явитися оголошення, у якому написано: *Усім, кого це може стосуватися, містеру Х було наказано покинути готель «Вістерія» у Ватсторії за те, що веселився у своїй кімнаті з леді, яка не є його дружиною. Можеш собі уявити? Я маю на увазі, що вони дозволяють людям зустрічатися у своїх номерах, а потім*

шантажують їх загрозою таких оголошень. Вони там управляють своїми готелями, як Сталін править клятим СРСР.

Він перейшов до розмов про родину Дорріго, але все, що він знав — добуте з того, що писав малий Том у своїх різдвяних поштівках, — було переважно застаріле, і тільки те, що міс Беатріс мало не випала з вікна, хапаючи зубами пролітаюче повітря, порятувало їх від його розгубленості, коли він довідався, що мати Дорріго померла. Він сидів у машині, нахилившись вперед, розпростершись над кермом, як повалений вітром стовбур дерева, а великі руки безустанно рухалися вниз і вгору на кермі, наче це була кришталева куля ворожки, і він невтомно шукав щось поглядом на довгих, прямих, пласких вулицях Аделаїди, ілюзію, яка могла допомогти йому жити.

Але вуличний рух був незначний, і не було нічого іншого, крім прямих і пласких вулиць і хвиль спеки, які піднімалися угору в корчах. Кіт Малвені весь час говорив, наче боячись того, що могло ховатися в тиші, чи того, що міг запитати Дорріго; він сам ставив запитання Дорріго, на які негайно сам же й відповідав. Його розповіді часто поверталися до тривалої битви, яку він як олдермен місцевої ради вів щодо пропозиції мера запровадити систему каналізації. Дорріго залишалося дивитися у вікно, підставляти під вітер свою вологу руку, поки Кіт говорив, не звертаючи уваги на брак зацікавленості, ставив запитання, на які він тут же відповідав, і кожна відповідь завершувалась усмішкою, яка, схоже, не визнавала ніяких заперечень. І наче випадкові соло на кларнеті, з'являлися періодичні згадки про Емі.

Сучасна жінка. Дуже сучасна. Вся і в усьому. Вона виконує жахливу роботу. Війна, знаєте. Усе тепер інакше. Вона

все розчиняє в собі, ця війна. Ти ніколи не бачив нічого схожого до війни. Правда?

Ну —

Ні, гадаю, що ні. Справа не тільки у блиц-захопленні Лондона. Ні. Те, що вважалося скандальним рік тому, ніхто про це більше навіть не думає. Я сучасна людина. Але я дуже щасливий, що маю таку родину, яка буде для неї пристойною компанією.

Незважаючи на його застиглу усмішку, вигляд у нього був дуже нещасний. Якось увечері вона була з рудою жінкою, яку звать Тіппі. Терпіти її не можу.

Тіппі?

Тіппі, так — ти знаєш її?

Ну —

А я питаю тебе? Це ім'я для канарейки. А у мене ця клята муніципальна конференція, і я мушу їхати на цілу ніч. У Гаулер, кілька годин звідси. Сьогодні ввечері. Мені так шкода, що я не зможу побути з тобою. Несподівано — мер хоче, щоб я нас представляв. Чому?

Я гадаю —

Я поняття не маю чому. У кожному разі, Емі опікуватиметься тобою. І, правду кажучи, я радий, що ти опікуватимешся Емі. Ти не маєш нічого проти?

Відповіді не передбачалося, і Дорріго врешті-решт перестав і пробувати.

Ну, я впевнений, що ти, у кожному разі, відпочинеш, сказав Кіт Малвені. І на хорошому ліжку, а не на армійській койці.

У «Королі Корнуела» Кіт повів Дорріго в номер на четвертому поверсі. Коли вони піднімалися величними сходами з потертою доріжкою, то зустріли Емі, яка йшла вниз,

несучи торбу з брудною білизнаю. Дорріго відчув дивне піднесення, яке було таким же недоречним, як і незаперечним. Вона глянула на свого чоловіка поглядом, у якому Дорріго помітив складну мішанину інтимностей, найчастіше непомітних для світу — спільний сон, запахи, звуки, приємні і неприємні звички, задоволення і сум, радощі і жалі, малі й великі, — невигадлива суміш, яка врешті-решт перетворює двох на одне.

Її волосся було стягнуте ззаду в кінський хвіст, червонозолотисте у світлі атріуму. Коли його представляли, усе якись чином ускладнилось ще до того, як з'явилися якісь складнощі. Ледь глянувши, він побачив, що її лице неприродно горіло, неприколотий локон звисав перед правим вухом, наче штучна мушка для ловіння форелі, і він зрозумів, що вони мовчазно погодилися нічого не казати зараз про книгарню.

Ну, Емі, сказав Кіт, я сподіваюся, ти підготувала якісь розваги для нашого гостя.

Вона стонула плечима, і він помітив, як злегка перекотилися її груди під волошково-блакитною блузкою.

Вам подобається Вів'ен Лі? запитала Емі. Зараз у місті йде новий фільм з Вів'ен Лі, називається «Міст Ватерлоо». Ви б не хотіли —

Я вже дивився його, сказав Дорріго, який нічого подібного не робив, і раптом подумав, яка він лиха людина, який діяльний у нього мозок. Він що, боїться бути з нею? Намагається довести свою владу над нею?

Як шкода, сказав Кіт. Але я певен, це не єдиний фільм.

Дорріго не розумів більше себе, ані того, чому він таке каже. Але він сказав це, а потім, так само несподівано, почув свої слова:

Але я із задоволенням подивлюся його ще раз.

Штовхай вперед, штовхай назад: зразок, якому слідують у стількох випадках.

Емі знову низала плечима, і Дорріго Еванс примусив себе відвести від неї погляд, перевівши його на сходи, що йшли донизу, поки вона знову не потрапила в поле його зору поверхом нижче, пальці простягнутої руки ковзали лакованими поручнями. Його очі стежили за підскакуванням її кінського хвоста, поки вона продовжувала йти вниз, у порожнечу.

10

Багато чого міг Дорріго Еванс сподіватися цього вечора, але він не чекав, що його заберуть у нічний клуб на Хіндлі-стріт. Вона сказала, раз він уже бачив фільм, то знатиме, що відбуватиметься далі, а це все зіпсує. Він був у формі, вона в абрикосовій східній сорочці і в бахматих чорних шовкових штанах. Це створювало враження чогось плинного. Її тіло здавалося йому таким промовистим і сильним; коли вона рухалася, вона линула.

Головне — щоб ніколи не знати, сказала Емі. Ви так не думаете?

Він не думав. Він не знав. Нічний клуб був великою кімнатою, слабо освітленою, з піднятими усюди заслони за затемнення, повною тіней і уніформ. Дорріго зауважив дріжджовий дух, злегка п'яний запах весняних трав. Вони пили мартіні, поки оркестр грав свінги. У повітрі висіло якесь дивне збудження. За якийсь час світло в кімнаті погасили, кожен оркестрант запалив свічку на своєму пюпітрі, а офіціанти запалили свічки на столиках.

А чому свічки? запитав Дорріго.

Побачиш, сказала Емі.

Вона заговорила про себе. Їй було двадцять чотири, на три роки молодша за нього. Кілька років тому вона переїхала із Сіднея, де працювала в універмагах, і зустріла Кіта в «Королі Корнуела», влаштувавшись туди буфетницею. Він розповів їй про Еллу, і кожне слово звучало як захист проти того, що він насправді відчував, і водночас як зрада всього того, чим він був. А потім він прогнав ці почуття.

Дорріго казав собі, що вододіл між ними є абсолютним. Їхня дружба, з одного боку, підпиралася таким стовпом, як її чоловік, його дядько, а з другого — близькими заручинами з Еллою. І в цьому полягала його незаперечна безпека, яка дозволяла йому розслабитися в присутності Емі, можливо, більше, ніж у будь-якому іншому випадку.

Він виявив, що почувається з нею незбагненно щасливим, яким не був уже так давно, що й згадати не міг. Він дивився, як тіні від пломенів свічок скачуть по обличчю, яке ще більше збуджувало його цікавість. Як дивно, що коли він уперше побачив її в книгарні, зовсім не її вигляд справив на нього таке враження. Але зараз він навіть уявити собі не міг прекраснішої жінки.

Йому подобалося його сусідство з Емі, навіть те, як інші чоловіки заздрісно, жадібно дивилися на жінку, яку так безпідставно вважали його жінкою. Звичайно, казав він собі, вона не моя, але відчуття досить приємне. Його це тішило.

Пізніше вони розмовляли з якимись морськими офіцерами, які згодом подрейфували до дальнього кінця столу і до інших розмов, залишивши пару на самоті. Емі нахилилася вперед і поклала свою руку на його. Він опустив очі, не

впевнений, що це означає. Йому було вкрай не по собі. Але руку він не забрав.

Що це? запитав Дорріго.

Він усвідомив, що вона теж дивиться на їхні руки.

Нічого, сказала вона.

Її дотик електризував, паралізував його, і серед галасу, диму й суєти цей дотик був єдиним, що він знав. Космос і весь світ, його життя і його тіло — усе звелося до цієї єдиної електричної точки контакту. Разом з нею він вдивлявся в їхні руки. Але він вважав, що все це нічого не означає. Бо не повинно нічого означати. Її рука на його руці. Його — в її. Бо вірити у щось інше було б помилкою. Прийде завтра, і він знову буде її племінником, який невдовзі має заручитися, а вона — дружина його дядька. Але це повинно щось означати, він нестямно хотів думати —

Нічого? він почув, як повторив це.

Він намагався розслабитись, але не міг покласти край збудженню, яке відчував від її дотику. Вона провела вказівним пальцем по тильному боку долоні.

Я Кітова, сказала вона.

Вона і далі неухважно дивилася на його руку.

Так, сказав він.

Проте насправді вона не слухала. Вона стежила за своїм пальцем, за його довгою тінню, а він стежив за нею, знаючи, що насправді вона не слухає.

Так, сказав він.

Він відчував, як вона торкається його, і це відчуття пробігло всім його тілом, і він ні про що більше не міг думати.

А ти, сказала вона, ти мій.

Здригнувшись, він підвів погляд. Уже вдруте вона його заскочила. І вже вдруте він відчув дивний страх, бо дуже

повільно починав розуміти, що вона зовсім не кепкує з нього, вона була щирою у своїй дивній відвертості. Усе, що це могло означати, жахало його. Але вона все ще дивилася на свої пальці, на їхні руки між напівпорожніми склянками, на кола, які вона викреслювала.

Що?

І тільки тоді вона підвела погляд.

Я хочу сказати, мовила вона, я хочу сказати, що ти належиш Еллі. Але не сьогодні. Сьогодні ти належиш мені.

Вона легенько засміялася, ніби все це було жартом.

Як партнер.

Піднявши руку, вона махнула нею біля вуха, наче проганяючи жестом цю думку.

Ти *розумієш*, про що я.

Але він не розумів. Він узагалі нічого не розумів. І почувався збудженим і водночас наляканим, що сказане нею нічого не означає, що воно означає все. Вона була ухильною. Він був розгубленим.

Коли офіціанти погасили на столиках свічки, оркестр заграв *Auld Lang Syne* як свінг-вальс. Це був спогад, складений зі сходжень і розходжень, кола, які утворювались тільки для того, щоб бути розірваними. Після кожних кількох тактів хтось із музикантів ступав уперед і задмухував свічку перед собою.

Дорріго виявив, що він танцює з Емі, і оскільки майданчик для танців повільно западав у темряву, вона якось примудрилася сперти голову на його плечі. Її тіло, здавалося, запрошувало його до піддатливого спільного колихання. У міру того, як його тіло обережно зливалося з її тілом, він знову переконував себе, що це нічого, що це нічого не значить, що це ні до чого не призведе.

Що ти там бурмочеш? запитала вона.

Нічого, прошептав він.

Поки вони кружляли, їхні тіла, тулячись одне до одного, запали в якийсь дивний спокій, який був також жакливим передчуттям і напруженням. Він відчував, як вона дихає, легесенький подмух на шиї.

Задули останню свічку, запанувала темрява, заслони раптом упали з вікон, і — всі захоплено ахнули — повний місяць залив світлом кімнату. Вальс тепер підійшов до кінця, і він зрозумів усе це дійство як дивну ностальгію за майбутнім, і кожен боявся, що воно ніколи до них не прийде, що настрої завтрашнього дня вже передречений, і тільки сьогоднішній вечір може щось змінити.

У ртутному світлі і синій чорнильній тіні пари повільно розійшлися і почали аплодувати. Якусь мить вони дивилися одне на одного, і він знав, що може поцілувати її, що йому треба тільки трошки нахилитися вперед, у її тінь, і він пропадає назавжди. Але потім він згадав, хто вони, і запитав на томість, чи хоче вона ще випити.

Відвези мене додому, сказала вона.

11

У готелі вона повела його в кімнати, де жила з Кітом. Він сів у просте сільське крісло. У кріслі на підголовній серветі відчувався запах Кітового брильянтину, на парчевій обшивці — запах тютюну його люльки. Емі накрутила грамофон, поставила платівку, сказала, що хоче, аби він послухав її, опустила голку й сіла на поручень його крісла. Фортепіанний програш, саксофон, який вривався і зникав разом

з океанським бризом, що ворухив мережані фіранки, а потім вступив голос.

*A tinkling piano in the next apartment
Those stumbling words that told you
What my heart meant
A fairground's painted swings
These foolish things
Remind me of you.**

Це Леслі Хатчінсон, сказала вона. Знаєш, схоже, що він *близький* з жінками із королівської сім'ї.

Близький?

Вона усміхнулася.

Так, сказала вона дуже м'яко, дивлячись на нього ско-са. *Близький*.

Вона знову засміялася, десь у горлі, і він подумав, як сильно йому подобається повнокровне, душевне почуття в цьому сміхові.

Пісня скінчилася. Він підвівся і зібрався йти. Вона знову поставила платівку. Він попрощався. Біля дверей він нахилився, ввічливо поцілував її у щічку, а коли вже хотів ви-простатись, вона нахилила лице й притулила до його шиї. Він чекав, поки вона підніме голову.

Тобі треба йти, почув він її шепіт. Проте вона не відри-вала свого обличчя від його.

Грамофонна голка ш-ш-шурхотіла в кінці платівки.

Так, сказав він.

* Бренькання фортепіано в сусідній квартирі / Невпевнені слова, які тобі розкажуть / Що мало на увазі моє серце / Розцяцьковані гойдалки на ярмарку / Всі ці дурниці / Нагадують мені про тебе.

Він почекав, але нічого не сталося.

Голка залишалася у своєму рівчачку, пластинка крутилася, кидаючи в ніч шурхіт піску.

Так, сказав він.

Почекав ще, але вона не рухалась. За якийсь час він легенько обняв її рукою. Вона не відсахнулася.

Скоро, сказав він.

Він стримував подих, поки не відчув, як вона легенько притискається до нього. Він не рухався.

Емі?

Так?

Він не наважився відповісти. Видихнув. Посунув ногу, щоб краще втримати рівновагу. Він не знав, що казати, боячись, що будь-які слова можуть порушити цю делікатну узгодженість. Він дозволив своїй руці зісковзнути і обняти її за талію, чекаючи, що вона відштовхне її. Натомість вона прошепотіла.

Amie. Приятель по-французькому.

Друга його рука знайшла чудесні вигини її сідниць.

Це моя мама, сказала вона, навчила мене, коли я була маленька.

Цю руку вона теж не відштовхнула.

Емі, *amie*, *amour*, називала вона мене. Емі, приятель, любов.

Переможна тріада, сказав Дорріго.

Вона повернула свої губи до його шиї. Він відчував її подих на шкірі. Відчував її тіло своїм тілом, зараз сильно, і був збентежений, усвідомлюючи, що вона мусить відчувати його. Він не наважувався рухатись у будь-якому напрямку, щоб не порушити цю зачарованість. Його брали сумніви, що це означало і як йому далі бути. Він не наважувався поцілувати її.

Дорріго відчув теплу руку, яка рухалася вгору по його нозі, і рвучко прокинувся. Йому знадобилося кілька секунд, аби усвідомити, що це ранкове сонце ступає його кімнатою. Під дверима він знайшов записку від Емі, де було сказано, що до середини дня вона займатиметься готельними справами — у час ланчу мав відбутися весільний прийом, — тому не зможе попрощатися.

Він загорнувся в рушник і вийшов на великий балкон, закурив цигарку, сів і став дивитися крізь вікторіанські арки туди, де Південний океан, безмежний і відкритий, вкривався перед ним брижами.

Нічого не сталося, сказала вона, коли він покидав її кімнати. Це були точні її слова. Вони потримали одне одного в обіймах, але вона сказала, що це нічого не значить. Як це може для нього щось значити? Крім обіймів, нічого більше не сталося. Усе це правда. І в книгарні нічого не сталося. Обійми? Люди й на похоронах міцніше обіймаються.

Емі, *amie, amour*, тихенько прошепотів він.

Нічого не сталося, але все змінилося.

Він падав.

Він слухав, як розбиваються хвилі й шурхотить пісок, і він падав. Легенький вітерець піднімався від довгих тіней раннього ранку, а він продовжував падати. Він падав і падав, і відчував від цього якусь дику свободу. Що б це не було, воно було таким же незбагненим і спантеличливим, як і вона. Це він розумів. І не знав, де воно закінчиться.

Він встав, схвильований, розгублений, сповнений рішучості. Викинув цигарку і пішов у кімнату одягатися. Нічого не сталося, і все ж він знав, що щось почалося.

Він повернувся до військового табору і до впорядкованого й дисциплінованого життя. Але для Дорріго те життя не мало справжнього смислу. Воно ледь здавалося реальним. Люди приходили, розмовляли, люди говорили багато всього, але ніщо не було цікавим. Вони говорили про Гітлера, Сталіна, Північну Африку, про бліцкриг. Ніхто не говорив про Емі. Вони говорили про матеріальну частину, стратегію, карти, графіки, мораль, про Муссоліні, Черчилля, Гімлера. Він прагнув кричати Емі! *Amie! Amour!* Хотів схопити їх за барки й розповісти, що сталося, як він жадає її, які почуття вона викликає.

Але як би він не хотів, щоб всі вони чули, він не міг допустити, аби хто-небудь дізнався. Їхні нудні розмови, те, що вони не знали про неї, про її пристрасть до нього і про його пристрасть до неї, страхувало його від їхньої нескромності. День, коли їхні розмови будуть скеровані на нього й Емі, стане днем, коли їхня приватна пристрасть перетвориться на публічну трагедію.

Він читав книжки. Жодна йому не подобалась. На їх сторінках він шукав Емі. Її там не було. Він ходив на вечірки. Вони набридали йому. Він бродив вулицями, заглядав у лица незнайомців. Емі там не було. Світ з усіма його нескінченними чудесами пробуджував у ньому нудьгу. Він обнищпорив усі кімнати свого життя, шукаючи Емі. Однак ніде не міг її знайти. І зрозумів, що Емі була одружена з його дядьком, що його пристрасть була безумством, що вона не мала майбутнього, що чим би вона не була, вона повинна закінчитись, і що це він має покласти їй край. Він розмірковував, що оскільки нічого не може вдіяти зі своїми почуттями, то

повинен не піддаватися їм. Якщо він не бачитиме її, то не зможе зробити нічого поганого. І він вирішив ніколи більше не навідуватися до Емі.

Коли підійшло його наступне звільнення — шестиденна відпустка, — він не повернувся в дядьків готель, а поїхав нічним поїздом до Мельбурна, де витратив усі свої гроші на екскурсії і подарунки для Елли, намагаючись загубити себе в ній, прагнучи прогнати усі спогади про свою дивну зустріч з Емі. А Елла жадібно заглядала йому в лице, в очі, і він — зі зростаючим збентеженням в душі, яке іноді наближалося до жаху, — бачив, як її обличчя прагне відкрити в його обличчі і його очах той же голод. І те, що було прекрасним, екзотичним обличчям для Дорріго Еванса, тепер здавалося таким нудним, що навіть уявити важко. Її темні очі — які він спочатку вважав чарівними — тепер здавалися йому легковірними, навіть коров'ячими у своїй довірливості, хоча він дуже намагався не думати так і зневажав себе ще більше, бо все одно думав. І він щедро, з новою рішучістю віддавав себе в її руки, її розмовам, її страхам, жартам та історіям, сподіваючись, що ця інтимність зітре врешті-решт усі спогади про Емі Малвені.

Останнього вечора вони пішли на обід у клуб її батька. Майор військово-повітряних сил, якого вони там зустріли, знову й знову доводив Еллу до сміху своїми жартами та історіями. Коли майор заявив, що збирається йти в сусідній нічний клуб, Елла почала випрошувати в Дорріго, щоб вони пішли з ним, бо *він такий забавний*. Дорріго пережив дивне почуття, що він не відчуває ні ревностів, ні вдячності, а якусь дивну суміш того і того.

Я люблю бути серед людей, сказала Елла.

Чим більше людей навколо мене, подумав Дорріго, тим самотнішим я відчуваюся.

Тепер день починався ще до того, як полонені попркидаються, перш ніж підніметься більшість охоронців та інженерів, навіть за декілька годин до сходу сонця; тепер, коли Накамура йшов по розмоклій землі, вдихаючи вогке нічне повітря, коли його кошмари зникали, а метамфетаміни розхитували його серце й мозок, він мав приємне передчуття. Цей табір, цей день, цей світ повністю залежали від нього. Він знайшов полковника Коту, як і казав Фукухара, у порожній їдальні, де той сидів на бамбуковій лавці і їв рибні консерви.

Полковник був добре збудованим чоловіком, на зріст майже як австралієць; його фізичні дані контрастували з обличчям, яке, як здавалося Накамури, звисало і опадало з обох боків його схожого на акулячий плавник носа м'якими брижами уздовж зморщених щік.

Кота не став морочити собі голову пустими балачками, а зразу перейшов до діла, сказавши, що поїде вранці, як тільки буде забезпечений транспортом. З промоклої шкіряної сумки полковник дістав вощену матерчату папку, а з неї — один аркуш друкованих наказів і кілька аркушів технічної документації, таких мокрих, що вони обкрутилися навкруг пальців Накамури, поки він їх читав. Накази були такими ж складними, як і небажаними.

Перший наказ був технічним: хоча головна залізнична виїмка була вже наполовину завершена, залізничне командування змінило початкові плани Накамури. Тепер вони хотіли збільшити виїмку на третину, щоб допомогти сусідньому сектору вирішити проблеми уклону. Нова виїмка передбачала ще три тисячі кубометрів каменю, які треба

вирізати і перемістити. Поки Томакава наливав їм обом чай, Накамура нахилився й перев'язав зав'язки своїх обмоток. Вони не мали достатньо пил і сокир, щоб розчистити джунгли. Полонені лупали камінь вручну за допомогою молотка і зубила. У нього не було навіть відповідних зубил для полонених, а коли ті, що були, тупилися, вони не мали достатньо коксу для кузні, щоб вигострити їх. Накамура знову сів.

Свердлильні машини з компресорами виручили б нас, сказав він.

Полковник Кота погладив себе по обвислій щоці.

Техніка?

Він дав цьому слову повиснути в повітрі, дозволивши Накамурі самому завершити його у своїй голові — знанням того, що техніки немає, соромом від того, що він випрошує, усвідомленням того, що його висміяли. Накамура нахилив голову. Кота знову заговорив.

Нічого немає. І нічим не можна зарадити.

Накамура знав, що він не мав рації, піднявши це питання, але був вдячний, що полковник Кота начебто виявив розуміння. Він прочитав другий наказ. Останній термін завершення залізниці був перенесений з грудня на жовтень. Накамуру охопив відчай. Його завдання стало тепер неможливим.

Я знаю, що ви можете це зробити, сказав полковник Кота.

Зараз не квітень, сказав Накамура, сподіваючись, що це буде сприйняте як туманний натяк на те, коли штаб остаточно затвердив плани. Зараз серпень.

Очі полковника Коти залишились прикутими до Накамури. Ми подвоїмо наші зусилля, сказав нарешті приборканий Накамура.

Я не стану вам брехати, сказав полковник Кота. Я дуже сумніваюся, що в нас буде більше машин чи інструментів. Можливо, більше кулі. Але навіть цього я не можу сказати. У нас на цій залізниці працює чверть мільйона кулі і шістдесят тисяч полонених. Я знаю, що англійці і австралійці ледачі. Я знаю, вони жаліються, що дуже втомлені і дуже голодні, аби працювати. Що вони набирають одну маленьку лопату і зупиняються перепочити. Один удар молотком, потім затримка. Що вони жаліються на всякі неважливі дрібниці, наприклад, що їх б'ють. Якщо японський солдат занедбує свою роботу, він може очікувати, що його поб'ють. Що дає боягузам право на те, щоб їх не били? Бірманські й китайські кулі, яких сюди посилають, постійно втікають чи помирають. Тамілам, на щастя, дуже далеко тікати назад в Малайю, але зараз вони повсюди вмирають від холери, і навіть незважаючи на тисячі нових, які прибувають, робочої сили все одне не вистачає. Я не знаю. Тут нічому не можна зарадити.

Накамура продовжив читати друкованого листа. Третій наказ був про те, що сто полонених мають бути відправлені з табору етапом для роботи в таборі неподалік перевалу Трьох Пагод, деє у ста п'ятдесяти кілометрах на північ на кордоні Бірми.

У мене немає сотні зайвих полонених, подумав Накамура. Мені потрібна ще тисяча полонених, щоб завершити цю секцію за той час, який мені виділений, а не втратити ще більше. Він подивився на полковника Коту.

Сотня людей повинна йти туди пішки?

Іншого способу під час мусонів немає. Тут теж нічого не можна вдіяти.

Накамура знав, що багато людей помре, намагаючись дістатися туди. Можливо, більшість. Але залізниця вимагала

цього, імператор замовив залізницю, і саме в цей спосіб було вирішено, що залізниця буде побудована. І він бачив, що в реальності — цій реальності снів і кошмарів, у якій він мусив жити щодня, — не було іншого способу побудувати залізницю. І все ж він наполягав.

Зрозумійте мене, сказав Накамура. Моя проблема практична. Як я зможу побудувати залізницю без інструментів і без людей, яких щодня меншає?

Навіть якщо більшість помре від виснаження, ви повинні завершити роботу, сказав полковник Кота, низуючи плечима. Навіть якщо всі помруть.

І Накамура бачив, що навіть з такими втратами не було іншого способу реалізувати бажання імператора. А врешті-решт, хто такий військовополонений? Навіть не людина, просто розхідний матеріал для побудови залізниці, як тикові шпали, сталеві рейки і костилі. Якщо він, японський офіцер, дозволить захопити себе в полон, він все одно буде страчений після остаточного повернення на рідні острови.

Ще два місяці тому я був у Новій Гвінеї, сказав полковник Кота. Бугенвіль. Кажуть, рай — це Ява, пекло — Бірма, але ніхто не повертається назад з Нової Гвінеї.

Полковник усміхнувся, і прогини на його обличчі піднялися й опали, нагадавши Накамури розбитий на тераси схил гори.

Я доказ того, що приказки старих солдатів не завжди збуваються. Але там дуже важко. Американські повітряні сили — неймовірні. День за днем нас довбали їхні «Локхіди». День і ніч, бомбардували й розстрілювали. Нам видавали тижневий пайок і чекали, що ми битимемося місяць. Якщо ми мали хоча б сіль і сірники в зоні бойових дій, то могли дати раду чому завгодно. Але кажу вам, що таке американці

й австралійці? Вони можуть хвалитися тільки своєю матеріальною могутністю, своїми машинами, своїми технологіями. Почекайте й побачите! Ми поведемо війну на знищення. Кожен офіцер і солдат у нашій армії там горить бажанням знищити всіх американців і австралійців. І ми переможемо, бо наш дух вистоїть, коли їхній впаде.

І поки полковник говорив, Накамурі здавалося, що його вкрите терасами обличчя ховає в собі стільки давньої мудрості Японії, всього того, що Накамура вважав достойним і найкращим у своїй країні, у власному житті. Накамура розумів, що полковник з його лагідним голосом розказує йому значно більше, ніж просто цю історію: він каже, що незалежно від усіх нещасть, незалежно від того, з якою нестачею інструментів і робочої сили мусить Накамура миритися, він витримає, залізниця буде побудована, війна буде виграна, і все це відбудеться завдяки японському духу.

Але чим був той дух, що він точно означав, Накамурі було б важко сказати. Він був добрий і він був чистий, і для нього він був значно реальнішою силою, ніж колючий бамбук і тик, дощ і болото, і каміння, і шпали, і сталеві рейки, з якими вони працювали щодня. Якимось чином він став його суттю, і все ж це було щось, чого не передати словами. І аби пояснити, що він відчуває, Накамура став розповідати історію.

Минулого вечора я говорив з австралійським лікарем, сказав він. Лікар хотів знати, чому Японія розпочала війну. І я пояснив йому шляхетність вселенського братства, яке є нашою провідною ідеєю. Я згадав наше гасло, *Весь світ під одним дахом*. Однак я не думаю, що до нього дійшло. Тому я коротко розповів, що Азія тепер для азійців, з Японією як лідером азійського блоку. Я розповів йому, як ми звільняємо

Азію від європейського панування. Це було дуже важко. Він весь час торочив про свободу.

Правду кажучи, Накамура не тямив, про що говорив австралієць. Слова, так, але ідеї були цілковито безглуздими.

Свободу? сказав полковник Кота.

Вони засміялися.

Свободу, сказав Накамура, і вони посміялися ще трошки.

Власні думки Накамури були джунглями, невідомими і, можливо, незбагненними для нього самого. Крім того, йому не залежало на власних думках. Йому хотілося визначеності, хотілося бути впевненим. Слова Коти були як шабу для його хворого мозку. Накамурі залежало на залізниці, честі, імператорі, Японії, і самого себе він вважав хорошим і достойним офіцером. І все одно він хотів збагнути збентеженість, яку відчував.

Пригадую, коли раніше полонені все ще влаштували концерти, якимось увечері я теж дивився. Джунглі, вогнище, солдати, які співають свою пісню, «Матильда танцює вальс». Я навіть розчулився. Навіть відчув співчуття. Важко було не зворушитися.

Однак залізниця, сказав полковник Кота, це таке ж поле бою, як лінія фронту в Бірмі.

Саме так, сказав Накамура. Неможливо визначити різницю між людськими і нелюдськими вчинками. Неможливо показати пальцем, неможливо сказати: ось цей чоловік людина, а той — диявол.

Це правда, сказав полковник Кота. Це війна, а війна стоїть за межами таких речей. І залізниця Сіам — Бірма створюється для воєнних цілей — але не це головне. Головне те, що ця залізниця — епохальний проект нашого сторіччя. Без європейської техніки, за час, який вважається неймовірним,

ми побудуємо те, що, за словами європейців, неможливо було побудувати впродовж багатьох років. Ця залізниця — це той момент, коли ми і наш світогляд стають рушіями світового прогресу.

Вони випили ще трохи поганого чаю, і полковник Кота засумував, що він не на фронті і не має можливості померти за імператора. Вони проклинали джунглі, дощ, Сіам. Накамура говорив про те, як важко весь час підганяти австралійців до роботи і що йому не доводилось би підганяти їх так безжально, якби вони хоч трохи пройнялися тією величною роллю, яку дарувала їм доля. Не в його характері бути таким жорстоким. Але перед лицем австралійської непримирності він мусить бути таким.

У них немає духу, сказав полковник Кота. Це те, що я бачив у Новій Гвінеї. Атакуй їх, і вони розбігаються, як таргани.

Якби вони мали дух, сказав Накамура, вони б вибрали смерть, а не ганьбу бути полоненими.

Пам'ятаю, коли я вперше потрапив до Маньчжурії, щойно закінчивши офіцерську школу, сказав полковник Кота, стискаючи руку в кулак. Другий лейтенант, ще дуже зелений. П'ять років тому. Здається, це було так давно. Ми мали пройти спеціальні польові навчання, щоб підготуватися до бойових дій. Одного дня нас відвели у в'язницю для випробування на мужність. Китайських в'язнів не годували багато днів. Сама шкіра і кості. Їх зв'язали, зав'язали їм очі й примусили стати на коліна перед великою ямою. Лейтенант, який цим командував, витягнув свій меч. Він зачерпнув долонею води з відра і полив на обидві сторони леза. Я завжди пам'ятав, як вода крапала з меча.

Дивіться, сказав він. Ось так треба відрубувати голови.

Наступної суботи, пополудні, спека стала нестерпною. Закінчивши з ланчем і переконавшись, що все готово до обіду, Емі Малвені вирішила переодягнутися і піти поплавати. Весь пляж через дорогу від «Короля Корнуела» був переповнений людьми, які снували туди й сюди, і поки вона, у солом'яному капелюшку, синіх шортах і білій батистовій блузці, йшла по піску, прислухаючись до хвиль і вигуків, вона відчувала на собі погляди як чоловіків, так і жінок.

Довгі, неймовірно спекотні літні дні, чуттєві ночі, душна кімната і Кітові запахи й звуки сповнювали Емі Малвені дивним неспокоєм. Її переповнювали прагнення. Виїхати, бути кимось іншим, бути деінде, почати рухатись і ніколи не зупинятися. А однак, що більше рвалися до руху найпотраємніші глибини її ества, то більше вона усвідомлювала, що прив'язана до одного місця, до одного життя. А Емі Малвені хотіла жити тисячею життів і не хотіла, аби хоч одне з них було схожим на те, яке вона мала.

Часом вона використовувала можливості, які давала війна і м'який характер Кіта, щоб час від часу вириватися з дому на цілий вечір. Було кілька невеличких пригод — офіцер військово-повітряних сил, який, протанцювавши з нею вечір, притиснув її до стіни, але, на її велике полегшення і легеньке розчарування, лишень шалено цілував її і трохи обмацав. Вона переспала з комівояжером, який інколи з'являвся в задньому барі готелю і якого вона одного вечора зустріла в місті біля кінотеатру. Жахливо було те, що, почавши, вона відчула — спинитися зможе, тільки довівши все до кінця. Порівняно з Кітом, він мав сильне, молоде тіло, був активний і уважний — аж занадто. Бо як тільки вона

відчула себе голою з ним у ліжку, її охопив жах: вона не витримувала його дотиків, його запаху, його плоти. Їй хотілося опинитися деінде.

Потім її знудило, і вона відчула в собі таку страшну порожнечу, що твердо вирішила: більше такого ніколи не станеться; це рішення допомогло їй дати раду з виною, яку вона відчувала. Вона вважала, що у якийсь дивний спосіб ця невірність гарантуватиме в подальшому її вірність Кітові. А оскільки вона не любила комівояжера, то стала думати, що ніякої справжньої невірності й не було. Її любов до Кита — якою б вона не була — була усе ж любов'ю: вона піклувалася про нього, їй було приємно з ним, їй подобалася його м'якість і численні дрібні вияви доброти. Місяці після тієї жахливої ночі стали до певної міри найкращими, які в них були. Проте навіть коли вона спала довго й міцно і прокидалася спокійною та погідною, а Кіт приносив їй у ліжко чай, Емі Малвені хотіла ще чогось, але чого їй хотілося, вона не могла сказати. Присьорбуючи чай і дивлячись на його широку спину, яка зникала за дверима, вона не могла не думати, що ж це за бажання таке — бажання, яке роз'їдало їй нутрощі, яке часом примушувало її мимоволі здригатися, те невидиме, безіменне, страшенне бажання, яке, як вона побоювалася, може бути самою сутністю її життя.

Так воно й тяглося майже весь останній рік. Вона фліртувала, але обережно; вона зав'язувала дружбу з тими, із ким, можливо, було не варто, але знов-таки у спосіб, який їй та іншим здавався якщо й не зовсім доречним, проте не таким уже й неприйнятним. З цієї причини, оскільки вона відчувала дивну свободу — навіть захищеність — у рішенні, що ніяке знайомство не може закінчитись чимось поганим, то відчувала й те, що іноді може сміливо поводитися

з чоловіками і казати їм щось таке, як отому високому лікареві у книгарні. Але знов-таки вона думала, що, можливо, в її поведінці, зрештою, немає нічого поганого, бо вона аж ніяк не любила жодного з них, а все ще любила Кіта. Вона відчувала, що знайшла такий баланс, який додаватиме цієї любові сили, і не знала, чому, вирішивши підійти до того лікаря у книгарні, зняла з пальця обручку.

І коли Емі думала про це, то розуміла: те, що вона сказала високому лікареві, вона ніколи раніше не казала нікому іншому. Вона не могла цього зрозуміти, і не могла зрозуміти, чому в клубі вона поклала свою руку на його, ані чому вона затримала його, коли він хотів покинути її апартаменти. Вона просто вирішила ніколи більше не робити таких дурниць. І намагалася переконати себе: те, що відбулося з ним, уже скінчилося. Але в душі вона боялася ще чогось і дуже старалася не дозволяти собі боятися слів чи навіть думок.

Кинувши рушник на сліпучий пісок, а на нього соло-м'яний капелюшок, і поспішно знявши одяг, вона відчула свою молодість і своє тіло як силу. І незважаючи на всю свою мізерність і неважливість, Емі відчула, що нехай і на якийсь коротенький час, вона є чомусь особливою і важливою. Вона побігла у воду. На відміну від багатьох інших жінок, які бабралися у воді по коліна, Емі Малвені пірнула під хвилю, якраз коли та мала розбитися об неї. І коли вона виринула з води, відчуваючи на губах сіль, а небо світило нестерпним блиском, уся її збентеженість минула, а замість неї з'явилося дивне відчуття, що вона опинилася в якомусь новому центрі свого життя. Усе в цю мить було врівноважено, усе чекало.

Емі пливла. Далеко в морі маленька яхта завмерла на не-двигній воді. Коли вона розвернулася лицем до берега, то

побачила чоловіка середнього віку в старомодному вовняному купальному костюмі, який дивився на неї. Він був зовсім безволосий, шкіра його нагадувала шкіру птиці перед тим, як її засовують у піч. Він різко відвернувся.

Знову прийшло те дивне, нав'язливе почуття, яке не дало їй спокою: але чого хотілося Емі Малвені, вона не могла сказати. Вона пропливла трохи далі, кілька разів змахнувши руками, і було так, ніби море, сонце, легенький бриз — усе хотіло, аби вона щось зробила, що завгодно, але *щось*. Вона озирнулася навкруг, побачила інших людей на одній лінії з нею, так багато людей, які уповали, надіялися, однаково чекали наступної хвилі, аби скористатися тим, що вона потягне їх до берега. Коли з океану почала виростати хвиля, яка котилася за нею, вона помітила на її гребені довгу смугу сріблястих рибок із жовтими очима.

Наскільки вона могла бачити, усі рибки мчали в одному напрямку вздовж гребеня, усі пливли щодуху, наче прагнули втекти від хвилі, що загрожувала втягти їх під себе. І весь цей час хвиля мала їх у своїй владі й могла потягти куди завгодно, і не було нічого, що міг би зробити цей блискучий ланцюжок риб, аби змінити свою долю. Емі відчула, як наростаюча хвиля починає піднімати її; збуджена, вона напружилася в очікуванні, чи вдасться їй осідлати хвилю, а якщо так, то куди це може занести її разом із рибками.

16

Полковник Кота розтиснув кулак і сказав —

Він розставив ноги, підняв меч і з криком рвучко опустив його донизу. Здавалося, що голова відстрибнула. Кров

усе ще струміла двома фонтанами, коли нам було сказано продовжити. Важко було дихати. Я боявся виставити себе дурнем. Дехто тримався руками за голову, один рубонув так невдало, що наполовину вискочила легеня. Голова все ще залишалася на місці, і лейтенант був змушений втрутитися і владнати цю неприємність. І весь час я стежив: який удар вдалий, який удар невдалий, де стояти біля в'язня, як примусити його поводитися спокійно й не рухатися. Думуючи про це зараз, я бачу, що весь час я дивився, я вчився. І не тільки, як відрубувати голови.

Коли прийшла моя черга, я не міг повірити, що роблю все так спокійно, бо в душі був переляканий. Однак я не здригнувшись, витягнув з піхов меч, подарований мені батьком, не впустивши, зволожив його, як показував інструктор, і якийсь час дивився, як оті крапельки котилися й повільно стікали на землю. Ви не повірите, як це спостереження за водою допомогло мені.

Я став позаду в'язня, встановив рівновагу, уважно оглянув його шию — стару й худу, з брудом у зморшках; ніколи я не забуду ту шию. Не встигло все це початися, як уже скінчилося, і я дивувався, чому на моєму мечі опинилися маленькі крапельки жиру, які не можна було витерти папером, що мені дали. Це було все, про що я думав: звідки взявся жир у такій худій шиї такого худого чоловіка? Його шия була брудною, сірою, як ота земля, на яку ви сциєте. Але коли я, відрубавши, відкрив її, кольори були такими яскравими, такими живими — червона кров, білі кістки, рожеве м'ясо, а той жир — жовтий. Життя! Ці кольори були самим життям.

Я думав про те, як це було легко, якими яскравими й гарними були кольори, і я був вражений, що все вже скінчи-

лося. І тільки коли наступний кадет-офіцер вийшов уперед, я побачив, що шия мого в'язня все ще кривавила двома фонтанчиками, зовсім як у жертви лейтенанта, але не так сильно, отже, після того, як я убив його, минув якийсь час.

Я вже більше нічого не відчував до того чоловіка. Чесно кажучи, я зневажав його за те, що він сприйняв свою долю так покійно, і дивувався, чому він не боровся. Але хто вчинив би інакше? І все ж я був злий на нього за те, що він дозволив мені убити себе.

Накамура помітив, як, розповідаючи цю історію, Кота продовжував стискати і розтискати праву руку, наче тренує чи вправляється.

І ще я відчував, майоре Накамура, правив далі полковник, щось таке велике у себе у животі, що здавалося, ніби я тепер зовсім інша людина. Я щось здобув, от що я відчував. Це було велике і жахливе відчуття. Так, ніби я теж помер, а тепер народився знову.

Раніше я непокоївся, як мої люди дивитимуться на мене, коли я стоятиму перед ними. Але потім я просто дивився на них. Цього було достатньо. Я більше не хвилювався і не боявся. Я просто дивився і бачив їх наскрізь — їхні страхи, їхні гріхи, їхню брехню, — я бачив усе, знав усе. У тебе лихі очі, сказала мені якось уночі одна жінка. Я міг просто подивитися на людей, і цього було достатньо, щоб налякати їх.

Але за якийсь час це відчуття почало вмирати. Я став відчувати збентеження. Розгубленість. Люди почали знову нахабно перемовлятися за моєю спиною. Але я знав це. Ніхто більше не боявся мене. Це як філопон — якщо ти вже спробував його, навіть коли він примусив тебе паскудно почуватися, то хочеш його знову.

Можу я вам щось сказати? В'язні були завжди. Якщо минало кілька тижнів, а я не відрубав кому-небудь голови, я ішов і досить швидко знаходив того, чия шия мені подобалась. Я примушував його викопати собі могилу...

І, слухаючи жадливу історію полковника, Накамура навіть у таких страшних діях бачив, що не було іншого способу реалізувати бажання імператора.

Шії, продовжував полковник Кота, дивлячись туди, де відчинені двері обрамлювали пронизану дощем ніч. Це все, що я тепер по-справжньому бачу в людях. Їхні шії. Мабуть, неправильно думати в такий спосіб, чи не так? Я не знаю. Таким я тепер став. Коли я зустрічаю когось нового, то дивлюся на його шию, оцінюю її — легко відрубати чи важко відрубати. І це все, чого я хочу від людей — їхні шії, отой удар, це життя, ці кольори, червоне, біле, жовте.

Розумієте, ваша шия, сказав полковник Кота, це було перше, що я побачив. І така хороша шия — я точно бачу, куди мусить упасти меч. Чудова шия. Ваша голова відлетить на метр. Як і повинна. Тому що іноді шия або занадто тонка, або занадто жирна, або вони крутяться чи верещать від жаху — можете собі уявити, — і ви робите це погано і врешті-решт з люті рубаєте їх до смерті. Хоча ваш капрал, бичача шия, осанка, розумієте? Я мав би зосередитись на ударі і позиції, щоб швидко вбити його.

І весь час, поки він говорив, полковник Кота продовжував стискати й розтискати руку, а стиснувши, піднімав і опускав, наче готував свій меч для нового обезголовлювання.

Річ не тільки в залізниці, сказав полковник Кота, хоча залізниця має бути побудована. І навіть не у війні, хоча війна має бути переможною.

Річ у тому, що європейці мають знати, що вони не вища раса, сказав Накамура.

А ми маємо знати, що ми вища раса, сказав полковник Кота.

Кілька хвилин ніхто нічого не говорив, а потім полковник Кота продекламував:

*Навіть у Кіото
коли я чую зозулю
я тужу за Кіото*

Басьо, сказав Накамура.

Продовжуючи розмову, Накамура із задоволенням виявив, що полковник Кота поділяє з ним любов до традиційної японської літератури. Вони ставали сентиментальними, коли говорили про земну мудрість хайку Ісси, велич Бусона, чудо великого хайбуна Басьо, про «*Вузьку стежку на далеку північ*», яка, сказав полковник Кота, підсумовувала в одній книжці геній японського духу.

Обоє знову запали в мовчання. Невідомо з якої причини Накамура відчув, що його настрої різко поліпшується від думки про те, як їхня залізниця принесе перемогу під час вторгнення в Індію, від ідеї про весь світ під одним дахом, від краси віршів Басьо. І все те, що здавалося таким заплутаним і позбавленим конкретики, коли він намагався пояснити це австралійському полковникові, тепер здавалося таким ясным, і очевидним, і взаємопов'язаним, таким лагідним і добрим, коли розмовляєш з такою лагідною і доброю людиною, як полковник Кота.

За залізницю, сказав полковник Кота, піднімаючи свою чашку.

За Японію, сказав Накамура, теж піднімаючи свою чашку.

За імператора! сказав полковник Кота.

За Басьо! сказав Накамура.

Ісса!

Бусон!

Вони допили те, що залишалось від чаю Томокави, потім відставили свої чашки. І оскільки вони були двома незнайомцями і не мали поняття, що ще сказати, то мовчання, яке запало знову, здалося Накамурі взаємним і глибоким розумінням. Полковник відкрив темно-синій портсигар, прикрашений білим сонцем Гоміньдану*, і простягнув його колезі-офіцеру. Вони закурили і розслабились.

Вони продекламували один одному ще декілька своїх улюблених хайку і були глибоко зворушені не стільки поезією, як своєю чутливістю до поезії; не стільки геніальністю віршів, скільки своєю мудрістю в розумінні віршів; не знанням вірша, а знанням того, що вірш демонструє найкращі риси кожного з них і японського духу — того японського духу, який незабаром щодня подорожуватиме їхньою залізницею до самої Бірми, японського духу, який з Бірми знайде собі шлях в Індію, японського духу, який звідси завоює весь світ.

Отож, думав Накамура, японський дух сам зараз є залізницею, а залізниця — японським духом, нашою вузькою стежкою на далеку північ, яка допоможе донести красу і мудрість Басьо до більшого світу.

І поки вони говорили про ренга, і вака, і хайку, про Бірму й Індію, і про залізницю, обоє чоловіків мали глибоке відчуття спільного смислу, хоча жоден не зможе пізніше

* Політична партія в Китаї, що правила під час війни.

сказати, що саме вони поділяли. Полковник Кота продекламував ще одне хайку Като, і вони погодилися, що це високий японський дар — змальовувати життя так лаконічно, так витончено, — який вони своєю роботою на залізниці допомагають донести світові. І ця бесіда, яка насправді була низкою взаємних згод, спонукала їх обох відчутти себе краще, незважаючи на власні прикрощі і ту важку боротьбу, яка була їхньою роботою.

А потім Накамура подивився на годинник.

Ви повинні вибачити мене, полковнику. Вже 0350 годин. Я мушу до підйому перепланувати графіки робочих бригад, щоби впоратися з нашими новими завданнями.

Коли він уже виходив, полковник поклав руку йому на плече.

Я міг би говорити з вами про поезію всю ніч, сказав великий чоловік.

У темноті й порожнечі хатини Накамура відчував емоційну напруженість полковника Коти, коли той обійняв його рукою і наблизив до нього своє лице з носом, схожим на акулочий плавник. Він смердів несвіжими анчоусами. Губи його були розтулені.

В іншому світі, почав полковник Кота. Чоловіки... чоловіки *кохають*.

Він не міг продовжувати. Накамура вирвався. Полковник Кота випростався і висловив сподівання, що його не так зрозуміли. У Новій Гвінеї вони убивали і їли як американських полонених, так і своїх солдатів. Вони помирили з голоду. Він пам'ятає трупи з оббілованими стеговими кістками, що стирчали, як обгризені барабанні палички. Кольори. Коричневий, зелений, чорний. Він пам'ятав солодкуватий смак. І він хотів, аби ще одна людина знала про це. Що вони

голодували й не мали вибору. Сказати, що все гаразд. Обійняти її. А ще —

З цим нічого не вдієш, сказав Накамура.

Ні, відповів полковник Кота, відступаючи назад і відкриваючи свій портсигар, щоб запропонувати ще одну цигарку Накамурі. Звичайно, ні.

Поки майор прикурював, полковник Кота сказав —

*Навіть у Маньчжурії
коли я бачу шию
я тужу за Маньчжурією.*

Він закрив портсигар, посміхнувся і, стиснувши кулак, повернувся й вийшов, і його дивний сміх зник разом із ним у шумі мусонної ночі.

17

Емі Малвені була здивована тим, як легко їй тепер стало брехати, і вона відчувала і сором, і радість від цього нового вміння. За обідом Кіт розпочав одну зі своїх тирад щодо політики місцевої ради, а вона перервала його й сказала, що збирається провести наступний день зі своєю давньою подругою — вони поїдуть на далекий ізольований пляж на пікнік та щоб поплавати, і вона для цього візьме «форд-кабриолет».

Звичайно, сказав Кіт, а потім одразу повернувся до своєї розповіді про нового клерка ради з його застарілим мисленням про каналізацію.

Скажи щось справжнє! мало не викрикнула Емі. Але що б це мало бути, як би воно мало звучати, вона вже не знала,

а крім того, насправді їй зовсім не була потрібна його увага. І що більше Кіт торочив про каналізаційні труби і нагальну потребу в колекторах, про сучасні вимоги планування, ватерклозети для всіх і національні механізми, про регулятивне і наукове адміністрування, то більше вона жадала до-тику пальців Дорріго Еванса у темряві.

Цієї ночі їй важко було заснути. Кіт двічі прокидався й питав її, чи вона не захворіла, але вона не встигала відповідати, бо він знову засинав, похрюпуючи, з малесенькою плямкою засохлої піни в заглибині під губами.

Новий день почався з того, що вона двічі накладала ма-кіяж, поки не залишилась задоволена, і кілька разів переодягалася, поки не повернулася до того, з чого почала: темні шорти і легенька бавовняна блузка, скроєна так, щоб мала вигляд шалі, яка демонструватиме усі її принади. Потім вона зняла бавовняну блузку і одягла червону з великим вирізом, яка, як вона вважала, схожа на ту, що була на Олівії де Хевіленд у «Капітані Бладі». Але в неї не було спідниці, яка підходила б до блузки. І коли, уже по десятих, вона підбрала Дорріго Еванса біля воріт з караульним приміщенням, недалеко від казарм — Дорріго Еванса, який, думала вона, зі своєю усмішкою, своїм носом і тим, що мав дещо довше волосся, трохи скидався на Еррола Фліна, — на ній була не зовсім практична, але, як вона відчувала, приваблива блакитна спідниця в квіточки і кремований топик з відкритою спиною.

Коли Дорріго опинився поряд з нею, усе, що раніше здавалося Емі нудним і дурним, стало приємним і цікавим, усе, що вчора здавалося чимраз більшою клаустрофобічною в'язницею, з якої вона хотіла втекти, сьогодні було найчудеснішим тлом її життя. Проте її схвильованість була

такою великою, що вона весь час заглушала двигун, і Дорріго врешті-решт сів за кермо.

Боже, подумала, як же вона хоче його і якими неймовірними й невимовними були способи, якими вона хотіла його. Вона подумала, яка вона безсоромна, яке в неї нечестиве серце і як світ покарає її. А ця думка майже одразу змінила інша. Моє безсоромне, нечестиве серце, подумала Емі, хоробріше за світ. На якусь мить Емі здалося, що у світі немає нічого, чого б вона не могла зустріти і здолати. І хоча вона знала, що це найдурніша думка, вона і далі збуджувала її і додавала відваги.

Форд був у поганому стані. Двигун ревів, гальма страшенно вищали щоразу, коли Дорріго користувався ними. У загальному гуркоті вона могла вільно балакати, слова нічого не означали, важливим був їх плін.

Він хороший чоловік, сказала вона. Такий добрий. Ти навіть не уявляєш. Я хочу сказати, що люблю Кіта. Всього лиш. Хто б не любив? Хороша людина.

Найкращий з усіх, сказав Дорріго Еванс не так уже й нещиро.

Так, сказала Емі. Хороша людина. А цей клерк з ради! Він взагалі не розуміється на каналізації.

Вона знала, що верзе казна-що, насправді ж вона хотіла розказати Дорріго, що Кіт ніколи не сказав жодного слова, яке б, на її думку, ішло від душі. Кожне слово було маскою. Вона хотіла розказати Дорріго, як вона прагне, щоб Кіт говорив справжні слова. Чи хоча б одне справжнє слово.

Але яким би могло бути це справжнє слово, Емі насправді не знала. Те, що Емі Малвені хотіла почути, просто не мало нічого спільного з ватерклозетами, містами-садами і необхідністю серйозного каналізаційного планування. Вона

знала, що хоче чогось неможливого. Насправді вона не хотіла, щоб її чоловік взагалі щось говорив; натомість хотіла, щоб Дорріго Еванс сказав їй дуже багато всього, і хотіла, щоб він не казав нічого, що могло б розвіяти чари, — якби він раптом сказав, що це всього лиш прогулянка, що вона була просто обов'язком, який він узяв на себе як частину того, що відбувалося на такій відстані від його дому, його родини. І вона виплескувала весь цей дивний безлад у почуттях, весь цей океан почуттів до людини, з якою не була одружена, розповідаючи про людину, з якою вона була —

Кіт це Кіт.

Коли вони підїхали туди, де починалася стежка на пляж, Дорріго закурив цигарку, але не витягнув її з рота, коли Емі, незграбно простуючись, аби захистити свою спідницю й свою гідність, коли перелазила через огорожу з провислим колючим дротом, подряпала стегно і скрикнула. Вона витягла ногу з-поміж дротів. Ланцюжок маленьких краплинок крові помалу набухав на внутрішньому боці стегна, три блискучі червоні намистинки.

Дорріго Еванс викинув цигарку й присів.

Вибач, сухо сказав він і злегка підтягнув пальцем край блакитної спідниці вгору по стегну Емі. Він промокнув ранку хусточкою, зупинився і почекав. Три кульки крові знову набухли.

Він нахилився вперед. Щоб не втратити рівноваги, обійняв рукою другу її литку. Він відчував запах моря. Глянув угору на неї. Вона дивилася на нього очима, виразу яких він би не зумів пояснити. Його обличчя було зараз дуже близько до її стегна. Він почув, як крикнула чайка. Знову обернувся до її ноги.

Торкнувся губами найнижчої крапельки крові.

Рука Емі потяглася вниз і лягла йому на потилицю.

Що ти робиш? запитала вона недвозначним, різким тоном.

Але її пальці на диво розслаблено, усупереч голосу, перебирали його волосся. Він оцінив скутість її голосу, легкість дотиків її пальців, нездоланий запах її тіла. Дуже повільно, ледь торкаючись губами її шкіри, він зцілував крапельки крові, залишивши червону пляму на її стегні.

Її рука і далі лежала в нього на голові, пальці занурені у волосся. Він ще більше нахилився до неї і, піднявши руку, обняв стегно.

Дорріго?

Набухали інші крапельки, а попередні почали вертатися. Поки він чекав, що вона запротестує, струсне ногою, відштовхне його, навіть копне, він не наважувався підняти погляд. Дивився, як набухають оті три досконалі кульки крові, три камелії бажання. Її тіло було віршем, який неможливо запам'ятати. Він поцілував другу крапельку крові.

Її пальці напружились у його волоссі. Третю крапельку він зняв язиком трішечки вище над лінією тіні від її спідниці, там, де стегно стає ширшим. Кінчики пальців Емі уп'ялися йому в голову. Він знову поцілував її ногу, цього разу відчувши смак її солі, заплющив очі й дозволив губам залишитись на її стегні, вдихаючи її запах, відчуваючи її тепло.

Повільно, неохоче він відпустив її ногу й підвівся.

18

Наступні чверть години, у ніяковому нападі мовчання, вони йшли зарослою травою стежкою до пляжу. День ставав спекотним, вони спітніли і обоє були вдячні за контраст,

який пропонував цей пустий пляж і океан, його шум, його призначення, його відлюдність. Переодягнувшись на пристойній відстані одне від одного, вони разом побігли в море.

Емі відчула, що вода перетворила її на щось цілісне і сильне. Те, що лише день тому було, схоже, у центрі її ества, стало тривіальним, а потім зовсім зникло: меню їдальні на наступний тиждень; труднощі, зумовлені добуванням нових вовняних ковдр для готельних номерів; запах, який ішов від головного бармена; неприємне цмокання Кита, коли він розкурював увечері свою люльку. За лінією хвиль вони повернули, з мокрими обличчями й сяючими очима. На безконечній рівнині океану стирчали тільки їхні голови, вони рухалися у воді, дивлячись одне на одного. Вона відчула, як він підплив спіднизу і отерся об її тіло, виринаючи на поверхню. Як тюлень, як мужчина. Потім вони лежали у розколині дюни, де рокіт хвиль був приглушений, а вітер відхилився. Поки їхні тіла висихали, паморочливим тягарем поверталася спека. Емі простяглася, і Дорріго теж. Вона дозволила спині всотувати у себе спеку й сховала лице в темній тіні, яку відкидала її голова. За якийсь час вона перевернулася і примостила голову в нього на животі. Він закурив ще одну цигарку.

Дорріго простяг руку вгору до помережаного білими смугами неба і подумав, що ніколи не бачив чогось настільки досконалого. Він заплющив одне око, а другим дивився, як його палець торкається краси хмари.

Чому ми не пам'ятаємо хмар? запитав він.

Бо вони нічого не означають.

А однак, вони є усім, подумав Дорріго, але ця думка була надто великою чи абсурдною, щоб утримувати її чи навіть перейматися нею, тому він дозволив їй проплисти повз нього разом із хмарою.

Час спливав повільно чи швидко. Важко було сказати. Вони вливалися одне в одного.

Доррі?

Дорріго щось пробурмотів.

Знаєш, саме коли я наодинці з Кітом, я не можу терпіти його і ненавиджу сама себе, сказала вона. Чому це?

Дорріго Еванс не мав відповіді. Він запхав цигарку в дюну.

Тому що я хочу бути з тобою, сказала вона.

Час зник, і все зупинилося.

Ось чому, сказала вона.

Усе, що розділяло їх, усе, що раніше стримувало їхні тіла, зараз зникло. Якщо земля оберталася, то вона спіткнулася, якщо дув вітер, то він стих. Руки знайшли плоть, плоть, плоть. Він відчував неймовірну вагу її вій на своїх віях; він цілував тоненький рожевий рівчачок, який залишився від гумки її трусиків і біг навкруг живота, як екватор навколо світу. І коли вони забулися й забули про все у взаємних мандрах тілами одне одного, десь недалеко пролунали різкі крики, які завершилися глибшим виттям.

Дорріго підвів погляд. На вершечку дюни стояв великий собака. У пащі, повній кривавої слини, він тримав невеличкого тремтячого пінгвіна. У Дорріго з'явилося дивне відчуття, що Емі раптом опинилася дуже далеко, що він завис над її голим тілом.

Його почуття раптом різко змінилися. Емі, чиє тіло мить тому п'янило його своїм запахом, своїм дотиком, своїми вигинами; Емі, яка мить тому стала, як йому здавалося, другою половиною його самого, зараз була далекою, нічим із ним не пов'язаною. Їхнє розуміння одне одного було більшим за їхнє розуміння Бога. А наступної миті воно зникло.

Собака схилив голову набік; пінгвінове м'яке тепер тіло гепнуло об землю, а собака розвернувся і зник. Але пінгвінове виття — моторошне й довге, яке різко обірвалося, — залишилось у його пам'яті.

Дивися на мене, почув він шепіт Емі. *Тільки на мене.*

Коли він знову подивився вниз, очі в Емі змінилися. Її зіниці здавалися схожими на блюдця, загубленими — і загубилися, як він здогадався, у ньому. Він відчув жахливу небезпеку того, як її жага до нього тягне його назад до неї, в історію, яка була не його історією, і тепер, маючи все, про що мріяв останнім часом, він хотів утекти від цього, і чим скоріше, тим краще. Він боявся втратити себе, свою свободу, своє майбутнє. Те, що мить тому так сильно збуджувало його, тепер здавалося непривабливим і пересічним, і він хотів дати драла. Але натомість заплющив очі, і коли увійшов у неї, з її губ вирвався стогін, а він не впізнав її голос.

Дикий, майже несамовитий порив пристрасті поєднав їх у любовному акті й перетворив чужість їхніх тіл на єдину цілість. Він забув ці короткі, різкі вигуки, жах безконечної самотності, свій страх перед безіменним майбутнім. Її тіло знову зазнало для нього перетворень. Воно не було більше бажанням чи антипатією, а ще однією частиною його самого, без якої він був неповним. У ній він відчув надзвичайно потужне і необхідне повернення. А без неї його життя більше не було для нього життям.

Проте навіть зараз його пам'ять пережовувала правду про них. Пізніше він пам'ятав тільки їхні тіла, які здіймалися і опадали разом із хвилями, обвіювані морськими вітрами, що ворухили пісок на верхівках дюн і попіл, який з'їдав його покинуту цигарку.

Застигле повітря дрімало в коридорах «Короля Корнуела». У тьмяному світлі була якась втома. В готельній кухні неначе пахло газом, хоча ніколи не вдавалося знайти жодного витоку.

На поверхах і на хитромудрих сходових клітках з їх запиленими килимовими доріжкам підіймалися і опадали запахи, які розчаровували Емі — запахи кульок пилу і сухості, змішані із запахами підгорілого жиру і таємних побачень комівояжерів і нудьгуючих або безрозсудних, або і таких, і таких жінок. Чи я одна з таких жінок? подумала Емі, ідучи на горішній поверх. Я теж така?

Але, опинившись у наріжній кімнаті, яку вони обоє вважали тепер своєю, — де засклені двері, в яких іржа починала роз'їдати завіси і замок теж трохи заіржавів, з рипом відчинялися на океан і нескінченне світло за дорогою, де кімната пахла морем, а повітря неначе танцювало, де все-все здавалося можливим, — вона вже знала, що не така.

Вона принесла йому лід і дві пляшки пива, але, незважаючи на страшенну спеку, вони не були відкриті, коли вона повернулася.

Дорріго Еванс показав на зелений бакелітовий годинник на камінній дошці. Хоча хвилинна стрілка в якийсь невідомий момент зникла з циферблата, годинна стрілка показувала, що він чекає вже три години від того часу, коли вона сказала, що повернеться.

Мені треба було почекати, щоб пішла денна зміна, сказала вона. Щоб мені можна було безпечно повернутися сюди непоміченою.

Хто залишився?

Буфетниця, головний бармен, кухар. Міллі, офіціантка. Ніхто з них ніколи не піднімається нагору.

Схоже, що тут ніхто більше не живе.

Не сьогодні. Я всі замовлення перевела на два нижні поверхи, так що тут нагорі тільки ми.

Вони вийшли на великий балкон, посідали на іржаві металеві меблі й розлили на двох пляшку пива.

Ти серйозний професійний гравець, сказав Дорріго, якщо вірити Кітові.

Ха, сказала Емі. Подивися на тих пташок. І вона показала туди, де морські птахи падали зненацька в океан, наче неживі. Вона підійшла до візерунчастої металевої балюстради; уся фарба з неї давно облупилася, залишився тільки жовтий пил. Провела рукою по схожому на пісок окису, червоному, як стара карамелька.

Кіт вважав, що ти мала достовірну інформацію, сказав Дорріго.

Птахи піднімалися знову, з рибою в дзьобах. Емі збирала іржу пучками пальців. Перевела погляд на довгий пляж, який тягнувся на декілька миль, доходючи до древнього розмитого мису, де не було нічого, крім найстійкіших чагарників. Здавалося, що голова її переповнена сторонніми думками. Він підійшов, щоб взяти її за руку, але вона відсмикнула її.

Кіт так сказав?

Він сказав, що ти завжди знаєш доріжку, і список учасників, і вагу, і найкращі ставки.

Ха, сказала вона і вернулася до своїх думок. Її налякав гавкіт собаки з вулиці внизу. Вона неспокійно роззирнулася.

Це він, сказала, і він почув, як у її голосі наростає паніка. Він повернувся на день раніше. Мені треба йти, він —

Це великий собака, сказав Дорріго. Послухай. Великий собака. Не такий цуцик, як міс Беатріс.

Вона заспокоїлась. Гавкіт припинився, почувся чоловічий голос — не Кітів, — звернений до собаки, а потім усе стихло. За якийсь час вона заговорила.

Я ненавиджу цю собаку. Тобто я люблю собак. Але він дозволяє їй вилазити на стіл після того, як ми поїмо. Зі своїм гидким язиком, вона стрибає, наче якась жахлива змія.

Дорріго розсміявся.

І пускає слину, коли дихає, сказала Емі. Собака на столі? Можеш собі уявити?

Щоразу?

Можна, я тобі щось скажу? Тільки тобі?

Звичайно.

Обіцяєш?

Звичайно.

Обіцяй!

Я обіцяю.

Вона відійшла назад, у затінену частину балкона, і сіла. Сьорбнула пива, потім добре ковтнула, відставила склянку, глянула на нього, тоді знову на склянку.

Я була вагітна.

Вона дивилася на свої пальці, перекочуючи вогкі тепер піщинки іржі між їхніми кінчиками.

Від Кіта.

Ти його дружина.

Це було раніше. До того, як ми одружилися.

Вона замовкла і покрутила головою навкруг, наче шукаючи ще когось на тих довгих, затінених балконах. Задоволена нарешті тим, що ніде нікого немає, вона знову обернулася до нього.

Саме тому ми й одружилися. Він просто — це так жахливо звучить — просто вважав, що недобре буде мати дитину поза шлюбом. Розумієш?

Не зовсім. Ви могли одружитися. Ви й одружилися.

Він хороший чоловік. Справді. Але — коли я завагітніла — він не хотів одружуватись. А я хотіла. Щоб захистити дитину. Я не —

Вона знову замовкла.

Не любила його. Ні. Не любила. Крім того...

Що крім того?

Ти не будеш вважати мене поганою жінкою?

Чому?

Негідною? Я не негідниця.

Чому? Чому я так думатиму?

Бо я сказала, що я їду до Мельбурна подивитися кубок. Я сказала, до людей, до яких я завжди їжджу. Ну, я була тут новенькою, що вони могли знати? Але —

Але ти не поїхала.

Ні. Не так. Я поїхала. Але я також —

Її пальці рухались тепер швидко, намагаючись стерти іржу. Раптом вона витерла їх об своє плаття, залишивши червону смугу.

Я поїхала також для зустрічі з одною людиною — лікарем — у Мельбурні, яку влаштував Кіт. Кіт сказав, що це найкращий спосіб зарадити всьому цьому. Це було в листопаді. От. Він влаштував це.

Запала така тиша, яку не могли заповнити навіть хвили прибою.

Мене зовсім не цікавили коні, ніколи, сказала Емі.

Але ж ти вибрала Старого Роулі, що він виграє кубок. Сто до одного. Ти мусиш щось знати.

Я вибрала його, бо він був сто до одного. Я вибрала його, щоб програти. Я наполовину сподівалася, що його на старті знімуть із заїзду. Я вибрала його, бо я ненавиджу цей клятий кубок. Ненавиджу все, що з ним пов'язано.

Вона знову встала.

Я не хотіла говорити про це тут.

Вони увійшли всередину і лягли на ліжко. Вона поклала голову йому на груди, але було дуже жарко, тож за якийсь час вона відсунулася, і вони тепер лежали поруч, дотикаючись лише кінчиками пальців.

Він сидів там — Кіт, я маю на увазі. Кіт сидів там з міс Беатріс на колінах і сказав, що він домовився з людиною в Мельбурні, щоб допомогти мені. Людиною. Що це значить? Людиною?

Якусь мить здавалося, що це запитання поглинуло її, потім вона знову заговорила.

І він гладив собаку. Я ніколи нічого так не ненавиділа, як я ненавиділа цю собаку. До мене він не доторкнувся, але він сидів там, пестячи й гладячи собаку.

І що сталося?

Нічого. Я поїхала зустрітися з людиною в Мельбурні. А він просто кури́в і пестив свою чортову собаку.

20

Випадкові дорожні й пляжні шуми далеко вниз розвіювалися й відкидалися лопатями вентилятора на стелі, який повільно перемелював час. Він виявив, що прислухається до її дихання, до хвиль, до годинника на камінній дошці. В якусь мить він усвідомив, що голова Емі знову лежить на

його грудях і що вона заснула; в іншу — що він також спить разом з нею. Штора увігнулася в кімнату, коли її під кінець дня підхопив морський бриз, а разом з ним відступила спека і прийшли подмухи туманного світла присмерку. Коли він знову прокинувся, то побачив, що вже ніч, що горить лампа, а Емі прокинулась і дивиться на нього.

А після цього? прошептав він.

Після чого?

Після людини в Мельбурні?

Ох. Так, сказала вона, замовкла і подивилася на стелю чи, може, кудись поза неї. Це був погляд збентежений і смиренний водночас, наче вона сподівалася, що світ завжди вертатиметься до цього загадкового місця на стелі чи в зірках поза стелею. Так, повторила вона ще кілька разів, все ще дивлячись угору. Врешті-решт глянула вниз, на нього.

Я мусила вдавати, що їздила в Мельбурн на скачки. Я швиденько підзубрила те й се про коней, про ставки й таке інше. Мабуть, мені було навіть трішки цікаво. Я гадаю, це було щось таке, на що можна було відволіктися. А потім мені було все одно. Це як із кіньми. Я просто прикидалася. Не знаю. У кожному разі, ось чому я час від часу буваю трохи збуджена.

А Кіт?

Коли я повернулася, він був до мене добрим. Таким добрим. Гадаю, він почувався винним. А я була така засмучена. І він захотів одружитися зі мною, хоча й дитини більше не було — можливо, щоб якось це компенсувати. Можливо, йому було більше соромно, аніж мені. Не знаю.

І ти влюбилася?

Радше розбилася. Усе ніби замело снігом. У мене в голові. Ти колись мав таке відчуття? У тебе є свій світ, а потім усі

твої думки перетворюються на сніг. Кіт був таким добрим, а я була снігом. Може, мені було соромно. Може, я просто думала, що я лайно. Я й справді думала, що я лайно. Я знаю, що не хотіла бути старою дівочою. Може, я думала, що ми зузіємо все залагодити. Я знову завагітнію. І цього разу все буде правильно. Але все було не так. Я ненавиділа його за ту доброту. Я ненавиділа його, поки він не почав ненавидіти мене у відповідь. Він сказав, що я хитрістю заманила його у шлюб. І чомусь здавалося, що так воно й мало бути. Він сказав, що я заманила його, витворяла щось жахливе, звідси й вагітність. Можливо, зараз він так не думає. Але часом говориш щось таке, і це не просто слова. Це все те, що одна людина думає про іншу, в одному реченні. В одному-єдиному реченні. Ти заманила мене, сказав він, тому й скінчилося шлюбом. Є слова і слова, і жодне з них нічого не значить. А потім одне речення значить все.

Емі лежала на боці, вдивляючись кудись у море. Лежачи на спині, він ревнував її до подушки. Вони довго мовчали, лежачи поряд. Пальцем він відгорнув за вухо волосся, яке впало їй на лице. Форма вушної мушельки завжди зворушувала його. У нього шалено закрутилася голова, наче його підхопив гігантський вир, який не має кінця. Зелений бакелітовий годинник зменшився до розмірів своєї фосфоресцентної стрілки і цифр, примарне летюче кільце, яке, здавалось, зависло зараз над ними, відцокуючи плин часу. Вона повернулася і притулилася до нього, і він відчував, як її подих гладить йому груди. Він побачив, як її очі розплющились, уважно подивилися кудись за його тіло, наче на щось дуже далеке, і знову заплющились.

Значно пізніше його розбудив звук її голосу.

Ти чуєш це? сказала вона.

Крізь відчинене вікно він чув хвилі, чув, як декілька чоловіків виходили з бару чотирма поверхами нижче, розмовляючи про футбол. Кроки, випадкова машина на неспішній і переважно пустій рівній вулиці, жінка, що розмовляє з дитиною, люди, які є разом, яким дозволено бути разом.

Хвилі, сказала вона, годинник. Хвилі, годинник.

Він ще послухав. За якийсь час його вухо настроїлося, вулиця внизу затихла, і він зміг почути, як повільно накочуються й розбиваються хвилі на пляжі, як оксамитово цокає годинник.

Час моря, сказала вона, коли розбилася наступна хвиля. Час чоловіка, сказала про цокання годинника. Ми живемо часом моря, сказала вона і засміялася. Так я думаю.

Якщо він такий жахливий, чому ти залишаєшся з ним?

Він не жахливий, у тому-то й річ. Можливо, я навіть люблю його по-своєму. Річ не в нас.

Але любов — це любов.

Справді? Іноді я думаю, що це прокляття. Чи покарання. І коли я з ним — я самотня. Коли я сиджу напроти нього, я самотня. Коли я прокидаюся серед ночі, лежачи поруч із ним, я така самотня. А я не хочу. Він любить мене, і я не можу сказати... Це буде надто жорстоко. Я гадаю, він жаліє мене, але цього недостатньо. Можливо, я жалію його. Ти розумієш?

Він не розумів і не міг зрозуміти. А ще він не розумів, чому, якщо він хоче її і що більше хоче її, то більше дозволяє собі бути пов'язаним з Еллою. Він не міг зрозуміти, як те, що було у них з Кітом, могло бути *коханням*, якщо воно, схоже, приносило їй нещастя і самотність, однак його узи були певним чином сильнішими за їхнє кохання, яке обдаровувало її щастям. І поки вона говорила, здавалося, наче все,

що відбувається з ними, ніколи не залежатиме від них, що вони живуть у світі багатьох людей і багатьох зв'язків, і ніщо абсолютно не дозволяло їм бути удвох.

Ми не самі в цьому світі, сказав він.

Звичайно, самі, інакше ми ніщо, сказала Емі. Що ти маєш на увазі — ми не самі?

Але він не знав, що має на увазі. У цю мить він відчував, ніби існує в думках, почуттях і словах інших людей. Він не уявляв, хто він такий. Не мав ні слів, ні думок щодо того, ким вони є або що з ними станеться. Йому здавалося, що світ просто дозволяє щось одне і карає за щось інше, що нема ні причин, ні пояснень, ні справедливості, ні надії. Було тільки *тепер*, і краще було із цим погодитись.

Але вона далі говорила, намагаючись розшифрувати світ, який не піддавався розшифруванню; далі питала про його наміри, його думки, його бажання; він усе ще відчував, що вона намагається заманити його в пастку якогось зобов'язання, яке б вона могла тоді одразу відкинути як неможливе. Здавалося, ніби вона хоче, аби він назвав якось те, що в них було, але якби він так вчинив, то вбив би це.

У тьмяному світлі він почув її обітницю —

Одного дня я піду. Одного дня я піду, і він ніколи не знайде мене.

Важко було повірити їй. Він не сказав нічого. Вона мовчала. Він відчував, що повинен щось сказати.

Чому ти кажеш мені про це?

Тому що я не люблю Кіта. Хіба ти не бачиш?

І ці слова вразили їх обох як нове і тривожне відкриття.

Якийсь час вони обоє мовчали. За винятком зеленого кільця часу, яке чекало напроти, вони були у повній темряві, в якій розчинилися їхні тіла. Вони не одне одного знайшли

у темряві, а окремі шматки, які стали іншою цілістю. Він відчував, що міг би розлетітися на мільйон уламків, якби не її руки і тіло, які тримали його.

Слухай, сказала вона. Ми — час моря.

Але море затихло, і єдиним звуком був звук бакелітового годинника. Він знав, що це неправда; знав, що коли він цілував мушельку її вуха, вона спала, і що єдиною правдою в усьому світі у ту мить було те, що вони разом у цьому ліжку. Але йому було неспокійно.

21

Сонце ще не піднялося як слід, а ранкове повітря вже було немов пічка. Вона допомогла Дорріго застелити постіль, щоб про їхнє безчестя не довідалася покоївка. Вона дивилася, як він миється: його руки мокрою чашею, його освітлене мерехтливим світлом обличчя, що вихлюпує з них паруючу калюжу. Саме його руки вона помічала передовсім, засмаглі, те, як він бере і тримає речі, глечик з холодною водою, пензлик для гоління, безпечну бритву. З м'якою певністю, а не з брутальною силою. Його скутість. Його інакшість.

Він нахилився вперед і занурив голову в миску з водою, руки розчепірені в різні боки, як хиткі ноги ягняти. Але він не був схожий на ягня — радше на вовка, подумала вона, тримається впевнено, стримано, вичікувально, чорний вовк, густе чорне волосся під пахвами пригладжене милом. Його груди. Його плечі, коли він піднімає руку вгору, наче затримуючи щось — машини, поїзди, її серце, — а потім кидає його, наче воно нічого не значить.

Їй хотілося зараз же, негайно сховати обличчя під тими пахвами і смакувати їх, кусати їх, втулитися в них. Вона не хотіла нічого говорити, а просто торкатися обличчям усього його тіла. Вона хотіла, щоб на ній не було цієї ситцевої сукні — зеленої, такий негарний колір, така дешева сукня, таке неприadne, і хотіла, щоб груди були відкриті й стирчали, а не були прикриті й сховані. Вона розглядала його, його м'язи, маленькі сховані звірята, які бігають його спиною, розглядала, як він рухається, хотіла цілувати цю спину, ці руки, плечі, вона хотіла, щоб він підвів погляд і побачив її.

Очі, чорні очі. Які не бачать і бачать.

Вона щось сказала, щоб втекти від того погляду, але залишилася. Вона ніколи не знала, що він думає. Одного разу запитала; він сказав, що не має поняття. Пізніше вона подумала, що він злякався. Він був гарний. І це їй у ньому не подобалось. Надто впевнений, здавалося їй, надто здогадливий — ще одне, як вона усвідомила пізніше, щодо чого вона помилялася. Знання і незнання.

Він. Викапаний.

Коли він побачив, що вона все ще розглядає його, то відвернув голову, обличчя в нього спалахнуло.

Вона прагнула знати про нього все, розповісти йому все про себе. Але ким вона була? Вона приїхала сюди із Сіднея навідати подругу, яка мала родину в Аделаїді, а скінчилося усе тим, що вона залишилась, знайшла роботу неподалік від бару в «Королі Корнуела». Там вона зустріла Кіта Малвені. Він був нудним, але по-своєму добрим, багато всього сталося, і хто вона така? Донька рекламного художника, який помер, коли їй було тринадцять, одна з сімох дітей, які влаштуувались у житті, як могли. Вона ніколи не зустрічала такого чоловіка, як Дорріго.

Що, підлога цікавіша за мене? спитала вона.

Якого дідька вона сказала це? Вона була поганою жінкою, негідною жінкою, вона знала це, і часом їй було байдуже, чи світ теж це знає, вона не стала б жаліти, навіть якби опинилася на смертному ложі. Вона ні про що не жаліла. Вона простягла йому сорочку.

Ні, сказав він.

Він усміхнувся. Його усмішка, його біцепс, який рухався, наче м'яч, туди й сюди під шкірою, коли він узяв у неї рушник і сховав у ньому лице. Рухатися й не рухатися.

Але їй здалося, що він виглядає невпевненим. Усі чоловіки були брехунами, і він, без сумніву, такий же — тільки один язик і більше байок, ніж хвостів у загороді для собак. Вона жила так, як складалася її доля, ходила різними шляхами у різних напрямках. Вона жадала, щоб його чудовий прутень опинився зараз у неї в роті, перед усіма тими, що зібралися унизу в їдальні, це б додало трохи вершків у їхню каву.

Раптом їй захотілося, щоб він просто зник. Захотілося відштовхнути його, і вона так і зробила б, але перелякалася того, що могло б статися, якби вона доторкнулась до нього.

Доррі?

Запитування й хотіння.

Цього не могло бути, і воно є, і їй хотілося знати, чи воно коли-небудь зникне, це почуття, це знання, це *ми*.

Доррі?

Так.

Доррі, воно *справді*?

Що *справді*?

Налякає тебе, сказала вона. Якщо я скажу, що люблю тебе?

Дорріго нічого не відповів і відвернувся, а Емі вишукувала на синьому покривалі ліжка окремі ниточки, які стирчали, і висмикувала їх.

Ох, вона була поганою жінкою, і вона брехала собі й Кітові, але вона ні про що не жаліла, якщо воно все привело саме до цього. Вона не хотіла кохання. Вона хотіла їх.

Хоча все ще був ранок, вони знову лягли разом на щойно застелене ліжко. Рукою він провів по її грудях, а долоня утворила гніздечко під її підборіддям. Носом він ковзнув вгору і вниз по її шиї. Вона посунулася. Його губи, розкриті; її шия, піднялася.

Ні, сказав він.

Коли він заснув, вона встала, спіткнулася, відновила рівновагу, випросталась і вийшла на тінистий балкон. Трохи далі на пляжі були якісь діти, що верещали серед хвиль. Спека була немов якась матеріальна сила, яка наказувала їй сісти. Вона довго сиділа, слухаючи рокіт хвиль. Відчувши випростаними ногами, що тіні коротшають, вона нарешті спустилася трьома поверхами нижче в апартаменти, де жила разом з чоловіком.

Запах Дорріго вона відчувала повсюди, навіть коли прийняла ванну. Її світ наповнився ароматом. Вона лягла на своє шлюбне ложе і проспала до пізнього вечора, а коли прокинулась, єдиний запах, який вона відчувала, був його.

22

Половинки дня, цілі дні, вільні ночі, весь вільний час, який Дорріго міг випросити для себе, він тепер проводив з Емі. Мав новий засіб пересування — невеличкий хлібний фургон

«остін». Колега-офіцер виграв його в карти і, маючи власне авто, охоче позичав його Дорріго щоразу, коли було потрібно. Кіту подобалися візити Дорріго, він твердив, що радий, коли його племінник супроводжує Емі в час його відсутності, поки він зайнятий своїми справами, яких з настанням літа все більшало.

Життя Дорріго в «Королі Корнуела», яке вимірювалося годинами і яке б у сумі склало не більше, ніж декілька тижнів, було єдиним життям, яке він узагалі мав. Емі вдавалася до таких висловів, як *Коли ми повернемося до нашого справжнього життя, Коли сон уже скінчиться*, але тільки це життя, тільки ці миті з нею здавалися йому реальними. Все інше було ілюзією, яку він проминав, наче тінь, не поєднаний з нею, байдужий, і тільки сердився, коли те інше життя, той інший світ намагалися заявити на нього права, вимагаючи, щоб він займався чимось чи думав про щось, окрім Емі.

Армійське життя, яке колись поглинало його, тепер не могло навіть зацікавити, а тим паче схвилювати Дорріго. Коли він дивився на пацієнтів, вони були лишень вікнами, крізь які він бачив її і тільки її. Кожен розтин, кожен надріз, кожна процедура і накладання швів здавалися йому неокончливими, незграбними, безглуздими. Навіть коли він був не з нею, він міг бачити її, відчувати запах її мускусної шиї, дивитися в її сяючі очі, чути її хрипкуватий сміх, водити пальцем по її важкувату стегну, дивитися на недбалі пасма в її зачісці, на її руки, що вирізнялися якоюсь таємничою жіночною повнотою — ані тугі, ані в'ялі, але для нього чудові. Її недосконалість множилися щоразу, коли він дивився на неї, і збуджували його ще більше; він почувався, як дослідник у нових краях, де все було шкереберть і від цього ставало тільки прекраснішим.

У ній не було якоїсь пригладженості, яка спонукала так захоплюватись Еллою і викликала порівняння з голлівудськими зірками; для цього Емі була надто живою і повнокровоною. Коли її не було з ним, він намагався пригадати якомога більше її прекрасних недосконалостей, як вони збуджували його і подобалися йому, і що більше він думав про них, то більше їх було. Ота мушка над її губою, її заворожлива усмішка із зубами неправильної форми, ледь помітна незграбність у її ході — меланхолійне похитування, яке межувало з розв'язністю, наче вона намагалася контролювати неконтрольоване, вдавати скромницю і не виставляти напоказ щось водночас жіноче і тваринне. Вона завжди несвідомо смикала свою блузку, підтягаючи її вгору над декольте, наче боялася, що її груди можуть будь-якої миті опинитися назовні.

Він пам'ятав, як чим більше вона намагалася ухилитися й приховати свою натуру, тим більше та бунтувала, привертаючи до себе увагу. Вона була ходячим парадоксом, збентежена і водночас збуджена тим, що з неї виривалося назовні. Коли вона сміялася — вона квоктала, коли рухалася — розхитувалась, і для нього навкруг неї завжди був запах мускусу, і нестійкий подих морського вітру пролітав готельними балконами й легенько постукував відчиненими заскленими дверима. У ліжку вона часом проводила рукою по різних частинах свого тіла й дивилася на свої боки чи стегна з дивною розгубленістю: її тіло було для неї такою ж нез'ясовною загадкою, як і для нього. Вона описувала себе термінами недосконалої конструкції — форма ніг, ширина талії, форма очей. Її почуттям до нього він спочатку відмовлявся вірити. Пізніше відмахнувся від них як від хіті і нарешті, коли вже не міг заперечувати їх, був збентежений їхньою тваринною життєрадісністю, їхньою силою і майже неймовірною дикістю.

І якщо ця життєва сила була надто великою і надто незрозумілою для людини з такою низькою самооцінкою, як Дорріго Еванс, вона у той же час була, як він почав усвідомлювати, невимовною, неминучою та всеохопною, і він піддався їй.

Тепер їх постійно знемагала жага. Вони стали безрозсудними, використовуючи кожну нагоду, щоб кохатися, хапати тіні й хвилини, які могли раптово закінчитись викриттям, ризикуючи, що світ побачить їх і впізнає їх як їх, частково прагнули цього, частково чекали, частково уникали цього і частково приховували це, але завжди знаходили в цьому збудження. Океан, який здимався й обрушувався на них крізь товсті кам'яні стіни «Короля Корнуела»; їхні напружені зусилля, повільне злиття в одну цілість, тіла, що низуються й поєднуються у слизькому поті. Вони кохалися на пляжах, в океані і, з більшими труднощами, в автомобілі, на вулиці позаду «Короля Корнуела», на бочці з червоним вином у прохолодному затишку пивниці, а одного разу на кухні дуже пізно вночі. Він не міг протистояти їй натиску.

Після акту його переслідувало її обличчя, без будь-якого виразу, таке замкнуте, таке далеке, яке дивилося вгору на нього — і крізь нього, за нього. У такі хвилини вона наче впадала в якийсь транс. Брови такі різкі, такі рішучі; палаюча блакить її очей, срібних у нічному світлі, наче й не сфокусованих на ньому, але дивляться просто на нього; її злегка розтулені губи, не усміхаються, лиш вириваються з них найніжніші подихи, до яких він нахилиється і пригортається щокою, щоби вловити шкірою їх найлегший порив, аби переконатися, що це не ілюзія, а вона, вона разом з ним у ліжку. І він відчував не радість, не гордість, а здивування. У напівтемряві готельного номера він думав, що ніколи не бачив нічого настільки прекрасного.

Якось раз, коли Кіт поїхав у місто на засідання, вона прийшла в його кімнату вранці. Вони балакали, а коли вона вже збиралася йти, обнялися, поцілувалися і впали на ліжку. Її ноги були розкинуті на ліжку, він напівстояв-напівсхилився і ввійшов у неї. А коли глянув на її обличчя, то здавалося, що її тут немає, що вона навіть не усвідомлює його присутності.

Її очі все розгоралися й розгоралися, але були на диво неспіфокусовані. Губи були розтулені лишень для того, щоб часто дихати; каскад коротких повторюваних зітхань був частково реакцією на нього, а частково на якийсь екстаз, який належав тільки їй. Його налякало, яким розгубленим здавалося її лице. Наче те, чого вона насправді чекала від нього, було якраз оце знищення, це забуття, і їхня пристрасть могла спричинити всього лиш її зникнення зі світу. Наче він завжди був для неї тільки засобом, щоб потрапити в інше місце, таке далеке, таке невідоме йому, що в ньому одразу спалахнуло тупе обурення. І коли вона почала нестямно притискати його і заштовхувати в себе, він зрозумів, що його тіло теж якимось чином здійснює ту саму подорож. Чи думала вона, що це він усьому причина? міркував він. Але це не він. Для нього це теж лишалося загадкою.

Так воно й минало, це безкінечне літо, яке закінчилося чимось схожим на авткатастрофу одного недільного вечора, коли Кіт Малвені сказав Емі, що він знає і завжди знав.

23

Кіт Малвені почав спочатку, і стало ясно, що він нічого не випустив з уваги. Він їхав ще повільніше, ніж зазвичай, бо, згідно із законами про затемнення, вуличне освітлення

вимкнули, в будинках теж не видно було світла, а всі автомобільні фари прикривали решітчасті заслінки.

Я знаю, сказав він. Я завжди знав.

Підлога автомобіля тремтіла під ногами Емі. Вона намагалася забути у цій вібрації, але вібрація немовби казала їй *ДОРРІ — ДОРРІ — ДОРРІ*. Вона не наважувалась глянути на чоловіка, натомість дивилася вперед, у ніч.

Від самого початку, сказав він. Коли він прийшов у бар, питаючи про мене.

Здавалося, що між реченнями пролягали милі. Машина наче загубилася у нескінченній, деренькучій чорноті. Вона щосили старалася викинути це з голови, але все, що відчувала, це сум, який струменів із Кіта, сум, який, здавалося, спустошував світ. Хоча машина трусилася й деренчала, здавалося, що все навкруг — це тиша, самотність і якась жахлива недвижність. Таким вона бачила його лиш раз, коли його улюблена сестра померла від туберкульозу рік тому.

Можливо, таким теж буває горе, подумала вона. Немає ні радості, ні чуда, ні сміху, ні енергії, ні світла, ні майбутнього. Сподівання і мрії — це холодний попіл із мертвого вогнища. Немає ні розмов, ні суперечок. Бо, якщо по правді, що можна сказати? Це смерть. Смерть кохання, думала Емі. Він сидів, нахилившись вперед, і так багато розщеплених паличок відчаю стирчало з мішка погано підігнаних одяг: коричневі оксфордські штани, зелена саржева сорочка, брудна вовняна краватка.

Гадаю, це було безцеремонно, сказав Кіт.

Емі Малвені заперечувала, як тільки могла, не говорячи правди, а правда полягала в тому, що між ними тоді нічого не було. Вона сказала, що вони в той час були чужі одне для одного, за винятком однієї випадкової зустрічі — у книгарні,

про яку, нагадала вона Кітові, вона розповідала йому — що, зрештою, певним чином справді зробила, — де нічого не відбулося.

Нічого? сказав Кіт Малвені. Він, як завжди, усміхався, і ця усмішка жахала її і водночас присоромлювала. В животі не закрутило? продовжував він. Ти не відчувала себе занадто збудженою чи нервовою, розмовляючи з ним?

Не бажаючи брехати, вона промовчала, хоч знала, що мовчання — то кляте визнання, але слова були значно гіршими.

Розумієш, Емі, я знаю тебе. І я знаю, що так і було.

Звідки він може знати? дивувалася вона. Звідки він може знати, якщо вони самі не знали. Але він знав.

Якби він був іншою людиною, вона могла б подумати, що він блефує. Але Кіт Малвені був безхитрісний. Мав невдалі стосунки з правдою — ті, яких вона примусила себе позбутися після знайомства з Дорріго. Вона ніколи не казала те перше, що спадало їй на думку, радше третє чи четверте, і то тільки після того, як воно було випробуване й перевірене на помилки і недогляди. Але коли говорив Кіт, він говорив саме те, що мав на думці. Він знав, він завжди знав, і він носив у собі це жахливе знання, займаючись багатьма іншими справами, мовчки, терпляче, не жаліючись, поки цього вечора, коли вони верталися від Робертсонів, щось відкрилося перед ним у темряві, і він не міг більше тримати це в собі.

Їхній шлюб залишався прийнятним упродовж всього літа — можливо, коли Емі думала про це, він ставав ще прийнятнішим. Він викликав такі самі почуття, як едвардіанські меблі з кінського волосу, які він, незважаючи на її вимоги, відмовився замінити після їхнього одруження: осілі, зручні, якщо хтось любить влаштовуватись у м'якеньких місцях

і уникає твердих. Він не був егоїстом і був добрим. Але він не був Дорріго. І вона відчувала, що стає все важче і важче обманувати себе, ніби це любов. Вона відчувала, що їхній шлюб марніє. Вона поверталася до його присутності, до їхнього ліжка з чимраз тоншим жовтим вельветовим накривалом, яке вона складала кожної жаркої ночі, мирно, спокійно, але приховуючи внутрішнє життя, сум'яття, яке несло її деінде.

Іноді вона мала сильне бажання впасти на коліна і висповідатись. Вона могла жити зі своєю виною вдень. Але вночі, у ранні години світанку, та наповнювала її живіт і так сильно тиснула в грудях, що їй доводилося стримувати дихання, аби витримати цей страшний тягар. Їй потрібне було не його відпущення гріхів, а лиш чистота примирення її правди і її життя, а вчинивши так, вона б підвелася, відвернулася і пішла назавжди.

24

Якщо Емі їй подобались увага, подарунки і залицяння літнього, неотесаного власника бару в перші місяці її роботи у «Королі Корнуела» — можливо, вона навіть несвідомо захочувала їх, — то вони їй вже починали їй непокоїти. Одного вечора, після закриття бару, вона залишилася наодинці з Кітом. Вчинила так, бо думала, що це буде відповідний момент, коли вона зможе по-доброму сказати йому, що він має покласти край нерозумним залицянням, які нічим не можуть закінчитися і не закінчаться. Натомість же опинилася в лабіринті пестоців і обмацувань. Вона не знала, коли і як позбутися його, і врешті-решт їй здалося, що простіше

й розумніше буде з усім цим змиритися і почекати іншого часу, щоб усе йому викласти.

Але одне, як це часом буває, не зумовило інше, а розтрощило світ.

Після абортів, коли Кіта охопила вина і він заговорив про одруження, Емі була дуже пригнічена і розгублена, щоб приймати якісь рішення, а Кіт так наполегливо намагався залучити її у свій світ і у світ готелю, що в неї залишалося мало часу для чогось іншого. Внаслідок такої наполегливості, його пропозиція одруження — з її певністю і респектабельністю — здавалася єдиним виходом з цього болота. Вона казала собі, що відмінності між ними, які здавалися такими значними, насправді були, можливо, ні більшими, ні меншими, ніж у будь-якої іншої пари.

І, можливо, що й не були. Вона знайшла у ньому лагідного, щедрого, турботливого чоловіка. Уперше в житті вона мала якусь захищеність і скромний добробут. А з огляду на різницю у віці — майже двадцять сім років — Кіт дав їй певну свободу чинити так, як вона схоче, і вона була йому вдячна. Ні, це життя не було пеклом.

Вона знала, що Кіт багато чим може подібатись. Він був хорошим товаришем. Він стежив, щоб у готелі все було справним, добре її забезпечував, дбав, щоб узимку були дрова для камінів, щоб улітку на кухні був лід. Він піклувався про неї. Вона відчувала, що існує для нього так само, як і готель, є частиною його життя з усіма потребами, про які слід подбати, і до всього цього він виявляв цікавість, але не якусь палку пристрасть. Пустоту їхнього життя він долав ретельністю, багато працюючи в готелі, а у вільний час, якого у нього залишалося небагато — як секретар декількох спортивних клубів і як член муніципалітету.

Але Емі хотілося чогось більшого, ніж утримання, комфорт, тріски для розпалювання і холодне молоко; чогось більшого, ніж вицвіле жовте вельветове накривало, акуратно складене за згинами, що утворилися на тканині за роки однакового складання. Вона хотіла несправностей, пригод, непевності. Не комфорту, а пекла.

Часом уночі він лежав біля її спини, пестив її стегна, її боки. Вона відчувала його руку на грудях і думала про товстого павука, який шукає здобич. Потім ті ж пальці опинялися між її ногами, намагаючись справити їй задоволення. Вона ніколи не реагувала. Вона виявила, що найкращий спосіб давати собі раду з його пестощами — це не робити нічого. Вона ані опиралася, ані приймала. Коли він клав ногу сюди, входив туди, вона просто піддавалася, нічого не кажучи. Але завжди противилася його поцілункам. Рот належав тільки їй.

Часом це доводило його до люті, і він хапав її за підборіддя, підтягав її обличчя до свого і возив губами по її губах, язиком штурхав її стиснутий рот — вона уявляла, що це схоже на лизання замка у дверях, — а потім випускав з рук її обличчя й інколи стогнав аж до дивного, жакливого, тваринного ревіння.

З часом він навчився приймати її поступливість на її умовах. Під кінець вона відкидала постільну білизну і — без жодного слова, без жодного жесту — вирушала у ванну, охоплена похмурих гнівом.

Їй боліло, що вона завдає йому болю, але вона відчувала, що це певною мірою справедливо і необхідно. І якщо його покидали, аби він відчував себе лайном, слизом, чимось бридким, то для цього були причини — дивні, суперечливі причини. Вона хотіла, щоб він знав — і знав усе, — і водночас воліла зробити все, що в її силах, аби він не довідався про

її роман з Дорріго і не зазнав болю. Їй хотілося кризи, яка поклала б усьому цьому кінець, і вона хотіла, щоб нічого не мінялося; вона вважала, що треба спровокувати його, і відчайдушно прагнула, аби ніщо його не спровокувало.

Коли вона поверталася, то ніколи не доторкалася до нього, а лежала в ліжку, обернувшись до нього спиною. Він перехилився через неї і знову й знову намагався поцілувати її в чоло, можливо, панікуючи, можливо, чекаючи якогось знаку, якогось підтвердження, що він не помиляється, що вона любить його, що вона відчуває до нього те саме, що й він до неї. Але це було не так.

Емі відчувала його тіло в себе за спиною, його задишку і знала, що любов — це не добро і що це не щастя. Вона не конче й не завжди була нещасливою з Кітом, а почуття до Дорріго не завжди і не обов'язково було почуттям щастя. Для Емі любов була дотиком Всесвіту, який вибухав усередині людської істоти, і цю людину розривало на весь Всесвіт. Любов знищувала, руйнувала світи.

І коли вона лежала в ліжку, відчуваючи, як Кіт тихенько схлипує у неї за спиною, то розуміла, що любов не минає, поки вся її сила не перейде в нещастя, жорстокість і забуття, так само як у добро й радість. І кожної ночі, лежачи так, вона відчувала, як у неї в животі перекочуються уламки розбитого скла — і ріжуть, ріжуть, ріжуть.

25

Не було нікого, з ким би Емі могла про все це поговорити. Кохання публічне, сказав один з її приятелів після вечірньої гри в карти, з якої вони з Кітом поверталися оце додому,

інакше це не кохання. Коханням треба ділитися з іншими, інакше воно вмирає.

Кіт та Емі грали в карти з Робертсонами у першу неділю кожного місяця і обговорювали недавній скандал — як добре відомий адвокат кинув свою дружину заради доньки лікаря. Принагідно згадали декілька історій про трагічні розлучення і недостойні адюльтери. Симпатії всіх, хто сидів за столом, неодмінно були на боці того, кого покинули. Той, хто знайшов собі когось іншого, ставав об'єктом презирства, насмішок і осуду. Переважно осуду. Вигнанцем.

Емі прагнула цього за його драматичну остаточність. Натомість усе кровоточило. Кровоточило і кровоточило, і ця кровотеча не припинялася. Ніякого драматичного кінця не буде, зрозуміла вона, лишень повільне згасання, як нікчемна смерть Кітової сестри від туберкульозу. Кровотеча і знову кровотеча.

Було так багато всього, про що вона хотіла розпитати, дізнатися. Ви справді *так* думаєте, хотілося їй запитати. Чи справді прихована любов — узагалі не любов? Чи вона справді приречена на небуття? І чи вона ніколи не припиняє кровоточити, аж поки не помре?

Їй хотілося перекинути столик і розкидати карти на всі чотири сторони, встати й вимагати, аби вони сказали, що думають насправді. Дайте мені відповідь, хотіла вона сказати: Чи може неназвана любов узагалі не бути любов'ю? Чи не може вона бути ще більшою любов'ю? Я люблю іншого чоловіка, хотіла вона сказати їм усім. І поки карти падали б на землю, а ті, що були на руках у кожного, виявились би нічого не вартими, а кожне вигране очко перетворилося б на безглузду шараду, вона б розповіла їм, яким чудовим був той інший чоловік і як вона, навіть якби не бачила його наступні

тридцять років, все одно кохала б його, і як вона все одно кохатиме його, навіть мертвого, поки теж не помре.

Натомість вона дивилася, як Гаррі Робертсон розіграв козирного валета і як вони з Кітом — а вони завжди були партнерами — виграли роздачу.

Обманювати так просто, сказала Елсі Робертсон, збираючи карти й тасуючи колоду, готуючись до наступного раунду. Треба просто брехати й зловживати довірою.

Емі думала, що вони говорять про любов. Обманювати зовсім не просто, подумала вона. Навпаки, важко; дуже, дуже важко. І це не якась вада характеру. Просто так воно є. Це навіть не обман. Бо якщо це означає бути правдивим із самим собою, то чи не буде справжнім обманом та фальш, яку ти розігруєш зі своїм чоловіком чи дружиною. І чи не буде це — цей справжній обман — тим, чого світ і Робертсони хочуть і що схвалюють?

Вона чекала якогось знаку, якогось пояснення, якихось слів від іншої жінки, що вона не одна така. Але не було нічого. Дорріго сказав їй того дня, що їхній підрозділ відпливає у середу. І, може, він помре, а може, житиме, але ніколи не повернеться до неї. Вона згадала те, що він казав був про греків і троянців — чи повинні греки перемогти й цього разу?

І вона замислилась: чи була її любов тою великою любов'ю, яка взагалі не любов? І чому, якщо вона відчула, що почала жити тільки завдяки іншій особі, чому вона відчуває таку жахливу самотність?

Бо це Емі знала точно: вона самотня.

Коли вони вийшли після гри в карти, Емі помітила, що Кіт незвично тихий. Зазвичай він балакав, але останнім часом говорив усе менше й менше, а під час гри майже не

озивався. Смуток, який ішов від Кіта, здавалося, спустошував світ. Вона спробувала забути свої думки, зосередившись на деренчанні бічних вікон автомобіля, на дорожніх шумах, на легкому стукоті двигуна. Але свідома була тільки того, що Кіт надзвичайно заглибився в себе, і деренчання, бренькання, стукіт не мали жодного значення.

Чари розвіялися, сказав він.

Рада зрозуміє значення того, що ти обстоюєш, сказала Емі, повертаючись до попередньої розмови цього вечора.

Рада? сказав Кіт, дивлячись на неї, наче був бакалійником, а вона зайшла в його крамницю й несподівано замовила пакет здорового глузду. Рада не має до цього ніякого відношення, сказав він, знову переводячи погляд на дорогу.

І хоча вона знала, що не повинна, проте весело запитала: А хто має?

Це була свого роду брехня. Усе тепер було більшою чи меншою брехнею.

На якусь мить Кіт повернувся і глянув на неї. В темряві вона мало що могла побачити, але побачила, що він дивиться на неї не розлючено, що було б зрозуміло, не звинувачуючи, що могло б допомогти, а з жахливим осудом, якого вона не могла unikнути, поки він і далі дивитиметься на неї — з жалістю, зі страхом, з болем, яких навіть темрява не могла приховати і які, боялася вона, залишаться з нею назавжди. Вона раптом відчула, що дуже боїться.

Знаєш, я не знав, сказав він. Не напевне.

Вона не може кохати його, сказала вона собі. Не може, не повинна, ніколи не зможе, не кохатиме його.

Він вів далі, жодного разу не підвищивши голосу: Я сподівався, що не так усе зрозумів. Що ти доведеш, який я жахливий, ревнивий стариган, що вигадую такі страшні речі.

Що ти змусиш мене відчутти сором за вигадування чогось такого. Але тепер... Що ж, тепер я так думаю. Усе... ясно.

Якийсь час здавалося, що він заглибився у власні думки, розрахунки, в якийсь підрахунок зради. А потім сказав якось нерішуче, повільно —

І коли ти мені щось кажеш, це як... як...

Він перевів погляд на дорогу.

Це як почути, що на гвинтівці пересмикнули затвор.

Їй захотілося обійняти його. Але вона цього не зробила — і ніколи не зробить чогось такого.

Можливо, я мав зробити щось, сказати щось, вів далі Кіт. Але відчував, ну, що тут можна сказати? Вона поводитьсь більш-менш відповідно до свого віку, сказав я собі; а я старий, товстий дурень. Я —

Він замовк. Невже у нього вологі очі? Вона знала, що він не буде плакати. Він хоробріший за неї, подумала. І кращий. Але їй потрібні були не чесноти, а Дорріго.

Мав підозри. Так, сказав Кіт таким тоном, наче говорив з міс Беатріс у себе на колінах. І я подумав, гей, Кіте, стари-гане, не потрапляй їм на очі, коли він тут. Вони можуть бути разом, але воно все перегорить, і вона повернеться до тебе. Щоправда, це була не перша моя помилка.

Повз них проїхала військова вантажівка, і в миттєвому тьмяному проблиску світла, який вона кинула в їхній кабриолет, вона крадькома глянула вбік. Але його обличчя, затінене, уважне, яке дивилося кудись далеко вздовж тієї прямої аделаїдської вулиці, нічого їй не сказало.

Мені слід було дозволити залишити дитину, сказав він.

Він перемкнув швидкість, і підлога автомобіля здригнулася під ногами Емі. Її вібрації немовби гукали їй *ДОРРІ!* — *ДОРРІ!* — *ДОРРІ!*

Гадаю, я мав ідеї, продовжував Кіт. Що ти, я... Язик йому заплітався. Кожне слово було Всесвітом, нескінченним і незанимим. *Ми*, сказав він.

Вона відчула десь у собі глибоке почуття до нього. Та хоч вона багато чого відчувала, це не було коханням.

Нічого не відбувається, Кіт.

Ні, ні, сказав він. Звичайно. Звичайно, нічого.

Що ти хочеш, аби я зробила?

Зробила? Зробити? А що можна зробити? запитав він. Чари розвіялися.

Нічого не сталося, збрехала вона вдруге.

Ми, сказав він і повернувся до неї. Ми? запитав. Але здавався невпевненим, розгубленим, таким розбитим, як Франція. Ми *могли*. Просто ми могли бути кимось. Так, сказав Кіт.

Так, сказала вона.

Це ми могли. Але не зуміли. Могли б ми, Емі? Я вбив дитину, і це вбило нас.

26

У понеділок вранці Дорріго Еванс збирався очолити маршкідок в Аделаїдські гори, коли його викликали у штаб полку відповісти на терміновий дзвінок від родини. Штаб був великим збірним баракком з рифленого заліза, в якому штабні офіцери працювали в температурах, властивих пекарням і гончарним печам. Пекельна спека була піймана в пастку і стала ще задушливішою — перегородки з фіброліту, помальовані у брудний гірничий колір, утворювали секції, в яких неможливо було працювати. Здавалося, що через

крах надій усі курять більше, і в повітрі висів туман, позмагтися з яким міг тільки його запах — тютюнового диму, поту і затхлого, аміачного смороду великого стада тварин, — від якого усі безперестанно кашляли.

Телефон, на який подзвонили Дорріго, висів на стіні навпроти столу чергового офіцера, повз який проходили всі, хто прагнув вирватися назовні під будь-яким приводом. Урівноважувала цей брак усамітнення божевільна какофонія друкарських машинок, телефонних дзвінків, людських криків і кашлю, електровентиляторів, що гули тут і там, розрубуючи немилосердну спеку на окремі нестерпно гарячі подмухи.

Дорріго підняв бакелітову слухавку і, нахилившись у конусоподібний розтруб, кашлянув, щоб повідомити про свій прихід. Кілька секунд не було жодних звуків, а потім він почув, як такий знайомий її голос промовив два слова.

Він знає.

Йому здалося, ніби він провалюється крізь космос, і ніщо не може зупинити його. Десь далеко внизу було його тіло біля слухавки, під'єднаної до дроту, який біг поміж інших дротів кудись далеко, де в «Королі Корнуела» стояла Емі Малвені. Він бачив її постать, повернуту спиною до інших людей. І знову кашлянув, цього разу ненавмисне.

Що? перепитав Дорріго. Він відгородив рукою слухавку, щоб краще чути Емі і щоб ніхто інший нічого не почув.

Про нас, сказала Емі.

Дорріго провів пальцем між своїм мокрим комірцем і шиєю. Спекота була неймовірна. Він глибоко дихав, намагаючись втягти якомога більше повітря.

Як так?

Не знаю, сказала вона. Як, що, я не знаю. Але Кіт знає.

Дорріго зрозумів: далі Емі скаже, що вона кине Кіта чи, можливо, що Кіт її вигнав. У кожному разі, він та Емі тепер житимуть разом. Він зрозумів це і знав, що відповідь «так» — так, він покінчить з Еллою Ленсбері, і так, він негайно почне влаштовувати свої справи таким чином, що вони з Емі зможуть стати справжньою парою. І все це здавалося йому неминучим і таким, яким повинно бути.

Емі, прошептав Дорріго.

Повертайся, сказала вона.

Що?

До неї.

Дорріго відчув, що він падає, повертається у схожий на пічку штаб. Він прагнув говорити з нею де завгодно, але не тут — у повній пилу книгарні, на пляжі, у наріжній кімнаті, про яку він тепер думав як про їхню, з її облупленими зашкеленими дверима, і вітерцем, і балконом зі злегка іржавим візерунчастим парашетом.

Повертайся до Елли, сказала Емі.

Він відповів якомога сухіше і без будь-яких емоцій, розділяючи свої слова так, щоб черговий офіцер, який сидів за його спиною, не зрозумів, що він говорить.

Що. Ти маєш на увазі. Повертайся?

До неї. Саме це я маю на увазі. Ти мусиш, Доррі.

Вона не хоче цього, подумав він. Вона не може цього хотіти. Тоді чому вона це каже? Він не розумів. Його лице горіло. Тіло було дуже гарячим і надто великим для форми. Він був розгніваний. Йому треба стільки всього сказати, а він нічого цього сказати не може. Він відчував, як гірчичні фібролітові стіни змикаються навкруг нього, відчував на собі вагу хакі, дисципліну, правила і начальство. Відчував, що задихається.

Вертайся до Елли, наказала вона.

Його тіло прагнуло покинути жакливу, схожу на піч кімнату в збірному баракі, зникнути, або —

Емі, сказав він.

Вертайся, сказала вона.

Я —

Я що? сказала Емі.

Я думав, відповів він. Що —

Що що? сказала Емі.

Усе зараз перевернулося. Що дужче він жадав її, то більше вона його відштовхувала. А потім Емі сказала, що вона чує, як наближається Кіт, що їй шкода, що вона мусить іти. Він буде щасливий, сказала вона.

І хоча він не був щасливий, Дорріго Еванс відчув несподіване і величезне полегшення. Ще мить — і він опиниться за межами розжареного штабу полку і не відчуватиме більше нездоланної розгубленості, що межує з паралічем, яку Емі Малвені принесла в його світ; відтепер він зможе проживати життя на своїх умовах, чесно і прямо, з Еллою Ленсбері. Він зрозумів, що буде вільний, що йому більше не треба бабратися у вирі хаотичних обманів і вигадок, що він зможе присвятити всього себе пошуку кохання разом з Еллою Ленсбері. І пізніше він ніколи не розумів, чому сказав те, що сказав, а знав тільки, що вірив тоді у кожне слово. І що одним реченням він відмовився від тієї свободи, а з нею — від розумних сподівань на те, що їхнє кохання матиме міцні підвалини.

Я повернуся, сказав Дорріго Еванс. Коли це все скінчиться. Заради тебе, Емі. І ми одружимося.

Він був свідомий того, що це стежка до бідності і навіть до прокляття. Те, про що він мить тому навіть не думав,

тепер здавалося неминучим, наче нічого іншого й бути не могло — їхня зустріч у книгарні з танцюючими порошинками, спальня з облупленою фарбою і ліниві штори, які колихалися під океанським бризом, бляшана халабудра, така спекотна, як коптильня. Бакелітова слухавка була така вогка від поту, що зісковзнула з вуха, і минуло кілька секунд, перш ніж він зрозумів, що вона поклала трубку і, може, не чула ні слова з того, що він щойно сказав.

Йому треба побачитися з нею — це було все, про що він міг думати. Він повинен побачитися з нею. В одну з тих двох ночей, які в нього лишалися, він мусить якось вислизнути з казарми й організувати зустріч, щоб вони могли поговорити.

Для вас усе скінчилося, Еванс, сказав голос позаду нього. Він озирнувся і побачив офіцера штабу 2/7 з папкою для паперів.

Мозок Еванса був зайнятий зараз тим, як йому вибратися з Варадейла без дозволу, де йому знайти транспорт, де вони могли таємно зустрітися.

Польовий шпиталь 2/7 завантажується сьогодні ввечері на поїзд до Сіднея. Після прибуття вам буде вказано, на який ви грузитесь корабель. Про остаточний пункт призначення буде повідомлено десь посередині Тихого океану. Вам наказано скасувати всі заплановані дії і бути готовими вирушити о 1700.

Мозок Дорріго розколовся й закрутився, мов дзига. До нього почав доходити смисл того, що він тільки-но почув.

Але — я думав, це має бути в середу?

Офіцер штабу знизав плечима.

Як на мене, то вам шалено пощастило, що ви нарешті їдете, сказав він. У вас п'ять годин. Штабіст підняв руку і глянув на годинник. Або менше, сказав він.

І Дорріго усвідомив, що може ніколи більше не побачити Емі. І розумів, що з цим знанням йому доведеться працювати, оперувати, лягати спати й знову прокидатися і жити, а зараз їхати туди, куди поведе його війна, і жодна жива душа не знатиме, що він носить у самих глибинах серця.

27

Увечері здавалося, що спеці нема кінця. Але було не так, як улітку два роки тому. Війна продовжувала робити своє, сім'ї уздовж берега були переважно без батьків, військові форми, а не костюми й майки випивали зараз у барах, а їхні розмови були сповнені нових слів, і звучали назви місць, невідомі до цього ні в передньому, ні в задньому барі «Короля Корнуела» — Ель Аламейн, Сталінград, Гвадалканал. Був одинадцятий день спеки, бари «Короля Корнуела» були переповнені, як у день розіграшу кубка перед війною. Чоловік, який убив свою дружину кочергою, звинувачував у вбивстві спеку, а Емі щойно повернулася додому раніше, ніж зазвичай, порізавши ногу розбитою пивною пляшкою під час вечірньої прогулянки пляжем. Вона промила ногу у ванній, перев'язала її, пройшла в кімнату готелю, яка була їхньою вітальнею, і побачила там Кіта Малвені, який стояв біля радіоприймача, саме вимикаючи його.

Сьогодні ввечері був хороший епізод, сказав він, коли приймач замовк. Тобі б сподобалося.

І Емі колись це справді подобалося, але тепер вона вже не могла зносити домашніх ритуалів свого чоловіка, не в останню чергу й цього мовчазного вислуховування його улюбленого щотижневого радіосеріалу, яке переривалося тільки

запалюванням сірника, смоктанням люльки й пещенням собаки, — і тепер вона намагалася уникнути цього, коли тільки могла. Вона ненавиділа радіосеріал, його люльку, його рухи старого чоловіка; вона ненавиділа саме повітря, яким вона дихала разом із ним, задушливе, смердюче повітря, яким неможливо дихати і в якому вона потопала щодня.

Кіт сів у крісло, міс Беатріс скочила йому на коліна, важко дихаючи й пускаючи слину, поки він набивав люльку. Усі вікна були відчинені, і все одно Емі відчувала задуху після морського повітря на пляжі. Вона сіла. Нога боліла. Вечірній морський вітерець проник у кімнату, але, як здавалося, тільки посилював запах брильянтину, який в'ївся у сервету на спинці крісла, запах застоялого тютюнового диму від жовтуватого-коричневих крісел, і нагадував їй запах немитої собаки, від якого їй завжди хотілося негайно вийти з кімнати й піти назавжди.

Після засідання ради сьогодні ввечері, почав Кіт Малвені, і Емі глянула вниз на собачу шерсть на килимку, боячись ще однієї історії про муніципальну рутину.

Секретар ради, Рон, сказав Кіт Малвені. Ти пам'ятаєш Рона?

Ні, сказала Емі.

Ну, звісно, пам'ятаєш. Рон Джарвіс. Ти ж пам'ятаєш Рона Джарвіса.

Ні.

Рон Джарвіс казав, що чув у розмовах між людьми, ніби новини про наших хлопців на Яві дуже невтішні.

Емі підвела погляд. Кітова усмішка самими лишень губами нічого не зраджувала — сонний, злегка недоумкуватий погляд, так їй здалося. Але в цю мить вона зрозуміла, що він завжди бачив далі, ніж вона собі уявляла.

Я ніколи не чула про Рона Джарвіса, сказала Емі, хоча зараз це ім'я асоціювалося у неї з маленьким обличчям негідника. Невже Кіт хоче підсолонити найгірше чимось хорошим? Він закурив люльку, попихкав, поки не розгорівся весь тютюн, а тоді, з тією ж незмінною усмішкою, нахилився вперед у своєму кріслі. Міс Беатріс, яка скрутилася в нього на колінах, голосно скавучала, поки влягалася біля його величезного живота.

Я запитував, сказав Кіт Малвені. Навіть більше того. Я сказав Ронови: я маю племінника, Дорріго Еванса — ти можеш знайти що-небудь про нього чи про його підрозділ? Дав йому всі подробиці. Ну, він вчора повернувся. Справа у тім, Емі, що новини не дуже втішні.

Емі встала, нахмурившись, і пошкунтильгала до підйомного вікна.

Так, продовжував він, зовсім невтішні. Навіть жахливі. Ось чому все тихо-ша. Зовсім тихо-ша.

Вона стояла біля вікна, і хоча повітря надворі було прохолоднішим, ніж у кімнаті, зовнішня спека все ще здавалася чимось брутальним, загрозливим. Вона чула тривожні дрібні звуки речей, які висихали, потріскували, ламалися — трави, дерева, Бог знає, чого ще. Вона сильно оперлася на свою порізану ногу, аби примусити біль увійти глибоко в неї.

Жахливі? сказала Емі Малвені. Що ж там жахливого? Вони в полоні, ми це знаємо. І японці — варвари. Але вони у безпеці.

З австралійськими полоненими в Німеччині можна листуватися. Також у них бувають дні відпочинку. Але військовополонені в Азії — що ж, це вже не таке приємне видовище. Немає новин, жодних надійних свідчень. Справжніх новин

про них не було від часу здачі Сінгапура. Про його підрозділ нічого не відомо вже дев'ять місяців. Гадають, що тисячі військовополонених там уже погинули.

Можливо. Але немає доказів, що Дорріго мертвий.

Їм казали —

Хто казав? Хто це сказав? Хто, Кіте?

Я... Їхня розвідка, гадаю. Я хочу сказати —

Хто, Кіте?

Я не можу сказати. Але Рон — ну, він знає. *Люди.*

Люди?

Люди на високих посадах. Люди з Міністерства оборони.

Кіт Малвені замовк; його схожа на маску усмішка, здавалося, сигналізує про щось іще — про жалість? непевність? лють? — а потім продовжив з безжальною рішучістю.

І вони очікують, що дуже небагато з них виживе, аби розказати правду.

Емі усвідомила, що він відмовився від своєї звичної практики ставити запитання, щоб тут же на них відповідати. Він не намагався виграти у суперечці. Він намагався щось їй сказати. Це мало такий вигляд, ніби він уже виграв.

Він писав нам, сказала Емі, але сама чула, що голос її був різким.

Оту листівку?

Листівку, так. І його брат Том писав тобі, що його родина в Тасманії отримала листівку після нас.

Вона знала, що її голос був тонкий і непереконливий навіть для неї.

Листівка, яку він нам послав, Емі, була датована травнем 1942 року, а ми отримали її в листопаді. Це було три місяці тому. Уже майже рік, як ми не маємо від нього жодного слова. Жодного слова —

Так, сказала Емі Малвені. Так, так. Швидко, рішуче, ніби це якимось чином підтверджувало її точку зору, а не спростовувало її.

Ні слова відтоді.

Так, сказала Емі Малвені. Хоча вона тиснула на ногу навіть ще сильніше, вона насправді не боліла так сильно. Звичка і обставини, надійність і безпечність шлюбу, цього їй уже було замало. Вона кине його. Але прийнявши це гірке рішення, вона одразу ж розгубилася. Як? Де? І на що вона буде жити?

Листівка, яку його родина отримала в грудні, була датована квітнем.

Так, Кіте, сказала Емі Малвені. Так, так, так.

Її тіло підкидали й крутили, і вона шукала слова, щоб якось зберегти рівновагу. Вона не сказала, що написала більше сотні листів Дорріго відтоді, коли вони почули, що він потрапив у полон. Безумовно, думала Емі Малвені, хоч один дійде.

Рон Джарвіс казав, що є повідомлення і з інших джерел. Невтішні. Де йдеться про те, що солдати — сама тільки шкіра і кісті, і вони вмирають від голоду.

У газетах не було нічого такого.

Було. Жахіття. Вбивства.

Це пропаганда, Кіте, сказала Емі Малвені. Щоб примусити нас ненавидіти їх.

Хоча вона всією вагою стояла на порізаний нозі, та лишень поболювала.

Якщо це пропаганда, сказав Кіт Малвені, то це дуже погана пропаганда.

Але ж нічого більше не було, ніяких нових звісток.

Це війна, Емі. Погані новини — це коли нема жодних новин. Вони зникають. Більша частина з двадцяти відсотків

австралійської армії зникла, і тільки небагатьох надійно встановили.

Це не означає, що він мертвий, Кіте. Ти неначе хочеш, щоб він був мертвий. Він не мертвий. Я знаю. Я знаю.

Рон Джарвіс порозпитував для мене ще й інших, сказав він, витираючи губи хусточкою. Був один військовополонений, якому вдалося втекти. Вони поки що не сповіщають сім'ям. Національна мораль, я гадаю. І я гадаю, вони чекають на підтвердження через інші канали. Червоний Хрест і таке інше.

Сповіщають сім'ям що, Кіте?

Я знав, що ти захочеш дізнатися, Емі. Я сам, однак, не наважуюсь сповістити сім'ю — у кожному разі, це не моя справа. Це було б зловживання довірою. Не кажучи вже про національну безпеку. Це строго між нами.

Нема чого розказувати, Кіте. Про що це ти?

Утікач підтвердив, що Дорріго Еванс помер в одному з таборів.

Думки Емі були якимись далекими і дивними. Їй спало на думку, що Кіт любить її; вона не думала про це вже дуже давно.

Емі, повір мені, Дорріго мертвий. Він помер шість місяців тому.

Слова Кіта Малвені, його хлоп'ячий голос, який виливався на кахлі на підлозі коридору, білі й чорні квадратики.

Я знав, що ти захочеш дізнатися, сказав він.

Його слова бігли порожнім коридором по потертій дорожці з кокосового волокна, шукаючи Емі. Але вона пішла з кімнати.

Кіт Малвені почувався як чоловік, який щось убив, тому зможе тепер поїсти. Він хотів сказати ще щось, щось

настільки правдиве, що воно зможе виправдати жахливу брехню, яку він щойно розповів. Він хотів сказати: я люблю тебе. Натомість він свиснув, запрошуючи міс Беатріс на коліна.

Гадаю, що цього достатньо, сказав Кіт Малвені собаці, чухаючи його за вухом. Так, цього їй вистачить.

Він заспокоював себе тим, що не збрехав. Це правда, що смерть не була ще підтверджена, але Рон Джарвіс висловився ясно: у списку імен, який склав військовополонений, був якийсь майор Д. Еванс. І він думав, що вони зможуть бути щасливими разом. Усе вирішуватимуть праця і час.

Звичайно, сказав він міс Беатріс. Звичайно.

Пізніше того вечора він знайшов Емі саму, коли вона прибирала кухню біля їдальні. Звичний запах у кімнаті здавався сильнішим, ніж завжди, але її вологі кремові кахлі й метал блищали в електричному світлі. Вона не виявила жодних емоцій, сказала йому, що має ще роботу, і продовжувала чистити й терти, поки він стояв і дивився на неї з дверей.

І тільки коли він пішов, вона кинула шмату, якою терла і яку стискала в руці. Вона стояла на підлозі навкарачки, як дитина. Почала гамселити ногою по кахлях підлоги, але нічого не відчувала.

Хотіла молитися хоч хай там кому. Але знала, що він мертвий, що світ не визнає чудес, що люди вмирають і що вона безсила проти цього; що вони покидають тебе, а ти любиш їх усе дужче і все одно не можеш вберегти їх від смерті.

Сидячи у своєму кріслі в їхній кімнаті для відпочинку, набиваючи люльку, аби викурити її перед сном, поклавши голову на підголівник, Кіт Малвені відчув, як по лівій скроні

котиться піт. Він так і не почув вибуху, який, разом із пожежею, що почалася опісля, перетворив гарний чотириповерховий кам'яний готель на тліючі руїни, обвуглені балки і двосторонній фасад.

*Світ роси,
і в кожній росинці
світ боротьби.*

Ісса

1

Упала крапля.

Крихітко, прошептав Смаглявець Гардінер.

Шум мусонного дощу, який шмагав брезентовий дах довгого навісу А-подібної форми — з бамбуковими розпірками і без стін, — означав, що Смаглявець Гардінер ледве чув сам себе. У неспинному шумі дощу такі ночі ставали ще більш невітшними, гіршими, в певному смислі, ніж дні, коли він просто намагався вижити, але принаймні мав компанію, щоб робити це разом. Джунглі, які здригалися серед шуму, безперервне торохкотіння дощу по грязюці, дивні виляски й чвокання невидимих потоків води, — все це, як йому здавалося, страшенно гнітило.

Впала ще одна крапля.

Земляче, друже, просичав Смаглявець Гардінер. Посунься.

Смаглявець Гардінер не мав поняття, скільки часу минуло відтоді, як він повернувся під свій навіс після того, як допомагав притягти покинуту японську вантажівку; він шукав своє місце серед двадцяти військовополонених, які спали, заповнивши весь намет, на двох бамбукових платформах, повних вошей, а знайшов лише Крихітку Мідлтону, в'язня, який лежав праворуч від нього, перекоотився уві сні й зайняв майже все його місце для спання на платформі. І Смаглявець лежав, затиснутий, на боці, поряд із Крихіткою,

якраз під бамбуковим стовпом, по якому стікали краплі води й падали йому на обличчя. Крихітка був як кам'яна стіна, що впала на нього, але, подумав Смаглявець, добре, якщо він важив хоча б шість стонів*. А зараз, коли Крихітка був вкритий стригучим лишаєм, Смаглявцю неприємно було до нього доторкатися. Тому він знову просичав —

Мать твою, Крихітко.

Ясно було, що Крихітка Мідлтон нічого не чує. Смаглявець Гардінер підніс до обличчя зап'ястя, щоб подивитися, котра година. Нічого не було видно; він проміняв свій годинник зі світним циферблатом на бляшанку португальських сардинок кілька місяців тому. Він опустив руку. Добре те, сказав сам собі Смаглявець, що все ще темно. Він був мокрий і втомлений, зате міг відпочити ще кілька годин. Смаглявець завжди шукав щось хороше, нехай хоч яке незначне, і в результаті часто його знаходив. Хоча він уже прокинувся, але добре було, що не треба вставати і йти на роботу на залізницю, а можна поспати ще. Це було добре, і він отримав би задоволення від того сну, якби йому вдалося примусити Крихітку посунутися. Відкинувши думки про лишай кудись подалі, він почав штовхати тіло, яке лежало поруч.

Посунься, ти, жирний поц.

По якимсь часі Смаглявець здався й ліг набік, спиною до Крихітки, а голову притягнув до грудей — так, щоб на неї не потрапляли краплі. Він вирішив, хоча й знав, що це дурниця, ніби його спина має менше шансів упіймати стригучий лишай, ніж передня частина. Скулившись у своїй власній темряві, почуваючись у безпеці, бо був певен, що ніхто

* Приблизно 40 кілограмів (1 стон — 6,35 кілограма).

не дізнається, Смаглявець простягнув руку над головою до свого наплічника і підтягнув його по платформі до грудей. Незграбно порившись, він видобув з нього те, що було, як він знав, двома маленькими чудесами: варене качине яйце і бляшанку згущеного молока.

Молоко чи яйце? замислився він. Що?

Врешті-решт вирішив, що молоко — яке він вкрав з японської вантажівки — може зберігатися невизначений час і не зіпсується, а отже, його краще приховати, нехай лишень на кілька днів. Крілик Хендрікс проміняв йому яйце на пензлик для малювання, який Смаглявець вкрав з польової сумки японського офіцера, що проїздив повз табір дорогою до лінії фронту в Бірмі. Його метод крадіжок ґрунтувався на швидкості, обачливості й здоровому глузді: він ніколи не брав надто багато, щоб це не вимагало розслідування, а якраз достатньо, щоб це допомогло йому *протриматися*.

Крілик Хендрікс, у свою чергу, отримав два качині яйця від японського начальника табору за те, що намалював кілька поштівків з його портретом і з портретами декількох його найближчих друзів — мабуть, щоб розіслати коханкам і родичам у Японії. І хоча японці час від часу використовували в цей спосіб таланти Крілика, вони, скоріше за все, розстріляли б його, якби побачили його ескізи і акварелі про справжнє життя в таборі — виснажлива робота, побої, тортури, — і тому Крілик Хендрікс дбайливо їх ховав. Але його робота підійшла до кінця. Минулого вечора, закінчуючи зміну на Лінії, Крілик мав напад жахливих спазмів і вимушений був негайно випорожнитися. Не встиг він ще піднятися, а Друзяка Фейгі, який працював біля нього, уже дивився. Крілик Хендрікс озирнувся. За собою він побачив, що його кишки виписали його долю калюжею лайна кольору рисової

води. Військовополонені боялися цього більше, ніж японців, після того, як дев'ять днів тому в таборі вибухнула холера.

Друзяка Фейгі і двоє інших допомогли Смаглявцю перенести Крілика в табір на грубих імпровізованих ношах по Доллі — стежці в джунглях, яка поєднувала Лінію з табором, віддаленим на півмилі, — надзвичайно тривале завдання, ніяк не прискорене пошуком у темряві зубних протезів Крілика, загублених у шаленому нападі блювання. З великими труднощами пробиралися вони нічними джунглями, а єдиними дороговказами були розмоклі колії на стежці й далекі стогони хворих полонених, які йшли попереду; нарешті добралися до табору незадовго до півночі, покриті грязюкою і водянистою блювотою. Крілик Хендрікс разом зі своїм акварельним набором, альбомом і секретними малюнками опинився в холерному бараку, куди відправляли все більше людей і звідки верталися тільки одиниці. І все, що залишилось від нього, — це почорніле качине яйце, шкаралупу з якого Смаглявець Гардінер зараз дбайливо зняв усього лиш трьома шматками.

Знову вперіщив дощ, з новою силою, і піднявся свіжий, мокрий вітер, який миттю пронісся під жалюгідним навісом, що служив їм за барак, вигнавши сморід лайна і гниття, який належав людям, що спали по всьому бараку на двох довгих бамбукових платформ. Смаглявець відчув цей вітер як своєрідну надію і намагався переконати себе, що це теж щось хороше. Але дощ знову почав крапати на обличчя, а коли він спробував перевернутися, Крихітка все ще залишався на тому ж місці, і коли він знову попхав його, Крихітка навіть не ворухнувся, далі хропів й був мертвий для світу.

Ти можеш, чорти б тебе взяли, посунутися, Крихітко?

Заткни свою срану морду, Смаглявцю, вереснув хтось з іншого кінця платформи.

Смаглявець нічого не міг вдіяти з Крихіткою. А він ще й смердів. Знову подув сильний вітер, а коли в голові гарячка, а навкруги шум, часом важко було з'ясувати, що діється всередині голови, а що поза нею. Він думав про те, як уперше зустрів Крихітку, здорового, наче бик, коли той роздягнувся і парадував перед ними, вигинаючи своє розкішне тіло, задираючи голову, кукурікаючи. Як когут, який вийшов на пошуки у неділю вранці, сказав Друзяка Фейгі.

Втрата ваги на тому голодному пайку, який вони отримували, немовби всього лиш підкреслювала красу тіла Крихітки. Він марнів, але це наче удосконалювало, а не псувало його фізичні дані. Тіло Крихітки перемагало все: малярію, дизентерію, пелагру і авітаміноз. Жодна з цих хвороб, які клали покотом і почали вбивати інших, його, здавалось, не зачіпала, наче його фізична досконалість була сама по собі формою імунітету. Якимось чином ані табори не здолали його, ані японці не зламали. Крихітка мав завдання робити дірки у скелях, повільно вбиваючи кувалдою сталевий стрижень у камінь, поки дірка не буде відповідної глибини. Коли дірок було достатньо, японський інженер заповнював їх вибухівкою і підривав цю секцію. Смаглявець був правою рукою Крихітки, він тримав сталевий стрижень, повертаючи його на чверть оберту після кожного удару, щоб полегшити проходження вглиб. Крихітка працював з енергією, не властивою більше нікому з полонених, і пишався, що закінчував свою денну норму раніше за всіх інших. Це була його перемога над японськими тюремниками.

Покажемо цим малим жовтим сучим синам, що таке біла людина, казав він.

Він, здавалось, не помічав, що японці потім вимагали від усіх інших працювати так само.

Цей клятий Тарзан може працювати за всіх нас, казав Мортон Бараняча Голова.

Якщо Крихітка встановлював новий робочий рекорд — чим він, схоже, регулярно займався, — японські інженери визначали його новою денною нормою, і всі інші, не такі сильні, страждали, намагаючись виконати її.

Ради сраної срані, скажи йому, казав Мортон Бараняча Голова Смаглявцю.

Сказати йому що?

Він-срана-нікчема. *Непотріб*.

Нікчемний непотріб чи просто непотріб?

Відпердолься.

Друже, сказав пізніше Смаглявець Крихітці, тобі б краще пригальмувати.

Крихітка усміхнувся.

Трошки. Не кожен хлоп може працювати так, як ти, казав Смаглявець.

Крихітка був щирим проповідником Євангелія. З похмурою посмішкою він сказав: Господь дав нам це тіло, щоб ми могли працювати і раділи цьому.

Ну, є ще й інший чувак, якого ти не так часто чуєш останнім часом. Але ми всі скоро зустрінемося з Ним, якщо ти не пригальмуєш. Бо в іншому разі ти станеш причиною смерті всіх, Крихітко.

Господь нас розсудить. Я так вважаю.

І Крихітка, цей мускулястий християнин, повів себе, як бігун після спринту на сто десять ярдів, руки в боки, злегка розслабившись, тіло десь посередині між напруженістю і розслабленням, підтягнутий, дивлячись на Смаглявця Гардінера зі своєю ледь помітною, дразливою посмішкою.

Помалу Смаглявець почав ненавидіти Крихітку. Кожну нову норму, яку вимагали японські інженери в чужих

метричних вимірах — спочатку метр на день, потім два метри, потім три метри, — Крихітка виконував за менший час, ніж визначали японці, і тоді всі — хворі, голодні, вмираючі — повинні були рівнятися на робочі досягнення цього божевільного. Усі інші намагалися рухатися повільніше, робити менше, щоб заощадити енергію, якої ставало все менше, для необхідного завдання — вижити. Тільки не Крихітка, чий живіт пружився м'язами, чії груди здималися, чії сильні руки згиналися. Він сприймав це як загороди для стрижки овець, де він колись працював, наче все це було якимись дурними змаганнями, а як настане вечір, він знову буде найкращий. Проте його марнославство ішло тільки на користь японцям і вбивало всіх інших.

Настало *давай-давай*. Тепер існувало тільки те, що японці підштовхували їх ще сильнішими побоями і ще меншою кількістю їжі, аби працювати ще більше і ще довше впродовж дня. Що більше відставали військовополонені від японських графіків, то гарячковішою ставала швидкість. Однієї ночі, якраз коли полонені падали, виснажені, на свої бамбукові платформи, щоб виспатись, прийшов наказ повернутися на виїмку. Почалися нічні зміни.

Виїмкою був прохід у скелях завширшки шість метрів, завглибшки сім і завдовжки півкілометра. Освітлені бамбуковими вогнищами і неоковирними факелами, зробленими зі шмат, напханих у бамбук і облитих гасом, голі, брудні раби тепер працювали в дивному, пекельному світі танцюючих пламенів і ковзаючих тіней. Від молотобійців це вимагало ще більшої уваги, ніж завжди, бо сталевий стрижень зникав у темній тіні, коли опускався молот.

Того першого вечора Крихітка вперше напружував усі свої сили. У нього була малярія, тіло проймав дроз, і його

удари кувалдою не нагадували прекрасне вгору-вниз, а були болючими зусиллями волі. Кілька разів Смаглявець Гардінер мусив відскакувати вбік, коли Крихітка втрачав контроль над кувалдою. Не пройшло й години — а може, вже кілька годин, — Смаглявець згодом не міг точно пригадати, скільки минуло часу, — як Крихітка наполовину підняв кувалду і дав їй впасти на землю. Смаглявець, остовпівши, дивився, як Крихітка заточився півколом, наче танцюючи джигу, і звалився на землю.

Вартовий з коротким мускулястим тілом і рябим обличчям підійшов ближче: Варан. Дехто казав, що Варан мав вітиліго* і тому був божевільний, а інші просто казали, що він божевільний і краще уникати його в будь-яких ситуаціях. Ще дехто казав, що він втілений диявол, незабгненний, неминучий, безжальний, а також, у дуже рідкісних випадках, як у випадку остаточних мук, неочікувано добрий. Але оскільки ніхто вже на Лінії майже не вірив у Бога, то важко було повірити і в диявола. Варан просто був, хоча дуже багато людей хотіло, щоб його не було.

Варан якийсь час спостерігав, як вони працюють, тоді дуже повільно відвернувся й став дивитися в інший бік, наче роздумуючи, і так само повільно знову обернувся до них. Ці дивні, загальмовані рухи були обов'язковим передвістям вибуху шаленства. Він шмагав Крихітку довгою товстою бамбуковою палицею хвилину чи дві, а потім завдав кілька майже непотрібних ударів по голові й по животу. Поки тривало побиття, Смаглявець не думав, що все так погано. Бо щось сталося з Крихіткою Мідлтоном.

* Захворювання шкіри, за якого спостерігається поява білих пігментованих плям.

Якщо колись він напружувався і приймав удари з виглядом, який межував із нахабством, наче його тіло було твердішим за будь-які побої, то зараз він катався по підірваній кам'яній виїмці, наче був зі шмаття чи з соломи. Він приймав удари й стусани, як мішок. А на сам кінець Крихітка вчинив щось нечуване. Він почав плакати.

Варан остовпів. Разом зі Смаглявцем він дивився на це з превеликим подивом. Ніхто ніколи не плакав на Лінії. Це не може бути біль чи образа, думав Смаглявець, і не може бути відчай чи жах, бо всі з цим жили.

Мотаючи головою, Крихітка, по чийому липкому від поту, брудному тілу бігали тіні пламенів, тепер чи то плескав, чи то дряпав себе по грудях, наче намагаючись струсити ці тіні, а йому нічого не вдавалося. Смаглявцю здавалося, що він звинувачує своє тіло, бо це могутнє тіло завжди тріумфувало, несло цей маленький розум і вбоге серце так далеко тільки для того, щоб зараз — у цьому дивному, пекельному напівтунелі пламенів, тіней і болю — жорстоко і несподівано зрадити його. А з млявим тілом Крихітка ставав пропацим.

Я! кричав він, поки бив і рвав себе. Я! Я!

Але що він хотів сказати, ніхто з них насправді не знав.

Я! продовжував він кричати. Я! Я!

Смаглявець допоміг Крихітці підвестися. Стежачи одним оком за Вараном, Смаглявець узяв кувалду, а Крихітці дав сталевий стрижень. Крихітка присів, встановив стрижень у дірці, яку вони видовбували, уп'явшись в нього мокрим очима, а Смаглявець підняв кувалду і вдарив. Коли він підняв її вдруге, то попросив Крихітку прокрутити лом на чверть оберту. Кувалда впала й піднялася, Крихітка не порушився, вчепившись у сталевий лом, наче це якийсь дуже

потрібний якір, і знову Смаглявець попросив Крихітку прокрутити лом на чверть оберту. Він просив Крихітку так лагідно, як просив би дитину, щоб та дала йому руцю, і таким тоном повторював це Крихітці весь вечір: крути її — крути її, друже — крути її. І в цей спосіб вони продовжували працювати, так наче все було гаразд. Крути її — крути її, друже, закликав Смаглявець Гардінер, крути її.

Але щось змінилося.

Смаглявець це знав. Протягом кількох наступних тижнів він спостерігав, як розкішне тіло Крихітки почало в'янути. Японці знали це і регулярно били тепер Крихітку, та ще й із більшою жорстокістю. Але Крихітці, схоже, це також було байдуже. І воші це знали. Воші були у всіх, але Смаглявець помітив, як вони почали множитися на Крихітці від того дня. А Крихітка наче й не звертав уваги, що все його тіло вкрите вошами, і йому було байдуже, чи він миється і де він випорожнюється. Потім напав стригучий лишай. Так наче навіть грибок знав це, відчуваючи момент, коли людина махнула на себе рукою і вже була все одно що труп, який гние в землі. І Крихітка знав це. Крихітка знав, що всередині у нього не залишилося вже нічого, аби зупинити те, що надходило.

Смаглявець залишався разом із Крихіткою, але щось у ньому бунтувало проти цього раніше великого чоловіка, цього гордого колись чоловіка, який перетворився зараз на смердючий скелет. Смаглявець припускав, що Крихітка пустив усе на самоплин, що це був крах характеру. І така думка, вважав він, просто змушувала його самого почуватися краще, змушувала його думати, що він житиме, а не помре, бо все ще має сили вибирати між одним і другим. Але у глибині душі знав, що вже не має таких сил. Бо він відчував запах

правди в протухлому диханні Крихітки. Чим би не був цей сморід, він непокоївся, що той заразний, і хотів уникнути його. Але він повинен був допомогти Крихітці. Ніхто не питав, чому він це робить; усі просто знали. Він був другом. Смаглявець Гардінер терпіти не міг Крихітку, вважав його дурнем і зробив би все на світі, щоб той залишився живим. Бо мужність, виживання, любов — усе це жило не в одній людині. Це жило в них усіх — або вмирало, і кожна людина разом із ним; вони почали вірити, що покинути хоч одного означатиме покинути самих себе.

2

Коли яйце було готове — вогке й м'якеньке між його пальцями, — Смаглявець Гардінер відчув запах усього, що воно обіцяло, аж злегка огидне своїм багатством. Він уже майже підніс його до рота, але зупинився, подумав і зітхнув. І струсонув спляче тіло Крихітки, не сильно, але настійливо.

Коли Крихітка нарешті підвівся, Смаглявець підсунув яйце йому під ніс і пригрозив, щоб той мовчав. Крихітка щось буркнув, і Смаглявець переполовинив яйце своєю ложкою. Крихітка, наче отримуючи причастя, простяг складені чашею долоні, аби мати певність, що ані дрібочка крихкого жовтка не пропаде. І в ці складені чашею долоні Крихітки Смаглявець додав ще половинку маленької смаженої рисової кульки, яку він зберіг під ковдрою з попереднього обіду.

У вогкій темряві, де ніхто не міг ні чути, ні бачити їх, у чорній самотності, де ніхто не запитає, як це так, що вони мають додаткову їжу, вони почали потайки їсти. Смаглявець їв повільно, насолоджуючись кожним шматочком,

у роті було стільки слини, що його непокоїли гучні хлюпання, які виходили з нього. Проте вони губилися в інших мокрих звуках цієї ночі.

Він злизав брудні залишки зі своїх пальців. Яйце і рисова кулька лежали в його животі підтухлою грудочкою, залишивши в горлі кисле, масне полум'я. Він не збирався помирати. Його більше не дратувало те, що Крихітка зайняв більшу частину його місця. Він усе ще відчував на губах рисові зернятка, відчував у роті пишний смак жиру і багатого жовтка, і голова його почала паморочитися, зробилася сонною. Він не був певен, чи то він тоне, чи то в якомусь ліжку, яке в той же час є столом, повним креветок та яблук, і шматочків абрикосів, і смажених баранячих ніжок, в сухому ліжку з чистими ковдрами і каміном в ногах, а дощ зі снігом шмагає маленьке віконечко спальні неподалік. Він поїв, він хотів ще їсти, він провалювався глибше і глибше, він сидів за столом, і він заснув.

Коли він знову прокинувся, його живіт був немов стиснутий в кулак. Усе ще було темно. У роті — смак мила, і жахливі кольки скручували його зморщений живіт. Він сів, чи то стогнучи, чи то важко, через силу дихаючи, схопив бляшанку з-під гасу, в якій він тримав воду біля свого спального місця, і пішов босий, у пільмі, по грязюці, під дощем до *бенджо*, як японці вперто називали табірний нужник.

Розташований на певній відстані від наметів, *бенджо* являв собою траншею у двадцять ярдів завдовжки і глибиною два з половиною ярди, над якою в'язні обережно присідали на слизькому бамбуковому настилі, щоб випорожнитись. В екскрементах унизу кишіли черви — наче кокосова стружка на торті, як сказав Друзяка Фейгі. Це був справжній жах. Коли в'язні змагалися між собою, вигадуючи способи

покінчити з найбільш ненависними охоронцями, вони жартували, що одного дня втоплять Варана в бенджо. Навіть їм важко було придумати жакливішу смерть.

Вогнища для відлякування тигрів, які за наказом японців мали горіти всю ніч, давно вже розмокли й погасли під безперестанним дощем. Світ був темний, мусонні хмари майже не пропускали світла зірок і місяця; джунглі поглинали більшу частину того, що ще лишалося. Смаглявець Гардінер рухався короткими незграбними стрибками, притискаючи живіт вільною рукою, намагаючись не надто трясти нутрощі різкими рухами, аби ті не випорожнилися дочасно. Напівзігнувшись, він ішов через убогий табір рахітичних бамбукових наметів, орієнтуючись за розмитими чорними контурами. Зсередини долинали стогони, хропіння і несподівані зітхання інших військовополонених, породжені, можливо, болем, чи горем, чи спогадами, чи вмиранням. Чи усім цим разом. А невмолиме джюркотіння зливи змивало кожен звук знемоги, муки й надії у розмиту землю.

Уже повністю прокинувшись від болю, що хапав низ живота, і захекавшись від страшених зусиль дійти і не обробитися, Смаглявець усе ще був далеченько від бенджо, як раптом зісковзнув зі слизького узбіччя стежки в її болотисту середину і опинився по щиколотки в рідкій грязюці. Він одразу запанікував. Його раптові, гарячкові зусилля вибратися звідти на твердішу землю розрухали його нутрощі. Він відчув, як зникло раптом страшне напруження, і з величезним полегшенням зрозумів, що випорожнюється якраз посеред головної табірної стежки.

Його охопила жаклива знемога, задниця горіла вогнем, голова дико крутилася, і він хотів усього лиш лягти тут,

у болоті й лайні, і заснути навіки. Але він поборов це бажання, бо живіт його знову стягнуло, наче гаротою, і він знову відчув, як з нього вистрілює смердюча поливка. Тепер він важко дихав і коли повністю випорожнився, його кишки тут же наповнилися знову.

Він вирішив довіритися своєму тілу, знову напружився, ненавидячи себе за те, що він це зробив, що не зміг навіть добратися до бенджо, що вивернув своє лайно там, де інші будуть ходити вранці. Подумав про інструкції Великого Парубка суворо дотримуватись гігієни, і як вони всі тепер вважали чистоту — наскільки це було можливо — необхідною для свого виживання. І хоча він нічого не зміг із цим вдіяти, але все одно почувався засоромленим і подоланим.

Тепер уже неможливо було відділити потік його лайна від товстого шару грязюки, цього нескінченного, неперервного, брудного, гвіняного світу. Його вже перелопатив дощ і перетворив на щось інше, на неминуче і нещадне гниття, яке стосувалося всього й усіх і повертало їх усіх у джунглі. Наступного разу, сказав він собі, що б там не було, але він дійде до тої клятої жахливої сральні. І під кінець був ще один безрезультатний потяг, який, як він знав, нічого не дасть, окрім декількох грудочок слизу з ниточками крові на них.

Закінчивши все, з легким запамороченням у голові, Смаглявець повільно випростався, відійшов, похитуючись, на кілька кроків від стежки і водою з бляшанки підмив себе, наскільки зумів. Його сідниці мало чим відрізнялися від мотузок. Якийсь час він витратив на те, щоби промити анус. Йому раптом стало холодно, і його стегна й литки аж трусилися, поки він обмив їх. Він ледь стримав крик, коли йому перехопило подих, як він облив водою тропічну виразку на носі, розміром з чашку, і заспокоїв себе — якщо тримати цю рану в чистоті,

це піде їй на користь. Її треба тримати в чистоті. З його головою діялося щось недобре — малярія, як він вважав, — його відчуття були водночас загострені і надто розмиті. Але одне залишалось в ньому виразним та сильним, і він добре знав: піддатися дуже легко. А це для свідомості Смаглявця, як би її не мучила гарячка, було не просто поганим — це було найгіршим. Єдиний спосіб вижити — не піддаватися дрібницям. Не дійти до бенджо означало піддатися. Він присягнувся, що наступного разу добереться туди, як би не було важко.

Його стопи, які сховалися десь у грязюці, були приречені існувати в бруді, тож він, помившись, як міг, пішов назад по лайну й болоті до свого намету й свого місця на бамбуковій платформі. Заповз під брудну й смердючу ковдру, тягнучи за собою і вимазані лайном ноги. Останнім, про що він подумав, перш ніж заляпане брудом виснаження затягло його в сон, було те, який же він знову голодний.

3

Коли останні звуки горна Джиммі Біглоу, який грав побудку, витекли в пронизливо мокрий світанок, Когут Мак-Ніс розплющив очі. Сіре світло вже повернуло кольори нависові без стін, у якому він спав, смердючій грязюці, бруду, безнадії табору військовополонених у джунглях. Трохи далі тиковий промоклий ліс стояв чорною стіною.

Перш ніж остаточно прокинутись, Когут почав цей ранок, як і кожен інший ранок, першою з кількох вправ із самодисципліни, які, як він знав, забезпечать його виживання — розумове, фізичне і моральне. Він почав пошепки розказувати напам'ять сторінку з «Майн кампф», яку

запам'ятав попереднього вечора. Він виявив, що розділи з євреями — яких у книжці багато — були найлегшими. Вони мали галопуючий ритм, завдяки якому ставали не такими важкими для запам'ятовування, а слово *єврей* було помічним повторюваним рефреном. Але зараз він застряг у ранній історії нацистської партії в Баварії і мусив докласти значних зусиль. Де ж ті євреї, думав Когут Мак-Ніс, тоді, коли вони справді потрібні?

Бомба впала на Букінгемський палац, сказав голос поблизу. Убила короля і Грейс Філдз.

Пересівши на край бамбукової лавки і чухаючи стегно, а ще енергійніше пах, Когут Мак-Ніс продовжував пошепки розказувати собі про хоробрість перших штурмовиків. Він відчув якусь тверду лушпайку в промежині і роздушив її, потім ще одну, і ще, і тільки тоді почав відчувати сверблячку й укуси вошей, які жили в бамбукових планках.

Одне я можу сказати на користь японців, сказав старий чоловік, помітивши його сверблячку, вони затрахують тебе настільки, що ти навіть можеш спати, наплювавши на вошей, які їдять твої яйця на сніданок.

Когут усвідомив, що це говорив Мортон Бараняча Голова. Він виглядав як підтоптаний сімдесятирічний дід, хоча йому не могло бути більше двадцяти трьох — двадцяти чотирьох.

Мені, здається, хтось казав, що Грейс Філдз була з якимось даго*, сказав Джиммі Біглоу з пощербленим горном в руках, увійшовши під навіс. Хіба вони не перебралися до Муссоліні?

То були просто чутки, сказав Друзяка Фейгі. На цей раз я маю достовірну інформацію від якихось голландців, які

* Прізвисько італійця, іспанця, португальця.

проходили через табір кілька днів тому. Такі самі голландці, як і я. Макаронники-напівкровки, більшість із них. Вони казали, що росіяни програли під Сталінградом, янкі висадилися на Сицилії, Муссо скинули, а новий уряд макаронників закликає до миру.

Когут Мак-Ніс мав ріденьку рудувату бороду і звичку смоктати й жувати її, замислившись, через нижню губу. Жуючи бакенбарди, він пригадав, що минулого тижня ходили чутки, ніби росіяни перемогли під Сталінградом. Це була явна більшовицька пропаганда, подумав він. Цілком імовірно, від Смаглявця Гардінера. Він готовий говорити такі речі. Когут Мак-Ніс ненавидів більшовиків, але для рівноваги він ще більше ненавидів Смаглявця Гардінера. Той був звичайним і брудним чоловіком, і, як більшості напівкровок, йому не можна було вірити. Він також терпіти не міг звички Гардінера — поки *давай-давай* не покляло край усьому, що не було роботою чи сном — вилазити часом на тиковий пень на краю табору, співаючи «Без пісні», коли військовополонені шкутильгали в табір після нічної роботи на Лінії. Іншим це, схоже, подобалося; Когут Мак-Ніс ненавидів це.

І ненависть була могутньою силою для Когута Мак-Ніса. Вона була для нього наче їжа. Він ненавидів ніггерів, макаронників, циган і даго. Він ненавидів китайозів, япошок і азіатів взагалі і, як справедлива людина, ненавидів також англійців і янкі. Він знаходив так мало вартого любові у власній расі австралійців, що часом навіть доводив, ніби вони заслуговують бути переможеними. Він знову почав пошепки переказувати «Майн кампф».

Про що ти там зараз бурмочеш, Когуте? запитав Джиммі Біглоу.

Когут Мак-Ніс обернувся до горніста, якого тільки недавно перевели до їхнього намету і той ще нічого не знав про його ранковий ритуал. Когут Мак-Ніс думав, що Джиммі Біглоу був з провінції Вікторія, тому він довірливо розповів йому, що, аби вберегти свій інтелект від загнивання серед вирощених злочинцями тасманійців, які грають у карти, обожують футбол і шаліють від кінських перегонів — у чиєму наметі вони обоє опинилися і які були ким завгодно, але не тими, ким повинні бути австралійці, — він поставив собі завдання вивчити напам'ять усю книжку, сторінка за сторінкою.

Точно, сказав Джиммі Біглоу, не наважуючись розповісти Когуту Мак-Нісу, що він походить з Долини Гуон і пішов в армію разом із Галліполі фон Кесслером. Але як спосіб перебути війну, продовжив він, є й гірше, ніж крібедж* на чотирьох.

Розум! сказав Когут Мак-Ніс. Розум, Джеймсе!

Галліполі фон Кесслер запитував його, що він думає про гру в п'ять сотень, кажучи, що деякі люди вважають, ніби п'ять сотень — це розумніша гра за крібедж, і хоч він не готовий погодитись, але вона може більше сподобатись Когутові. Це справжнісінький бридж — і ніякої поганой компанії.

Звичайно, я не впевнений, що їм хоч яка книжка допоможе, сказав Когут Мак-Ніс, озираючись навкруг на інших своїх напарників по намету, аби не дивитися на фон Кесслера. Вони помічні *знаком диявола*.

Точно, сказав Джиммі Біглоу, не маючи поняття, про що Когут торочить, а Когут продовжував правити про те, як він ненавидить «Майн кампф», як він ненавидить Гітлера і як він

* Картярська гра.

ненавидить те, що повинен запам'ятовувати сторінку дурниць цього пожирача сосисок кожного дня. Але в таборі військовополонених на Яві, коли він тільки починав ці вправи для ментальної дисципліни, це була єдина книжка, яку він зумів знайти; крім того, сказав він, а борода його злегка блищала від слини, добре знати аргументи ворога і, зрештою, зміст не має значення для ефективності цих вправ. Він, що правда, не сказав, як він здивувався, виявивши, що так багато всього у маніфесті Гітлера було близьким йому.

Один із голландських макаронників дуже її хвалив, кажу тобі, сказав Друзяка Фейгі. Я йому повірив. Я продав йому свою шинель.

Когут Мак-Ніс запитав, скільки він узяв за шинель.

Три долари й трохи пальмового цукру. І книжку.

Шинель коштувала принаймні десять, сказав Когут Мак-Ніс, який ненавидів також голландців будь-якого походження. А яка книжка?

Хороший вестерн.

Це розлютило Когута Мак-Ніса.

Тобі взагалі не треба нічого кращого, ніж «Убивство на Червоному ранчо» чи «Захід сонця над пасовиськом», але поможи, Боже, Австралії, якщо це австралійська ментальність.

Друзяка Фейгі запитав, чи Когут Мак-Ніс не хоче виміняти на неї свою «Майн кампф». Він простягнув дуже зачитаний і страшенно брудний примірник «Сонце сідає, сіу підводяться».

Ні, сказав Когут Мак-Ніс. Ні, не згоден.

Ранкове світло, хоча все ще імлисте, повільно пересувало їхній намет у світ індиго. Вранішні розмови в'язнів, які щойно прокинулися, раптом різко змовкли, і всі озирнулися в одному напрямку, дивлячись через плече Когута Мак-Ніса.

Приглушений сміх пробіг платформами, і в'язні один за одним протирали очі, аби переконатися, що вони бачать те, що бачать. Когут Мак-Ніс повернув голову. Це було щось найдивовижніше і найнесподіваніше. Він почав знову смоктати бакенбарди.

Багато чоловіків починало хвилюватися, що їхня післявоєнна чоловіча активність постійно перебуватиме під впливом цілковитої втрати бажання, якою голод і хвороби обдарували майже всіх. Лікар переконував їх, що це залежить тільки від дієти, а коли та буде призначена, усе владнається. І все ж полонені хвилювалися, чи залишаться вони нормальними мужчинами після своїх мук. Ніхто з них не пам'ятав, коли мав останню ерекцію. Дехто непокоївся, чи зможе ошчасливити свою дружину після повернення додому. Галліполі фон Кесслер казав, що не знав ще такого хлопця, у якого б не стояв місяцями, а Мортон Бараняча Голова клявся, що не *спускав* вже більше року.

А отже, це було найчудесніше видовище — яке неможливо пропустити, настільки воно захоплювало, — і вони бачили, як воно постало перед ними.

Ох, цей Крихітка, сказав Галліполі фон Кесслер. Ось він перед нами, вже стукає у двері смерті, а насправді — як клятий бамбук у вогкому кліматі.

Бо виростаючи з усе ще сонного, схожого на скелет Крихітки Мідлтона — який колись сам був мускулястим християнином, а зараз спав на спині, не знаючи, що є об'єктом загальної уваги, і щасливо снів про щось грішне, бо ані голод, ані хвороби не вплинули на його порочність, — сторчма стриміла, нагадуючи полковий флагшток, могутня ерекція.

Це була, як усі погодилися, надзвичайно підбадьорлива річ, яку не псувало навіть те, наскільки низько опустився

Крихітка Мідлтон за останні тижні. Видовище було настільки незвичайне, що всі приглушали голоси, коли будили інших і показували, щоб ті подивилися. Серед тихого сміху, непристойних жартів і загальної радості, зумовлених цим видовищем, знайшовся один, який став заперечувати.

І це найкраще, що ви можете зробити? запитав Когут Мак-Ніс. Сміятися з людини, коли вона лежить?

Друзяка Фейгі зауважив, що, як на нього, то якраз стоїть.

Ви всі непристойно поводитесь, пробурчав Когут Мак-Ніс. Жодної поваги. Не так, як давні австралійці.

Я його прикрию з огляду на тебе, Когуте, сказав Смаглявець Гардінер. Піднявши великий шматок шкаралупи від качиноного яйця, що лежав біля його ноги, він перехилився й дбайливо поклав його зверху на пеніс, який стояв сторчма.

Крихітка і далі спав. Його пеніс у капелюшку здіймався над ними, як свіжий лісовий гриб, який трішечки тремтить під вітерцем світанку.

Насміхатися недобре, сказав Когут Мак-Ніс. Ми будемо не кращими за японців, якщо так поводитимемось.

Смаглявець Гардінер показав на шкаралупу, яка була чимось схожа на митру.

Його возвели в сан папи, Когуте, сказав Смаглявець Гардінер.

Хай тобі чорт, Гардінере, сказав Когут Мак-Ніс. Дай бідолаші спокій і не відмовляй йому в пристойності.

Він сів як слід, тоді встав і пішов туди, де спав Крихітка Мідлтон. Схилившись між розкинутими ногами Крихітки, Когут Мак-Ніс простягнув руку, аби забрати те, що, на його думку, було образливим жартом.

Якраз коли його пальці зімкнулися на шкаралупі, Крихітка Мідлтон прокинувся. Коли їхні очі зустрілися, рука

Когута Мак-Ніса примерзла до шкаралупи, може, навіть трошки роздушила її. Крихітка Мідлтон енергійно підвівся з такою люттю, яка зовсім не відповідала його змарнілому тілу.

Ти сраний збоченець, Когуте.

Коли — ображений і висміяний усіма, а особливо Смаглявцем Гардінером — Когут Мак-Ніс повернувся на своє місце на платформі для спання, він зробив болюче відкриття. Риючись у своєму наплічнику в пошуках «Майн кампф», аби перевірити, як іде запам'ятовування, він виявив, що його качине яйце — куплене три дні тому й заховане в наплічнику — зникло. Він подумав про це зникле яйце і про шкаралупу від качинового яйця, яку Смагляець Гардінер поклав на Крихітку Мідлтону, і вже знав, що його яйце вкрав Чорний Принц.

З цим, звичайно, нічого не можна було вдіяти — Гардінер відпиратиметься від крадіжки, інші сміятимуться ще більше, можливо, їм навіть сподобається сама ідея крадіжки. Але в цю мить він ненавидів Гардінера — людину, яка обікрала його, а потім використала вкрадене, щоб образити його — так сильно і так люто, що це перевершувало будь-які його погані почуття щодо японців. А ненависть для Когута Мак-Ніса — це було все.

4

Смагляець Гардінер одягнувся, і оскільки, як і всі інші, він не мав жодного одягу, крім задрипаного капелюха і пов'язки на причинному місці, яку він носив день і ніч — брудної пов'язки, яка прикривала пеніс і мало чого іншого, — часу

на одягання у нього пішло небагато. Він застелив ліжко, а оскільки це було ніяке не ліжко, то це теж не забрало у Смаглявця Гардінера часу. Він склав ковдру відповідно до інструкцій Імперської японської армії, а потім поклав її так, як вказували інструкції Імперської японської армії — в ногах свого місця для снання на бамбуковій лавці. Дощ ущух. Звуки крапотливих джунглів поступилися місцем птахам джунглів, які співали крапельками звуків.

Він підняв один зі своїх восьми інших предметів власності, похідний кухонний набір — дві пом'яті бляшані миски, одна всередині другої, які слугували тарілкою і горнятком, — і якраз приторочував дротяну ручку до своєї пов'язки, коли здійнявся крик. Кілька охоронців прямувало до їхнього намету для несподіваної перевірки. Спалахнула відчайдушна активність, коли склалися ковдри, наплічники ставали тугими й охайними, а всяку контрабанду ховали, куди тільки могли.

Двоє вартових під проводом Варана ішли центральним проходом, а полонені стояли струнко по обидва боки спільних нар. Варан вивернув один наплічник за межами намету просто в грязюку, іншому солдату знічев'я дав стусана, а потім затримався перед Смаглявцем Гардінером.

Варан зняв з плеча гвинтівку і довгим, повільним рухом підняв ковдру Смаглявця Гардінера кінчиком ствола й кинув її на болотисту землю. Якусь мить він дивився на брудну ковдру, а потім підвів погляд. Щось гарикнув і щосили врзав збоку прикладом гвинтівки по голові Смаглявця Гардінера.

Полонений упав, але надто довго піднімав руку, щоб захиститися, коли другий вартовий копнув його в обличчя. Він зумів вивернутися вбік під захист бамбукової платформи для снання, але Варан встиг добряче копнути його

в голову. А потім, так само несподівано, як почалося, усе скінчилося.

Варан пройшов своїм дивним, штивним кроком по проході далі, дав без будь-якої зрозумілої причини стусана Друзяці Фейгі і зник разом зі своїм ескортом через другий вихід. Смаглявець Гардінер підвівся на ноги, дещо похитуючись, у голові все ще паморочилося, в роті солоний смак від крові, тіло покрите огидною грязюкою, що лежала під платформою для спання.

Складка, сказав Джиммі Біглоу.

Це було непогано, сказав Смаглявець.

Він мав на увазі побої. Виплюнув згусток крові. Той був надто солоний і надто поживний для такого змарнілого тіла, як у нього. В голові паморочилося. Він засунув в рот палець і помацав корінний зуб, на який припали удари. Той хитався, однак, на щастя, не був вибитий. Але з головою було недобре.

Ти забув про складку, сказав Мортон Бараняча Голова.

Я склав цю клятву срань, відповів Смаглявець Гардінер.

Недокурком, який він щойно закурив і тепер тримав між великим і вказівним пальцями, Джиммі Біглоу показав на свою ковдру.

Дивися, сказав.

Складка була скерована назовні.

Твоя складка була скерована всередину, сказав Мортон Бараняча Голова. Всупереч японським інструкціям. Ти знаєш це.

Варан думав, що тобі на це наплювати, сказав Джиммі Біглоу, затагуючись. Тримай — він простягнув промоклий недокурком Смаглявцю.

Рука Джиммі Біглоу була покрита якимись потрісканими наростами і сильно заражена, уся жовта й червона. Хвороба

жахала Смаглявця Гардінера. Вона хапала тебе і вже не відпускала.

Тримай, сказав Джиммі Біглоу. Бери.

Смаглявець Гардінер не поворухнувся.

Тут можна підхопити тільки смерть, сказав Джиммі Біглоу. У мене її нема. Точно.

Смаглявець Гардінер узяв недокурок і — не торкаючись його губами — підніс до відкритого рота.

Ну, сказав Джиммі Біглоу.

Смаглявець затягнувся цигаркою. Він дивився, як четверо чоловіків з бамбуковими ношами шкутильгали до шпиталю.

Гадаю, це Єгиптянин Нолан, сказав Друзяка Фейгі.

Дим перекочувався в роті у Смаглявця. Він був кислий, різкий і приємний.

Це наш матч у крібедж на чотирьох пішов з димом, сказав Мортон Бараняча Голова. Він повернувся до Когута Мак-Ніса. Ти не проти зайняти його місце?

Що? сказав Когут Мак-Ніс, усе ще переживаючи свою образу через качину шкаралупу.

Єгиптянин. Він... Він — ну. Помер. А він любив крібедж. Йому б не сподобалось, якби про нього думали просто як про —

Померлого?

Ну, щось таке. Я хочу сказати, хлоп міг бути ідіотом. Але він любив свої карти. Це той єгиптянин, якого я пам'ятаю. І я знаю, він хотів би, щоб ми продовжували.

Грати в крібедж?

А чому ні? Бридж ніколи не був фішкою Єгиптянина.

Смаглявець Гардінер повільно й глибоко затягнувся недокурком удруге, втягаючи дим у саме нутро і затримуючи

його там. На якусь мить світ завмер і затих. З розкішним, масним димом прийшов спокій, і він відчув його так, ніби світ зупинився і стоятиме доти, доки дим залишається у нього в роті і грудях. Він заплющив очі і, простягаючи залишок недокурка Джиммі Біглоу, віддаючи його, сам запав у ніщо, яке наповнило його тіло розкішним димом. Але з головою було недобре.

Я ненавиджу карти, сказав Когут Мак-Ніс.

Знову почався дощ. Це був шум, який не приносив задоволення. Він не сипався легенько поміж тиковими деревами і бамбуком, не зітхав, не витворював заспокійливого шепоту. Він радше проламувався крізь колючий бамбук, і ця злива звучала для Смаглявця Гардінера як шум багатьох речей, що ламаються. Дощ був такий гучний, що неможливо було розмовляти.

Він вийшов надвір і стояв під цими потоками, щоб змити із себе грязюку. Навколо його ніг з'явилися брудні маленькі струмочки, а дощ утворював струмки й рівчаки по всьому табору. Він дивився, як казанок покотився, підстрибуючи, повз їхній намет, а за мить побачив одноногого австралійця із західного узбережжя на бамбукових милицях, який поспішав за казанком.

Але з головою було недобре.

5

Кожного ранку Дорріго Еванс голиться, оскільки вважає, що повинен стежити за своїм зовнішнім виглядом заради них, бо якщо він виглядатиме так, ніби його це вже не обходить, то чому це має обходити їх? І коли він дивиться в маленьке

робоче дзеркальце, то бачить, як його затуманена поверхня відбиває лице чоловіка, який уже більше не є ним: старшого, худішого, кістлявішого, такого суворого, яким він ніколи не був, відчуженішого, який чимраз більше покладається на декілька нещасних опор: свій офіцерський картуз, вульгарно вигнутий, червоний шалик, зав'язаний, як бандана, навколо шиї, якийсь циганський стиль, можливо, більше для самого себе, ніж для них.

Три місяці тому, ідучи в табір, що був нижче по ріці, аби розжитися там ліками, він набрів на тамільського *ромушу** в поношеному червоному саронгу, який сидів біля струмка, прагнучи померти. Старигана не цікавило, чим йому може допомогти Дорріго Еванс. Він чекав на смерть, як подорожній на автобус. Ідучи назад тією самою стежкою місяць тому, він знову набрів на старигана, який уже став скелетом, доценту обчищеним звірами і комахами. Він зняв червоний саронг зі скелета, виправ його, розірвав надвоє і кращий шматок обмотав навколо шиї. Коли смерть прийде по нього, він сподівається зустріти її так само, як і тамільський *ромуша*, хоча й сумнівається, чи зможе. Він не приймає владу життя, тож не стане приймати, як гадає, і владу смерті.

Він помічає, як вони, його люди, також стали значно старшими, ніж будуть колись, якщо виживуть для того, щоб постаріти. Чи знають вони, десь глибоко в душі, що мусять тільки страждати, але не завдавати страждань? Він розуміє, що культ Христа перетворює страждання на чесноту. Він колись сперечався щодо цього з падре Бобом. Він сподівається, що Христос має рацію. Але він не погоджується. Ні. Він лікар. Страждання — це страждання.

* Японське слово, яким називають людину на примусових роботах.

Страждання не є чеснотою, і воно не витворює чеснот, і з нього не обов'язково випливають чесноти. Падре Боб помер з криками, у жахові, в болю, в безнадії; за ним доглядав чоловік, що, як знав Дорріго Еванс, до війни був жорстоким рекетиром у банді Дарлінгхерста. Чеснота — це чеснота, і, як і страждання, вона нез'ясовна, нездоланна і незбагненна. У ніч, коли падре Боб помер, Дорріго Евансу снилося, що він був у безодні разом з Богом, що обидва вони були лисими і билися за перуку.

Дорріго Еванс не закриває очей на людські риси в'язнів. Вони брешуть, обманюють, грабують і все це роблять зі смаком. Найгірші симулюють хворобу, найбільш горді — здоров'я. Шляхетність часто оминає їх. Минулого дня він наштотхнувся на чоловіка настільки хворого, що той лежав долілиць на землі, носом майже в грязюці, на дні скельної виїмки, яка позначала кінець Доллі, нездатний пройти останні кілька сотень ярдів додому. Двоє чоловіків проходили повз нього, надто виснажені, аби допомогти, прагнучи зберегти ті мізерні залишки енергії, які ще лишалися в них для власного виживання. Він повинен був наказати їм допомогти голому чоловікові дістатися у шпиталь.

Але кожного дня він підтримує їх, доглядає їх, стримує їх, розтинає і зашиває їх, грає в карти на їхні душі і нехтує смертю, щоб врятувати ще одне життя. Він також бреше, обманює і грабує, але заради них, завжди заради них. Бо він став любити їх, і кожного дня розуміє, що зазнає невдачі з цією любов'ю, бо кожного дня їх усе більше і більше вмирає.

Минуло багато часу відтоді, коли він думав про жінок. Але він усе ще думає про неї. Його світ поза нею звузився до неї. Не до Елли. До неї. До її голосу, її усмішки, її горлового

сміху, її запаху, коли вона спить. Подумки він розмовляє з нею. Чи він любить їх, бо не може мати її? Він не може мати її. Він не може відповісти собі. Він не може.

Дорріго Еванс нетиповий для Австралії, і вони також, добровольці з околиць, міських нетрищ і недосліджених територій їхньої величезної країни: погоничі, звіролови, докери, мисливці на кенгуру, конторські службовці, ловці динго і стригалі. Вони банківські клерки і вчителі, парубки за прилавком, лісоруби і дрібні букмекери, безробітні, канцеляристи, хулігани, босяки, злочинці, бродяги і круті сучі сини, породжені депресією, яка виростила їх у нетрищах, у халабудах без електрики, а батьки їхні були мертвими, чи скаліченими, чи збожеволівшими під час Великої війни, а матері їхні жили аспірином і надіями, у солдатських поселеннях, таборах для бездомних, нетрищах і бідонвілях, у світі дев'ятнадцятого сторіччя, який дошкутильгав до середини двадцятого.

Хоча кожен мертвий означав зменшення їх кількості, тисяча військовополонених, які на самому початку залишили Чангі як Джей-загін Еванса — суміш тасманійців і західних австралійців, що здалися на Яві, південних австралійців, що здалися в Сінгапурі, тих, що вижили після потоплення есмінця «Ньюкасл», декількох вихідців з Вікторії і Нового Південного Уельсу після інших військових поразок і небагатьох авіаторів з військово-повітряних сил, — залишалися Джей-загоном Еванса. Так вони називалися, коли з'явилися тут, і так вони називатимуться, коли покинуть це місце, Джей-загін Еванса, тисяча сильних душ, і байдуже, якщо під кінець залишиться тільки один, щоб вийти з цього табору стройовим кроком. Вони пережили похмурі, виснажливі тижні, ті, що залишились з оцим остаточним мінімумом:

вірою один в одного, вірою, якій вони будуть ще більше вірними, коли прийде смерть. Бо якщо живі відмовляються від мертвих, то їхні власні життя вже нічого не значать. Справа їхнього особистого виживання певним чином вимагає, щоб вони були заодно, зараз і завжди.

6

Із застряглою вантажівкою прийшов мішок листів з Австралії. Це була рідкісна і несподівана приємність. Військово-полонені знали, що японці затримують майже всю пошту, і збудження було таким великим, що ще до закінчення сніданку мішок уже відкрили, а його вміст роздали. Дорріго був радий отримати свій перший лист майже за цілий рік. Ще навіть не подивившись на почерк, він за твердим картонним конвертом знав, що лист від Елли. Він вирішив не відкривати його до вечора, відтягаючи задоволення відчутти, що десь там продовжує існувати інший, кращий світ, у якому він має своє місце і в який одного дня повернеться. Але майже негайно його розум повстав проти цього, він розірвав конверт і так схвильовано розгорнув два листочки, що навіть трішки надірвав їх. У жадібній нестямі почав читати.

Прочитавши дві третини першої сторінки, він затримався. Раптом відчув, що не може читати далі. Ніби він застрибнув у машину й розігнався просто в мур. Літери Еллиного елегантного каліграфічного почерку розбігалися й піднімалися зі сторінки, наче порошинки, і все більше й більше порошинок зіштовхувались одна з одною, а він мав труднощі з пригадуванням її обличчя. Воно здавалося надто реальним і водночас абсолютно нереальним.

Він не знав, чи це був напад малярії, від якої він ще продовжував лікуватися, чи виснаження, чи шок від отримання листа, першого майже за цілий рік. Він перечитав його, але загубився у спогадах, точних і водночас неточних, а порошинки ставали яскравішими і несамовитішими, денне сонце сліпило більше, ніж будь-коли, і все ж він не міг чітко побачити її обличчя. І думав: Світ є. Він просто є.

Він міг пригадати, як сидів у маленькому хлібному фурго-ні «остін», коли їхав на узбережжя, міг пригадати їдкий запах оббиття з кінського волосу і запах несвіжого борошна, відчував, як пекли сидіння в аделаїдській спеці, коли він почав регулярно відвідувати дядьків готель, як крутило живіт від нервів, у роті пересихало, сорочка була тісною, серце шалено колотилося. Готель, який з'явився у його свідомості так, ніби він був там знову: великі й темні балкони; філігранні лушпайки іржі на металі; розворушене вітром море, ніби всіяне топазами; десь далеко крутиться платівка і Леслі Хатчінсон співає «Всі ці дурниці», почуті ніби під час серфінгу на невеликій хвилі. Але обличчя Емі він ніяк не міг пригадати.

Чим, думав він, було це бажання бути з нею і тільки з нею, бути з нею вдень і вночі, уважно вислуховувати навіть найнудніші її історії, найбанальніші її зауваження, водити носом по її спині, відчувати, як її ноги обкручуються навколо його ніг, чути, як вона стогне його ім'я, це бажання, яке перевершує усе інше в його житті? Як назвати цей біль за нею, який він відчуває у себе в животі, цей стиск у грудях, це нездоланне запаморочення в голові? І як сказати — якимись іншими словами, аніж найочевиднішими, — що він зараз одержимий одною-єдиною думкою, яка відчувається більше як інстинкт: що він повинен бути поряд з нею, з нею і тільки з нею.

Вона прагнула виявів любові. Найбанальніші подарунки завжди зворушували її, переконували її, що його почуття до неї нікуди не зникло. Подарунки, освідчення були для неї необхідними. Хіба у неї були якісь інші докази? І оскільки вони не мали можливості бути подружжям, це було для неї єдиним доказом — і тоді, і пізніше, — що вона колись пережила таку радість. Можливо, Емі, десь в душі, на відміну від Дорріго, була реалісткою. Принаймні він так думав. І тому одного дня, коли вони разом були в місті, він віддав майже всі свої заощадження, щоб купити їй перлове кільце. Це була одна перлина, вигадливо розміщена на срібному ланцюжку. Йому це нагадувало про те, як він дивився понад її талією на місячну доріжку на морі. Вона картала його за безрозсудність, двічі наказувала йому повернути прикрасу, але радість її була незаперечною. Бо вона мала те, що так хотіла, хоча й ніколи не могла носити його на людях: доказ того, що вони разом. Навіть зараз він міг бачити це кільце. Але не її обличчя.

Коли ти вперше побачила мене у книгарні, сказав він, застібаючи трикутний замочок кільце і цілуючи її ззаду в шию. Пам'ятаєш?

Звичайно, сказала вона, торкаючись пальцем перлини.

От я зараз думаю, чи саме в той момент ти певним чином поєднала нас?

Що ти маєш на увазі?

Але він не знав, що мав на увазі, і злякався того, куди його ведуть думки. Якщо це дійсно було так, то невже він так слабо контролює своє життя? Він згадав, як плавав на пляжі одного ранку, чекаючи, поки вона повернеться з міста. Зворотна хвиля підхопила його і пронесла кілька сотень ярдів, перш ніж він вирвався з неї.

Зворотна хвиля, сказав він. Це про нас.

Вона засміялася. Це прекрасне кольє, сказала.

Навіть зараз він міг бачити: на кольє — мініатюрний місяць у повні, який переливався в електричному світлі крамниці; він бачив трикутний замочок, як він лежить ззаду на її шії. Але порошинки раптом опинилися повсюди, шум дощу посилювався, і він не міг побачити її обличчя, не міг почути її голосу, Бонокс Бейкер стояв поряд із ним і казав, що вже *тенко**, а Емі там не було.

Якщо ми зараз не підемо, сказав Бонокс Бейкер, то спізнимось, і Бог його знає, якого нещасного паскудника вони відправлять на роботу.

Якусь мить Дорріго Еванс не міг збагнути, де він. Усе ще не до кінця впевнений, він поклав лист біля ліжка і вийшов на дощ.

Думав: Світ є. Він просто є.

7

Когут Мак-Ніс спізнився приєднатися до невеселої юрби, що чвалала крізь дощ і грязюку їхнього поселення до кухні. Якщо не зважати на пов'язки на стегнах і військові капелюхи, більшість із них були голими, і що менше було на них одерж, що замученішими і нещаснішими були їхні тіла, то, здавалося, з більш хуліганським виглядом носили вони свої капелюхи, наче ще раз вийшли провести вечір з пивом і дівками у Палестині. Але вже не хизувалися, як колись.

* Перекличка (*яп.*).

Запах диму, маленький заповідник сухого, теплого пилу навкруг неоковирних глиняних печей, спокійна поведінка людей, яких збираються годувати, шумок розмов — усе це в більшості випадків надавало кухні затишності й привітності у ворожому й непривітному світі. Але того ранку дощ заливав і кухню. Кілька маленьких струмочків стікало з її даху із пальмового листа, паруючи, коли потрапляли на печі, приправляючи рис у широких чавунних казанах сажею, яку змивали з почорнілих кроков. Підлога була на добрі два дюйми залита водою.

Когут Мак-Ніс, ідучи по воді, відстебнув свій кухонний набір, і коли підійшла його черга, простягнув обидві мисочки. Маленька чашка водянистої рисової розмазні, яка була сніданком, брьохнула в одну миску, а брудна рисова кулька, яка була ланчем — у другу.

Ну, ти рухаєшся чи як? сказав голос позаду.

Когут Мак-Ніс випростався. Чалапаючи по воді, виїшов назовні під мусонний дощ. Тепер він мав вирішити, чи спробувати повернутися по слизькому схилу зі своєю рисовою водою під відносний захист їхнього намету, а там сісти й з'їсти свій сніданок, чи, як робили багато полонених, постояти під дощем і проковтнути його якомога швидше. Урешті-решт це була не їжа; це було виживання.

Він простежив, як Смаглявець Гардінер пройшов повз нього, прямуючи до їхнього спального бараку, щоб поїсти. Смаглявець Гардінер був одним із тих полонених, які з їди влаштовували маленьку церемонію — наче він сідав не до кількох ложок прогірклого рису, а до недільної печені. Натомість Когут Мак-Ніс, хоча й дуже старався не поспішати, ковтаючи свої помії, завжди зазнавав невдачі. Він бачив смисл у тому, щоб діставати задоволення, потримавши свою

їжу хвилинку-другу — просто знаючи, що зараз ти зможеш поїсти, отримуючи майже таке саме задоволення від цього очікування, як і від самої їди, а потім їсти повільно, смакуючи ці кілька ложок, і навіть примножувати їх, з'їдаючи кожну ложку за декілька прийомів, а не ковтати три чи чотири повні ложки, які становили норму помиїв. Але сам він ніколи не вмів так зробити.

І Когут Мак-Ніс ненавидів той момент, коли, проковтнувши свій рис, він підводив погляд і бачив, що такий тип, як Смаглявець Гардінер, усе ще їсть, повільно і незворушно, їсть те, що іще досі лишалося. У такі хвилини Когут Мак-Ніс намагався не дивитися, ігнорувати заздрість, яка так болюче роздувала його порожнє нутро, забути про гнів, який роз'їдав його безумний розум. Він присягався, що наступного разу теж їстиме розумно, зосереджено, повільно; що наступного разу він, Когут Мак-Ніс, буде одним із тих, до кого повернуться всі ці жалюгідні, обтягнуті шкірою обличчя, усі ці кістляві морди і великі сонні очі і жадібно дивитимуться, прагнучи хоч трішки його помиїв. Що наступного разу він буде одним із тих, позначених цією дивною гідністю, яка перетворювала поїдання помиїв на акт мужності, навіть демонстративної нескореності.

Але ніколи не вмів так зробити.

Його голод був наче дика тварина. Його голод був нестямним, божевільним, наказував йому будь-яку їжу, яку він знайде, проковтнути одразу, як тільки зможеш, і так швидко, як тільки вдасться, просто їсти, верещав його голод — їсти! їсти! їсти! І весь час він знав, що його голод пожирає його.

Він почув крик. Глянувши в той бік, Когут Мак-Ніс побачив, що Смаглявець Гардінер посковзнувся в грязюці, і його

рисова каша розлетілася на всі боки. Він дивився в безумні очі Смаглявця Гардінера на мить довше, ніж збирався, а потім, глянувши вниз, побачив, як у коричневій глині рясний дощ вже перетворював рис на блискучу сіру пляму.

Когут Мак-Ніс відвернувся і, стоячи спиною до Смаглявця, проковтнув залишки своїх помиїв. Їх не стало мигцем. Це ніщо, подумав він. Людині потрібно в десять разів більше їжі на сніданок.

Ці брудні жовті свині заморять нас голодом до смерті, сказав він, ні до кого не звертаючись.

Закінчивши, він обернувся назад і побачив, як Крихітка Мідлтон — гротескна постать, така худа, що його стегна були схожими на вуха слона — незграбно допомагає Смаглявцеві Гардінеру підвестися. Поки Когут Мак-Ніс вилизував свою миску, він дивився, як той скелет підняв бляшану миску Смаглявця Гардінера, ложкою виклав у неї половину свого рису і передав Смаглявцю. Когут Мак-Ніс склав і закрив свій кухонний набір разом з рисовою кулькою всередині й причепив його до своєї пов'язки. Йому здавалося безглуздим, що ображена людина допомагатиме своєму мучителю, жертвуючи половиною своєї їжі. Такі люди, як він міг бачити, не знають ні сорому, ні самоповаги. Відчувши дивне полегшення, яке межувало з тріумфом, що він не мусить ділитися своїм сніданком, Когут підійшов до тієї пари й поклав руку на вимазане плече Смаглявця Гардінера.

Потрібна допомога, Гардінере?

Я в порядку, Когуте.

Помітивши, що інші уже прямують на ранкове шиккування, Когут Мак-Ніс поспішив приєднатися до безладної процесії, яка потяглася на західний край табору. Там перед двокімнатною хатиною з бамбуковими стінами і дахом

з пальмового листя, яка слугувала за контору японських інженерів, було болото, яке вважалось стройовим плацом. Тут відбувалася ранкова перекличка і тут їх рахували й ділили на робочі бригади на цей день.

Прийшовши, Когут Мак-Ніс спостерігав, як інші збиралися з цілого табору; хтось кульгав, комусь допомагали стояти друзі, когось приносили «на барана», хтось приповзав. Він опинився поряд з Джиммі Біглоу, який слав прокльони цьому дню й Богові.

Усе прекрасно, сказав Когут Мак-Ніс, який вважав, що висловлювати слід тільки хороші думки. Хороші думки, як він виявив, часом також могли збентежити групу таких чоловіків, як ті, що стояли зараз поряд з ним. Полонені воліли триматися своїх компаній відповідно до наметів. Навіть у найкращі часи — а зараз було як завжди, тільки не так — така дружба мало чого значила для Когута Мак-Ніса, а після того, як його образили сьогодні вранці, вона значила ще менше. А коли він не міг уникнути її, то намагався зруйнувати її.

Ось храм природи, сказав Когут Мак-Ніс, показуючи на гурт високих бамбукових стовбурів.

Джиммі Біглоу, піднявши вгору свої запалі очі, бачив тільки все ще темне ранкове небо і чорні верхівки джунглів під ним.

Точно, сказав Джиммі Біглоу.

Подивись, як вони схиляються одне до одного, щоб утворити ці величезні готичні арки, сказав Когут Мак-Ніс. А за ними тикові дерева, які формують ці філігранні лінії, наче освинцьоване скло.

Джиммі Біглоу вдивлявся в похмуру лінію дерев. Він запитав, чи Когут мав на увазі «наче *Кінг Конг*». Тон його був невпевнений.

Я вірю, що в красі є вітаміни, сказав Когут Мак-Ніс.

Джиммі Біглоу відповів, що він думав, що вітаміни є у вітамінах. У красі, я кажу, сказав Когут Мак-Ніс.

Ні в що таке він не вірив, але чув, як Крілік Хендрікс мов подібні дурниці. Такі шляхетні думки, які залишалися шляхетними, навіть якщо були вкрадені в інших, він вважав доказом більш витонченого характеру, який відрізняє його від низів і гарантуватиме його виживання.

Чорна дощова хмара затягла небо з шаленою швидкістю. Світло, що продиралося крізь бамбук, різко потьмяніло, тикові гілки знову стали сірими, кілька великих дощових крапель проторохтіли зі східного боку і протягом кількох секунд перетворилися на бурхливий потоп. Джунглі стали суцільним жорстоким світом. Важкі струмені валилися з верхівок дерев і підстрибували фонтанами із ґрунту поряд зі стройовим плацом, наче навіть земля втомилася від дощу й хотіла, аби той зник. Але той не зникав. Здавалося, ніби дощ хотів панувати над усім. Він ще більше посилювався; страшніший, жорстокіший, такий гучний, що люди навіть перестали кричати, чекаючи, поки скінчиться найгірше.

Полонені далі прибували. Хворих було більше, ніж зазвичай. Ті, що не могли стояти, сиділи чи лежали на величезній колоді збоку від стройового плацу — місце, відоме під назвою Стіна Плачу. Крізь шари дощу Когут Мак-Ніс спостерігав, як якийсь солдат повзе по грязюці до стройового плацу. Інший полонений ішов поряд з ним, складаючи йому компанію, наче вони обоє прямували на скачки. Схоже було, що чоловік, який повз, не хоче допомоги, а той, що ішов поряд з ним, не збирався, як видно, допомагати. І все ж, коли потік зливав їх воєдино, Когутіві Мак-Нісу здавалося, наче щось їх поєднує.

Коли вони нарешті наблизились, він побачив, що той, хто повз — це Крихітка Мідлтон, а поряд з ним ішов Смаглявець Гардінер, немов це була найприродніша річ у світі. Двічі він бачив, як Гардінер пропонував підтримати напарника, але Мідлтон, схоже, настоював на тому, щоб добратися самотійно.

І вигляд людей, яких він усім серцем зневажав, вигляд цього скаліченого чоловіка і його друга, який міг підсміюватись над ним, але ніколи б не покинув його, оце підтвердження того, що мали навіть найгірші і чого, як розумів Когут Мак-Ніс, він не має, — це все було для нього безглуздом і вмить переповнило його найстрашнішою ненавистю. Когут Мак-Ніс відвернувся до бамбукових заростей і знову спробував уявити їх готичними арками, свою в'язницю — храмом і наповнити серце красою.

8

Поки полонені збиралися під зливою з Дорріго Евансом на чолі, японці чекали в офісі, поки мине найгірше, і тільки тоді вийшли. На здивування Дорріго Еванса, Накамура був з ними. Зазвичай лейтенант Фукухара наглядав за розподілом. На відміну від Фукухари, який завжди примудрявся виглядати, як на параді, офіцерська форма Накамури була заляпана грязюкою, а сорочка вкрита плямами плісняви. Він зупинився, щоб підв'язати обмотку, яка волочилася по грязюці.

Чекаючи, Дорріго Еванс розминав своє тіло, як колись на футбольному полі, готуючись до зустрічі. Полонені розраховалися — втомливий процес, коли кожен повинен був

вигукнути свій японський номер. Як командир полонених і старший медичний офіцер, Дорріго Еванс доповів майору Накамури, що четверо людей померли попереднього дня, двоє впродовж ночі — і що в результаті залишилося вісімсот тридцять вісім військовополонених. З цих восьмисот тридцяти восьми шістдесят сім мають холеру і перебувають у холерному бараку, а ще сто сімдесят дев'ять — у шпиталі з важкими недугами. Ще сто шістдесят сім надто хворі для будь-яких робіт, окрім легких завдань. Показавши на полонених біля колоди, він сказав, що там ще шістдесят два, які цього ранку заявили, що вони хворі.

Залишаються триста шістдесят три для роботи на залізниці, сказав Дорріго Еванс.

Фукухара переклав.

Го х'яку, сказав Накамура.

Майор Накамура каже, нам треба мати п'ятсот полонених, переклав Фукухара.

У нас немає п'ятисот здорових людей, сказав Дорріго Еванс. Холера знищує нас. Вона —

Австралійці повинні митися, як японський солдат. Гаряча ванна щодня, сказав Фукухара. Бути чистим. Тоді немає холера.

Ванн не було. Не було часу нагрівати воду, навіть якби вони були. Коментар Фукухари вразив Еванса, як найгіркіша насмішка.

Го х'яку! вибухнув Накамура.

Цього Дорріго Еванс не чекав. Минулого тижня від них вимагали чотириста людей і після певного спектаклю погоджувались на триста вісімдесят. Але кожного дня було ще більше мертвих і ще більше хворих, і менше здатних працювати. А тепер ще й холера. Однак він сказав те саме, з чого

й почав, — повторив, що залишилося триста шістдесят три особи, здатні працювати.

Майор каже — дайте більше тіл зі шпиталь, сказав Фукухара.

Ті люди хворі, сказав Дорріго Еванс. Якщо їх відправити працювати, вони помруть.

Го х'яку, сказав Накамура, не чекаючи на переклад.

Триста шістдесят три особи, сказав Дорріго Еванс.

Го х'яку!

Триста вісімдесят, сказав Дорріго Еванс, сподіваючись, що тепер вони домовляться.

Сан хачі, переклав Фукухара.

Йон х'яку кю ю го, сказав Накамура.

Чотириста дев'яносто п'ять, переклав Фукухара.

Схоже, що домовитися буде нелегко.

Вони продовжували торгуватися. Через десять чи й більше хвилин нових суперечок Дорріго Еванс вирішив, що коли вже на роботи відбиратимуть хворих, то це має ґрунтуватися на його медичних знаннях, а не на безумних вимогах Накамури. Він запропонував чотириста осіб, знову вказавши кількість хворих, детально перерахувавши міріади їхніх хвороб. Але в душі Дорріго Еванс знав, що його медичні знання — це не аргумент і не захист. Він відчував жахливу безпомічність, яка була зумовлена також і голодом, що зжирав його зсередини, і намагався не думати про стейк, від якого він так необачно відмовився.

Але якщо буде більше чотирьохсот, підсумував він, то ми нічого не доможемося для імператора. Помруть люди, від яких буде значно більше користі, коли їм стане краще. Чотири сотні — це найбільше, на що ми можемо розраховувати.

Перш ніж Фукухара переклав, Накамура прокричав щось капралові. З офісу швиденько принесли білий стілець із гнучого дерева. Накамура виліз на нього і звернувся до полонених по-японськи. Це була коротка промова, і коли вона була виголошена, Накамура зліз, а Фукухара виліз на стілець.

Майор Накамура мати приємність повести вас на будівництво залізниці, сказав Фукухара. Він шкодує, що знаходить серйозність зі справами здоров'я. На його думку, це наслідок відсутності японської віри: здоров'я підкорене волі! В японській армії ті, хто не може досягти мети через відсутність здоров'я, вважаються дуже ганебно. Відданість до смерті — це добре.

Фукухара зліз, а майор Накамура знову виліз на стілець і заговорив. Цього разу, закінчивши, він не зліз зі стільця, а залишився там стояти, оглядаючи ряди полонених.

Зрозумій японський дух, гукав Фукухара знизу, а його бакланяча шия рухалася так, наче він відригував. Японці готові працювати, каже майор Накамура, австралійці мають працювати. Японці їсти менше, австралійці їсти менше. Японцям дуже шкода, каже майор Накамура. Багато людей мають померти.

Накамура зліз зі стільця.

Щасливий вилупок, шепнув Мортон Бараняча Голова Джиммі Біглоу.

Щось впало. Ніхто не рухався. Усі мовчали.

У першому ряду полонений втратив притомність. Накамура рушив туди, пройшовши вздовж ряду полонених, поки не дійшов до того, що впав.

Курра! вереснув Накамура.

Не отримавши відповіді на цей вигук і на ще один, японський майор ногою вдарив того, що лежав, у живіт.

Полонений зіп'явся на ноги, тоді знову впав. Накамура копнув ще раз, сильніше. Знову полонений підвівся і знову впав. Його великі, уражені жовтухою очі були опуклі, як брудні м'ячі для гольфу — дивні, немов заблудлі з якогось іншого світу, — і ніякі більше копняки чи крики Накамури не могли його підняти. Через виснажене обличчя і зморщені щочки його щелепа здавалася надто великою. Вона була схожа на рило дикої свині.

Недоїдання, подумав Дорріго Еванс, який слідував за Накамурою і зараз прилякнун між ним і полоненим. Чоловік лежав у грязюці, не рухаючись. Його тіло було виснаженим каркасом, вкритим саднами, виразками і облупленою шкірою.

Пелагра, бері-бері, Бог знає, що ще, думав Дорріго. Чоловікові сідниці були подібні до жалюгідних кабелів, з яких виступав анус, наче вузол на кінці брудної мотузки. З нього сочився смердючий слиз кольору оливок і стікав по худих, як тріски, ногах. Амебна дизентерія. Дорріго Еванс згріб цей смердючий людський мішок, підвівся і обернувся до Накамури, а хворий висів у нього в руках, як брудний оберемок поламаних паличок.

Триста дев'яносто дев'ять, сказав Еванс.

Накамура був високий як для японського солдата, може, п'ять футів десять дюймів*, і добре збудований. Фукухара почав перекладати, але Накамура підняв руку і зупинив його. Він повернувся до Дорріго Еванса і вдарив його тильною стороною долоні по обличчю.

Цей чоловік надто хворий, щоб працювати для японців, майоре.

* Приблизно 178 сантиметрів.

Накамура знову вдарив його. І поки Накамура продовжував його бити, Еванс зосередився на тому, щоб не випустити з рук хворого. Маючи шість футів три дюйми*, Дорріго Еванс був високий як для австралійця. Різниця у зрості спершу допомагала йому скеровувати удари, але вони помалу робили свою справу. Він зосередився на тому, щоб рівномірно розподілити навантаження на ноги, на кожному наступному ударі, на тому, щоб зберегти рівновагу, аби не показати, що йому боляче, так наче це була якась гра. Але це була не гра, все що завгодно, тільки не гра, і він це також знав. І певним чином відчував, що його покарали за-служено.

Бо він збрехав.

Бо триста шістдесят три — це не була справжня кількість. Так само, як і триста дев'яносто дев'ять. Тому що, думав Дорріго Еванс, справжня кількість дорівнювала нулю. Жоден полонений не був здатен на те, чого сподівалися японці. Усі різною мірою страждали від голоду і хвороб. Він грав у різні ігри заради них, так, як він завжди грав в ігри, і він грав у різні ігри, тому що це було найбільше, що він міг зробити. І Дорріго Еванс знав, що було ще й інше число, окрім нуля, яке теж було справжнім числом, і це число йому треба було зараз вирахувати, цей додаток найменш імовірних помиряючих до трьохсот шістдесяти двох наймеш хворих. І кожного дня він мусив займатися цією жахливою арифметикою.

Тепер він важко дихав. Удари Накамури продовжували сипатись, а він знову зосередився на прийнятих у шпиталь, на тих, що одужували, на хворих для легких робіт; поки Накамура бив його по одній щоді, потім по другій, він знову

* Приблизно 190 сантиметрів.

підраховував кількість хворих у шпиталі — можливо, сорок, — які, якщо правильно з ними повестися, можуть бути переведені на легкі роботи — доки вони залишаються легкими, — а така ж кількість найсильніших з тих, що зараз на легких роботах, тоді може бути відправлена в робочі бригади. Загальна кількість становила чотириста шість. Так, думав він, це максимальна кількість, яку він міг знайти, чотириста шість осіб. А однак сьогодні, поки Накамура бив його знову і знову, він знав, що цього буде недостатньо. Йому доведеться дати Накамурі ще більше людей.

Так же несподівано, як і почав, майор Накамура припинив бити його і відступив набік. Почував свою поголену голову і подивився на австралійця. Він дивився йому в очі твердо й пронизливо, і австралієць повернув йому його погляд, і в цьому обміні поглядами вони виразили все, чого не було в перекладі Фукухари. Накамура казав, що він візьме гору, і хай там що, а Дорріго Еванс відповідав, що він не гірший і що він не підкориться. І тільки коли остаточно завершилась ця мовчазна розмова, знову почалися торги на цьому дивному базарі життя і смерті.

Накамура назвав цифру в чотириста тридцять осіб і не поступався ні на йоту. Еванс бушував, твердо стояв на своєму, знову бушував. Але Накамура енергійно чухав свій лікоть, а тоді рішуче заговорив.

Імператор жадає цього, переклав Фукухара.

Я знаю, сказав Дорріго Еванс.

Фукухара не сказав нічого.

Чотириста двадцять дев'ять, сказав Дорріго Еванс і вклонився.

І в такий спосіб домовленість на цей день була досягнута й почалася робота. Дорріго Еванс на мить замислився,

виграв він чи програв. Він намагався грати якнайкраще, і кожного дня програвав трохи більше, а програш підраховувався у життях інших.

Він попрямував до Стіни Плачу, поклав хворого біля колоди разом з іншими хворими і вже зібрався вирушити у шпиталь і почати відбір, як раптом відчув, що втратив щось чи переплутав.

Він розвернувся.

Точно так само, як він накривав колоди, шпали, зрубаний бамбук, залізничні рейки і ще яку завгодно кількість інших неживих речей, так дощ зміївся зараз і по трупу Крихітки Мідлтона. Дощ ішов завжди.

9

Це ж твоя? запитав Мортон Бараняча Голова, простягаючи Смаглявцю Гардінеру кувалду на складі, де полонені зберігали свої інструменти. Він мав руки такі ж великі, як і неділки, і голову, яку він сам називав ще важчою, ніж дорога з Розбері. Його ім'я було пов'язане не з його виглядом, а з його дитинством, коли він ріс у Квінстауні — віддаленому містечку біля мідних шахт на західному узбережжі Тасманії, землі, яка однаковою мірою складається з тропічних лісів і міфів, — де його сім'я якийсь час жила так бідно, що вони могли собі дозволити їсти лиш овечі голови. Його лагідність, коли він був тверезий, могла зрівнятися тільки з його шаленістю, коли він був п'яний. Він любив битися і одного разу, п'яний, викликав на бій повний автобус солдатів, які верталися з Каїра після вихідного, а він вимагав узяти його з собою. Коли йому сказали заткнутися й не

виступати, він повернувся до Джиммі Біглоу і, незадоволено похитуючи головою, описав світ, який викликав у нього огиду, всього лиш сімома словами: Не можна з мишею виростити щурів, Джиммі.

Крихітка, сказав Смаглявець Гардінер.

Крихітка позначив найкращу кувалду з табірних запасів, вирізавши *K* на кінці держака, щоб він і Смаглявець могли кожного ранку впізнати її.

Це найкраща кувалда, сказав Мортон Бараняча Голова, для якого такі речі були важливими. Держак трохи розщеплений, зате головка важча на добрий фунт.

І поки Крихітка мав сили, а вони працювали за системою денних норм, це була найкраща кувалда. Кожен удар мав ще додаткову силу ваги, вганяючи стрижень сильніше й глибше і допомагаючи Крихітці та Смаглявцю виконати свою норму раніше. Просто треба було бути таким справним і сильним, як Крихітка, щоб піднімати кувалду і точно опускати.

Він вважав, що це допомагає, сказав Мортон Бараняча Голова, чекаючи, поки Смаглявець Гардінер візьме молот.

Проте тепер їм усім ішлося не про те, щоб виконати денну норму, а про те, щоб пережити день. Смаглявець Гардінер був надто слабкий, аби піднімати важку кувалду година за годиною, кожен раз опускаючи її так, щоб вона вдаряла по стрижню рівенько і чисто, удар за ударом. Тепер він шукав легкий молоток, сякий-такий молоток, і просто відстукував свій час, намагаючись не покалічити себе чи того, хто тримав стрижень, намагаючись заощадити сили для наступного удару, намагаючись прожити ще один день.

Допомогла йому потрапити в могилу, сказав Смаглявець Гардінер, піднімаючи легеньку кувалду з незафіксованою головкою.

Усі вони тепер хотіли те, що легше було носити, легше було піднімати, з чим легше пережити ще один день. Головку можна буде затиснути шматочком бамбука, подумав Смаглявець Гардінер. Коли день закінчиться, він буде трошечки менше виснажений. Він поклав молоток на плече, щоб легше було нести його. Відчуваючи на плечі легкість молотка, він був майже щасливий, якби не те, що голова його була все важчою.

Тихий шемрїт пробїг юрбою полонених, як вітерець, а тоді затих. Бо й справді, що тут було казати? Вони почовгали геть, посунули до Лінії вздовж Доллі. З двома японськими охоронцями попереду і декількома, які йшли позаду, вони рухалися вервечкою, один за одним. Найменш хворі в'язні висунулися вперед, за ними слїдували чоловіки з сімома ношами, які несли тих, що надто нездужали, аби йти, але були визнані японцями достатньо справними для роботи на тих позиціях на Лінії, де їм можна буде допомогти, але де вони не затримуватимуть усіх інших. За ними йшли ті, які були різною мірою знесилені, а в самому хвості — хворі на саморобних милицях.

Ну просто різдвяна карнавальна хода, сказав хтось позаду Смаглявця Гардінера.

Він зосередився на ногах попереду. Вони були брудними й худющими, м'язи литок і стегон перерізані жилами, які зникали там, де мали би бути сідниці.

Не встиг ще цей гротескний караван дійти до невисокого стрімчака на дальньому краю табору, де полонені мали підніматися бамбуковою драбиною, скріпленою дротами — страшенно розхитаною, яку треба було перевіряти на кожній сходинці і завжди сприймати з недовірою, — як Смаглявець Гардінер уже захотів лягти і заснути назавжди. Над

драбиною був ряд виїмок для ніг, слизьких від дощу і смердючого, драглистого лайна там, де ранкові зусилля призводили до неминучої реакції у майже голих в'язнів, коли вони дерлися вгору.

Вони посувалися разом, передаючи інструменти людським ланцюжком, підтягаючи слабших, якимось чином витягаючи ноші вгору без нещасних випадків. Спільні сили громади, які виявлялися у такий спосіб, дозволили Смаглявцеві Гардінеру почуватися не таким вимученим і трохи сильнішим, коли вони видерлися на вершину стрімчака. А йому потрібні були всі його сили, бо він цього дня був старшим у бригаді із шістдесяти осіб.

Ранкове світло все ще було імлістим, і коли вони покинули стрімчак і увійшли в джунглі, світ почорнів, стежка здавалася темнішою і не такою знайомою, якою Смаглявець Гардінер її пам'ятав. Смаглявець робив усе, що міг, аби бути хорошим бригадиром, мати добрі стосунки з охоронцями, наскільки це було можливо, знаходити способи махлювати з нормами, використовувати кожну сприятливу можливість, аби вкрати щось вартісне, але так, щоб крадіжку не викрили, уникати побоїв, допомагати людям зі своєї бригади пережити ще один день. Але сьогодні він був сам не свій. Мав сильну гарячку — тропічну лихоманку, малярію, японську річкову лихоманку, церебральну малярію — важко було сказати, що саме, та, зрештою, це не мало значення, і він намагався зосередитись на допомозі своїм людям. Він відібрав важкий моток вогкої конопляної мотузки у молодого Друзяки Фейгі, чия литка була одною суцільною виразкою. Друзяка позичив метрику свого двоюрідного брата, щоб потрапити до війська, пробув у війську три роки, а йому тільки невдовзі мало виповнитись вісімнадцять. Смаглявцю

доводилося бачити, як такі хлопчаки, як Друзяка, ламалися, наче палички, коли життя поверталось проти них. Він перекинув скручений мотуз через ліве плече, щоб урівноважити кувалду на правому.

Поки вони рухалися стежкою, Смаглявець Гардінер усю увагу присвятив обстеженню стежки попереду, примушуючи своє виснажене тіло ставити ногу сюди, а не туди, щоб не поранитися. Він завжди був рухливий, меткий. Навіть коли відчував, що от-от впаде, він, хоч такий слабкий, знаходив у собі сили втримати рівновагу. Він все ще мав достатньо сили в литках і стегнах, аби спритно стрибати й вигинатися, аби оминати одну перешкоду і використати другу — камінь, колоду, — щоб уникнути якоїсь калюжі чи колючого бамбука, який лежав на землі.

І знову він намагався сказати собі, що це хороший день і як йому пощастило, що він сильний, бо це допомагає обережності себе; бо Смаглявець Гардінер розумів, що слабкість тільки породжує ще більшу слабкість, що кожен невдалий крок веде до тисячі таких самих, що кожен раз, коли він балансує навшпиньках на якійсь нерівній каменюці, це допомагає зосередитись на тому, щоб правильно перейти на наступну нерівну каменюку чи на слизьку колоду, а, значить, він не впаде і не вдариться, а отже, зможе зробити те саме завтра і в усі наступні дні. Але він не вірив, як Крихітка Міддлтон, що його тіло врятує його. Він не хотів померти, роздираючи собі груди з криком *Я!* Смаглявець Гардінер мало у що вірив. Він не вірив, що він унікальний або що має якесь призначення. В душі він вважав, що всі подібні ідеї — цілковиті дурниці і що смерть може знайти його в будь-який момент, як вона знаходить зараз багатьох інших. У житті ідеї мало чого варті. У житті трошки чогось варте везіння.

А в більшості випадків життя — це колода краплених карт. І в житті важливо правильно визначити наступний крок.

В'язні почули лайку з прокльонами, і їх індіанський ланцюг зупинився. Коли вони підвели очі й озирнулися, то побачили, що нога Смаглявця Гардінера застрягла у вапняковій розколині. Смаглявець викручував її так і сяк — і нарешті вивільнив. Пролунав сміх. Верх черевика залишився у Смаглявця на нозі, а вся підошва відірвалася, бо була невміло пришита, і все ще стирчала з розколин.

Смаглявець нахилився, і підошва розірвалася надвоє, коли він витягав її. Він кинув ці клапті, плечі в нього опустилися, може, він вилаявся, може, ні. Вони були надто поглинуті своїми власними битвами, аби звертати увагу, і всім їм залишалося тільки знову рушити в дорогу. Він теж шкутильгав уперед, здригаючись, залишки черевика бовталися навколо щиколотки. Потім він зойкнув від болю, відсмикнув ногу, впав і не зміг більше піднятися.

Він срано виглядає, сказав Друзяка Фейгі.

Черевик у нього був сраний, сказав Мортон Бараняча Голова.

На одне виходить, сказав Друзяка Фейгі.

Без чобіт чи черевиків більшість з них намагалися протриматися якомога довше. Без чобіт чи черевиків вистачало кількох днів чи годин, щоб нога була порізана чи поранена бамбуковим шпичаком, каменем, незліченними гострими уламками каменю після вибухів, якими була вкрита вся виїмка. Часом протягом кількох годин виникала інфекція, яка за декілька днів ставала септичною, упродовж тижня перетворювалася на тропічну виразку, а виразки спричинили смерті багатьох людей. Деякі з них, що прожили життя в бущі, не надто переймалися цим і непогано почувалися, дехто

навіть віддавав перевагу ходінню босоніж. Але Смаглявець Гардінер не був західно-австралійським скотарем, як Бик Герберт, чи чорношкірим, як Ронні Оуен. Він працював на верфях у Хобарті, і його ступні були м'якими і вразливими.

Колона затрималась, чекала, вдячна за передишку. Смаглявець Гардінер думав про пиріг, який він колись їв, про стейк і нирки з покритим печивом, і густий соус, про все, що відволікало його від цих джунглів. Рот його був повний слини, соус був абрикосовий, підлива приперчена. Але він не міг перестати задихатися.

Друже? сказав Мортон Бараняча Голова.

Що, друже, сказав Смаглявець Гардінер.

Вже краще, друже?

Ясна річ, друже.

Мусить стати краще, друже.

Так, друже, сказав Смаглявець Гардінер.

Задихаючись і відсапуючись ще добрі півхвилини, намагаючись перевести дух, він спостерігав за мавпою. Та сиділа, згорбившись, на одній з нижніх гілок дерева, що стояло в кількох ярдах від стежки, і здригалася, бо вся промокла.

Подивися на ту кляту малу нещасну поганку, сказав на решті Смаглявець Гардінер.

Вона вільна, ти, дурню, відповів Мортон Бараняча Голова, пригладжуючи своїми схожими на сосиски пальцями мокре волосся і знову надягаючи капелюха. Коли я буду вільний, я збираюся повернутися додому в Квінстаун, піду в пивнуху і не вийду звідти, поки не дійду до сотні.

Так, друже.

Бував колись у Квінні, друже?

Доц не вщухав. Якийсь час ніхто нічого не казав. Смаглявець Гардінер важко, з присвистом дихав.

Не-а, друже.

Там є один великий горб, сказав Мортон Бараняча Голова. Гора, власне кажучи, і по один її бік Квінні, а по другий бік Горманстон. Середина нічого. Два шахтарські містечка. Колись був тропічний ліс. Шахти знищили майже все. Жодної папороті не залишилося, щоб хоч сраку підтерти. Ніде в світі такого немає. Як якась срана місячна поверхня. У суботу ввечері можеш напитися до нестями, перейти гору, влаштувати бійку в Гормі, потім повернутися додому в Квінні. Де ще в світі можна таке зробити?

10

Поки вони чекали, майже не чулося розмов, бо й про що можна було говорити? Кожен прагнув відпочити, дати своєму тілу максимальний перепочинок перед натиском праці, для якої не було ні запасу сил, ні енергії, яка могла б допомогти їй стерпіти. Мортон Бараняча Голова закурив самокрутку, зроблену з якогось місцевого тютюну і сторінки з японського військового уставу, глибоко затягнувся і передав далі.

Що ми куримо?

«Кама Сутру».

Це щось китайське.

І що?

Як його нога? запитав хтось позаду.

Недобре, сказав Мортон Бараняча Голова, піднімаючи ногу Смаглявця вгору і струсивши з неї трохи бруду. Він покрутив ногу перед обличчям, наче це був якийсь навігаційний прилад, який він використав для орієнтації.

М'ясо розрізане між великим пальцем і наступними. Досить погано.

Хтось запропонував, що вони можуть зробити нову підошву для верху його черевика, коли повернуться увечері в табір.

Це добре, сказав Смаглявець Гардінер. Все ще матиму черевик, правда?

Усі промовчали.

А мені треба всього лишень поцупити десь підошву — і я знову вертаюся в бізнес.

Точно так, Смаглявцю, сказав Друзяка Фейгі.

Усі знали, що в таборі немає ні шкіри, ні гуми, вартих цієї назви, з яких можна би скомбінувати підошву, що витримає хоча б дорогу до Лінії, не кажучи вже про день праці.

Завжди знайдеться щось хороше, якщо добре подумати, сказав Смаглявець Гардінер.

Твоя правда, Смаглявцю, сказав Мортон Бараняча Голова, відкриваючи свій казанок; він переполовинив свою рисову кульку і одну порцію поклав у рот.

На тому й скінчилося. Нічого не можна було вдіяти, і незабаром їм треба знову рухатись. Лежачи, Смаглявець Гардінер відчував, як його казанок врізається йому в бік, і це нагадало йому про те, який він голодний, а в тому маленькому бляшаному казанку лежить рисовий м'ячик для гольфу, який він зараз може з'їсти. Він був брудний після падіння, але це була їжа. А в таборі лишалося його згущене молоко, яке, як він зараз вирішив, він з'їсть сьогодні вночі. І це теж було добре.

Він змусив себе сісти. Дійсно, так багато хорошого, подумав Смаглявець Гардінер. Якби тільки не біль у нозі, якби голова не боліла і якби не те, що чим більше він думав про

їжу, тим голоднішим почувався, то було б так добре, що краще й не буває, якщо врахувати абсолютно все.

Він чув, як поруч із ним ковтає Мортон Бараняча Голова. Ще кілька зробили так само. Дехто з'їдав тільки кілька зерняток рису; дехто ковтав усю кульку одразу.

Котра година? запитав Смаглявець Гардінер у Ящірки Бранкуссі, який невідомо як зумів зберегти свій годинник.

Сьома п'ятдесят ранку, сказав Ящірка Бранкуссі.

Якщо він з'їсть рисову кульку зараз, подумав Смаглявець Гардінер, то більше нічого не зможе з'їсти протягом наступних дванадцяти годин. Якщо він збереже її, то матиме попереду ще п'ять годин до короткої перерви на ланч — п'ять годин, упродовж яких він зможе хоча б сподіватися на якусь їжу. А якщо він з'їсть її зараз, у нього не буде ні їжі, ні надії.

Здавалося, ніби в ньому сидять дві різні людини, одна вимагає глузду, обережності, надії — бо чим є нормування нічого, як не актом людини, яка сподівається вижити? — а друга виступає за бажання і відчай. Бо якщо він чекатиме до ланчу, то хіба не лишатимуться потім ще сім годин без їжі? І яка, по суті, різниця — не матимеш ти їжі дванадцять годин чи сім годин? Яка врешті-решт різниця між голодуванням і голодуванням? А якщо він поїсть зараз, то чи не збільшить це його шанси пережити день, уникнути стусанів вартових, здобути енергію, щоб не допустити необачного кроку чи помилкового удару, який призведе до можливого каліцтва, що загрожуватиме життю?

І демон бажання був зараз сильним у Смаглявцеві Гардінері, і його рука вже потяглася, щоб відчепити казанок від пов'язки, але Мортон Бараняча Голова якраз смикнув його й поставив на ноги. Усі інші підвелися, і Ящірка Бранкуссі узяв кувалду, яку Смаглявець тримав на плечі, не через

якийсь там дух співчуття, а тому що вони були в цьому, як і в багато чому іншому, дивною твариною, єдиним організмом, який певним чином виживав спільно. А Смаглявець Гардінер розлютився, що його так жорстоко позбавили їжі, і водночас відчув задоволення, що в нього все ще залишатиметься рисова кулька на ланч. І в цьому дивному настрої люті і втішеності він знову посунув уперед.

І тоді Смаглявець Гардінер впав удруге.

Дайте мені хвильку, хлопці, сказав він, коли вони підійшли, щоб знову поставити його на ноги.

Вони зупинилися. Хтось поклав свої інструменти, дехто присів навпочіпки, дехто сів.

Знаєте, сказав Смаглявець Гардінер, лежачи у вогкій темряві на землі джунглів, я завжди думаю про тих нещасних клятих риб.

Про що це ти, Смаглявцю? запитав Мортон Бараняча Голова.

А він мав на увазі рибну крамницю Нікітаріса. У Хобарті. Як він водив туди свою Еді поїсти після суботнього кіно.

Макрель і смажена картопля, сказав він їм. Картопля добра, але макрель смачніша. Там був великий бак, повний риб, які плавали. Не золотих рибок — справжніх риб, кефаль, лосось, камбала — риби, яких ми їмо. І ми розглядали їх, сказав Смаглявець Гардінер, і ще тоді Еді думала, що їм має бути дуже сумно; їх витягли з моря, вони потрапили у цей клятий жахливий рибний бак, чекаючи, поки їх підсмажать.

Він завжди торочить про рибну крамницю Нікітаріса, сказав Ящірка Бранкуссі.

Я ніколи не думав, що це їхня тюрма, сказав Смаглявець Гардінер. Їхній табір. І зараз мене аж трусить, коли я думаю про тих нещасних клятих риб у Нікітаріса в баку.

Мортон Бараняча Голова сказав йому, що він картопляний пиріг без пакета.

Смаглявець Гардінер сказав їм, щоб вони йшли, інакше Варан добереться до них. Він сказав, що піде сам і прийде тоді, коли прийде.

Ніхто не ворухнувся.

Ідіть, друзі, сказав він.

Ніхто не ворухнувся.

Він сказав, що полежить тут ще кілька хвилин і думатиме про груди Еді, що вони дуже гарні, і йому потрібний якийсь час, аби побути з ними на самоті.

Вони сказали, що не покинуть його.

Він сказав, що він унтер-офіцер і щоб вони рушали.

Ідіть! раптом гарикнув він. Це довбаний наказ. Ідіть!

Довбаний наказ? запитав Мортон Бараняча Голова. Чи просто наказ?

Ага, смішно, сказав Смаглявець Гардінер. Смішно, як Когут Мак-Ніс, який декламує «Майн кампф». Ідіть. Відпердольтеся.

Вони звелися на ноги, якщо сиділи, або випросталися, якщо стояли, і повільно рушили вперед. Смаглявець майже одразу зник з очей, а очі не бачать — душа не болить. Стежка стала грязькою і підступною, проходила через слизькі розколини у щербатому вапняку, де ногу можна було сильно порізати, і часто так і траплялося. Вони швидко почали розділятися, місце в'язня в колоні більшою чи меншою мірою визначалося його недугою. Маленька група, не більше десяти людей, котрі якимось чудом були ще здоровими й справними, ішла попереду, на протилежному кінці були ті, які постійно падали й спотикалися, часом повзли, а між ними ті, кому зараз підійшла черга тягти ноші із хворими.

А ще були такі, котрі, хоч і були справними, залишалися зі своїми товаришами, допомагаючи, підтримуючи, ніколи не здаючись.

Так і йшла ця нещасна колона, пробираючись вузьким коридором, який вони самі зробили серед величезних тикових дерев і колючого бамбука джунглів, надто товстого, аби там могли бути якісь проходи. Так вони і йшли, через силу, падаючи, так вони і йшли, спотикаючись, ослизаючись і лаючись, а самі думали про їжу чи ні про що не думали, так вони і йшли, часом повзли, випорожнюючись, сподіваючись, далі й далі, у той день, який ще навіть не почався.

11

Перше коло Данте, сказав собі Дорріго Еванс, вийшовши з намету із виразками й прямуючи через струмок і вниз по горбу, аби продовжити ранковий обхід у холерному таборі, кількох занедбаних наметах без стін, з дахами з гнилого брезенту. Тут були ізольовані всі, хворі на холеру. Більшість тут помирала. У нього були класичні назви для багатьох їхніх нещасть: стежка на Лінію називалася *Via Dolorosa*^{*}, назва, яку в'язні, у свою чергу, підхопили і перетворили на *Dolly Rose*^{**}, а потім просто на *Доллі*. Дорогою він орав своїми босими ногами грязюку, як дитина, нахиливши голову, як дитина, не цікавлячись, як дитина, ні куди він іде, ні що може зараз статися, а цікавлячись лиш борозною, яку проорювала його нога і яка зникала наступної миті.

* Шлях Скорботи.

** Красунечка Роза.

Але він не був дитиною. Він труснув головою і пішов, виставившись. Він повинен випромінювати рішучість і впевненість, навіть якщо сам їх не мав. Деякі бували врятовані, так, думав він, намагаючись, можливо, переконати себе, що він був кимось більшим, ніж поганим актором. Декого ми рятуємо. Так, так, думав він. А ізолюючи їх, ми рятуємо інших. Так! Так! Так! Або деяких інших. Усе відносне. Він міг вважати себе королем, думав він — але не вважатиме і не думатиме, бо він був на північний-північний захід від не-півдня, це все, про що він міг думати, якісь дурні слова, і навіть його думки не були його власними думками, а шуліками, яких розпилюють ручними пилами. Правду кажучи, він більше не знав, про що думати, він жив у божевільні без усяких там алюзій, тим паче пояснень або думок. Він міг тільки діяти.

Біля периметра холерного відділення, за який було дозволено заходити тільки хворим на цю жахливу недугу і тим, хто доглядав за ними, його зустрів Бонокс Бейкер, який добровільно зголосився стати санітаром, і повідомив, що ще двоє санітарів захворіли на холеру. Зголоситися працювати санітаром — це само по собі було смертним вироком. І хоча Дорріго погоджувався на ризик, який був частиною його покликання як лікаря, він ніколи не розумів, чому ті, які могли цього уникнути, обирають таку долю.

Скільки часу ви вже тут, капрале?

Три тижні, полковнику. Юнацьке тіло Бонокса Бейкера виростало з двох абсурдно великих, а зараз дуже зношених черевиків. Він дістав їх, працюючи в японській бригаді на сингапурських верфях, разом із коробкою бляшанок з м'ясним екстрактом «Бонокс», які зникли протягом дня, і новим іменем, яке залишиться з ним на все життя. Тоді як усі інші старіли на цілі десятиріччя, шістнадцятирічні

ставали сімдесятирічними, Бонокс Бейкер рухався в протилежному напрямку. Йому було двадцять сім, а виглядав він на дев'ятнадцять.

Бонокс Бейкер приписував своє помолодшання поразці японців у війні. Хоча й не очевидна для будь-кого іншого у цьому таборі для військовополонених глибоко в сіамських джунглях, для Бонокса Бейкера ця поразка була незаперечною. Він сприймав війну як величезну особисту кампанію, що її вели проти нього Німеччина і Японія з однією-єдиною метою — вбити його; а залишаючись живим, він вигравав. Табір для військовополонених був лише маловажною випадковістю. Бонокс Бейкер завжди викликав певну зацікавленість у Дорріго Еванса.

Відтоді, коли почалася холера, Боноксе? запитав він.

Так, сер.

Вони пішли до першого намету, де лежали хворі, які недавно потрапили у шпиталь. Мало хто доживав до другого намету, де ті, що вижили, відновлювали, як могли, сили. Багато хто в першому наметі помирав за декілька годин. Для Еванса це завжди був найбезнадійніший намет, але й такий, де була справжня робота. Він обернувся до Бонокса Бейкера.

Ви можете йти, Боноксе.

Бонокс Бейкер не сказав нічого.

Назад у головний табір. Ви своє зробили. Навіть більше, ніж можна.

Гадаю, я краще залишуся.

Бонокс Бейкер зупинився біля входу в намет, і Дорріго Еванс разом з ним.

Сер.

Дорріго Еванс помітив, що той підняв голову і вперше дивився просто йому в очі.

Я радше так і зроблю.

Чому, Боноксе?

Хтось же повинен.

Він підняв брезентовий клапан, що аж розсипався, і Дорріго Еванс увійшов слідом за ним через відкриту ніздрю намету у сморід, який віддавав анчоусною пастою і лайном, такий різкий, що аж запекло в роті. Дорріго Евансу здалося, що бридке червоне полум'я газової лампи примушувало темряву метатися й вигинатися у дивному, нереальному танці, так наче холерна бацила була істотою, в нутрощах якої вони жили і рухались. У дальньому кінці приміщення якийсь особливо жахливий скелет сів і всміхнувся.

Я їду назад у Меллі*, хлопці.

Усмішка у нього була широка й лагідна і надавала ще більшої гротескності його мавпячому обличчю.

Час уже зустрітися зі всіма рідними й близькими, сказав хлопчина з Меллі, вимахуючи руками, завтовшки зі стеблинки квітів, а рот його цвів жовтими виразками. Чорт забирай! Ото вже буде і сміху, і сліз, коли вони побачать, що їхній Ленні вернувся додому!

Цей пацанчик починав як напівхуліган, а закінчує як майже чокнутий, сказав Бонокс Бейкер Дорріго Евансу.

І хіба це справедливо? Га?

Ніхто не відповів хлопцеві з Меллі із мавпячим обличчям і замріяною усмішкою, а якщо й відповіли, то тихими стогонами і негучними вигуками.

Ці з Вікторії беруть кого завгодно, сказав Бонокс Бейкер. Як він їх обдурив, що вони записали його до війська, я собі не уявляю.

* Мельбурн.

Хлопчина з Меллі знову ліг з таким задоволенням, наче в ліжку його поклала рідна мати.

Йому наступного місяця виповниться шістнадцять, сказав Бонокс Бейкер.

Серед рідкої грязюки і лайна стояла довга бамбукова платформа, на якій лежали сорок вісім інших чоловіків у різних стадіях агонії. Принаймні так здавалося. Одне за одним Дорріго оглядав дивно постарілі, висохлі тіла, зідрану шкіру кольору болота з чорними тіннями, покручені кістки. Тіла, думав Дорріго Еванс, як корені мангрових дерев. І на якусь мить весь холерний намет поплив перед ним у полум'ї газової лампи. І все, що він міг бачити, — це смердюче мангрове болото, повне мангрових кореневищ, які корчилися, стогнали, шукали грязюку, щоб потім завжди у ній жити. Дорріго Еванс моргнув раз, двічі, злякавшись, що це може бути галюцинація, яка з'являється на ранніх етапах тропічної лихоманки. Тильною стороною долоні він витер ніс, з якого текло, і знову взявся до роботи.

Перший чоловік наче одужував; другий був мертвий. Вони загорнули його у брудну ковдру і залишили похоронній команді, яка його забере й спалить. Третій, Рей Хейл, настільки поправився, що Дорріго дозволив йому піти звідси цього вечора, а наступного дня іти на легкі роботи. Четвертого й п'ятого Дорріго Еванс теж визнав мертвими, і вони з Бонксом Бейкером так само загорнули їх у їхні смердючі ковдри. Смерть тут не мала ваги. І в цьому є, подумав Дорріго Еванс — хоча він боровся зі співчуттям як зі зрадливою формою жалю, — певне полегшення. Жити означало боротися, у муках і в болю, але, сказав він собі, людина мусить жити.

Аби переконатися, що тут теж немає пульсу, він нахилився й підняв зморщене зап'ястя наступного скрученого

скелета, недвижної купки костей і смердючих виразок, як раптом скелет здригнувся і повернулася його страшна, як у трупа, голова. Дивні, напівсліпі очі, банькаті, скляні, які бачили все, наче в тумані, сконцентрувалися, здавалось, на Дорріго Евансі. Голос був злегка верескливий, голос хлопчика, який загубився десь у тілі вмираючого старигана.

Вибачте, лікарю. Не сьогодні вранці. Недобре було б підводити вас.

Дорріго Еванс лагідно поклав зап'ястя назад на брудну шкіру грудей, яка прогиналася на виступаючих ребрах, наче розтягнута для просушування.

Так і треба, капрале, м'яко сказав він.

Проте очі Дорріго на мить глянули вгору і впіймали погляд Бонокса Бейкера. У мужніх очах зверхника санітар, як йому здалося, зумів побачити дивну безпомічність, що якусь мить межувала зі страхом. Різким рухом Еванс знову нахилив голову, дивлячись униз.

Не погоджуйся, сказав він помираючому.

Скелет повільно перекотив голову назад і повернувся до своєї дивної непорушності. Ці декілька слів виснажили його. Дорріго Еванс провів кінчиками пальців по прямому, вогкому волоссю на його зморщеному лобі, відгортаючи його від очей.

Ні зі мною, ні з ким іншим.

І худюща пара пішла далі — високий лікар і його низькорослий супровідник, обидва майже голі — санітар в абсурдних, надто великих черевиках і в армійському капелюсі з жахливо широкими крисами над вимученим обличчям; лікар зі своєю засмальцьованою червоною банданою і у вигнутому офіцерському картузі, який мав такий вигляд, наче збирався перевернути все місто у пошуках жінки. Усе

в їхній процесії здавалося лікареві колосальною шарадою, а його персонаж був найжорстокішим: людина, яка пропонувала надію там, де не було жодної, у цьому шпиталі, який був ніяким не шпиталем, а укриттям, що протікало, укриттям, зробленим із дрантя, розвішаного на бамбуку, з ліжками, які не були ліжками, а повними паразитів бамбуковими дошками, з підлогою, яка була грязюкою, і з ним, лікарем, який не мав майже жодних найнеобхідніших речей, які потрібні лікарю, щоб лікувати хворих. У нього була засалена червона бандана, перекошений картуз і сумнівні повноваження для того, аби зціляти.

А однак він знав, що не діяти, не робити щоденних обходів, не продовжувати знаходити якісь безнадійні способи, щоб допомагати, — ще гірше. Невідомо чому йому згадалося, як недолугий Джек Рейнбоу грав Вів'єн Лі, яка зустрічає свого коханця на мосту після розлучення, що тривало все життя. Він подумав, як вистави, що їх раніше ставили його хлопці — для яких з великою вигадливістю виготовляли декорації й костюми з бамбука і старих рисових мішків, щоб це нагадувало фільми і мюзикли, — навіть наполовину не були таким абсурдним представленням реальності, як його шпиталі і лікування. А однак, як і театр, це було якимось чином реальним. Як і театр, воно допомагало. І часом люди не вмирали. Він не хотів припиняти намагань допомогти їм вижити. Він не був хорошим хірургом, не був хорошим лікарем; у глибині душі він вважав, що не був хорошою людиною. Але він не бажав припиняти намагань.

Санітар докладав зусиль, щоб встановити нову табірну крапельницю — неоковирний катетер, вирізаний із зеленого бамбука, під'єднаний до гумових трубочок, що їх Смаглявець Гардінер вкрав з японської вантажівки минулої

ночі, — яка сполучалася зі старою пляшкою з фізіологічним розчином, приготованим з води, стерилізованою в дистильаторах, які змайстрували з гасових бляшанок і бамбука. Його звали майор Джон Менадью, і формально він був третій по старшинству серед табірних військовополонених. Він поєднував у собі вигляд екранного ідола з балакучістю монаха-трапіста, а коли був вимушений говорити, то переважно застинався. Він був щасливий стати санітаром, якому кажуть, що треба робити.

Японці, з їхньою пошаною до ієрархії, примушуючи всі нижчі чини працювати, не висували таких вимог до офіцерів, які залишалися в таборі і яким, як це не дивно, виплачували від імперської японської армії якусь мікроскопічну платню. Еванс не мав ніякої поваги до ієрархії, за винятком тих випадків, коли цей театр допомагав. Крім обкладання податком офіцерської платні, він примушував їх працювати в таборі, аби вони допомагали доглядати хворих і дотримуватись санітарії, будуючи нові туалети, дренажні і водогінні системи, а також наглядати за підтриманням порядку в таборі.

Джон Менадью намагався знайти вену на щиколотці, щоб вставити бамбуковий катетер. Замість скальпеля він користувався нагостреним кишеньковим ножом «Джозеф Роджерс». Щиколотка була ледь товстіша за кістку, і санітар намагався знайти вену на натягненій шкірі.

Не бійтеся завдати йому болю, сказав Дорріго Еванс. Ось так.

Він узяв ніж і вдавав, що робить точний і рішучий розріз, а потім повторив цей рух насправжки, розрізавши плоть якраз над гулькою і відкривши вену. Швидко вставив саморобний катетер. Хворий здригнувся, але швидкість

і впевненість означали, що все скінчилося майже так швидко, як і почалося.

Тепер він витримає, сказав Дорріго Еванс.

Регідратація була, разом із суворими вимогами щодо гігієни, його найбільшим успіхом. Вона врятувала декілька життів тільки впродовж останніх двох днів, і кілька осіб покидали зараз холерне відділення живими замість того, щоб їх виносили на погребальне вогнище. Це, відчував він, була надія для всіх.

Тут ти або мертвий, або витримуєш, прошепотів інший солдат.

Я не якийсь там сраний мертвяк, прохрипів чоловік, якому щойно поставили крапельницю.

Хворі немовби сахалися цих двох, коли вони йшли вздовж бамбукової платформи, перевіряючи, стежачи за рівнями фізіологічного розчину, ставлячи крапельниці, часом переводячи окремих щасливчиків у значно менший намет для тих, кому вже було краще. Усі здавалися меншими, коли Дорріго Еванс підходив ближче до них, бо жаклива хвороба пожирала значну частину їхніх тіл протягом кількох годин, необхідних для того, щоб здолати їх, а часто і вбити. Деякі стогнали в агонії від корчів, які розчиняли їхні тіла й пожирали їхні життя, інші просили води тихими монотонними голосами, дехто дивився камінним поглядом із запалих і темних очей. Коли вони підійшли до хлопця з мавпячим обличчям, який збирався додому до мами з татком, той був мертвий.

Часом з ними таке буває, сказав Бонокс Бейкер. Стають щасливими. Хочуть бігти на автобус додому або йти побачитися з мамою. І тоді відомо, що це вже кінець.

Я вам допоможу, сказав Дорріго Еванс, коли черговий санітар, відомий всім і кожному просто як Шагз — знаменитий

тим, що притягнув у серце сіамських джунглів зачитаний, а тепер покритий цвіллю екземпляр кулінарної книги місіс Бітон, — приніс ноші. Це була саморобна штуковина з двох великих бамбукових жердин, між якими було натягнуто кілька старих мішків з-під рису.

Закінчивши свою роботу, Дорріго Еванс допоміг Шагзу і Боноксові Бейкеру з висохлим тілом Ленні. Він, схоже, важив, подумав Дорріго, не набагато більше, ніж мертва пташка. Нічого не важив. І все ж здавалося, ніби це допоможе, здавалося, що він щось робить. На всю довжину нош мішків з-під рису не вистачило — А тут взагалі чого-небудь вистачає? подумав Дорріго Еванс, — і ноги Ленні волочилися по землі.

Поки вони виходили з цього дому проклятих, труп Ленні весь час з'їжджав униз. Щоб не дати йому впасти з нош, їм довелося перевернути труп на живіт і розкласти худючі ноги так, щоб вони звисали через бамбукові жердини. Ноги були такими худими, що анус непристойно стирчав.

Сподіваюся, Ленні не відчуває, що підходить останнє виверження, сказав Шагз, який ніс ноші ззаду.

12

Відколи почалася холера, Джиммі Біглоу був приставлений до робіт у таборі, так що міг виконувати свої обов'язки горніста під час щоденних тепер уже поховань. Його викликали, і він чекав на периметрі холерного відділення, коли звідти вийшли з ношами. Останні ноші несли Дорріго Еванс у своєму вишуканому картузі і червоній бандані і Бонокс Бейкер у своїх смішних черевиках, які Джиммі Біглоу

завжди нагадували про Міккі Мауса; вони йшли попереду, а позаду Шагз, який ступав, відкинувши голову якось дивно назад.

Джиммі рушив за цим жалюгідним похоронним кортежем через темні мокрі джунглі, горн висів у нього через плече на прив'язаному клапті тканини, яким він замінив шкіряний ремінець, коли той зігнів. Він думав про те, як любить свій горн, тому що з усього в джунглях — бамбука, одягу, шкіри, їжі і плоті — це була єдина річ, яка здавалася непіддатною розпаду і гниттю. Людина цілком прозаїчна, він усе ж відчував, що в цьому простому мідному горні було щось безсмертне, що вже пододало межі стількох смертей.

Полонені, які відповідали за погребальні вогнища, уже знали, як багато всього потрібно, щоб спалити людину. Їхнє вогнище було великою прямокутною купою бамбука заввишки до грудей. Один холерний труп уже лежав на вершині разом з якимось вбогим майном і ковдрою. Джиммі Біглоу розпізнав, що це Крілик Хендрікс. Його завжди дивувало, що він відчуває, як мало він відчуває.

Усього, чого торкнулася холера, вже не могли торкатися інші — окрім похоронної команди, — і все, чим володів хворий, мало бути спалене, щоб уникнути поширення інфекції. Поки похоронна команда піднімала три нові трупи і їхнє майно на вогнище, один з них підійшов до Дорріго Еванса з альбомом Крілика Хендрікса.

Спаліть це, сказав Дорріго Еванс, відмахуючись від альбому.

Чоловік з похоронної команди кашлянув.

Ми не були впевнені, сер.

Чому?

Це пам'ятка, сказав Бонокс Бейкер. Його пам'ятка. Щоб люди в майбутньому, ну, знали. Пам'ятали. Це те, чого хотів Крілік. Щоб люди *пам'ятали*, що тут діялося. З нами.

Пам'ятали?

Так, сер.

Усе, зрештою, забувається, Боноксе. Нам краще жити зараз. Бонокс Бейкер не здавався переконаним.

Щоб ми не забули, говоримо ми, сказав Бонокс Бейкер. Хіба ми не так говоримо, сер?

Так, Боноксе. Або закликаємо. Можливо, це не зовсім одне й те саме.

Ось тому це повинно бути збережене. Щоб не забувати.

Знаєш віршик, Боноксе? Кіплінг написав. Він не про запам'ятовування. Він про забування — як усе забувається.

*Прославлений наш флот пройде
За дюнами — до згаслих зір:
О, Боже, наш вчорашній день —
Не більш, ніж Ніневія й Тір!
Народів Судде, щадним будь,
Дай не забудь — дай не забудь!*

Дорріго Еванс кивнув похоронній команді, щоб підпалили бамбук.

Ніневія, Тір, Богом забута залізниця в Сіамі, сказав Дорріго Еванс, а тіні пломенів вкрили його лице тигровими смугами. Якщо ми не можемо запам'ятати, що цей вірш Кіплінга був про те, як усе забувається, то як ми можемо пам'ятати щось інше?

* Переклад Євгена Сверстюка.

Вірш — це не закон. Це не доля. Сер.

Правильно, сказав Дорріго Еванс, хоча для нього — як він, шокований, зрозумів — воно так і було, більше чи менше.

Малюнки, сказав Бонокс Бейкер, малюнки, сер.

А що з ними, Боноксе?

Крілик Хендрікс був переконаний, що хай би там що із ним сталося, малюнки переживуть його, сказав Бонокс Бейкер. І що світ знатиме.

Справді?

Пам'ять — ось справжня справедливість, сер.

Або творець нових жахів. Пам'ять лише схожа на справедливість, Боноксе, бо це ще одна хибна ідея, яка примушує людей добре почуватися.

Бонокс Бейкер попросив чоловіка з похоронної команди відкрити альбом на сторінці, де був рисунок тушшю: ряд відрубаних китайських голів на штиках у Сінгапурі після японської окупації.

Ось тут жахіття, бачите?

Дорріго Еванс обернувся і подивився на Бонокса Бейкера. Але все, що Дорріго Еванс зумів побачити, — то був дим, пламені. Він не побачив її обличчя. Було кілька відрубаних голів, які здавалися живими крізь дим, але були вони мертвими і пропащими. Позаду них піднімався вогонь, його пламені — це була єдина жива річ, і він подумав про її голову і її обличчя, її тіло, червону камелію в її волоссі, але як він не силувався зараз, він не міг згадати її лице.

Ніщо не вічне. Хіба ти не бачиш, Боноксе? Це те, що хотів сказати Кіплінг. Ані імперії, ані спогади. Ми нічого не пам'ятаємо. Можливо, рік чи два. Можливо, більшу частину життя, якщо ми живемо. Можливо. Але потім ми померемо, і хто колись зрозуміє щось із цього? І, можливо, ми

найбільше нічого не пам'ятаємо, коли кладемо руку на серце і торочимо про те, щоб не забувати.

Тортури тут також є, бачите?

Він перегорнув сторінку й показав рисунок пером і чорнилом, що на ньому зображено австралійця, якого б'ють двоє охоронців. Потім акварель з палатою тих, що з виразками. Малюнок олівцем, на якому людський скелет розбивав камінь у виїмці. Дорріго Еванс ставав чимраз роздратованішим.

Старина Крілик був кращим, ніж камера Бокса Броуні, усміхнувся Бонокс Бейкер. Як він умудрявся діставати фарби, я так ніколи й не взнаю.

Хто знатиме, що означають ці картинки? сухо запитав Дорріго Еванс. Хто скаже, про що вони? Один зможе інтерпретувати їх як доказ рабства, інший — як пропаганду. Що говорять нам ієрогліфи про те, як було жити під нагаями, будуючи піраміди? Ми про це говоримо? Га? Ні. Ми говоримо про велич і пишноту єгиптян. Чи римлян. Про Санкт-Петербург — і ні слова про кістки сотень тисяч рабів, на яких він побудований. Можливо, саме так вони пам'ятатимуть японців. Можливо, це і все, для чого будуть використані його малюнки — для виправдання величі цих монстрів.

Навіть якщо ми помремо, сказав Бонокс Бейкер, вони покажуть, що з нами сталося.

Тоді тобі треба буде жити, сказав Дорріго Еванс.

Він зараз гнівався, і був ще сердитішим від того, що дозволив комусь іншому побачити, як він втратив самовладання. Бо коли вогонь посилювався, він уже знав, що почав забувати її, що навіть у цей момент йому вже було важко пригадати її обличчя, її волосся, її мушку над верхньою губою. Він пам'ятав якісь уривки, яскравий жар, рухливі

іскорки, але не її — її сміх, кінчики її вух, її усмішку, що розпливалася аж до червоної камелії.

Ну, давайте, сказав Дорріго Еванс, підніmemo його, поки вогонь ще горить.

13

Вони підняли Крілика Хендрікса разом з його брудною ковдрою, що смерділа лайном, і поклали з іншими трупами, примостивши його наплічник — у якому був всього лиш казанок, ложка, три пензлики для малювання, кілька олівців, дитячий акварельний набір, його зубні протези й трохи протухлого місцевого тютюну — у нього під боком, а разом з ним поклали альбом. Хворі на холеру завжди були моторшно легенькими. Відколи падре Боб помер, погребальну службу проводив Ліндсей Таффін, колишній англіканський пастор, який був позбавлений духовного сану за якусь невідзначену моральну провину. Але його й слідів не було, а вогонь уже починав лизати трупи.

Полковник? сказав Шагз.

Отож, оскільки час підтискав, а обов'язки кликали і звання зобов'язувало, Дорріго Еванс зімпровізував погребальну службу. Він не пам'ятав офіційної процедури, бо вона завжди втомлювала його, і виконав те, що, як вважав, стане адекватним спектаклем. Перш ніж почати, він мусив запитати імена двох інших померлих.

Мік Грін. Артилерист. Західна Австралія, сказав Шагз. Джек Мірорскі. Кочегар із «Ньюкасла».

Дорріго Еванс заніс ці імена в надійну пам'ять, яка пригадала їх лишень двічі, у двох випадках, які були важливими:

служба, яку він провів, і марення у час його смерті, багато років згодом. Він завершив погребальну службу, сказавши, що це четверо хороших людей, яких вони передають Богові. Але насправді він не знав, яке Бог має до цього відношення. Ніхто більше особливо не згадував про Нього, навіть Ліндсей Таффін.

Коли Дорріго Еванс схилив голову й відступив далі від вогню, Джиммі Біглоу вийшов уперед, струснув горном, щоб вигнати усяких скорпіонів чи багатоніжок, які могли знайти там притулок, і підніс його до губ. З його ротом було не все гаразд, шкірка на піднебінні висіла клаптями. Губи його теж розпухли, а язик — такий розпухлий і такий подразнений, що рис смакував, як картеч — сидів у роті наче якась жаклива дерев'яна планка, яка не може виконувати як слід свою роботу. Великий Парубок сказав йому, що це пелагра, зумовлена браком вітамінів у їхній їжі. І він лиш знав, що язик не пропускатиме повітря, яке рот повинен накачувати в горн.

Проте коли він підніс горн до губ, щоб зіграти цей мотив, який він тепер так добре знав, то спромігся забути про себе в дивній мелодії. Спочатку, на повільних нотах, він давав собі раду. Потім, коли мотив прискорився, у той момент, коли, як він завжди вірив, «Відбій» набирає своєї могутньої сили, він страшними зусиллями мусив напружити усе своє тіло, щоб домогтися необхідних коротких зупинок на нотах, коли мелодія наростає, а потім затухає. Поки він грав, йому здалося, ніби язик зник, а він торкається мундштука товстим шматком дерева, відчайдушно сподіваючись, що це зможе затримати ноти і витворити мелодію, наповнити її чарами.

Як і з усім іншим у цьому темному, похмурому світі джунглів, Джиммі Біглоу повинен був імпровізувати, обманюючи свій язик, пускаючи повітря навкруг його кито-

подібної форми, обманювати свої подразнені нервові закінчення, зосереджуючись на тому, аби зіграти ці ноти, ще один раз скласти все до купи для тих, хто залишиться у цих джунглях і ніколи вже не знайде дороги додому. І під кінець, збентежений сльозами, що з'явилися не через якісь емоції — бо він відчував анітрохи не більше, ніж на п'яти похоронах, на яких грав учора і позавчора, — а від фізичного болю, зумовленого грою, він швидко відвернувся, щоб ніхто не помітив, якою мукою стало зіграти просту мелодію, чи не подумав, що він якось дивно розм'як.

І хоча все його тіло палало, поки грало цю жахливу мелодію для горна, цю музику смерті, він усе одно продовжував грати, чуючи її ніби заново, не розуміючи, що вона означає, ненавидячи, що вони померли, знаючи, що він повинен і далі грати цю музику, яку він ненавидів більше, ніж будь-яку іншу, але був налаштований ніколи не припиняти грати її. Вона не означала того, що, як йому казали, мало означати: що солдат може тепер відпочити, що його робота зроблена. Яка робота? Чому? Як хтось міг відпочити? Ось що він зараз грав і не припинятиме грати цих запитань протягом усього свого життя, у День солдата, на зібраннях військовополонених, на офіційних церемоніях і час від часу вдома, пізно ввечері, коли його мучитимуть спогади. Він сподівався, що те, що він грає, будуть сприймати за те, чим воно є. Але люди робили з цього щось інше, і він нічого тут не міг вдіяти. Музика ставила найголовніші запитання, і цим запитанням не було кінця, кожен подмух Джиммі, посилений у мідному конусі, виривався назовні до спільної мрії про людську вищість, яка зникала у тому ж звукові, яка була недосяжною аж до наступної ноти, наступної фрази, наступного разу —

Одразу ж після війни все швидко стало таким, ніби війни ніколи й не було, і вигулькувала вона тільки випадком, наче якась тверда грудка в матраці серед ночі, викликаючи в нього неприємні думки. Урешті-решт, як пізніше сказав Шагз, вона й справді не була такою, матір її, довгою, вона лиш здавалася такою, що ніколи, матір її, не кінчається. А потім вона закінчилася, і якийсь час навіть важко було взагалі пригадати що-небудь про неї. Кожен мав якісь значно неймовірніші історії — як він воював під Ель-Аламейном і Тобруком, на Борнео, як плів у конвої Північним морем. А тепер, крім того, було ще життя, яке треба прожити. Війна була перервою в реальному світі і в реальному житті. Робота, жінки, будинки, нові друзі, стара родина, нові життя, діти, просування по службі, звільнення з роботи, хвороби, смерті, пенсія — Джиммі стало важко пригадати, чи Хобарт був до, чи після таборів і Лінії, тобто до чи після війни. Важко стало пригадати, чи все те, що з ним сталося, взагалі колись насправді було, чи він бачив усе те, що бачив. Часом важко було повірити, що він справді був колись на війні.

Прийшли хороші роки, онуки, потім повільне згасання, і війна приходила до нього все частіше й частіше, і всі інші дев'яносто років його життя помалу зникли. Під кінець він мало думав і говорив про щось інше — тому що, почав він думати, мало чого іншого взагалі трапилося. Якийсь час він міг грати «Відбій» так, як грав його під час війни, з відчуттям, яке ніяк його не зачіпало, як свій обов'язок, як свою солдатську роботу. Потім роками, а згодом десятиліттями він узагалі ніколи не грав його, аж поки, у дев'яносто два роки, коли помирав у шпиталі після третього інфаркту, він підніс горн здоровою рукою до губ і ще раз побачив дим

і відчув запах горілого м'яса, і раптом зрозумів, що це було те єдине, що будь-коли із ним сталося.

Я не сперечаюся з Богом, сказав Дорріго Еванс Боноксові Бейкеру, коли вони підгортали й підпихали вогнище, щоб полум'я охоплювало трупи. Його не слід турбувати суперечками з іншими про його існування чи неіснування. Це не він мене бісить, а я сам. Що прийшов до цього.

До чого?

До Бога. До розмов, що Бог те і Бог се.

Хай йому грець, Богові, хотів він насправді сказати. Хай йому грець, Богові: за те, що створив цей світ, хай прокляте буде ім'я Його, зараз і на срані віки, хай Йому грець за наші життя, хай Йому грець, що не порятував нас, хай Йому грець за те, що не був тут і що не спас, мати його, людей, які горять на цьому сраному бамбуку.

Але оскільки він був людиною, і оскільки як людина він був найпристойнішим з усіх непристойних людей, він натомість безглуздо бурмотів *Боже, Боже, Боже* під час цієї погребальної служби щоразу, коли нічого не міг більше сказати, а про цю дочасну, безглузду смерть, як виявилось, він мало чого міг сказати. Люди здавалися задоволеними, але Дорріго Еванс ніяк не міг проковтнути огиду, яка після цього залишилась у нього в роті. Він не хотів Бога, він не хотів цих вогнищ, він хотів Емі, але міг бачити тільки полум'я.

Ти все ще віриш у Бога, Боноксе?

Не знаю, полковнику. Я починаю більше цікавитися людьми.

Згораючи, тіла потріскували й лопалися. Один із трупів підняв руку, коли нерви натяглися у жарі.

Один із погребальної команди махнув рукою у відповідь.

Хай тобі буде добре, Джекі. Тебе вже тут немає, друже.
Гадаю, що так воно і є, сказав Бонокс Бейкер.

Я не впевнений, що так воно й мусить бути, сказав Дорріго Еванс.

Для людей воно щось означало. Я так гадаю. Навіть якщо для вас — ні.

Справді? спитав Дорріго Еванс.

Він пригадав жарт, який чув у кафе в Каїрі. Пророк посеред пустелі каже мандрівникові, який помирає від спраги: усе, що йому потрібно — це вода. Немає води, відповідає мандрівник. Так, погоджується пророк, але якби була, ти не відчував би спраги і не помер би. Значить, я помру, каже мандрівник. Не помреш, якщо поп'єш води, відповідає пророк.

Коли пломені сягнули вище, а повітря наповнилось димом і попелом, Дорріго Еванс відступив назад. Запах був солодкий і нудотний. Він з огидою усвідомив, що в нього виділяється слина.

Крілик Хендрікс сів і підняв обидві руки, наче обіймаючи полум'я, яке зараз обвуглювало його обличчя, потім щось у нього всередині вибухнуло з такою силою, що вони всі вимушені були відскочити назад, ухилиючись від шматочків палаючого бамбука і розжарених вуглин. Вогонь бамбукового вогнища став ще шаленішим, і Крілик Хендрікс урешті-решт впав набік і зник у полум'ї. Знову сильно бабахнуло, коли вибухнув ще один труп, і всі пригнулися.

Великий Парубок випростався і, схопивши бамбукову жердину, заштовхував трупи в середину вогню, де вони горітимуть краще і швидше. Вони всі працювали, пхаючи, підважуючи, заштовхуючи бамбук назад у вогонь, вкриваючись потом, відсапуючись, не зупиняючись, не бажаючи

зупинятися, щоб ще на кілька моментів забути про себе у ревінні вогню.

Коли все скінчилося і вони збиралися іти геть, Дорріго Еванс помітив, що у грязюці щось лежить. Це був альбом Крілика Хендрікса, злегка обвуглений, але в цілому непошкоджений. Він здогадався, що його викинуло з вогню силою невеликого вибуху. Картонна палітурка згоріла разом із першими сторінками. Тепер на на початку був зображений Смаглявець Гардінер, який сидів у величезному кріслі, покритому маленькими рибками, і пив каву на зруйнованій вулиці в сирійському селі, а декілька інших стояли півколом позаду нього, а разом з ними Мандавошка Берроуз зі своїми нагрівачами. Дорріго здогадався, що Крілик Хендрікс, очевидно, домалював Мандавошку вже після того, як його розірвало. І малюнок — це було все, що від нього залишилось. Дорріго Еванс підняв альбом і пішов вкинути його назад у вогонь, але в останній момент передумав.

14

Усе більше й більше людей почали обганяти Смаглявця Гардінера, безформні порожні палички, із суворо стиснутими чи роззявленими ротами, з очима, схожими на суху грязюку, які вже не рухалися, мов плинна вода, а судомно підстрибували й шарпались, а він усе більше й більше відставав від колони. Усе покидало його. А якщо щось і залишалось — і він знав це, — і було сильним, і горіло у нього в голові й тілі, то це хвороба. Достатньо було його вкритим виразками ногам тернутися об листя, як напад агонії кидав його тіло в дивні викрутаси чистого болю.

І все ж Смаглявець Гардінер вважав себе щасливчиком: у нього є черевики, казав він собі, і якщо один тимчасово був без підшви, то ввечері він якось це владнає. Ніяких сумнівів, думав Смаглявець Гардінер, навіть якщо не лишається ніяких сил, все одно добре мати черевики. І підбадьорений цією думкою про власний порятунок в такий чорний момент, він перевісив через плече моток товстого конопляного мотуза, щоб той не падав, струсонув плечима, аби краще прилаштувати його на шиї, і пішов далі.

І хоча він відставав чимраз більше, однак усе ж намагався пройти чимдалі в джунглі. Свій день він сприймав як низку нездоланих битв, які він, однак, виграє. Добратися до Лінії, а на Лінії пропрацювати до ланчу, а після ланчу — і так далі. І кожна битва зараз зводилася до наступного неможливого кроку, який він усе ж ступить.

Він упав у гущину колючого бамбука, розідравши руку, коли підставив її, намагаючись зупинити падіння. Коли знову звівся на ноги, то вже не мав ні спритності, ні сил, щоб балансувати на одному камені й перестрибувати на інший, щоб іти довгими кроками й переступати перешкоди. Усе пішло не так. Він весь час спотикався. Його хитало, і він витрачав ті запаси енергії, які ще в нього були, намагаючись втримати рівновагу. Він падав знову і знову. І щоразу було дедалі важче зводитись на ноги. Коли він, похитуючись, ідучи все далі в зелений морок, знову підвів очі, то зрозумів, що він тут сам. Люди попереду зникли за гребенем, а ті, що ішли за ним, були дуже далеко позаду. Конопляний мотуз увібрав у себе ще більше дощу, став ще важчим у нього на плечі і помалу втрачав свою форму, розмотуючись нерівними відрізками, окремими кільцями, які плуталися в кореневищах, примушуючи його спотикатися.

Кожного разу, коли він зупинявся, щоб перемотати мотуз і врівноважити його на плечі, той ставав важчим і громіздкішим.

Спотикаючись, він ішов далі. Відчував себе дуже слабким, а голова його була якась непевна і розбалансована. Мотуз знову зачепився за гілку, він зашпортався, упав лицем у грязюку, повільно перевернувся на бік і так лежав. Сказав собі, що йому треба перепочити одну-дві хвилинки, тоді стане легше. І майже одразу заснув.

Коли він прокинувся, довкола були темні джунглі, а поряд — безладна купа мотуззя. Хитаючись, він звівся на ноги, приклав до ніздрі палець, висякав соплі і бруд з носа й струсонув запамороченою головою. Невпевнено ступивши уперед, впав на оголений камінь і відламав шмат крихкого вапняку, який, падаючи, вдарив його у плече.

Мені треба йти, подумав він — або подумав, що подумав; розум його був такий змучений, що здавався чимось окремим, зайвою вагою, каменем, і все, що він знав напевне, — це те, що він наляканий і що він якийсь час спав.

Він відновив рівновагу і, розлючений на камінь, на світ, на своє життя, нахилився, підняв каменяку і з усіх сил, які його лють могла ще добути зі зболеного тіла, пошпурив його у джунглі.

Почувся глухий удар і одночасно лайка. Його тіло замерло.

Мать твою, Гардінере, просичав знайомий голос.

Смаглявець Гардінер роззирнувся. З бамбукових заростей вийшов Когут Мак-Ніс, тримаючись за голову.

Ти з нами — чи хочеш виказати нас?

А за Когутом Мак-Нісом з'явилося шість інших полонених, яких він не впізнав, а за ними Галліполі фон Кесслер,

який привітав Смаглявця своїм знайомим, дещо недбалим нацистським салютом.

Ми подумали, ти проти нас, сказав Кес.

Проти чого? запитав Смаглявець Гардінер.

Ми думали, ти знаєш і просто з обережності вдавав, що хочеш трохи поспати, сказав Когут Мак-Ніс.

Знаю про що? запитав Смаглявець Гардінер.

Про наш вихідний. Японці нам не дають, то ми вирішили взяти самі. Смаглявець Гардінер подивився на стежку.

Нас порахували вранці, і японці більше не рахуватимуть до вечірньої перевірки в таборі, вів далі Когут Мак-Ніс. Там на Лінії вони ніколи не рахують і ніколи нічого не помічають. Ми ховаємось, відпочиваємо і просто приєднуємось до всіх інших, коли вони повертаються в табір. Приєднуємось, нас рахують, і все в ажурі.

Ви не можете сподіватися, що інші прикриватимуть вас, сказав Смаглявець Гардінер. Нічого не вийде.

Ми робили так минулого тижня, і ніхто з косооких навіть не писнув. І збираємося зробити це сьогодні.

Але ж ви, пацани, сьогодні в моїй бригаді, сказав Смаглявець Гардінер.

Ну і? сказав Когут Мак-Ніс.

І це чесно щодо інших?

Кес сказав, що вони знайшли навислу скелю у п'ятистах ярдах звідси, дощ туди не потрапляє. Ніхто не зможе почути чи побачити їх, а вони мають повну колоду карт, тільки валета бубен немає. Як він щодо п'яти сотень?

Вони з вас вихльостають цю схованку, сказав Смаглявець Гардінер.

* Картярська гра.

А як вони дізнаються? запитав Когут Мак-Ніс.

Вони здогадаються і вихльостають вас.

Ти нас прикриєш, сказав Когут Мак-Ніс. Ти сьогодні бригадир. Мікі зробив так минулого разу. І нічого не сказав. Просто розподілив і скомбінував трохи по-іншому, так що на всі роботи вистачило людей. Просто в кожній бригаді на одного менше.

Кес сказав, що без валета бубен грати у п'ять сотень ще цікавіше. А —

Річ не в цьому, перебив його Когут Мак-Ніс. Зовсім не в цьому. Річ у тому, щоб не працювати на японську військову машину. Час від часу ми повинні протидіяти, і це саме те.

Смаглявець Гардінер подумав над цим, але недовго.

Я терпіти не можу п'ять сотень, сказав він. Кес сказав, що якщо бути чесним, то більше там нема що робити. Або п'ять сотень, або спати. Може, пасьянси, але хто б то таке робив?

Хай йому чорт, сказав Смаглявець Гардінер, якому сон видався добрим ділом і в якого знову розколювалась голова. Я надто затраханий, аби сперечатися. Але це наказ. Я не проти, щоб ви сачкували, але я проти того, щоб через це страждали інші.

Ніхто не постраждає, сказав Когут Мак-Ніс.

Крім тебе, сказав Смаглявець, якщо ти мене не послухаєш. Ходімо.

Але коли він підняв мотуз, склав його, перевісив через плече й знову вирушив у свій сумний похід, тільки Галліполі фон Кесслер пішов разом з ним.

Гардінер надто слабкий бригадир, аби щось вирішувати, сказав Когут Мак-Ніс іншим, коли вони розвернулися й пішли від стежки у джунглі. Він не лідер, як колишні лідери.

Полковник Кота навіть не здивувався, що його побоювання справдилися. Тайцям не можна було йняти віри усім одразу, а кожен окремо був страшним злодієм. За чотири години, що минули після того, як вони з водієм покинули вантажівку в джунглях, і до того, як з'явилася рятувальна команда військовополонених, щоб прикотити її в табір, якісь тайські бандити вкрали декілька шлангів, і вантажівка не могла їхати. Він був вимушений залишатися в таборі, поки охоронець — можливо, під вечір — не повернеться з найближчого табору з новими шлангами. Затриманий на один день, полковник Кота вирішив проінспектувати роботу на залізничній колії. З Вараном, який був його провідником, він ішов до Лінії і наштовхнувся на двох полонених, один з яких сидів, другий лежав на землі. Той, що сидів, підхопився на ноги, але той, що лежав уперек стежки, не зробив нічого. Здавалося, він ні на що не реагує. Вони подумали, що він мертвий, але коли Варан перекотив його ногою навзнік, вони зрозуміли свою помилку і стали на нього кричати. Коли це не допомогло, Варан добряче копнув його, але полонений лише застогнав. Вони бачили, що на нього вже не діють ні погрози, ні удари.

Полковник Кота вирішив, що це обурливо. Як вони можуть збудувати залізницю, подумав він, якщо не здатні навіть ходити на роботу. А потім помітив шию Смаглявця Гардінера.

Полковник Кота наказав Варанові поставити Смаглявця Гардінера навколішки зі схилою головою. Уважніше роздивився шию австралійського полоненого. Вона була худа, з брудними зморшками.

Так, подумав полковник Кота. Плоть брудна, сіра, як земля, на яку мочишся. Так, так, думав полковник Кота. Щось у її

химерних рептильних зморшках і брудних узорах пробудило в ньому спогад, який вимагав повторення. Так! Так! Полковник Кота знав, що перебуває під владою чогось безумного, нелюдського, чогось, що залишило за собою шлейф смертей по всій Азії. І що більше він убивав, так мимохідь, так весело, то більше усвідомлював, що його власний кінець стане єдиною смертю, над якою він буде не владний. Контролювати смерть інших — коли, де, вміння гарантувати те, що це буде вправно звершений кінець, — це було можливо. І якимось дивним чином таке вбивство сприймалося як контролюван-ня того, що йому самому іще лишалося прожити.

У кожному разі, розмірковував зараз полковник Кота, тягти цього хворого назад у табір було б марнуванням дорогоцінної енергії другого полоненого, а в таборі на цього була б марно витрачена дорогоцінна їжа, раз він усе од-но скоро помре.

Оголивши меч, він жестом показав Варанові подати йому пляшку з водою. Полковник Кота помітив, що руки у нього тремтять, і це було дивно. Він не відчував ні страху, ні до-корів сумління.

*Тільки лиш місяць
і я, на місточку зустрічей наших,
сам-один, холодає.*

Полковник Кота двічі продекламував хайку Кікуша-ні. Але треба, щоб руки перестали тремтіти. Він відкрутив кришечку з пляшки і, тримаючи її перед собою в тремтячій руці, полив воду на меч. Дивився, як краплі води котяться його блискучою поверхнею, як зісковзують ці мокрі змійки. Краса цього видовища заспокоїла його.

Підвівши голову, він зосередився на тому, щоб уповільнити дихання, перед тим, як обережно опустити лезо меча, поки воно не торкнеться шиї Смаглявця. Там він затримав його, щоб прояснити свої наміри і підготувати власне тіло.

Око закрити! гарикнув Варан на Смаглявця Гардінера. Око закрити!

І, закурюючи цигарку, Варан двічі моргнув, показуючи, що він має на увазі.

Полковник Кота поставив ноги ширше, стабілізував рівновагу, з криком підняв меч у повітря і востаннє став декламувати хайку Кікуша-ні. Але не міг згадати правильну послідовність середніх складів. Подумки він знову і знову плутався у вірші.

Усі чекали — полковник Кота з мечем, піднятим вгору над полоненим, який стояв на колінах, Варан, який тримав цигарку біля губ, Галліполі фон Кесслер, який спостерігав за ними, прикутий жахом до місця. Лишень Смаглявець Гардінер, який нічого не бачив, відчував мокру спеку, неначе ковдру, і піт на своїх заплющених очах. Усе, що він відчував виснаженою ганчіркою свого тіла, яке скрутилося від жаху, це був меч, що затримався між ним і сонцем.

Він не насмілювався ковтнути.

Він відчував запах полковника Коти, нездоланний сморід гнилої риби. Відчував голод леза меча, що завис у повітрі. Він чув кров. Свою. Їхню. Яка ставала чимраз гучнішою.

А полковник Кота, людина, яка вірила в симетрію і порядок в усьому, розгубився, коли його розум обізлився на власну слабкість. Він був спантеличений. Він втратив контроль над послідовністю речей — а втративши його, він втратив контроль над цією смертю і, у якийсь дивний спосіб,

що був для нього так само надзвичайно логічним, над своїм життям. А цього він не міг дозволити.

Смаглявцю Гардінеру здавалося, що його шия скавучить. Він прагнув цього удару меча, щоб усе це врешті скінчилося. Він хотів знати, чи меч вже опускається, чи його голова вже —

Він пішов, почув він, як сказав Кес.

Пролунали звуки, наче хтось іде геть, недовга тиша, потім ті самі кроки, які поверталися.

Він злиняв, сказав Кес. Я перевірів. Можеш дивитися, Смаглявцю.

І Смаглявець Гардінер розплющив очі.

Кота зі своїм мечем зник. Варана не було. Залишився тільки Кес, його маленькі, мов яблучне насіння, очі, дивилися на нього згори. Смаглявець роззирнувся по темній лінії бамбука на вершині поблизької скелі, а за нею — силуети тикових дерев.

Боже милосердний, сказав Кес, гляньте на ці баньки.

Він чув, як верещали мавпи.

Він відчував сморід джунглів.

І в усьому цьому довколишньому житті Смаглявець Гардінер уперше відчув свою смерть. Він зрозумів, що все це триватиме, а від нього нічого не залишиться, що навіть пам'ять про нього, яка залишатиметься у небагатьох родичів і друзів кілька років чи навіть десятиліть, урешті-решт зникне і означатиме не більше, ніж повалений бамбук, ніж неминуча грязюка. І коли Смаглявець Гардінер розглядав стежку, коли думав про голих рабів, які працювали на відстані одної лиш милі, він відчув, як його охоплює несамоवि-та лють. Усе це триватиме й триватиме, і тільки його одного не буде. Куди б він не подивився, усюди бачив вібруючий

світ життя, якому він не був потрібний, який ні на мить не замислиться про його зникнення і не збереже пам'ять про нього. Світ триватиме без нього.

З тобою все гаразд, друже? запитав Кес.

Погляд Смаглявця Гардінера метався на всі боки, і, наскільки він міг бачити, всюди був світ, для якого він не мав жодного значення, був нічим, непотрібним. Вони покладуть його на бамбукове вогнище, скажуть щось або нічого не скажуть, Джиммі Біглоу зіграє «Відбій», і через десять чи через двадцять років, можливо, ті, що виживуть, усі будуть рабами в якійсь новій японській імперії. А через п'ятдесят чи через сто років усі сприйматимуть це як щось цілком нормальне, і ніщо не буде ні кращим, ні гіршим за будь-що сьогодні, і єдина відмінність полягатиме в тому, що його там не буде. Він раптом відчув потребу поспати. Йому просто необхідно поспати. Він перевернувся на спину і влігся. Його тіло почувалося так, ніби знову розчинялося в грязюці.

Нам треба рухатися, сказав Кес. Вони вб'ють тебе, якщо ти тут залишишся.

Коли Кес нахилився, щоб поставити Смаглявця Гардінера на ноги, він почув гортанний крик і з жахом побачив, як Варан швидко йде стежкою назад. Охоронець відштовхнув Кеса набік, знову копнув Гардінера і, вигукуючи *Байокі дім, байокі дім!*, показав уздовж стежки в напрямку табору. Навіть у своєму напівзабутті полонений, схоже, не міг у таке повірити.

Байокі дім? видихнув Смаглявець Гардінер, недовірливо повторивши цей табірний сленговий вислів, яким вони називали шпиталь.

Байокі дім! знову вереснув Варан і дав йому ще одного копняка, аби підкреслити, про що йдеться.

Зібравши всі свої сили, Смаглявець Гардінер став карачки, розвернувся, як втомлений собака, й поповз у табір, поки охоронець не передумав. Кес швидко рушив у протилежному напрямку, до залізничної виїмки. Варан промчав повз нього, аби наздогнати заїжджого полковника. Коли він зник з очей, Кес пригальмував.

Він зачудовано дивився, як його ліва нога без будь-якої причини звивалася в корчах, підстрибуючи, наче під'єднана до силової лінії. А потім його тіло почало неконтрольовано труситися і декілька хвилин було охоплене несамовитими дрижаками. Урешті-решт вони затихли, і він зміг знову рушити на Лінію.

16

Одразу після полудня Шагз з'їв свою брудну сіру рисову кульку і вже йшов на кухню, сподіваючись випросити ще одну гасову бляшанку, аби приладнати її до поламаного дистиллятора. А ще він гадав, що кухар може дати йому трохи якогось лушпиння чи рисової лузги.

Шагз був значно старший, ніж більшість інших, можливо, мав навіть під тридцять, а його очі, які нагадували всім переповнені попільнички, разом з його дивним, мовчазним характером, примушували декого підозрювати, що він трохи не в собі. До війни він був звіроловом, кочівником у тасманських горах, і не мав нічого, навіть наплічника. Уперше він одягнув нижню білизну, коли пішов у військо і отримав дві пари як частину свого речового забезпечення. Він так і не зумів звикнути до розкошів армійського життя, екзотичність якого досягла кульмінації у книжці кулінарних

рецептів, яку він виграв у двадцять одно на Яві. Шагз казав, що він якраз мріяв про свинячий рулет за рецептом місіс Бітон, коли наштовхнувся на Смаглявця Гардінера, який лежав непритомний на землі посеред стройового плацу.

Один Бог знає, як він зумів пройти Доллі, казав пізніше Шагз іншим полоненим. Але він зробив це.

Вони теж дивувалися, як Смаглявець Гардінер зумів зробити це карачки по камінню й кореневищах, крізь грязюку й калюжі, униз по бескиду, і вдавали, що це здивування, а насправді це був страх, бо наступного дня, наступного тижня таке могло статися з кимось із них, і їм доведеться шукати у собі те, що мав Смаглявець Гардінер.

Його нутрощі зовсім вивернулися назовні, і він весь був вкритий лайном, бідолаха, розказував Шагз. Я гадаю, він просто повз тією нещасною сраною стежкою, а з нього весь час текло лайно.

Шагза уважно слухали.

Бідолаха довбаний, щоб я так жив, ви навіть не знаєте, як, курва, довго, він, курва, був там. Він був геть у гарячці, як червивий листок у вітряний день. Я думав, він мертвий. На нього страшно було дивитися. А тоді я побачив, що він дихає. Я подумав, що мені треба забрати його з очей япошок, бо навіть якщо ти мертвий, ти для японця все одно сачок, якщо тебе нема у списку хворих. Я підняв його, цей гівняний скелет, і він оперся на мене, а я на нього, і напівповів-напівпотягнув Смаглявця, як стару мітлу, у душ з бамбука. Наносив води, знайшов якусь шмату, помив його, почистив, лице йому вмив, сраку брудну повитирав.

Вони наче бачили, як Шагз тримає Смаглявця під душем. Вони знали, як їм було незручно, тим двом голим мужикам, схожим на два дерева, що попадали одне на одне.

Бачили той струмінь води, що витікав з бамбукових труб, які вони протягли від струмка, і як Шагз казав: Добре бути чистим, пацани. Бачили, як Смаглявець бовтається туди й сюди у Шагзових руках. Бачили, як біжить вода по плечах Смаглявця і по його грудях з ребрами, як у курчати, і як Шагз каже: Змий із себе цей довбаний сморід і зверху, і зсередини. І думали, чи знайшлося б у когось із них хоча б наполовину стільки гідності, як у напівбожевільного Шагза з його брудним ротом.

Шагз розповів їм, як Смаглявець трохи прийшов до тями, коли з'явився заступник Великого Парубка Проноза Тейлор зі своєю гангстерською* рішучістю, але без найменших підстав, аби його вважали крутим мужиком, і Смаглявець розповів йому, як японський офіцер хотів відрубати йому голову, але не відрубав, а Варан потім відправив його назад у табір.

Японців ніколи не можна звинуватити в послідовності, каже Проноза Тейлор, труснувши своєю великою гангстерською головою, простягає свої гангстерські руки й починає обстежувати його. На цей час Смаглявець уже не доганював, що до чого, вів далі Шагз, і раз за разом правив про те, як до війни він водив свою місіс у рибний магазин Нікітаріса в Північному Хобарті на рибу зі смаженою картоплею. І молів про те, як він не може перестати думати про риб, що плавали у великому баку у вітрині магазину. Соми, і кефаль, і лососі. Нічого особливого, каже Смаглявець, поки Проноза трохи штрикає його, заглядає за повіки, простукує груди, вся ота лікарська фігня.

* Тут і далі — алюзії до однофамільця Тейлора, відомого мельбурнського гангстера «Сквізі (Пронози)» Тейлора.

Просто риби? питає Проноза.

Ага, каже Смаглявець, просто риби. Бідні довбані риби, закриті там у тому скляному баку, і дивляться з нього.

Висунь язик, Смаглявцю, каже Проноза.

Після денного сеансу в «Авалоні», торочить Смаглявець. Завжди до Нікітаріса в рибну крамницю. Дві макрелі — смажена картопля — устриці в гребінцях — хліб з маслом.

Спочатку вони вимагають, щоб усі помираючі працювали, каже Проноза, а потім посилають цих нещасних вилупків назад. Висунь язик, Смаглявцю.

А Смаглявець все теревенить, як Еді любила це. Кіно, потім рибний ланч. А потім? хотів я запитати, сказав Шагз. Але він торочить про те, як не може перестати думати про усіх тих риб, що плавали у баку в Нікітаріса. Як це неприродно. І що вони теж військовополонені. І як після повернення він піде в рибну крамницю до Нікітаріса. Як він виловить усіх тих риб, і віднесе їх у доки, і випустить на волю. І мені байду же, що подумає старий Нікітаріс, каже Смаглявець. Я їх куплю, пограбую цю довбану крамницю, піду на все, щоб добути цих риб, і випущу їх назад у море, де вони й повинні бути.

Проноза каже йому не збуджуватись так, і що в нього повний набір хвороб, і що він іде у шпиталь на стільки, скільки треба, а після того, як вийде звідти, то дістанеться і рибам, і його місіс.

Смаглявець хитався, як трава, сказав Шагз. Важко було збагнути, що він думає і чи взагалі розуміє, де він. Може, він уявляв, як вони з Еді прийшли туди після вечора в «Авалоні» перекусити, сказав Шагз, може, він сміявся з тих риб у баку. Може, він їх насправді взагалі не помічав, може, просто дивився на груди Еді, може, Еді казала йому перестати дивитися на риб і більше уваги приділяти їй. А може,

й ні. Може, вона казала *Куди ти дивишся?*, а Смаглявцеві ставало соромно, і він дивився на риб, думаючи, можливо, що він — одна з тих риб, які плавають у баку, а може — що він голий військовополонений у джунглях, обійняв мене рукою, а Проноза Тейлор каже мені відвести його у шпиталь.

Хай вони дадуть йому стільки хініну, скільки зможуть, каже він, а ще блювотного від дизентерії. Обертається до мене, дивиться на мене своїми гангстерськими очима і пошепки каже: Хініну нема, блювотного нема, їжі майже нема. Але принаймні він зможе відпочити.

А потім, сказав Шагз, ви мені не повірите, але Смаглявець починає сміятися, наче він не тут, з нами, посеред цих клятих джунглів, а знову в рибній крамниці Нікітаріса перед війною. Не треба хініну, каже, не треба блювотного. Дві макрелі, десяток устриць у гребінцях і хліба з маслом. Проноза каже: Що він говорить? А я кажу: Дві макрелі, десяток устриць у гребінцях і довбаного хліба з маслом. Сер.

І Проноза починає сміятися, каже Шагз. І я також. І Смаглявець сміється. І не можемо зупинитися. Дві макрелі, каже Смаглявець, десяток устриць у гребінцях і хліба з маслом. Просто тримаємося один за одного, посеред цієї довбаної грязюки, і вмираємо зі сміху. Я не уявляю собі, як смакує свинячий рулет. Але гаряча, солена, жирна випатрана риба? Таке неможливо забути.

17

Коли Дорріго підійшов ближче до бараку, де лежали хворі з виразками, його огорнув запах гнилої плоті. Цей сморід несвіжого м'яса був настільки нестерпний, що Джиммі

Біглоу — який супроводив Еванса в обході за межами холерного відділення, щоб допомагати як черговий санітар — був вимушений час до часу виходити надвір і блювати.

Коли вони увійшли в барак, сморід посилювався. Дорріго Еванс прикрив рукою ніс, потім швидко відсмикнув її, подумавши, що це буде ще одна образа для людей, які й без того сильно страждають. Він пішов проходом між двома бамбуковими платформами, заповненими його пацієнтами з виразками. Сморід тепер був інший, став ще сильніший і різкіший, такий гидко ядучий, що в Дорріго почали сльозитися очі. Ряди голих людей лежали, наче якісь комахи, що вмирають після дивного роїння, стільки цикадних хрипів піднімалося й опадало на плетений бамбук, а лежали вони не паралельно, а під якимись дивними кутами один до одного, сумні, банькаті очі були великі й пусті, а єдиними ознаками життя було піднімання і опадання грудей, що нагадували груди курчат. Часом йому здавалося, що він щось бачить у їхніх очах, але це було щось жахливе — заздрість, чи жахний фаталізм, чи запаморочливий страх, у який вони западали все глибше і глибше. Важко було дивитися, ще важче було не дивитися. Багато хто був у забутті, а більшості було все одно; одні лежали тихо, інші марили, їхні голови перекичувалися з боку на бік; ще інші щось бурмотіли; дехто стогнав, коли біль пробігав по ньому, наче дощ по бамбуку.

Дорріго Еванс ішов між платформами, так живо балакаючи, наче був у сільському пабі суботнього дня і зустрічався з давніми друзями, але його добрий настрій зник і він відчув у животі спазм, коли побачив, як два санітари вносять Джека Рейнбоу. Один із них тримав якусь брудну ганчірку, намагаючись зупинити кров, що текла з невеличкого

цурпалка, бо це було все, що залишилося від правої ноги Джека. Дорріго Еванс до цього вже двічі оперував його, перший раз ампутувавши ногу нижче коліна, коли виразка роз'їла гомілку й щиколотку. Вдруге гангрена почалася навколо кукси, і йому довелося ампутувати у верхній частині стегна. Це було три тижні тому, і ось він знову тут. Санітари поклали його на бамбуковий стіл, де пацієнтам вищипали їх виразки вигостреними ложками. Дорріго Еванс підійшов оглянути ногу.

Однак перш ніж подивитися, він понюхав.

Це було все, що він міг зробити, аби не виблювати.

Повторилося те саме, і там, де мало відбутися загоєння, було лиш гниття й інфекція, і кров поштовхами виливалася з маленького, схожого на паличку цурпалка. Дорріго Еванс зрозумів, що шви, які він наклав на стегнову артерію, розійшлися.

Гангрена, сказав він, не звертаючись ні до кого конкретно, бо всі, хто мав ніс, уже все знали. Джгут.

Ніхто не відповів.

Джгут? О Боже, ні, сказав Дорріго Еванс, зрозумівши, що він у наметі, де лежать хворі з виразками, і що тут немає ні джгутів, ні жодного схожого обладнання. Він швидко розстебнув свій ремінь, витягнув його з шортів і обкрутив навколо залишків стегна Джека Рейнбоу — того тонесенького чогось, що було не набагато товстіше за дренажну трубку. Воно було схоже на паперову чашку, зроблену з поганого бітуму. Він обережно затягнув туго ремінь. Джек Рейнбоу тихо застогнав. Кровотеча уповільнилась.

Підніміть його.

Санітари підтягли Джека Рейнбоу в сидячу позицію, підтримуючи його. Один з них простягнув йому води

в бляшанці, але той не міг упіймати тремтячими губами її край, і вода пролилася.

Ми забираємо вас в операційну, капрале Рейнбоу, сказав Дорріго Еванс. І коли один із санітарів на мить затримався, щоб почухати ніс, Дорріго м'яко сказав: Швидко.

Санітари знали: що спокійніше він говорить, то нагальнішим і невідкладнішим є наказ. Вони поспішили з ношами, а Еванс обернувся до іншого санітара.

Відшукайте майора Тейлора. Скажіть, він потрібен мені в операційній. І чи не можете ви знайти мені мотузку чи яку шворочку для моїх шортів?

Полковник і його санітар разом побігли в операційну, і Джиммі Біглоу докладав усіх зусиль, щоб не відстати від полковника, на швидкість якого ніяк не впливало те, що він одною рукою мусив підтримувати шорти, поки його довгі ноги тупотіли по грязюці.

За операційну слугував невеличкий намет. Його головною перевагою було місцезнаходження — на півдорозі між шпитальним наметом і відділенням для хворих з виразками, тож він відокремлений від хворих і від майже нездоланих проблем з гігієною, пов'язаних із хворими. Його дах був не брезентовий, а з пальмового дерева, а це означало, що там було більш-менш сухо. Те обладнання, яке там було, радше відповідало дитячим уявленням про операційну палату. Зроблене з бамбука, порожніх бляшанок з-під харчів і гасу, зі всякої всячини, вкраденої у японців — пляшок, ножів, шлангів з вантажівок, — воно демонструвало тріумф чарівної вигадливості. Там були свічки, всажені у рефлектори, змайстровані з відповідно вигнутих бляшанок, стерилізатори, виготовлені з газових бляшанок, бамбуковий операційний стіл, хірургічні інструменти з вигостреної сталі, яку

крали з двигунів; зберігалися інструменти у валізці, що стояла на столі, аби щурі, миші — та й взагалі хто завгодно — не могли по них повзати.

Що можна зробити? міркував Дорріго, готуючи інструменти до стерилізації. Він не уявляв собі. Яка чортівня приходить тобі в голову? запитував його Проноза Тейлор після того, як він зіграв якомсь у карти на полоненого, якого Накамура хотів покарати. Єдина моя мета в усіх випадках, визнав Дорріго, це скакати вперед і атакувати вітряки. Тейлор розсміявся, але Дорріго саме це і мав на увазі. Тільки наша віра й ілюзії роблять життя можливим, Пронозо, пояснив він, і це було найкраще пояснення самого себе, яке він міг запропонувати. Саме віра в реальність щоразу нас убиває.

Він щодня вигадував своє життя, і що більше вірив у свої фантазії, то більше вони, як здавалося, справджувались. Але як зараз рухатися вперед? У дальньому кінці намету, подалі від операційного столу, він почав відчищати руки, змиваючи масну кров під струменем води, що текла з бамбукової труби, ще одного саморобного водогону, нашвидку зробленого полоненими, аби підвести воду з поблизького струмка, який, як він тепер підозрював, міг бути заражений холерою. Усе здавалося отруєним, і часом складалося враження, що всі зусилля тільки лиш погіршували ситуацію, призводили до ще більшої смертності. Дорріго Еванс покликав Джиммі Біглоу з бляшанкою дорогоцінної дистильованої води, і той, не поспішаючи, полив нею його руки.

Поки він поливав, Дорріго Еванс намагався заспокоїти-ся, отямити розум і тіло.

Він був у паніці. Він це знав і оговтувався, намагаючись зосередитись на передопераційній рутині очищення. Упевнитись, що кожен палець ретельно вимитий. Я можу це

зробити, казав він собі. Нігті — переконайся, що нічого немає під нігтями. Він не вірив, що може це зробити, але інші вірили, що може. І якщо він вірить у те, що вони вірять у нього, то, може, він має покласти на себе. Зап'ястя — не забувай про зап'ястя. Усе це смішно, і все ж життя, казав він собі, вимагає передовсім смішної віри в те, що ти можеш жити.

Прийшли санітари з Джеком Рейнбоу, який зараз за-тих. Поки вони перекладали його на операційний стіл, прийшов Преноза Тейлор. Санітар, який ходив за ним, мав кілька клаптів різнокольорових ганчірок, скручених і зв'язаних у неоковирний мотуз. Він простягнув їх полковнику.

Це мій ремінь?

Сарі. Мабуть. Колись були.

Полковник усміхнувся.

Ну й добре, що тепер вони підтримають мої штани. Сюди, сказав він, показуючи на шорти ліктем, бо продовжував мити руки.

Санітар обхопив саморобним мотузом шорти й зав'язав його на боці вузлом, надавши піратського вигляду високому хірургу з вузькими стегнами.

Названий іменем відомого мельбурнського гангстера через своє прізвище і похмурий шарм — посилений вологими кенгурячими очима, водночас чуйними і вразливими, і підкреслений тоненькими вусиками — випещений колись Преноза Тейлор був зараз дуже худим, що надавало йому вигляду злочинця, яким він ніколи не був, і ще більше підкреслювало влучність його прізвиська. Його колишнє життя звичайного лікаря з передмістя Аделаїди було настільки ж прозаїчним, наскільки екзотичним був його вигляд. Якщо не враховувати того, чого він навчився, асистуючи Евансу, з хірургією він був знайомий тільки з навчальних посібників та анекдотів.

Половнику?

Ампутація, сказав Дорріго Еванс, не відводячи погляду від своїх рук. Знову.

Дорріго, сказав Пронза Тейлор. Ви дивилися на куксу?
Я знаю.

Там уже нема чого відрізати.

Дорріго розлючено тер свої руки. Вони мають бути чистими.

Я знаю. Ви можете — почав Дорріго Еванс, а тоді засумнівався.

Він став терти руки ще сильніше. А він зможе?

Бога ради, Джиммі, гарикнув він, ця довбана вода дорогоцінніша, ніж пиво. Вона не для іригації. Лий помалу, я сказав.

Він помре від шоку, Дорріго.

Він помре, якщо ми цього не зробимо. Це гангрена. Є...
Є ще шанс, якщо ми відріжемо все.

Справді є? запитав Проноза Тейлор. Навіть у найсучасніших лікарнях ампутація через тазостегновий суглоб тільки вбиває людей. А тут це взагалі безглуздо.

Скільки у нас знеболювального?

Достатньо.

Колись я асистував на ампутації через суглоб, сказав Дорріго. В Сіднеї, у тридцять шостому. Старий Енгус Мак-Намі робив. Найкращий.

Він вижив?

Вона. Аборигенка. Прожила день. Може, два. Я точно не пам'ятаю.

Чому б вам не ампутувати просто дуже високо? Тоді ще є шанс.

Гангрена надто високо.

Я не хірург. Але вона не настільки високо. Відріжте ногу там, де зараз джгут.

Як не крути, чи високо на стегні, чи через суглоб, все одно не лишається місця, щоб накласти джгут, і він стече кров'ю. Від цієї довбаної ноги нічого не залишилось, Пронозо. У цьому-то й проблема.

Якби я зміг сильно притиснути чимось круглим і пласким приблизно отут, сказав Тейлор, тикаючи пальцями себе в пах, прощупуючи артерії, плоть, масштаби дилеми. Отут, сказав він, проштовхуючи в пах два пальці. *Тут* — на стегновій артерії, це могло б достатньо зупинити кровотечу.

Могло б і не зупинити.

Могло б і не зупинити.

Може, щось таке, як ложка із зігнутою ручкою? Це могло би.

Могло би.

Могло би.

Цього може вистачити. І будемо сподіватися, що достатньою мірою зупинить витік, аби ви змогли працювати. Кров усе одно тектиме. Але ви відріжете куксу, затиснете артерію, а потім зашиєте. Кров буде текти, але не так, щоб він помер.

Мені треба буде швидко крутитися.

А ви взагалі ніколи не марнуєте часу.

Вимучене тіло Джека Рейнбоу злегка тремтіло. Слабке сичання імпульсами добувалося з його рота.

Окей, сказав Дорріго Еванс, струшуючи руками, щоб ті просохли. Він послав Джиммі Біглоу по столову ложку і підійшов до бамбукового столу.

Ми просто збираємося трішки більше підстругати ту ногу, Джеку, відрізати цю смердючу гангрену і —

Мені холодно, сказав Джек Рейнбоу.

Дорріго Еванс дивився на худе обличчя, сіре, як воловий жир, з білою щетиною, твердою, як дрiт, великими очима опосу́ма, кирпатим носом і брудним ластовинням.

Принесіть ковдру, сказав Дорріго Еванс.

А немає «Пел-Мела», док?

Боюся, що ні, Джеку. Але пізніше я постараюся, щоб ти мав добре кури́во.

Ніщо не зігріє так, як «Пел-Мел», док.

І Джек засміявся, й закашлявся, і знову здригнувся.

Прийшов Ван Дер Воуд із саморобним знеболювальним. Повернувся Джиммі Біглоу зі столовою ложкою і ополоником для страховки. Запалили свічки й дві гасові лампи, але їх надмір, здавалося, лише посилював півморок у наметі. Санітар увімкнув ліхтарик.

Не зараз, сказав Дорріго Еванс. Ми повинні економити батарейки. Почекай, поки я скажу.

Він жєстами показав Джиммі Біглоу і Пронозі Тейлору стати разом з ним біля столу і підкласти руки під Джека Рейнбоу.

На рахунок три, джентльмени.

Вони перекотили Джека Рейнбоу на живіт. Коли Проноза Тейлор увів голку Джекові в спину, той видав такий звук, наче вода раптово витекла крізь злив. Йому почали вводити знеболювальне через крапельницю. Заєць Куні, малесенький на зріст кухар з вухами, немовби вкраденими з торби із брусельською капустою, прийшов із кухні з пилою для м'яса.

Концентрат Ван Дер Воуда був дієвим, але різним за ефективністю. Джек Рейнбоу швидко втратив притомність, і вони приготувалися до ампутації, прокип'ятивши кухонну

пилку і ті декілька хірургічних інструментів, які в них були. Коли все було нарешті готове, Дорріго Еванс дав знак, що вони можуть починати. Крапельницю забрали, а Джека Рейнбоу знову перевернули.

Працюємо так швидко, як тільки можемо, сказав Дорріго Еванс. Процедура звичайна. Головне тут — звести кровотечу до абсолютного мінімуму. Тримайте його, сказав він, обернувшись до Джиммі Біглоу і Зайця Куні. Ложка готова? запитав він у Пронози Тейлора. Тейлор підняв зігнуту вже ложку в жартівливому салюті.

Уперед, на вітряки, сказав Дорріго Еванс.

Він глибоко втягнув повітря. Тейлор лагідно, але з чимраз більшою силою натискав голівкою ложки на низ виснаженого живота Джека Рейнбоу.

Ліхтар, сказав Дорріго Еванс. Джиммі Біглоу вийшов уперед і освітив ліхтарем куку.

Пролунав якийсь шум з головного шпитального намету, але його майже відразу заглушив крик Джека, коли Дорріго Еванс почав відрізати цурпалок його ноги. Сморід мертвого м'яса був такий могутній, що він з усіх сил стримувався, аби не виблювати. Однак крики Джека Рейнбоу запевнили Дорріго Еванса, що він робить саме те, що повинен: ріже по живому м'ясу.

В операційну прожогом вбіг санітар.

Що ти хочеш? запитав Дорріго Еванс, не підводячи погляду.

Варан забрав Смаглявця Гардінера зі шпиталю.

Що?

Ми не могли зупинити його. Вони витягли його за руки. Там щось про людей, яких немає на Лінії. Зараз відбувається перекличка. Вони хочуть покарати його.

Пізніше, сказав Дорріго Еванс, опустивши обличчя майже до рівня смердючих залишків ноги Джека Рейнбоу, зосереджений тільки на роботі, яку виконував.

Майор Менадью сказав, що тільки ви можете їх зупинити.

Пізніше.

Коли він перерізував стегнову артерію, кровотеча посилилась, але не катастрофічно.

Затискачі, сказав Дорріго Еванс. Зараз я нічого не можу зробити. Довбані жовті вилупки. Затискачі? Вилупки. Затискачі!

Він затиснув стегнову артерію, але тканина просто розірвалася, і м'ясиста трубочка стругнула кров'ю по всьому столу, а потім продовжувала виштовхувати її.

Сильніше придушіть, сказав він Тейлорові. Він думав, що мав би бути там, аби покласти край цьому злочину. Він думав також про поламаний дистиллятор, про необхідність купити ще знеболювального у тайських торговців, про те, що у майбутньому він завжди повинен робити першу ампутацію якомога нижче, аби уникнути таких жахів, як сьогодні.

Він затиснув стегнову артерію вдруге, і знову невдача, і треба було знову вгризатися у смердюче мертве м'ясо і затискати знову. Він зупинився, почекав. Цього разу трималося.

Окей, сказав він, окей.

Він зрізав більше плоті. Через хвилину видалив усі залишки гнилого м'яса. Кровотеча була, але Тейлор мав рацію, вона була несильна, і залишався ще достатній шмат ноги — якраз для ампутації. Вперше за цю годину він трохи розслабився.

Ложку забирати? запитав Тейлор.

Ще ні, сказав Дорріго Еванс. Показуючи на гниле м'ясо на столі, він сказав Джиммі Біглоу: Бога ради, викинь це.

Потім Еванс обчистив достатній клапоть шкіри, аби зробити клапан, щоб остаточно закрити рану. Тоді старанно відокремив живі м'язи ноги від кістки, щоб можна було обрізати кістку вище, а плоть з часом загоїться нижче навколо неї і сформує пристойну куксу.

Пилу, сказав він.

Санітар передав йому кухонну пилу для м'яса. Для нормального пиляння бракувало місця, тому він працював маленькими обережними рухами, обрізаючи стегову кістку, намагаючись уникнути розкришування чи якихось додаткових пошкоджень плоті. І досить швидко шматок кістки завдовжки з палець відпав.

Тепер троє чоловіків напружено зосередились на операції. Дорріго Еванс приступив до зашивання стегової артерії кетгутом, який Ван Дер Воуд зімпровізував зі свинячих кишок. Вони були почищені, проварені і розрізані на нитки, потім знову почищені і проварені, потім проварені втретє перед операцією. Порівняно з хірургічними лігатурами, вони були грубі, але тримали. Проте цього разу він вшивав у ніщо, там була лиш волога, нечіткі обриси стінок і кров. Світло ліхтаря було тьмяне, і він усім своїм еством зосередився на тому, щоб кожен стібок потрапляв точно туди, куди треба.

А потім кровотеча припинилася.

Він зробив це. Спромігся зшити артерію, і Джек Рейнбоужитиме. Він усвідомив, як важко він дихає. Усміхнувся. Почав готувати решту м'язів і шкіряний клапан, щоб обгорнути навколо кукси. Подивився на Пронузу.

Забирайте ложку, майоре. Обережно.

Проноза Тейлор підняв ложку. Дорріго Еванс продовжував працювати, тепер уже повільніше, уважніше. Джек житиме. Він врятує життя цієї людини. Тепер треба перебути період одужання, ймовірність інфекції. Але зараз він мав добрі шанси. Не чудові, можливо, але все ж добрі. Тепер він зосередився на найприємнішому, що зараз могло бути: уявляв собі Джека Рейнбоу середнього вже віку, серед дітей, з куксою на подушці. Живий. Любимий. І він знав — те, що він зробив, не було безглуздом, непотрібним, і що він не підвів.

Вимикай ліхтар, сказав.

Він закінчив.

Випростався, потер спину, підморгнув Джиммі Біглоу і подивився вниз на куксу. Та була на диво охайна. Він पिшався вмілістю своїх рук. Помітив маленьку крапельку крові там, де він щойно зшивав клапті м'яса, але санітар очищав куксу і витер її.

Дорріго закурив цигарку, глибоко вдихнув приємний дим і засміявся.

Ложка, сказав він.

Чортова зігнута ложка, сказав Проноза.

Це щось для «Ланцета»*.

Коли він знову подивився на Джека, кілька свіжих крапель крові з'явилося на куксі.

Чому ти не перев'язуєш куксу? запитав Дорріго у Зайця Куні, коли той удруге витирав кров.

Наче у відповідь, кров майже одразу з'явилася знову. Зшиті клапани набухали, маленьке просочування перетворювалось на постійне повільне витікання, а потім кров

* Один з найдавніших, найвідоміших і найпрестижніших медичних журналів.

почала крапати з усіх частин рани. Заець Куні з жахом подивився на Дорріго.

Шви, які тримали стегову артерію, мабуть, розійшлися, сказав Проноза Тейлор, висловивши думку, яку Дорріго не хотів приймати. На якусь мить він застиг.

Ложку! раптом вигукнув він.

Що? перепитав Джиммі Біглоу, який був у другому кінці намету.

Лігатури розійшлися на стеговій артерії. Ми повинні знову її розрізати.

Проноза Тейлор прибіг із ложкою.

Ліхтар! Джиммі, ліхтар! У нас півхвилини.

Бо за півхвилини, як він знав, серце Джека Рейнбоу викачає з тіла усю кров. Не встигли ще принести ложку, як тіло Джека Рейнбоу здригнулося.

Ложку!

У Джека Рейнбоу почалися конвульсії.

Ложку! кричав Дорріго Еванс.

Проноза Тейлор натиснув на ложку, але не міг втримати її на тілі, що здригалось в конвульсіях. Джиммі Біглоу увімкнув ліхтар і знову став на своє місце, але ліхтар світив ще тьмяніше, а потім зовсім погас.

Ліхтар! кричав Дорріго Еванс. Де це довбане світло?

Тіло шалено підстрибувало.

Тримайте його! Притисніть його! Сильно. Ложку! Сильно! Затримайте цю срань!

Я тисну, курва, як тільки можу, але срань не зупиняється, кричав Проноза Тейлор.

Кров була всюди, кров на бамбуку, кров на них, кров текла борознами в масній грязюці внизу. Джиммі Біглоу і Зайцеві Куні знадобився якийсь час, щоб добре схопитися за

Джека Рейнбоу і притримати його, але все одно це виснажене маленьке тіло здригалося й підскакувало в корчах, наче через нього проходив електричний струм, а їхні руки ковзали у крові, яка тепер, здавалося, вимастила все.

Ногу, сказав Дорріго Еванс. Тримайте ногу!

Але ноги, власне кажучи, не було, шарпався лишень закривавлений цурпалок, який немовби просто хотів, щоб йому дали спокій. Крихітний шматочок стегна, який залишився, був зараз такий слизький від крові, що було дуже важко з ним працювати, а в тьмяному світлі й потоках крові Дорріго Еванс майже не міг хоч що-небудь роздивитися. Здригання послабилися, потім припинилися, і йому вдалося знайти шви, які зшивали м'ясо, аби можна було дістатися до стегнової артерії, але коли він розрізав їх, Джека Рейнбоу знову струснуло. Ложка Пронози зісковзнула у кривавому слизі, і кров стругнула довгою дугою, яка сягнула аж стопи здорової ноги Джека Рейнбоу.

Він нестямно порпався пальцями у жахливій Джековій куцці, намагаючись знайти хоч щось, аби зашити, торкаючись, намагаючи — і не знаходив нічого, куди можна просунути голку, *нічого*, що могло б утримати нитку. Стінки артерії були мокрим промокальним папером. І не було нічого — зрозумів Дорріго Еванс зі зростаючим жахом, поки кров продовжувала пульсувати, поки тіло Джека Рейнбоу підстрибувало у страшних корчах, — чим би він міг зарадити. Але ж повинно бути, казав він собі. Думай! Думай! Дивись!

З кожним підстрибом кров випорскувала маленьким фонтанчиком. Здавалося, ніби тіло Джека Рейнбоу саме викачувало з себе усе, що можна. Дорріго Еванс намагався зшити артерію якомога вище, кров продовжувала швидко витікати, Проноза Тейлор був неспроможний зупинити

потік, кров була повсюди, він відчайдушно намагався придумати щось, що заощадило б ще трохи часу, але все було марно. Він зшивав, кров пульсувала, світла не було, шви рвалися, нічого не трималося.

Сильніше притискай, кричав він Пронозі Тейлору. Зупини цей довбаний потік.

Але хоч як сильно притискав Проноза Тейлор, кров продовжувала текти, заливаючи руку Дорріго Еванса, спливаючи униз в азійську грязюку, в азійське болото, від якого вони нікуди не могли втекти, в те азійське пекло, яке всіх їх зтягало все глибше й глибше.

Конвульсії змінилися тремтінням. Дорріго Еванс проникав усе глибше в куксу, м'ясо відривалося й відпадало, поки він працював; у якийсь момент його голка торкнулася кістки. Він намагався думати, намагався знайти якийсь спосіб, намагався не втрачати надії і раптом почув, як Джек вимовив кілька тихих слів, які були не голосніші за подихи, за спроби подихів.

Великий Парубок?

Джеку?

Я помру?

Гадаю, що так.

Холодно, сказав він. Так задовбано холодно.

Дорріго Еванс вперто продовжував працювати із Джековою куксою, його босі стопи були по щиколотки у кривавій грязюці під саморобним бамбуковим операційним столом, його зовнішній спокій, який він, як сам знав, зберігав у хвилини найбільшого внутрішнього неспокою, здавався дивним. Він і далі шукав той залишок артерії, намагаючись знайти у своїй роботі хоч щось, чого можна триматися, не свідомо дряпаючи грязюку пальцями ніг.

А тоді нарешті він знайшов її і працював страшенно обережно й делікатно, аби мати певність, що його праця не буде марною і Джек житиме, і коли все було зроблено і він підвів голову, то уже знав, що Джек кілька хвилин як мертвий, і ніхто просто не знав, як йому про це сказати.

19

Корейський сержант чимраз більше дратував полковника Коту. Усе в охоронцеві здавалося ненадійним і не заслуговувало довіри. Навіть його неприродна хода і його надто повільний спосіб обертатися здавалися до певної міри фальшивими. Дивлячись на хаос шпал, каміння, бруду, рейок і голих рабів, які працювали, наче таргани, полковник Кота розумів, чому корейців ніколи не можна використовувати як солдатів на передовій.

Інспектуючи роботи на залізниці — насип, запасні колії, великі виїмки через скелясті гори, сірі вапнякові скелі, які підтримували чорні хмари, величні тикові естакади над проваллями у джунглях, вигнуті, мов веселки в мусонних зливах, — він міг думати тільки про те, як не зміг убити полоненого там на стежці і як корейський сержант був свідком його дивної поведінки. І все ж — навіть зараз — він не міг пригадати точної послідовності складів хайку. Корейський сержант надзвичайно дратував його, намагаючись догодити йому своєю штучною усмішкою, своєю смішною згодою із кожним зауваженням Коти, своїм вихвалянням ефективності їхньої операції. Полковник Кота був переконаний, що за кожним компліментом була зневага, зажною згодою — насмішка, за кожним вихвалянням — погордлива вищість.

Чисто інтуїтивно, вважаючи, що у кращому випадку здивує корейця, а в гіршому — роздратує його, він дав наказ про перекличку всіх полонених — без будь-якої причини, просто тому, що мав право це зробити.

На здивування охоронців, перекличка показала на дев'ять людей менше — дев'ять полонених зникло. Коли усіх тут же зібрали, вісім осіб загадковим чином з'явилися під час повторної переклички, проведеної через півгодини. Японський полковник з видовженим обличчям наказав, щоб ті восьмеро, які ховалися, вийшли вперед для покарання і щоб негайно сповістили, хто був дев'ятим і де він зараз.

Коли ніхто не вийшов уперед, він наказав, аби розшукали і суворо покарали — для прикладу — старшого з військовополонених, який відповідав за бригаду. Після певної плутанини було встановлено, що дев'ятим був саме бригадир і що він зараз не на Лінії, а в таборі.

Повернувшись пізнім пополуднем у табір, полковник Кота дав Накамурі прочухана, а його лють підсилювалась засоромленістю, що він забув хайку і внаслідок цього не зміг відрубати голову полоненому — та ще й у присутності корейського охоронця. У свою чергу глибоко засоромлений, японський майор знайшов корейського сержанта, імені якого він так і не зумів пригадати, вліпив йому кілька сильних ляпасів, дізнався ім'я полоненого, який, очевидно — цього ще бракувало, — ховався у шпиталі, наказав вишикувати всіх, а полоненого покарати на очах у решти військовополонених.

Зі свого боку, Варан байдуже сприйняв ляпаси, але був не дуже задоволений наказом: він влаштував хороші обгородки з полоненим Гардінером, і звинувачення було, на його думку, навіть ще безглуздішим, ніж усі інші. І хоча Гардінер іноді дратував його своїм свистом і співом, часом він

виявлявся дуже корисним. Усього лиш кілька днів тому Варан виграв у нього свіжу яловичину для всіх унтер-офіцерів. Але так вже воно велося. Ганьба, звичайно, але він сподівався, що після побоїв Гардінера усе ще потребуватиме його, а він Гардінера. Так воно велося, і ніколи не було інакше. Ти можеш вийти воювати зі світом, але світ завжди переможе. Що він міг вдіяти?

І Гардінера знайшли там, куди Варан його відправив — у шпиталі. Оскільки він не міг іти сам, Варан наказав двом охоронцям, які були з ним, перетягти полоненого на стройовий плац для покарання.

20

День уже минав, ставало прохолодніше, і люди думали про те, що — принаймні тут — їм не потрібно працювати. Де кілька хвилин, чи скільки б воно там не забрало часу, вони зможуть перепочити, а відпочинок завжди був жаданий, найжаданіший у їхньому світі — за винятком їжі. Але їм не хотілося бути тут.

Вони стояли посеред стройового плацу, близько сотні в'язнів, які були на легких роботах і яких зібрали цього раннього вечора під мусонним дощем, аби вони стали свідками того, як Смаглявця Гардінера, людину, що жаліла мокрих мавпочок, битиме Варан — за злочин, якого він не скоював. Їх ставало все більше, бо полонених, які поверталися з Лінії, охоронці змушували приєднуватись до цього сумного зборища.

Коли Варан стомлювався, вперед виходили два інші охоронці — продовжувати його роботу. Соковитий, вологий

запах війнув на мить із джунглів, нагадавши декому вишні й спонукавши до думок про Різдво вдома з сім'єю і про бісквіт з вином і вершками, який готували їхні матері. Поки один з охоронців бив Смаглявця по обличчю справа і зліва, а другий молотив його по корпусу, деякі з полонених намагалися бути щасливими у своїх спогадах про печені гарбузи, і печену баранину, і сливовий пудинг, які запивалися пивом, щоб легше було все це їсти. І хоча згадка про побиття Смаглявця залишатиметься з ними до самої їхньої смерті — через шість днів чи через сімдесят років, — те, що зараз відбувалося, було, схоже, поза їхнім контролем, а отже, поза їхньою свідомістю, як камінь, що падає, або як буря, що розігралася. Воно просто було, і найкращий спосіб дати собі з ним раду — це думати про щось інше.

Мортон Бараняча Голова — повільно, обережно, щоб не привертати уваги до заборонених рухів — перемішував пальцями ніг грязюку і знову місив бетон, як робив колись до війни, робітником, коли закладали фундаменти будинків. Джиммі Біглоу тягнув кінчиком великого пальця по вказівному, і цей найніжніший з дотиків переносив його до ліжка, де жіночі пальці легесенько, наче пошепки, бігли вздовж його стегна. Він пригадував чудо її делікатних ледь помітних вусиків, коли вона притягала його, щоб поцілуватися.

Минули наступні десять хвилин, і Варан, закінчивши відпочивати й, очевидно, відчуваючи брак уваги з їхнього боку, наказав усім полоненим ступити шість кроків уперед. Тепер люди, яких тут зібрали, могли чути всі звуки ударів, ляпасів і штурханів, якими б приглушеними вони не були. Тепер уже неможливо було не дивитися на майже голого чоловіка, якого били охоронці у формі. Щоразу, коли вони били його кулаками чи бамбуковими палицями, на його

мокрому, розпухлому обличчі з'являвся спантеличений вираз здивування.

Поможіть! стогнав Смаглявець Гардінер. Поможіть мені!

А може, його уривчасті крики лиш звучали так само. Кожен дивний, натужний подих Смаглявця — чи то хрипіння, чи то криваве булькання, якесь випадкове рохкання в зусиллях тіла вижити під цими ударами, — кожен звук тепер не можна було не почути. І все ж вони намагалися не чути їх.

Ящірка Бранкуссі старався побачити обличчя своєї Мейзі. Щодня він з любов'ю дивився на малюнок олівцем Крілика Хендрікса, але коли намагався зазирнути за нього — коли намагався пригадати її, — усе затягалось туманом. Образ Мей Вест ставав усе чіткішим, а образ Мейзі — якою вона була — усе більше блякнув. І все ж, поки тривало побиття, він і далі намагався, бо розумів, що зараз мірилом його життя була здатність вірити у щось — у що завгодно — тільки не в те, що відбувалося перед ним.

Тож вони бачили — і в той же час не бачили; чули — і в той же час не чули; і вони знали, вони знали все, але все одно намагалися не знати. Проте раз по раз полонених змушували таки побачити побиття за допомогою якоїсь вигадки — коли, скажімо, Варан знайшов невеличку тикову колоду й шпурнув її Смаглявцеві в голову або коли він молотив тіло Смаглявця бамбуковою палицею завтовшки зі свою руку, наче полонений був надміру брудним килимом. Удар за ударом — по обличчю монстра, по масці монстра.

Полонені хотіли їсти, і їхні думки чимраз більше линули до вечірньої трапези, яка, нехай і жалюгідна, усе ж була реальною і все ще чекала на них; побиття позбавляло їх можливості з'їсти її. Вони весь день працювали, не маючи нічого, що підтримало б їхні сили, крім маленької кульки

липкого рису. Вони працювали в духоті, під дощем. Вони лупали камінь, носили землю, пиляли й відтягали гігантські тикові дерева і бамбук. Вони пройшли сім миль на роботу і з роботи. І вони не могли поїсти, поки не закінчиться побиття або поки Смаглявець не помре, і їхнім єдиним таємним сподіванням було те, що все це так чи інакше скінчиться — радше раніше, аніж пізніше.

Ще більше людей надходило з Лінії, кількість полонених зростає до двохсот, потім їх стало більше трьохсот. І вони мали стояти й дивитися, як інші люди ламали в грязюці людину — таку саму, як будь-яка інша людина, і ніхто з них не міг нічого сказати, не міг нічого вдіяти, аби змінити цей незмінний хід подій.

Їм хотілося кинутися на охоронців, схопити Варана і двох інших, безтямно бити їх, розтрити їхні голови, щоб витекла з них водяниста сіра маса, прив'язати їх до дерев і їхніми ж багнетами розпороти їм животи, прикрасити їхні голови намистом з їхніх же синіх і червоних кишок, поки вони ще живі, так щоб охоронці спізнали всю міру їхньої ненависті. Полонені думали про це, а потім подумали, що не можуть про це думати. Їхні виснажені, порожні обличчя лиш ставали ще більш виснаженими і порожніми, чим довше тривало побиття. А потім ці люди, які вже не були людьми, гуманіди, неспроможні бути гуманними, почували, як знайомий голос кричить —

Байокі!

І вони одразу піднеслися духом, коли озирнулися й побачили Дорріго Еванса, який біг до них. Зачепившись щиколоткою за бамбуковий чурбак, Дорріго Еванс закричав ще голосніше —

Байокі! Байокі!

Але Варан проігнорував австралійського командира. Інший охоронець заштовхнув його у перший ряд полонених, бо через плац, щоб проінспектувати покарання, ішов майор Накамура, а слідом за ним — лейтенант Фукухара.

Вийшовши з ряду, Дорріго Еванс закликав японських офіцерів зупинити покарання. Дехто помітив, як Накамура легенько вклонився, визнаючи з повагою вище звання полковника, і як їхній полковник, що було дражливим для японця, не вклонився у відповідь.

Вони почули, як він казав: Цей чоловік дуже хворий. Йому потрібен відпочинок і ліки, а не побої.

А позаду нього тривало побиття.

21

Слухаючи, Накамура погойдувався на п'ятах. У нього була сверблячка, в роті пересохло, він був злий і роздратований. Йому був потрібен шабу, тільки одна таблетка. Спостерігаючи за тим, як б'ють полоненого, він не відчував задоволення. Але що можна вдіяти з такими людьми, як оці? Що? Хороші й лагідні батьки виховали його хорошою і лагідною людиною. І той біль, який прокидався у ньому від споглядання страждань, які він наказав, переконував його, якою хорошою і лагідною людиною він був. Бо якби не це, то хіба він відчував би такий біль? Але саме тому, що він був хорошою людиною — яка розуміла свою доброту як покірність, як шанобливість, як болючий обов'язок, — він і спромігся віддати наказ про покарання.

Тому що побиття слугувало більшому добру. Цієї ночі завдання щодо завершення їхньої секції залізниці неймовірно

ускладнилося. А оскільки полонені сьогодні були особливо важкими і оскільки охоронці відчували це і самі були неспокійними, то покарання полоненого стало для охоронців способом ще раз утвердити свою владу і нагадати усім в'язням про їхній священний обов'язок.

І ще була проблема з полковником Котою, бо саме він виявив зникнення військовополонених — у такий спосіб осоромивши його, Накамуру, і всіх інженерів та охоронців під його командою. У покаранні йшлося не про вину, а про честь. У кожному разі, вибору не було: людина існує для імператора і для залізниці — яка, зрештою, була втіленням імператорської волі — або не має причин, щоб жити чи навіть померти.

Фукухара сказав йому, що австралійський полковник знову говорить про ліки. Які ліки? подумав Накамура. Головне командування не посилає їм нічого — ні техніки, ні їжі, ні, ясна річ, ліків, лишень трохи старих, непридатних ручних інструментів і неможливі накази сотворити з нічого чудо у цій зеленій пустелі. І корейців. Бездарних корейців. Нічого дивного, що вони не використовують їх як солдатів на передовій. Їм не можна навіть довірити охорону австралійських полонених. Йому теж потрібні ліки. Йому потрібний шабу. Бо якщо він не зможе вчасно завершити свою секцію залізниці, він не матиме вибору, окрім як заподіяти собі смерть від сорому. Він не хотів убивати себе, але не міг повернутися на рідні острови, підвівши імператора. Він достойна людина. А щоб зробити те, що має бути зроблене протягом кількох наступних годин, йому потрібно всього лиш трохи шабу.

Поки тривало побиття, Накамура помітив, що корейський сержант нібито вкладає менше сили у свої удари, і той брак рішучості надзвичайно дратував Накамуру. Що ж,

корейці залишалися корейцями, і цей просто погано виконував свою роботу. Можливо, він втомився, але це не виправдання. Накамура дав наказ про покарання, наказ був необхідний і виправданий, але охоронець, схоже, не сприймав його всерйоз.

Поки Фукухара продовжував перекладати пояснення австралійського полковника, що полонений ні в чому не винен і що один з охоронців відправив його назад у шпиталь, бо той був дуже хворий, Накамура далі стояв, марнуючи свій час, спостерігаючи, як кореець погладжує полоненого. Полонений, схоже, нетвердо стояв на ногах, але йому все ж вдавалося витримувати слабкі удари охоронця по тілу.

Коли полонений хитався, Накамурі здавалося, що він використовує похитування, аби уникати ударів бамбукової палиці, а охоронець нічого не робить, щоб припинити цей фарс. Полонений перетворив покарання на жарт. Це розлютило Накамуру, його шкіра засвербіла ще сильніше — як же йому потрібна ця таблетка шабу, але скільки ще він мусить чекати, спостерігаючи за цим невмінням, за цією глупотою?

Австралійський полковник змінив тактику і, схоже, наводив докази про образу авторитету, щоб припинити побиття. Фукухара сказав Накамурі, що австралійський полковник стверджує, ніби корейський сержант цілковито проігнорував його — полковника і командира, — коли він звернувся до нього, і цим образив його звання і честь.

Накамура розвернувся до Фукухари. Він зараз завершить покарання, і всі вони зможуть цим задовольнитися — хоч яке вбоге було видовище, та воно зробило своє. Але коли Накамура розвертався, він лівою ногою наступив на зав'язки своїх обмоток, які вічно волочилися по землі,

правий черевик підвернувся, і він, спробувавши підняти ліву ногу, перечепився об нього і впав, розпластавшись у багні.

Ніхто нічого не сказав. Побої на мить припинилися, потім одразу продовжились, коли японський майор знову звівся на ноги. Штани з одного боку були у грязюці, і сорочка також забруднилася.

Оглянувши обличчя і ворогів, і друзів, Накамура усвідомив, що всі бачили його принизливе падіння. Полонені. Корейці. Японські офіцери. З нього досить. Він втомився. Він на ногах від третьої ранку. У нього ще було багато роботи, день уже добігав кінця, а залізниця ще більше відставала від графіка. Накамура — принижений, розлючений, брудний — угледів купу інструментів, які покидали полонені. Його розум несподівано прояснився. Він зрозумів вимогу нестерпного австралійського полковника — як офіцер, він відчував, що його образили. І він побачив, як може вирішити і проблему австралійського полковника, і власну проблему.

Він підійшов до інструментів, вибрав держак від кайла, зважив його в руці й, помахуючи ним, як бейсбольною битою, пройшов повз австралійського полковника туди, де корейський сержант лупцював полоненого. Скомандував охоронцю «струнко». Накамура розставив ноги, відвів держака назад і, тримаючи його, як самурайський меч, сильно вдарив охоронця по лівій нирці.

Кореєць застогнав, захитався й мало не впав, і з великими труднощами знову став струнко. Накамура підняв держак над головою і, сильно розмахнувшись, заїхав ним корейцеві по шиї. Завершив він ударом навідліг по голові збоку, і Варан упав на одне коліно. Накамура накричав на

нього по-японськи, шпурнув держака йому в голову, підійшов до Дорріго Еванса і вклонився. Дорріго Еванс, хоч і не збирався цього робити, вклонився у відповідь.

Накамура спокійно заговорив. Фукухара перекладав для австралійського полковника і сказав, що охоронець був покараний за зневагу, виявлену до австралійського полковника, і покарання полоненого можна продовжити.

Варан знову підвівся, схопив держак від кайла, прошкутильгав кілька кроків до Смаглявця Гардінера, утвердився на ногах, потім високо підняв держак, розмахнувся і вдарив полоненого по спині зі свіжим запалом. Смаглявець Гардінер упав на коліна, але збирався знову піднятися — і Варан із розмаху копнув його в лице.

Коли австралійський полковник знову почав протестувати, Накамура махнув перекладачеві, щоб той відійшов.

Це не питання вини, втомлено сказав він.

Рухи Смаглявця Гардінера уже не були зграбними, коли його вимучене голе тіло намагалося випростатися, згрупуватися і знову встигати рухатися, щоб захистити себе від наступного удару. Тепер він не встигав. Коли він підводився, охоронець влучив бамбуковою палицею йому в обличчя. Голова його шарпнулася вбік, він задихнувся, поточився назад, намагаючись не впасти, але тіло стало незграбним. Він спіткнувся і впав на землю.

Поки охоронці по черзі били Гардінера ногами, Накамура бурмотів хайку Басьо. Фукухара питально глянув на нього.

Так, сказав Накамура. Скажи йому.

Фукухара продовжував дивитися.

Він любить поезію, сказав Накамура.

Вона дуже гарна японською, відповів Фукухара.

Скажи йому.

А англійською, я гадаю, не дуже.

Скажи йому.

Розгладжуючи рукою свої штани, Фукухара обернувся до австралійця. Випростався, так що шия здавалася ще довшою, і продекламував свій переклад:

*Світ болю —
і якщо цвіте вишня,
цвіте й він.*

22

Дорріго Еванс дивився на Накамуру, який несамовито розчував собі стегно. І Дорріго Еванс зрозумів, що для того, аби залізниця була побудована, ця залізниця, яка була єдиною причиною колосальних страждань сотень тисяч людських істот у цю мить — аби ця безглузда лінія насипів, і виїмок, і трупів, перекопаної землі, і згромадженого піску, і підірваного каменю, і знову трупів, бамбукових естакад і хитких мостів, і тикових шпал, і ще більшої кількості трупів, незліченних костильних цвяхів і невмолимих залізних рейок, і трупів за трупами за трупами за трупами — аби ця залізниця існувала, зрозумів він, Смаглявець Гардінер має бути покараний. У цей момент він був захоплений жажливою волею Накамури — був захоплений нею навіть більше, ніж впадав у відчай від побиття Смаглявця Гардінера, — тією похмурою силою, праведним підкоренням кодексам честі, які не залишали місця для сумніву. Бо в собі Дорріго Еванс не міг знайти рівноцінної життєвої сили, яка могла б кинути цьому виклик.

Зі своїм застиглим обличчям і зношеним аскетичним мундиром, побиттям Варана, гавкотом наказів, які він щойно віддав, Накамура вже не здавався Дорріго Евансу дивним, але людяним офіцером, з яким він грав у карти минулої ночі, і не тим суворим, але прагматичним командиром, з яким він торгувався за людські життя сьогодні вранці, а жахливою силою, яка захоплює індивідів, групи, нації і згинає й деформує їх наперекір їхній натурі, наперекір їхнім переконанням, і руйнує все, що опиняється перед нею, з байдужим фаталізмом.

Варан нахилився, згріб Смаглявця Гардінера й підняв, як це роблять пожежники. Закинув його собі на плече, а потім поставив. Витворилась якась дивна пауза, так наче побої вже закінчилися, але як тільки Смаглявець відновив рівновагу, троє охоронців знову взялися за своє з бамбуковими палицями й держакком від кайла, аж поки він знов упав. Так почався новий етап побоїв: падіння, копання і піднімання для нових побоїв.

І спостерігаючи за усім цим — як Варан раз за разом піднімав Смаглявця Гардінера, щоб знову бити його, поки той не впаде, як він швидко двічі звалив його ударами навідріг, — Дорріго Еванс відчував, наче земля тремтить від якоїсь жахливої вібрації, наче всі їхні тіла не можуть втриматися, щоб не барабанити в такт. І цей зловісний барабанний бій був правдою його життя.

Це необхідно припинити, повторював Дорріго Еванс. Це неправильно. Він хворий. Він дуже хвора людина.

Але це був навіть не аргумент, і Накамура просто підняв руку і говорив кудись мимо нього новим, добрим голосом.

Майор Накамура каже, ми маємо ще трохи хініну, сказав Фукухара. Допомогти хворим людям працювати. Імператор постановив це, залізниці потрібно це.

І барабанний бій тривав, усе голосніше і голосніше.

Дорріго Еванс розумів, що Накамура намагається допомогти, але він безсилий щось вдіяти з побиттям, яке сам же й наказав. Хінін допоможе іншим. Накамура може допомогти тим, кому він може допомогти, а хінін допоможе йому допомогти їм. Але він не міг спинити барабанний бій. Він не міг допомогти Смаглявцеві Гардінеру. Цього вимагала залізниця. Накамура це розумів. Дорріго Еванс мусить змиритися з цим. Він теж був причетний до залізниці. Накамура був причетний. Смаглявець Гардінер був причетний, і його причетність полягала в тому, щоб бути брутально побитим, і всі вони — кожен у свій спосіб — мали відповідати на жакливий барабанний бій.

Шарпання тіла, рук і ніг Смаглявця Гардінера, за допомогою яких він намагався захистити себе, — усе це було тепер для охоронців просто природними перешкодами, як дощ, чи бамбук, чи камінь, на які треба не звертати уваги або зрізати чи зламати. Тільки коли він припиняв пручатися, вони переставали піднімати його на ноги, і його крики переходили в довге, повільне скавучання, як порваний ковальський міх, а їхня похмура робота уповільнювалась до помірнішого темпу, набираючи характеру звичайної фізичної праці.

Щось відбувалося всередині у Дорріго Еванса, коли він дивився на це. Ось стоїть триста осіб, спостерігаючи, як троє інших нищать людину, яку вони знали, і все ж вони нічого не робили. І вони й далі дивитимуться й далі нічого не робитимуть. Вони певним чином погодилися з тим, що відбувалося, синхронізувалися із барабанним боєм, і Дорріго був першим серед них, тим, який прибув надто пізно і зробив надто мало, і тепер певним чином погодився з тим, що

відбувалося. Він не розумів, як до цього дійшло, розумів лиш те, що до цього дійшло.

Якусь мить йому здавалося, що він збагнув істину страшного світу, в якому людина не може уникнути жахити, у якому насильство залишається вічним, великою і єдиною правдою, більшою за цивілізації, які воно сотворило, більшою за будь-яких богів, яким поклонялася людина, бо вона була єдиним богом. Це виглядало так, ніби людина існувала тільки для того, щоб передавати насильство, щоб гарантувати вічне його панування. Бо світ не змінювався, це насильство було завжди і ніколи не зникне, люди вмиратимуть під чоботом, під кулаками і від страху перед іншими людьми до кінця часів, і вся людська історія — це історія насильства.

Але ці почуття були надто дивними і надто всеохопними, щоб їх триматися, вони пововтузились якусь мить у голові Дорріго Еванса і зникли. За його спиною Накамура ішов геть. Думки японського офіцера також були плутаними і надто тривожними, щоб їх зрозуміти, не кажучи вже про те, аби їх триматися. На зміну їм прийшли інші, обнадійливіші, втішні думки про обов'язок, імператора, японську націю і нагальні практичні клопоти про завтрашнє будівництво залізниці, і знову, наче білка в колесі, мозок Накамури повернувся до слухняного виконання тієї ролі, яка була йому призначена.

Через десять хвилин він зовсім забув про побиття і лишень за годину, знову проходячи повз стройовий плац і побачивши там вишикуваних полонених, збагнув, що воно ще не закінчилося. Ще двоє охоронців тримали штормові ліхтарі, аби освітити те, що відбувалося, бо вже настала ніч, полонений чомусь був уже без ганчірок і голий, а форми трьох охоронців, які здійснювали покарання, потемніли від дощу,

грязюки і крові. Полонений більше не намагався захищати-ся від побоїв чи уникати ударів, а пасивно приймав їх, як мішок із соломою. Коли охоронці не били його палицями, вони копали його з усіх боків, як старий м'яч. Але він тоді уже не був схожий на людину, а на щось незрозуміле й неприродне.

Накамура волів би, щоб побиття завершилося якийсь час тому, але найкраще було не втручатися. Підкріпившись трьома таблетками шабу, він вирушив на пошуки капрала Томакави, щоб відправити його в річковий табір купити пляшку віскі «Меконг» у тайських річкових крамарів. Трохи шабу і віскі, думав Накамура, це якраз те, що йому треба.

А барабанний бій тривав, і коли інші охоронці втомилися й зупинилися, Варан продовжував працювати, старанно, слухняно, ритмічно лупцюючи Смаглявця Гардінера держакком від кайла.

І в його барабанного бою міг бути тільки один кінець.

23

Смаглявець Гардінер розплющив очі й моргнув. Краплі дощу впали йому на обличчя. Він оперся руками на грязюку, але руки провалювались. Він плавав у лайні. Спробував стати на ноги. Це було неможливо. Він плавав серед усе більшої кількості лайна. Спробував згорнутися калачиком, щоб якось захистити себе. Це нічого не дало, він лиш знову занурився у смердючу діру. Якщо він заплющував очі, то знову опинявся там, де його били. Якщо розплющував очі, то знову тонув у лайні, намагаючись залишатися на поверхні, намагаючись видряпатися звідти. Однак було так слизько й так темно і він не міг знайти, за що зачепитися, а коли знаходив, то не мав

сил видертися з ями. Його тіло не могло допомогти йому. Воно реагувало тільки на копняки і удари, які скручували його, як їм хотілося. Він не уявляв, як довго пробув тут. Іноді йому здавалося, що так було завжди. Потім здавалося, що час узагалі зник. У якийсь момент він почув свою матір. Важко було дихати. Він відчув ще кілька дощових крапель, побачив яскраво-червону олію на коричневому бруді, знову почув, як кличе мати, але неясно було, що вона каже, чи вона кликала його додому, чи це було море? Був світ, і був він, і нитка, яка поєднувала їх, розтягалася й розтягалася, він намагався підтягти себе по тій нитці, відчайдушно намагався дотягти себе додому, туди, звідки кликала мати. Він спробував погукати їй, але його розум витікав з рота довгою, довгою рікою кудись до моря. Він знову моргнув. Заверещала мавпа, а зуби в неї були білі. Над кряжем усміхнений місяць. Ніщо його не тримало, і він тонув. Він чув море. Ні, сказав він — чи подумав, що сказав. Ні, тільки не море. Ні! Ні!

24

Вони знайшли його пізно вночі. Він плавав головою вниз у бенджо — довгій, глибокій траншеї з розбовтаним дощем лайном, яка слугувала громадським туалетом. Він якось доповз туди зі шпиталю, куди віднесли його переламане тіло, коли побої нарешті скінчилися. Дійшли висновку, що, присівши, він втратив рівновагу і впав усередину. Не маючи сил вибратися звідти, він потонув.

Завжди якесь лайно в сральнику, сказав Джиммі Біглоу, який добровільно погодився, щоб його спустили на мотузці в діру, де була вода з лайном, аби витягти звідти труп.

Нормально, гукнув він тим, що тримали мотузку нагорі, коли був уже по коліна в лайні. Нормально!

І, обв'язуючи другою мотузкою труп, він розмовляв із ним.

Ах, ти довбаний дурний вилупок, Смаглявцю. Невже ти не міг висратись на ліжку, як кожен інший сонний гівнюк? Невже ти не міг скласти їхню довбану ковдру, як треба?

Коли вони підняли тіло Смаглявця Гардінера, Джиммі Біглоу оглянув його у світлі газових ліхтарів. Вкрите хробаками, воно було усе в синцях, розбите, таке запаскуджене, брудне й поламане, що на якусь мить йому здалося, ніби то не він.

Вони віднесли тіло у шпиталь. Водю з бляшанки з-під гасу, своїми шахтарськими руками, такими скаженими, такими лагідними, Мортон Бараняча Голова змив бруд із почорнілого тіла й приготував його для поховання наступного дня.

Це був день для вмирання, не тому, що це був якийсь особливий день, а якраз тому, що ним не був, і кожен день був тепер днем для вмирання, і на єдине питання, яке їх мучило — хто може стати наступним, — уже була дана відповідь. І вдячність за те, що це був хтось інший, роз'їдала їм печінки разом із голодом, і страхом, і самотністю, поки питання не поверталось, відновлене, повторене, незаперечне. І єдина відповідь, яку вони могли на нього дати, така: вони мали один одного. Для них, тепер уже назавжди, не могло бути я чи мене, тільки ми і нас.

25

Наступного ранку Когут Мак-Ніс перерив весь наплічник, шукаючи свій примірник «Майн кампф», щоб почати день своїми десятьма хвилинами запам'ятовування. Він

прокинувся серед ночі, переслідуваний однією лиш думкою: якби він вийшов вперед і сказав, що це була його ідея сховатися від роботи, то Гардінер не помер би. Але, розмірковував він, якби він зробив це, то, можливо, тоді помер би він. Або ні. Або, може, вони обоє померли б. Він казав собі, що з японцями ніколи нічого не відомо. Він переконував себе, що Гардінер був приречений у будь-якому випадку — як старший, який відповідав за їхню бригаду, як хворий.

Коли Когут Мак-Ніс стояв там у виїмці попереднього дня, а японці вимагали, щоб винні полонені вийшли вперед, то в його голові найсильніше бринів не крик японців, а сміх Гардінера після того, як його застукали, з рукою на яєчній шкаралупі. І в ту мить, коли Когут міг вийти вперед, усе, про що він міг думати, це було почорніле качине яйце, яке Гардінер вкрав у нього і шкаралупу якого потім використав, щоб висміяти його. Образа від Гардінера попереднього ранку залишалася для нього болючішим переживанням, ніж пізніша згадка про побиття Гардінера. Ні, думав Когут Мак-Ніс, він би не став допомагати такій людині. Але він не збирався вбивати його.

Ні, я ж не мав цього на думці, бурмотів він собі. Ні, це ж неправда.

Обсмоктуючи цю думку, він намацав на дні наплічника свій казанок, потім вогку, покороблену палітурку примірника «Майн кампф». Якраз коли він збирався витягти його, рука зачепилася за сорочку від уніформи, яку він умудрився зберегти, незважаючи на всі незгоди. Він завжди охайно, пласкенько складав її, але зараз вона якось здулася. Він випустив книжку, помацав як слід і витягнув з наплічника качине яйце. Нижня його губа відвисла. Почуття полегшення, що яйце знайшлося, майже негайно витіснив жах, який

неможливо описати словами. Він швидко поклав яйце назад у наплічник, наче це був якийсь величезний сором, який необхідно приховати, і витягнув «Майн кампф».

Як він не старався, йому нічого не вдалося запам'ятати.

26

Минуть десятиліття, а Джиммі Біглоу наполягатиме, щоб його діти завжди складали одяг саме так, складкою завжди назовні. Він витягатиме шухляди в комоді їхнього приміського будинку в Хобарті, обшитого дошками, аби впевнитись, що вони у безпеці і що складка назовні. Він ніколи не битиме, не шльопатиме їх за те, що вони не складають свій одяг складкою назовні. Він проситиме, молитиме, він наказуватиме й вимагатиме і, урешті-решт втомившись, сам складе наново їхні одяжки, а вони стоятимуть поряд, нервово чекаючи. Він відчуватиме якийсь нез'ясовний жах, якого не вмітиме пояснити — збентеження, яке вони теж нестинуть із собою впродовж усього життя і яке буде водночас любов'ю і страхом, яке вже не стосуватиметься відкриття і закриття шухляд, не стосуватиметься неспокою і буркотіння їхнього батька. Він знав, що вони не розуміють. Але хіба вони не *бачать*? Як вони можуть не *знати*? Це ж має бути таким очевидним — те, що треба зрозуміти. І ти ніколи не знатимеш, коли все може змінитися — настрої, рішення, ковдра.

Життя.

Вони нічого цього не знали. Вони знали тільки одне: що б вони не робили, він ніколи не скривдить їх. У найгіршому випадку перекине їх через коліно, піднесе руку,

а потім затримає її, завислу над їхніми задницями. Часом вони відчували, як у нього тремтять коліна і стегна. Вони крадькома зиркали вгору і бачили, що рука у нього теж тремтить, а очі сльозяться. Звідки вони могли знати, що їхній батько відчайдушно намагається захистити їх від несподіваного удару прикладом гвинтівки по м'яких дитячих щоках, застерегти їх від усіх жахів, які цей суворий світ уже наготував для необачних, нерозумних і непідготованих, — підготувати їх до всього того, до чого ніхто ніколи не може бути готовий? Вони знали тільки одне: він ніколи не скривдить їх.

І коли його тіло тремтіло, мандруючи в часі, вони знали, що він має на увазі, коли каже *Точно* і раптом скидає їх з колін і знову ставить на ноги. Відводячи очі, він простягнутою рукою махне їм, щоб вони йшли собі.

Ось так. Точно? Саме так. Просто поверни складку назовні наступного разу. Назовні. Завжди назовні. Точно?

І вони бігтимуть надвір, на сонце.

Можливо, розмірковував, він не знайшов, як повинен був, ні часу, ні місця для любові. Він намагався якось втулити її, а вона летіла геть. Можливо, він якимось чином видавав перевагу — і не міг сказати чому — передбачуваним напрямкам роботи, а не диким кружлянням любові, складанню ковдри, а не розкладанню стиснених рук.

Але іноді вона просто була: стоячи біля відчиненого вікна і дивлячись, як маленька Джоді задирає голівку й махає йому, з усмішкою від вуха до вуха, він бував приголомшений, побачивши, як любов грається на задньому дворі з пожухлою травою під діамантовими крапельками розбризкувача, — приголомшений дізнатися, що він був достатньо щасливий, аби жити і знати це, любити і бути

любимим. І він дивився на своїх дітей, які гралися надворі під сонцем. Присоромлений. Здивований. І завжди було сонячно.

27

А що ж Лінія? Коли мрія про всесвітню японську імперію зникла в радіоактивній пилюці, залізниця не мала більше ні мети, ні підтримки. Японські інженери й охоронці, які за неї відповідали, були заарештовані чи репатрійовані, раби, які залишалися для обслуговування Лінії, були звільнені. Уже через кілька тижнів після закінчення війни Лінія почала очікувати свого кінця. Вона була покинута тайцями, була демонтована англійцями, була розтягнута і розпродана місцевими племенами.

З плином часу Лінія почала викривлятися й деформуватися. Її дамби розламалися, насипи й мости були змиті водою, її виїмки позасипалися. Занедбаність зазнала метаморфоз. Туди, де колись панувала смерть, повернулося життя.

Лінія вітала дощі і сонце. Насіння проростало в масових захороненнях, поміж черепами, стегновими кістками й поламаними держаками від лопат, паростки підіймалися поряд з костильними цвяхами й ключицями, проштовхувалися між тиковими шпалами і великими гомілковими кістками, лопатками, хребтами й гомілками.

Лінія радо вітала бур'яни в насипах, які раби носили як землю й каміння у своїх ношах, радо вітала термітів, що селилися в колодах поламаних мостів, які раби рубали, тягли і ставили, вітала іржу на рейках, які раби носили на плечах довгими колонами, радо вітала гниття і руйнацію.

Урешті-решт залишалися тільки спека й дощові хмари, і комахи, птахи й звірі, і рослинне життя, яке і не знало, і не хотіло знати. Люди — це тільки одна з багатьох речей, і всі ці речі прагнуть жити, а вищою формою життя є свобода: людині — бути людиною, хмарі — бути хмарою, бамбуку — бути бамбуком.

Минуть десятиліття. Декілька коротких секцій будуть розчищені тими, котрі вважають, що пам'ять має значення, і з часом перетворені на дивним чином відроджені ноги без тулуба — туристичні центри, священні центри, національні центри.

Бо сама Лінія була зруйнована, як врешті-решт буває з усіма лініями; вона була до нічого, і нічого від неї не лишилося. Люди все так же прагнули смислу й надії, але аннали минулого — це всього лиш замулені історії хаосу.

І від тієї колосальної руїни, безмежної і похованої, лише самотні й пласкі джунглі простягалися в усі боки. Від імперських мрій і мертвих людей залишилась тільки висока трава.

*Світ роси
є всього тільки світом роси —
і все ж...*

Ісса

1

Ворони, розсіпані, мов кунжутне насіння, вздовж нерівного пасма Шіндзуку Расьомон — налякані каменем, який у них кинули, — піднялися над Токіо, ще не одягненим у бетон поверх попелу минулого. Під лопотінням їхніх крил місто ледь-що існувало. Не так уже й давно ті самі ворони розкошували на чорних трупах, що були такими звичними у знищеному вогнем місті. Тепер вони пролітали над великою і обвугленою, розколотою рівниною, в заплутаних мурашниках і лабіринтах якої блукали вдови й сироти, розбиті й покалічені колишні солдати, божевільні, вмираючі і зневірені, а їхніми стежками час до часу проїжджали джипи з американськими солдатами. У ту гірку зиму 1946 року відбудова звелася всього лиш до наметів, примітивних прибудовок і бляшаних навісів, у яких купчилися ті, кому більше пощастило, а всі інші задовольнялися метро, вокзалами або норами й печерами в руїнах.

Чоловік, який шпурнув камінь, Тендзі Накамура, у минулому майор другого залізничного полку імперської японської армії, ховався від сильного дощу в хиткій арці з повалених кроків і з уламків розбомблених і спалених будинків, яка утворилася над бічною вулицею внаслідок стихійного руйнування й певного розсудливого перетягання. Ті місцеві жителі, що мусили йти цим хаотичним тунелем, входячи

до зруйнованого району розваг Шіндзуку і виходячи з нього, називали його Шіндзуку Расьомон — неначе ця купа уламків була величними воротами до їхнього великого міста. В основному мешканцями Шіндзуку Расьомон були лисиці, щури, повії і злодії, що зайняли його нори, гнізда і напівзруйновані кімнати. Гора Фудзі, яку Накамура міг бачити навіть із цих хитких воріт, знову стояла над їхнім світом, як стояла півтора століття тому для великого Хокусаї, який її малював, і знову була повністю видима, вічно мінлива й незмінна, непорушна і безсмертна.

Зате світ, над яким зараз панувала гора Фудзі, був жахливо смертним, і люди в ньому помирали кожного дня, проте мусли жити далі. Вулиці були переповнені людьми, безтямними від *касаторі*, дешевого смертоносного питва голодних і зневірених, або від шабу, вкраденого з військових складів, — або від одного і другого. Бідність Накамури поклала край його звичці до шабу, і він був налаштований більше до нього не вертатися. Голодні собаки блукали розчищеними стежками, які колись були дорогами, великими й загрозливими зграями, а пізніше з'являться ще більш голодні діти, щоб стати на вулицях кишеньковими злодіями, жебраками і звідниками.

Вовки, усі вони вовки, подумав Накамура.

Зі своїми повільними очима й різкими рухами вони мали в собі щось таке, що здавалося Накамурі моторошним, водночас уразливим і загрозливим. Виглядали вони як виснажені шести- чи семирічні діти, хоч часто були вже старшими підлітками. Жінки продавали себе повсюди, деякі демонстрували смішний гонор і мали менший дохід, відмовляючись обслуговувати американських дияволів. Проте більшість жила в достатку, заробляючи як солдатські повії.

Однієї ночі, яку він провів з такою жінкою, розгнівавшись на її професію, у якій бачив тепер відображення свого життя, він запитав її, як вона може робити це з американцями. З цигаркою «Лакі Страйк» в усміхнених червоних губах вона запитала його —

А хіба ми всі не солдатські дівки?

Після демобілізації два з половиною місяці тому Накамура жив серед таких людських та міських руїн, був серед них нічим і радів цьому. Він був озброєний лиш аншпугом, що служив йому інструментом для випадкових заробітків і зброєю для самозахисту, на якій кожні декілька хвилин він роздушував ще кілька вошей, зірваних з тіла, яке мучила сверблячка. За його допомогою він виламував шматки дерев'яних каркасів зі зруйнованих будинків, зі сміття, бруду й попелу того, що колись було Токіо, розбивав їх, як міг, на частини і потім продавав це вугляреві. А поки Накамура перевертав обвуглені залишки великої колись столиці імперії, його думки найчастіше летіли туди, де він міг би отримати трохи соєвого супу чи мисочку рису. Часом такі пошуки оберталися несподіваними нагородами: день тому він розкопав кілька черствих, закопаних глибоко в уламках жолудів, яких навіть щурі не знайшли. Він подумав, що відтоді, як з'їв їх, не мав більше нічого.

Щоб відволіктися від думок про голод, він підняв газету, яка лежала, затоптана, на землі. Їй було уже кілька днів, і він зумів проглянути декілька історій, не зрозумівши ні слова, як раптом одна з них обпекла йому мозок. Він читав уважно, у відчай. Там ішлося про те, що американці видали судові розпорядження на арешт ще більшої кількості штатного персоналу таборів для колишніх військовополонених, що був причетний до можливих воєнних злочинів. Стаття

закінчувалася списком імен розшукуваних підозрюваних, і десь у середині списку він знайшов те, чого так довго боявся — своє ім'я, згадане серед ймовірних воєнних злочинців класу В.

У Накамури знову почалася сверблячка. Він не був воєнним злочинцем, але американці, які й були справжніми воєнними злочинцями, вб'ють його, якщо зможуть, і оббрежуть його життя. У ньому почала наростати лють. Проте в основі його гніву, як осердя його щоденних думок про виживання, лежав тупий, але вічно наявний страх тварини, яка знає, що доля розшукує її. Бо Накамура чув, як американці, чії незграбні, галасливі тіла ввижались йому повсюди, з похмурою ефективністю відловлювали всіх, кого вважали воєнними злочинцями, і першими в їхніх списках були ті, що хоч якось були пов'язані з військовополоненими. Він був налаштований вижити, не бути впійманим і страченим, бо цього вимагала його честь. Сверблячка посилювалася, він заліз рукою в штани й роздирав собі промежину. Витягнув звідти якусь гидку мішанку шкіри, волосся й вошей і шпурнув на землю.

Чекаючи, поки покращиться погода, Накамура пробіг пальцями вниз і вгору по витертій зеленій фарбі аншпуга, роздушивши між нігтем і залізом кількох вошей, які ще залишалися в нього на руці. Він обмірковував свою ситуацію: пошуки дерев'яних уламків не давали можливості вижити; його аншпуг втратив півзуба від своєї лапки; обличчя з одного боку пульсувало від рани, заподіяної забуленою колодою, що несподівано впала на нього два дні тому; жахливий холод, від якого неможливо було втекти, ще більше загострював відчуття голоду — а тепер ще й американці його розшукують. Глянувши ще раз на своє ім'я в газетному

списку, Накамура з жахом зрозумів, що вже принаймні кілька днів американці полюють на нього: методично йдуть слідами, відкидають фальшиві версії, зосереджуються на інших — і з кожною годиною щораз більше наближаються до нього, а він — до своєї смерті на кінці мотуза на шибениці. Щоб вижити, зрозумів Накамура, він повинен щось зробити, а це означає, що зараз він має продумати, що саме. А потім це почуття непокори відступило перед почуттям безнадії й поразки. Що він може зробити? Що? Достойно було б, подумав Накамура, вчинити, як вчинили інші, і вбити себе.

І в ту мить, коли він вирішив узяти долю у власні руки і померти з честю, Накамура почув якісь приглушені погуки згори. І він відчув, що все його єство переповнила ненаситна цікавість, що це за погуки, так наче займатися будь-чим, чим завгодно — це краще, ніж роздумувати над своєю клятою долею.

Він виповз із заглибини, звівся на ноги під дощем і повільно роззирнувся, уважно прислухаючись. Потім почув сичання жінки. Звук долинав звідкись згори, із купи уламків, які утворювали лівий бік Расьомона.

Так тихо, як тільки можна було на щепені, Накамура вдерся на велику купу битого каменю і уламків будинків, яка становила ліве крило арки, міцно стискаючи в руці аншпуг. Доліз до невеликої дірки в уламках, не більшої за кулак. Зазирнувши у неї, побачив залишки розбомбленої кімнати, яка освітлювалась через пролом там, де мала би бути верхня частина задньої стіни. Накамура бачив, що колись кімната, можливо, була охайним і затишним місцем, але зараз шпалери з хризантемами ледь виднілися під густим шаром пилу й сажі, і Накамурі здалося, що кімната перетворилася на щось подібне до звірячого лігва. Залишки прогнилих

татамі і кілька подушок утворювали ліжко, а біля нього був столик з трьома ніжками, підпертий розбитими цеглинами, на якому стояло брудне дзеркало.

Знову почулося жіноче сичання, тепер уже дуже близько, і, вигинаючи тіло туди, звідки долинав голос жінки, Накамура зумів заглянути у дальній куток кімнати. Там стояла солдатська повія і молодий хлопець років, мабуть, шістнадцяти чи сімнадцяти з довгим кухонним ножем. Біля них лежало тіло американського солдата у формі, горло якого було перерізане так недавно, що з нього все ще слабенько витікала кров. Юна повія сварилася з хлопцем, питаючи, навіщо він убив американця, але вона не була сумна, просто сердита.

Невидимий для них, Накамура швидко все це оглянув, але погляд його зупинила не ця драма — яка була йому зовсім байдужа, — а те, що лежало на саморобному туалетному столику: два смажені пельмені і плитка американського шоколаду.

2

Тихо і обережно Накамура відповз від дірки, пробрався через верх Расьомона і навкруг до пролomu в стіні. Коли він повільно підняв голову над відірваним шматком покрівельного заліза, повія нишпорилa по кишнях мертвяка. Коли вона перекотила тіло на бік, з нього вийшов тихий шумок, схожий на бурмотіння. Вона відскочила назад, але, зрозумівши, що це всього лиш повітря, витиснуте з легенів, стала далі обшукувати його одяг. Із задньої кишені витягнула рулон американських доларів.

Але Накамура був зосереджений на пельменях. Він згадав, як вони весь час їли їх, коли він служив у Маньчжурії і не вважав їх чимось особливим. Він відчув, як рот наповнюється слиною від спогадів про них і від можливості з'їсти їх зараз.

Не здатний думати ні про що інше, тільки про те, як йому хочеться з'їсти ці пельмені, Накамура підтягнувся і стрибнув у пролом. Він перекотився в кімнату й скочив на ноги, розмахуючи аншпугом. Якусь мить усі дивилися одне на одного понад тілом мертвого американця — юна повія в дорогій сорочці у квіточки, широких штанах і блискучих чорних сандалях на дерев'яній підшві, з рулончиком американських доларів в руках, хлопець з ножем і Накамура зі своїм аншпугом.

Хлопець, скрикнувши, скочив на Накамуру з ножем, а Накамура, почувшись на силі завдяки страху і холодному досвіду, трохи присів, щоб краще тримати рівновагу, і махнув аншпугом так, наче це меч. Той пронісся в повітрі широким півколом, яке закінчилося м'яким, ляпаючим звуком, коли аншпуг влучив хлопцеві в голову. Накамурі здавалося, що цей звук — молотка, який ввійшов у кавун — висів у повітрі дуже довго. І в оцій дивній вічності, яка в той же час тривала одну мить, шалений кидок хлопця вперед тут же й увірвався. Накамурі здалося, що відбувся якийсь дивний розрив у часі, перш ніж хлопець безшумно впав на підлогу.

І Накамура, і юна повія не промовили й слова. Тілом хлопця струснули сильні спазми, але вони знали, що він мертвий. Коли з'явилася кров, спазми уповільнилися, потім затихли, і Накамура помітив, як у довгому брудному волоссі хлопця кишать, наче в паніці, воші. Він якось гостро відчув холодний запах вогкого пилу, який заповнив кімнату.

Дівчина почала скиглити. Накамура ступив два кроки до триногого столу й увіпхнув у свій мокрий рот обидва пельмені. Поки він жував і ковтав їх, його очі були прикуті до неї. В голову йому прийшла нова ідея.

Використовуючи для розмови аншпуг, він показав ним на рулончик доларів у її руці. Тремтячою рукою вона передала йому гроші. Він поклав їх у кишеню, а потім кінчиком аншпуга підняв край її ситцевої сорочки в квіточки. Вона повільно підвела погляд від аншпуга до його очей, потім вклонилася і відступила на крок. Почала роздгатися.

Гола вона виявилася кривоногою. Її неприємно худі стегна були вкриті маленькими болячками, які своїм кольором нагадували жовтці. Шовкове волосся її промежини контрастувало з білою, наче накип, шкірою під ним. Груди її більше нагадували припухлості, ніж груди, а шкіра була хворобливого кольору. Накамура відчував зараз запах її тіла, немитого й спітнілого, як у корови в хліву у кінці зими.

Вона підійшла до триногого туалетного столика й лягла на брудне татамі, ногами до нього. Він чув, як вона дихає, короткими схлипами. Вона викликала в нього огиду, продаючи себе американським дияволам, а тепер пропонуючи своє брудне плямисте тіло йому. Він підняв одяг повії, засунув у кишеню шоколад і пішов видряпуватись з печери. Намить затримався й глянув на два трупи.

Американець уже був нічим. У японського хлопця обличчя було все в прищах. Надто велике значення надають убивству, подумав Накамура. Можливо, й слід відчувати розкаяння, вину, і спершу в Маньчжурії з ним так і було. Але мертві скоро перестали мати обличчя. Він намагався пригадати хоч якесь із них. Мертві — це мертві, думав він, оце і все. І все ж — два трупи, і один з них американець... для

нього це означатиме неприємності, якщо він не буде обережним, а його вже й так розшукують.

Остерігаючись, щоб не стати у велику калюжу темної крові, Накамура вклякнув перед американцем. Той пахнув ДДТ, яким на Накамурі виводили вошей, коли демобілізували його. Він мав відчуття, що американець належить до якогось іншого виду, таким великим і дивним він здавався. Австралійці в джунглях виглядали не так, як оцей великий і дуже мертвий американець.

Вкрай обережно, щоб ні разу не доторкнутися до трупа, він вправно всунув один кінець аншпуга у напіввстиснутий кулак американця і поклав його йому на груди. Потім, подумавши, покрутив його в руці солдата, сильно притискаючи до пальців, а тоді кинув у калюжу крові. Поки ця курва ховатиметься й триматиме язик за зубами, американці і поліція робитимуть очевидний висновок: пацан намагався пограбувати американця, почалася бійка, і обидва загинули.

Потім він розвернувся і рушив, аби пролізти в діру на висоті грудей, яка слугувала входом у це лігво, і тут почув, що юна повія в нього за спиною підводиться на ноги. Накамура не звертав на неї жодної уваги, поки не відчув, як вона намагається схопити його за щиколотки. Аби звільнитися, він був вимушений двічі добряче її копнути, аж вона впала на труп американця.

Опинившись назовні серед руїн, він почув за собою крик. Обернувся і побачив юну повію, яка, прикриваючи рукою вимазані кров'ю груди, висунулась із діри і щось розповідала про те, як американець згвалтував її, і прийшов її брат і просто намагався захистити її. Накамура не прислухався до її історії, навіть не намагався це робити. Він знову

видряпався до діри, схопив її за плече і підніс цеглину до її скривленого обличчя.

Забудь, сказав Накамура. Забудь його, забудь свого брата і забудь мене.

Дівчина заскиглила голосніше. Він штовхнув її цеглиною в рот.

Ти житимеш, якщо забудеш, сердито сказав він.

Пхнув її в діру, зліз із Шіндзуку Расьомон і рушив до міста.

Маючи п'ятдесят американських доларів, вкрадених у повії, він зміг купити собі фальшиві документи. За гроші, вичурені від продажу її одягу іншій солдатській курві, він купив залізничний квиток до Кобе. У вагоні третього класу, де всі вікна були вибиті, він їхав крізь жорстоку зимову ніч геть від свого минулого, де він був екс-майором залізничного полку Тендзі Накамурою, у майбутнє, де він буде екс-солдатом імперської японської армії Йошіо Кімурую.

У Кобе було нічим не краще, ніж у Токіо. Це місто також складалося тільки з кратерів і землі, гір цегли і сталі, скрученої, як дріт, і всюди безладно повзали японці, мов таргани. Але Накамура відчував, що він витворив необхідну йому дистанцію між собою та мертвим американцем і мертвим хлопцем. Кілька місяців він ледь зводив кінці з кінцями, живучи з дрібних крадіжок і заробітків на чорному ринку, наскільки це було можливо. Проте ніколи не почував себе у безпеці. Одного разу йому здалося, що він упізнав здалеку високого австралійського офіцера з одного із таборів військовополонених. І таким сильним був страх Накамури, що впродовж тижня він тільки вночі наважувався виходити на вулицю.

Він почав уважно стежити за судовими процесами над воєнними злочинцями. Прочитав, як один японський сол-

дат, який побив військовополоненого, що кілька разів тікав, був визнаний винним як воєнний злочинець і повішений. Накамура вважав, що цього не можна збагнути.

Один раз побив?

В японській армії його били весь час, і в його обов'язки входило бити інших солдатів. Господи, та коли він ще тільки навчався, його двічі побили до втрати притомності, а одного разу в нього луснула барабанна перетинка. Його били бейсбольною битою по сідницях за те, що він не виявив «достатнього ентузіазму», коли прав білизну свого начальника. Його били до втрати тям троє офіцерів, коли він — ще новобранець — не зрозумів наказу. Його примусили стояти струнко весь день на стройовому плацу, а коли він упав, вони накинулися на нього за непідкорення наказу і били, аж поки він не зомлів.

Тож як за одне побиття можна було стати воєнним злочинцем? І ким був військовополонений? І хіба Статут польової служби не стверджував прямо і недвозначно, що захоплений в полон офіцер повинен вчинити самогубство? Ким був військовополонений? Ніким, ось ким. Людиною, яка не має сорому, яка не має честі. Не людиною.

Один раз побив?

Він був хорошим офіцером, і деякі інші офіцери докоряли йому, що в більшості випадків порушень дисципліни він обмежується всього лиш ляпасами по обличчю.

Ви надто м'якосердий, пригадав він слова полковника Коти, після того як Накамура надавав ляпасів капралові Томокаві за якесь незначне порушення. Просто надавати ляпасів за це? Та я б його так віддухопелив, що він би ніколи не забув.

І після цього Накамура хотів заскімлити в чисте небо Кобе: ким же був військовополонений? Ким?

Чой Санг-мін сидів у темряві на бамбуковому ослоні — розкіш, яка була дозволена йому як засудженому. Він чув, що декілька колишніх військовополонених просто скинули Кім Лі з горішнього поверху готелю у Бангкоку, коли знайшли його там. Це здалося йому розумним і сповненим глузду. Він сподівався, що Кім Лі плюнув на них, коли вони кидали його, щоб він розбився. Кім Лі був охоронцем, як і він, так само убивав військовополонених, і коли війна закінчилась, вони вбили його. Це було цілком зрозумілим, на відміну від його ситуації, яка зрозумілою не була. Він зневажав лицемірство австралійців, які маскували свою мстивість ритуалами справедливості. У глибині душі він знав, що вони завжди хотіли вбити його також, то навіщо усе це прикидання?

Годинника у нього не було. Тільки покладаючись на інтуїцію, він міг знати, скільки ще може тривати ніч. Але його інтуїція, схоже, більше не працювала. Ніч була безконечною, і все ж вона уже щодуху тікала від нього. В'язницю в Чангі вже зачинили на вечір, можливо, години дві тому. Якби він подумав про це, то міг би здогадатися, що було десь близько полуночі. Але він не думав про це — і взагалі ні про що. Чой Санг-мін загубився в якомусь просторі за межами думки. Його мозок відмірював час між двома емоціями. Однією була паніка, яка охоплювала його, наче дикий, нестримний кашель, і примушувала знову шалено бігати по тюремній камері в Чангі, намагаючись знайти спосіб утекти і переконуючись, що втеча неможлива — ані з камери, ані від неминучої смерті.

А потім його мозок западав у гнів — не на долю чи на неможливість втечі, а на факт, який він вважав надзвичайно дражливим. Оскільки він був ув'язнений як японський

військовослужбовець, то йому, ясна річ, мали б виплачувати п'ятдесят єн щомісячної платні, а він їх в очі не бачив від самого кінця війни два роки тому. Гнів його виростав не з арифметики або жадібності, а з думки про мотивацію, яка водночас була також почуттям справедливості. П'ятдесят єн — це єдина причина, чому він тут. Чому ж тоді він не отримує їх?

І оскільки в душі він знав, що ніколи більше не отримає ніяких грошей, що п'ятдесят єн — це абсурд, але його все ж якимось чином пограбували, то його мозок раптово знову перемикався на паніку, і він знову починав бігати по камері, мацаючи пальцями по стінах, руками хапаючись за ґрати у вікні, за двері, штовхаючи, торкаючись, шукаючи виходу, поки знову не розумів, що втекти неможливо, і мозок його знову брався люттю — через те, що в нього забрали його п'ятдесят єн.

Його процес проходив в австралійському військовому суді й тривав два дні. Окрім випадків, коли його безпосередньо допитували, слухання відбувались англійською мовою, і він майже нічого не розумів. Наприкінці суддя — чоловік з обличчям, схожим на свічу, задуту вітром, і з голосом гробаря — вперше подивився прямо на Чой Санг-міна і заговорив. Перекладач, прикипівши поглядом до губ судді, шептав у вухо Чой Санг-міна поламани гілочки японських речень.

Через — через суперечливий характер, казав перекладач, наданих доказів — у формі письмових свідчень — звинувачення щодо участі у вбивстві — сержанта австралійської імперської армії Френка Гардінера — скасовується. Перекладач перейшов на менш формальний тон і додав: Це дуже хороша новина, дуже хороша.

А потім повернувся до свого фрагментарного перекладу.

Звинувачення — про віддання наказу на вбивство рядового Уота Куні — ці підтримуються — як і декілька менш серйозних звинувачень у — поганому ставленні, зокрема у ненаданні їжі і медичних препаратів, що призводило до страждань, яких можна було уникнути, і до смерті. Визнаний — визнаний винним як приналежний до воєнних злочинців класу В — ви будете страчені через повішення.

Цього разу перекладач не додав від себе нічого.

Були ще якісь слова, але Чой Санг-мін уже нічого не чув. Коли його допитували в суді, Чой Санг-мін намагався пояснити, що він, як корейський сержант, ніколи не міг віддавати накази про смерть полоненого, але австралійські юристи процитували йому свідчення японського офіцера на ім'я полковник Кота, який казав, що саме так воно й було. Свідчення Коти вже допомогли засудити кількох корейських і тайванських охоронців, і Чой Санг-мін також чув, що його пізніше звільнили, не висунувши жодних звинувачень. Чой Санг-мін заявив, що Куні вже не було у таборі, коли начебто був відданий наказ про його страту. Але табірні документи, плутані й неповні, не містили доказів, що це було саме так.

Після оголошення вироку його австралійський адвокат, слабохарактерний чоловік з вологими, блискучими очима, які нагадували засудженому корейцеві леза скальпелів, умовляв його подати петицію про помилування. Чой Санг-мін був рішуче налаштований померти в чужій країні і не бачив смислу продовжувати агонію. Чой Санг-мін, як і інші корейці й тайванці, що їх утримували в Чангі як воєнних злочинців класів В і С, не міг не помітити, що переможці-союзники часто звільняли офіцерів із зв'язками серед японських аристократів і робили інших — таких, як вони, нижчих за походженням — офірними козлами, яких вони

вішали. Чой Санг-мін подумав про майора Накамуру, який навіть не був арештований і, без сумніву, ніколи не буде, і про полковника Коту, який знову був вільний. Обидва, мабуть, працювали десь на американців.

Все одно, сказав Чой Санг-мін.

Що? перепитав його адвокат, вологі очі якого бігали туди-сюди.

Все одно, сказав Чой Санг-мін, цим коментарем він хотів продемонструвати своє фаталістичне ставлення до життя, але адвокат сприйняв його як згоду на те, аби спробувати перешкодити страті й домогтися пом'якшення вироку. Адвокат подав петицію, і життя й страждання Чой Санг-міна продовжились ще на чотири місяці.

Чой Санг-мін звернув увагу, як кожен у Чангі по-різному сприймав свою долю і відповідно до цього вигадував собі минуле. Дехто повністю відкидав усі звинувачення, але їх все одно вішали чи ув'язнювали на довгі терміни. Деякі визнавали свою відповідальність, але відмовлялися визнавати повноваження австралійського суду. Їх також вішали або ув'язнювали на довші чи коротші терміни. Інші не визнавали своєї відповідальності, вказуючи на те, що молодший охоронець чи солдат не може відмовитися визнавати владу японської військової машини, тим більше відмовитися виконувати волю імператора. У приватних бесідах вони ставили просте питання. Якщо вони і всі їхні дії були просто вираженням волі імператора, тоді чому імператор усе ще на свободі? Чому американці підтримують імператора, але вішають їх — тих, що завжди були тільки знаряддями в руках імператора?

Але в душі всі вони знали, що імператора ніколи не повісять, а їх повісять. Так само, як вони били, катували

і вбивали заради імператора, люди, які не визнали своєї відповідальності, висітимуть тепер задля імператора. Вони висіли так само добре і так само погано, як і ті, котрі визнали свою відповідальність, або як ті, котрі заявили, що вони ніколи нічого такого не робили, бо коли вони бовталися на кінці мотуза під люком один за одним, їхні ноги тіпалися однаково, і лайно з їхніх задниць текло однаково, і їхні несподівано набухлі пеніси випускали струмінь сечі й сперми так само однаково.

Під час свого процесу Чой Санг-мін взяв багато того — Женевська конвенція, порядок підкорення, японська воєнна структура і таке інше, — про що він до цього мав тільки дуже туманне уявлення. Він виявив, що австралійці, яких він боявся й ненавидів, у якийсь дивний спосіб поважали його, бо він відрізнявся від інших: монстр, якого вони називали Варан. І Чой Санг-міну приємно було дізнатися, що він так високо стояв у їхній ненависті.

Бо він відчував від австралійців таку саму зневагу, якої зазнав від японців. Він розумів, що знову став нічим, як у Кореї, в дитинстві, коли стояв позаду всього класу після того, як його піймали, що він шепотів корейською замість того, щоб говорити японською; як тоді, коли працював для японської родини і до нього ставились гірше, ніж до домашніх тварин; як у японській армії, коли був охоронцем, нижчим за найнижчого японського солдата. Краще така доля, як у Кім Лі, ніж як у нього зараз. А однак деякі люди, котрі, як він знав, робили значно гірші речі, ніж він чи Кім Лі, зберегли свої життя. Як? Чому? Усе це було позбавлено сенсу.

З іншого боку, побиття австралійських полонених якраз мало великий сенс. Нехай і недовго, але він відчував, що є кимось, коли бив австралійських солдатів, які були значно

більшими за нього, і він знав, що може лупцювати їх стільки, скільки захоче, що може бити їх кулаками, палицями, держаками від лопат і сталевими ломами. Він ставав тоді чимось і кимось, нехай лишень тільки поки австралійці падали й стогнали. Він неясно усвідомлював, що хтось там вмирав від його побоїв. Вони б, мабуть, усе одно померли. Таке це було місце і такий це був час, і скільки не думай, це не додасть і не відніме смислу від того, що сталося. Тепер він шкодував тільки про те, що не вбив набагато більше. І він хотів би отримувати більше задоволення від убивання і від життя, яке такою великою мірою було частиною убивання.

Коли австралійці розмовляли один з одним під час процесу, Чой Санг-мін збагнув, що це щось поза ненавистю. Це була якась певність щодо життя, якої він ніколи не мав, але яку завжди мали японці, що стояли над ним. І коли він здобув владу над життям і смертю австралійців, він спочатку бив їх тільки тому, що це був японський спосіб, на якому він виховувався, і він не вважав чимось особливим вгатити комусь, хто, на його думку, був надто млявим або ухилявся від роботи.

У Пусані він пройшов таку ж сувору військову підготовку, як і в солдатів імперської японської армії. Тільки вони були не японцями — усі вони були корейцями і ніколи не мали стати солдатами: їхня робота — охороняти ворожих солдатів, які здалися в полон, бо були надто боягузливими, щоб убити себе. Так само як марширувати, стріляти і колоти багнетом, його навчали *бінта* — ударам по обличчю, на яких японці наполягали навіть за найменші провини. Навіть якщо помилявся тільки хтось один, усі мали дістати ляпаси. Щодня вони змушували всіх корейських курсантів-охоронців шикуватися у дві шеренги обличчям один до

одного, і кожен курсант мусив давати ляпаси курсанту, що стояв напроти — правою рукою по лівій щоці, лівою рукою по правій щоці, раз за разом, і зупиняючись тільки тоді, коли обличчя того, кого били, сильно розпухало. Усім наказам слід було коритися. *Бінта* і виконання наказів — таким було тепер життя Чой Санг-міна: правою рукою по лівій щоці, лівою рукою по правій щоці. Він хотів втекти і поїхати додому, але знав, що його сім'я матиме неприємності з японською владою, якщо він так вчинить. А крім того, він скоро зароблятиме п'ятдесят ен на місяць.

Він пригадав, як шепнув курсантові напроти себе, що поведеться з ним лагідно, якщо той відплатить йому тим же. Їхню хитрість швидко помітив їхній японський офіцер. Це був приємний на вигляд чоловік, яким захоплювались курсанти. Чой Санг-мін навіть наслідував його ходу і його звичку повільно і точно обертатися, коли до нього зверталися. Зараз офіцер кричав Чой Санг-міну просто у вухо.

Прикидатися хочеш? кричав він. Прикинься, що це не болять.

І коротким сталевим прутом він вдарив Чой Санг-міна по нирках з обох боків так сильно, що той кілька днів опісля мочився кров'ю. Наступного ранку, коли новобранців знову вишикували шеренгами, щоб вони давали один одному ляпаси, Чой Санг-мін бив свого візаві з особливою люттю, яка потім ніколи до кінця не покидала його, правою рукою по лівій щоці, лівою рукою по правій щоці.

І спочатку, коли його — маленького, худого корейського хлопця шістнадцяти років — відправили в джунглі у далекій країні, він боявся великих, вищих і старших австралійських чоловіків, орангутанів з широкими спинами, товстими руками і волохатими стегнами. Вони завжди свистіли

й співали. З досвіду він знав, що корейці і японці намагалися якомога рідше робити таке на публіці, і він ненавидів цю дивну бадьорість. І тому заходив зі своїми покараннями далі, ніж це було необхідно, — аби вбити їм у голови, що він більшою мірою чоловік, ніж вони, аби було ясно, що ця бадьорість має припинитися. І за якийсь час ці люди почали зіщулюватись і зморщуватись, їхні руки худли, а ноги висихали; вони менше свистіли, співали тільки зрідка.

І, правду кажучи, полонені заслуговували на те, що отримували. Вони намагалися ухилитися від роботи, а коли це не вдавалося, то виконували її погано й ліниво. І вони все одно часом свистіли або співали, — хоча й значно рідше, — коли він був поблизу. Вони крали все, що тільки можна — їжу, інструменти й гроші. Якщо їм вдавалося виконати роботу погано, вони вважали це своєю перемогою. Вони всі були шкіра й кістки, і вони просто здавалися під час роботи і вмирали там на залізниці. Вони вмирали, ідучи на роботу, і вмирали, вертаючись з роботи. Вони вмирали уві сні, вмирали, чекаючи на їжу. Часом вони вмирали, коли їх били.

Чой Санг-мін злився на весь світ і на них, коли вони вмирали. Він злився, бо це була не його вина, що бракувало їжі й ліків. Це була не його вина, що почалися малярія і холера. Це була не його вина, що вони були рабами. Існувала доля, і така була їхня і його доля — бути там, і така була їхня доля — вмирати там, а його доля — вмерти тут. Він просто мусив забезпечити таку кількість людей, яка щодня була потрібна японським інженерам, привести їх на роботу й змусити виконувати те, що визначали їм японські інженери. І він виконував своє завдання. Не було їжі, не було ліків, але лінія мала бути збудована і робота мала бути виконана, і все закінчилося так, як воно завжди мало закінчуватися

для нього і для них. Але він робив усе це, він виконував своє завдання, і їхня секція лінії була збудована. І Чой Санг-мін пишався цим досягненням, єдиним досягненням, яке він мав у своєму короткому житті. Він робив усе це, і все це було добре.

Ті моменти, коли він повністю втрачав над собою контроль, були для нього сповнені найбільшою ейфорії. У цьому світі темноти й невігластва він почувався вільним — і що більше, почувався живим уперше в своєму житті. І вся його ненависть і весь страх, його тріумф і слава зливалися воєдино, коли він знущався з інших, принаймні так йому здавалося зараз, і його життя протягом того короткого часу було чогось варте. І в такі хвилини він тікав від своєї ненависті.

І хоча інженери весь час тиснули, щоб завершити будівництво залізниці, було, однак, і приємно, і цікаво спостерігати, як що більше він бив їх, то менше вони ставали людьми; вони тепер значно менше свистіли чи співали, а він усе більше відчував себе людиною. Бо поки він їх копав, штурхав і бив, він був вільний. Він чув історії про те, як імперська японська армія їла австралійців і американців на Новій Гвінеї, і розумів, що за цим крилося щось більше, ніж просто голод. І він знав, що ніщо з цього не могло слугувати захистом і нічого не означатиме для австралійців, для їхніх адвокатів з очима, наче скальпелі, чи для суддів, схожих на погаслі свічки. Бо коли він був охоронцем, він жив, як тварина, поводився, як тварина, розумів, як тварина, думав, як тварина. І він усвідомлював, що та тварина була єдиною людською істотою, якою йому було дозволено бути.

Він не соромився цього відкриття, що його людськість полягала в тому, аби бути твариною, його лиш бентежило,

куди це його привело. Коли йому переказали його вирок про смерть через повішання, він сприйняв його, як тварина, не розуміючи, але з тупим усвідомленням того, що він уже мав свою свободу, а тепер настав його кінець.

Колючі очі суддів, у яких мерехтіли пломені, глянули на нього вниз, а він подивився вгору очима, які, як він знав, були уже мертвими; і він похитував головою вперед і назад, відчуваючи, як щось велике й жахливе опускається на нього. Він хотів запитати про свої п'ятдесят єн, але не сказав нічого, і тепер знову гасав по камері, і шукав виходу, яким міг би втекти. Але виходу не було, і ніколи його не було.

4

Вони вимирали швидко, у дивний спосіб, в автокатастрофах, у самогубствах, у повзучих хворобах. Надто багато їхніх дітей народжувалося, схоже, з проблемами і недугами, з різними вадами, або відсталими, або просто якимись дивними. Надто багато їхніх шлюбів були невдалими або нестійкими, а якщо вони й трималися купи, то значною мірою завдяки кодексам і звичаям, а не їхній здатності виправляти все, що було неправильним; а те, що було неправильним, було для деякого з них надто великим. Вони самотою ішли в буш; вони залишалися в містах разом з іншими і надто багато пили; вони ставали злегка божевільними, як Бик Герберт, який через пияцтво втратив свої права водія і став їздити в місто на коні, коли хотів випити, а він часто хотів випити після того, як уклав з дружиною угоду про самогубство, розділив з нею отруту і, прокинувшись, виявив, що вона мертва, а він живий. Вони замовкали або говорили надто багато, як

Когут Мак-Ніс, який розтовстів і показував усім свій шрам від апендициту, розказуючи, як японці кололи його багнетами. Дідька лисого вони кололи, Когуте, сказав Галліполі фон Кесслер, потрапивши одного дня на це видовище в клубі ветеранів у Бродмедовсі.

Не хвилюйтеся, сказав Когут Мак-Ніс. Це просто Кес. Він завжди був комунякою, але він в порядку. То був охоронець, якого називали Гірський Лев; я давав свідчення про того виплодка після війни.

Зате вони пили. Вони пили й пили, і не могли напитися доп'яну, скільки б не пили. Коли їх демобілізували, армійські дури світи сказали їм і їхнім родинам особливо про все це не патякати, бо балачки їм зашкодять. Передовсім, усе це не було геройськими історіями. Це не була битва за Кокоду ані «ланкастери» над Рурською долиною. Це не був «Тіппіц», ані Колдці, ані Тобрук. То що ж це було? Це було рабство у жовтих людей. Саме так сказав Друзяка Фейгі, коли вони зустрілися в «Надії і якорі».

Тут і справді нема чим хвалитися, сказав Мортон Бараняча Голова.

Хлопці поводитися дивно. Деякі зникли. Ронні Оуен одружився з італійкою, і вона розказала дружині Мортон Баранячої Голови, Саллі, що минуло два роки, перш ніж вона дізналася, що він був солдатом. Ось так.

Бонокс Бейкер роками не казав ні слова, потім одного вечора взяв рушницю й гахнув у свою духовку, розповів Джиммі Біглоу. Розстріляв її к чортовій матері. Та стала схожою на довбану тертушку для сиру. Потім знову заспокоївся. Ось так от.

Нещасний старий Ящірка Бранкуссі, сказав Мортон Бараняча Голова. Ця історія дуже сумна, щоб комусь її пере-

повідати. Він проніс портрет своєї дружини, намальований олівцем, через усі табори, вивіз на кораблі смертників у Японію, зберіг його, коли корабельні верфі Міцубісі в Нагасакі, де він був рабом, зникли в атомному полум'ї, а він якимось чудом вижив. Він зумів вийти в безпечне місце у горах, минаючи мертвяків, які заповнили річку, наче пливучі дрова, і живих, які тікали, а шкіра відпадала від них довгими пасмами, як морська трава; шкутильгав повз обвуглені скульптури людських істот, що йшли, їхали на велосипедах чи бігли; повз усіх тих конаючих японців серед того збовтаного бурхливого пекла синього вогню й чорного дощу, які, подібно до військовополонених, що їх він пам'ятав, кликали своїх матерів, коли вмирали. І весь цей час він хотів побачити Мейзі такою, якою Крілік Хендрікс намалював її того ранку в сирійському селищі, що пахло людським горем.

Він намагався уявити її собі як те єдине у світі, що було над усім цим, і поки вона є, він не помре і не збожеволіє, і поки вона є, світ буде хорошим. Дорогою в Манілу на американському транспортному літаку він показав малюнок американським морякам, які погодились, що він дуже щасливий чоловік. Нарешті він дістався до Фрімантла на кораблі, який ішов далі на Мельбурн, і звідти подзвонив додому.

Телефон Дейва і Мейзі, відповів чоловічий голос. Говорить Дейв.

Ящірка Бранкуссі повісив трубку. Коли його корабель вплив з Фрімантла, бачили, як він випав через борт у перший же вечір, і його так ніколи й не знайшли.

Пиво раptom зробилося наче паливо для вогню. Вони пили, аби примусити себе почуватися так, як мали би почуватися, коли не пили; саме так вони почувалися, коли не пили до війни. Бо того вечора вони чулися завзятими, і цілісними,

і ще не поконаними, і готові були сміятися з усього, що сталося. І коли вони сміялися, війна була нічим, і всі мертві жили в них, і все, що з ними трапилося, було всього лиш цією штукою, яка вібрувала, стрибала, билася у них всередині так сильно, що потрібно було ще раз швидко випити, аби стримати це почуття.

І того вечора Ящірка Бранкуссі жив у них, і маленький Заєць Куні жив у них, і Мандавошка Берроуз, і Джек Рейнбоу, і Крихітка Мідлтон жили в них, усі оті мертві; і Мортон Бараняча Голова сказав, що він навіть іноді розчулено згадує того брудного жалюгідного виплодка Когута Мак-Ніса, який повинен бути мертвим. І Галліполі фон Кесслер — який прийшов у старих вовняних штанах з такими протертими манжетами, наче були куплені у городнього опудала, — згадав Смаглявця Гардінера, і тоді Джиммі Біглоу почав співати —

Кожен день, хоч дзень, хоч брень, стає нам трішки краще.

Вони стояли тієї ночі в «Надії і якорі» навколо каміна, поки їхні штани не розжарилися так, що штовхнули їх до ще одного пива. І що б не показував годинник, було ще не дуже пізно, а всередині — добре і тепло. Вони не збиралися всі разом від самої демобілізації. Джиммі Біглоу говорив мало. Подружнє життя, до якого він повернувся, було вже не тим, що до війни. А може, це він повернувся іншим.

Я роблю, що тільки можу, сказав він у якийсь момент.

Були діти. Під кінець він уже мав чотирьох, і його називали сімейним чоловіком. Він ним не був. Він був чоловіком, який має чотирьох дітей. Ніхто не говорив багато про Смаглявця Гардінера, за винятком Галліполі фон Кесслера, який сказав: у Нікітаріса.

Так, мовив Мортон Бараняча Голова. Чортова рибна крамниця Нікітаріса. Весь час торочив про неї, правда?

Джиммі Біглоу не сказав нічого. Він старався, у тому то й річ, правда ж? Але нічого не говорив. Його мрії стати музикантом, кимось, чимось, не здійснилися. Він працював на цинковому заводі комірником. Музика великих оркестрів — біг-бенду — не була більше модною. Нова музика, бі-боп і сучасний джаз, не була для нього музикою. Це був уривчастий шум, який вдавав, що творить музику із заторів вуличного руху. Під неї не можна танцювати чи закохуватись, думав Джиммі. Це не був Ел Боулі. Це не був Бенні Гудмен чи Дюк. Це був кінець музики. І кінець сподівань для когось такого, як Джиммі Біглоу. Усі великі оркестри зменшувались, якщо не зникали зовсім.

Те, у що він вірив, щезало в тумані, пропадало, назавжди губилося. Те, задля чого, як він думав, вертається додому. Те, чим він сподівався стати, з чого думав створити своє життя. Виявилось, що все це не варте й мідного шеляга. Він випав із власного життя, його життя зламалося, і все, з чого воно складалося — його робота, його сім'я, — наче розлазилося на клапті. Він хотів усе налагодити з Далсі, зі своїм життям, з бі-бопом і свінгом, але все це скінчилося. І він хотів би все налагодити, думав він, але це було неможливо.

Але не тому вони покинули паб і рушили вулицею Єлизавети до рибної крамниці Нікітаріса. А щоб виправити все, що було неправильно. Щоб неправильне стало правильним. Вони пішли з пабу, бо вже наближалася північ, час закриття уже минув, а вони були п'яні, їх викинули на вулицю, і вони не мали нічого кращого до роботи.

Це була одна з тих весняних ночей у Хобарті, холодна, як добродійність, на горі йшов густий сніг, гавань вкрита

піною, сніжна крупа з дощем заляпувала і шкрябала вікна й дахи, наче буйний п'яниця, якого замкнули.

Вони простували вулицею Єлизавети до рибної крамниці Нікітаріса, услід за обтіпаними штанами Галліполі фон Кесслера, який крокував попереду. Можна було стріляти з мортири вздовж вулиці і ні в кого не вцілити. Рибна крамниця виявилася зовсім не такою, як вони уявляли собі в таборах: повною людей, пари і запахів смаженої риби, і подруга Смаглявця сидить там, чекаючи, щоб вони прийшли й зробили те, що мають зробити. Ні, нічого такого не було.

Закрито, як все у монашки, сказав Мортон Бараняча Голова, коли вони прийшли. Крамниця Нікітаріса була зачинена, двері замкнені, всередині нікого, усі світильники вимкнені, окрім тих, які освітлювали великий чан із рибою в передній частині крамниці.

Риби за вікном плавали і плавали по колу. Кілька сомиків, плямиста сілага, два срібні каранги й спиноріг. Крім них, що розглядали акваріум у крамниці, на нічній вулиці нікого не було.

Ну, що ж, сказав Мортон Бараняча Голова. Не можна сказати, що вони виглядають *особливо* нещасними.

Можливо, в таборі ми теж не завжди так виглядали, сказав Джиммі Біглоу.

Вони стояли, тримаючи руки в кишенях, стинаючи плечима, щоб зігрітися, переступаючи з ноги на ногу, наче чекаючи, поки приїде опівнічний поїзд. Або поїде.

Нема нічого загадковішого, ніж купа п'яниць, сказав Галліполі фон Кесслер. Навіть баби щось роблять.

Джиммі Біглоу почувався так, наче у нього була тільки зовнішність, а всередині нічого. Він мав клопоти з від-

чуттями. Він хотів би відчувати, але це було щось, чого не можна отримати на замовлення. Він підняв камінь і крутив його в долоні. Подивився на вітрину крамниці. Це була скляна плита великого розміру, уся гарненько замальована написом РИБНА КРАМНИЦЯ НІКІТАРІСА, дуже яскравим і примхливим. Він відвів руку назад, за спину, і без попередження щосили шпурнув камінь у вікно. Вони почули, як луснуло скло. Не все одразу. Але, як це буває з часом, повільно, зітхнувши, відвалився великий шмат. Джиммі Біглоу посміхався, наче хтось розрізав куточки його рота.

А потім вони всі шпурляли камені, вітрина розкололася на частини й випала, і вони проникли всередину. Галліполі фон Кесслер з винахідливістю садівника схопив велику пательню для картоплі і нею вичерпував рибу. Після кількох невдач вони зібрали усіх рибу у два відра для миття підлоги й пішли назад, до доків, намагаючись не розхлюпати всю воду.

Там було кілька рибальських човнів, які хиталися у хвилях припливу, що доходив аж сюди, далеко в затоку, і жорстокий вітер, який пронизував бухточку. Стоячи на краю пірса Конституції, Мортон Бараняча Голова запхав голову у відро й вигукнув:

Ви, чорт забирай, вільні!

І перекинув відро.

Риби зникли у звуках води.

6

Наступного вечора в «Надії і якорі» цю історію розказували із задоволенням, хоча й приправленим зростаючим соромом. Врешті Джиммі Біглоу сказав, що вони повинні піти,

зустрітися з Нікітарісом і розрахуватися за вітрину. Було ще не пізно, і в крамниці світилося. Вітрину вже замінили, хоча ще не пофарбували.

Усередині було кілька літніх жінок, які давали раду з пательнями, і хлопчик у торговій частині крамниці, який чистив стенд з товаром. Мортон Бараняча Голова запитав, чи можна побачити містера Нікітаріса. Хлопчисько зник, а потім повернувся із підсобки з маленьким старим чоловіком, чиє висохле тіло продовжувало зберігати спокійну рішучість масона, яким він був у молодості. Він мав сріблястосиве волосся і шкіру кольору плями, яку хтось намагався вивести, але зазнав невдачі. В очах у нього була волога порожнеча. Він пахнув тютюном і анісовим сім'ям.

Містере Нікітаріс, сказав Джиммі Біглоу.

Чого вам, хлопці, треба? запитав старий чоловік. Говорив він із сильним акцентом. Голос його звучав втомлено і роздратовано. У мене був жахливий день. Чого ви хочете?

Містере Нікітаріс, сказав Джиммі Біглоу, ми —

Просто віддайте своє замовлення отій леді он там.

Ми —

Місіс Пафітіс, отам, сказав він, показуючи гулястим пальцем. Вона все залагодить.

Ми прийшли вибачитись, сказав Джиммі Біглоу.

У нас був товариш, почав Мортон Бараняча Голова.

І цього разу старий грек не сказав нічого. Він був такий сутулий, що важко було побачити його очі, які бігали по чорно-білій плитці підлоги, поки Мортон Бараняча Голова розповідав йому їхню історію.

Коли вона добігла кінця, Джиммі Біглоу сказав, що вони хочуть заплатити старому чоловікові Нікітарісу за розбите вікно, за риб і за будь-яку іншу шкоду.

Старий грек не спішив відповідати. Він підвів очі, обвів поглядом все навкруг, і поки його голова мандрувала, розглядаючи всіх по черзі, він легенько нею кивав.

Він був вашим друзякою?

Як усі іммігранти, він, здавалося, мав безпомильний інстинкт знаходити найдавніші, найправдивіші слова у своїй новій мові. Те, як він вимовив це слово, немовби звільняло його від зрадливої вагомості слова *приятель*.

Був, сказав Мортон Бараняча Голова. *Нашим* друзякою.

Мортон Бараняча Голова витягнув гаманець. Скільки ми вам винні, містере Нікітаріс?

Мене звать Маркос, сказав він. Але називайте мене Марко.

Містере Нікітаріс. Це була ваша вітрина, і ми розбили її.

Він простяг тремтячу стару руку і труснув нею.

Ні, сказав він, сховай це.

Він запитав, чи вони голодні, і, не чекаючи на відповідь, сказав, що вони мають поїсти як його гості.

Сідайте і їжте, сказав старий грек. Їсти добре, хлопці.

Хлопці глянули одні на одних, непевні, як їм бути.

Ви мої гості, сказав він, підтягаючи стілець і кладучи руку на плече Джиммі Біглоу. Будь ласка, сказав. Сідайте. Ви повинні поїсти.

І вони посідали.

Ви любите вино? Я маю трохи червоного вина, яке вам може сподобатись. Я не зобов'язаний його подавати, тому не робіть із цього спектакль, а просто пийте скільки хочете, хлопці. Він відійшов туди, де все смажилося, наповнив дротяний кошичок смаженою картоплею, потім обернувся.

Ви любите картоплю чи макрель? Дехто любить акулу, але повірте мені, макрель хоч і кістлява, зате смачна. Дуже смачна. Ви повинні їсти, сказав він. Їсти добре.

Він приніс рибу й смажену картоплю до їхнього столу, потім наповнив за прилавком кілька маленьких скляних карафок червоним вином і приніс їх також. Потім сів з ними. Поки вони їли, він дозволяв їм розмовляти. Коли розмова не клеїлась, він говорив про те, чому така зима означає, що буде хороше літо для абрикосів, так. Потім почав про своє життя на острові Ліпсос, з якого він походить, там добре жити, але життя важке, про свою померлу жінку, про те, як у них, у молодих, життя ще попереду. Багате життя. Хороше життя. Так. Як люди розказують йому, що коли вони приходять у його рибну крамницю, вони щасливі. Він сподівається, що це правда.

Я справді сподіваюся, сказав він. Це життя.

А у вас є діти? запитав Джиммі Біглоу.

Три дочки, відповів він. Хороші дівчата. Хороші сім'ї. І хлопець. Хороший хлопець. Хороший —

І старий грек щось там пробурмотів, щось незрозуміле, і його обличчя немовби перекривилося, відхилившись від своєї недолугої осі. Він підніс до обличчя руку з гулястими пальцями, які тремтіли, наче старі абрикосові гілочки на осінньому вітрі. Ніби намагався увіпхнути обличчя назад у картину впевненості.

Він загинув на Новій Гвінеї 1943 року, сказав він. Бугенвіль.

Крамниця помалу порожніла, працівники все прибрали, позамикали й пішли, вулиця завмерла, хіба що випадкова машина прошурхотить по калюжі. А всередині вони й далі теревенили зі старим греком про все на світі, поки не стало так пізно, що навряд чи ще якийсь паб був відчинений. Але їх це не бентежило. Вони собі сиділи. Розмовляли про риболовлю, про їжу, про вітри й кам'яну кладку; про

виращування помідорів, розведення курей і про смаження баранини, про ловлю раків і морських гребінців; оповідали бувальщини, анекдоти; їхні історії не мали особливо го смислу, найбільше важила сама розповідь; сама крихка й прекрасна мрія.

Важко було пояснити, як добре було відчувати всередині ту смажену рибу, й картоплю, і дешеве червоне вино. Усе смакувало, як треба. Старий грек заварив їм своєї кави — маленькі чашечки, густа, чорна й солодка — і пригостив горіховими тістечками, які спекла його донька. Усе було дивним і водночас привітним. Прості стільці були зручними, і місце також викликало приємні почуття, і люди почували себе добре, і поки тривала ця ніч, думав Джиммі Біглоу, ніде у світі йому не хотілося бути більше, аніж тут.

7

Зійшовши з «дугласа DC-3» у Сідней восени 1948 року, Дорріго Еванс був нажаханий і водночас вражений, побачивши, що вона чекає його. Нехай там японці і німці капітулювали 1945 року, але Дорріго Еванс не зробив цього тоді і не зробить ще протягом якогось часу. Він мужньо намагався продовжити свою війну, хапаючись за будь-які виверти долі, за інтриги, за балансування на межі війни, за авантюри — коли тільки траплялася нагода. Ясна річ, таких нагод траплялося усе менше й менше. Багато років згодом йому важко було визнати, що під час війни, навіть перебуваючи три з половиною роки в полоні, він у якийсь незбагненний спосіб був вільний.

І Дорріго Еванс відкладав своє повернення так довго, як тільки міг, але після дев'ятнадцяти місяців роботи, пов'язаної

з різними армійськими ініціативами по всій Південно-Східній Азії — займаючись чим завгодно, від перенесення тіл на воєнні цвинтарі до повоєнної реконструкції, — він уже не мав жодного прикриття і опинився перед вибором: або нормальна кар'єра в армії, або можливості цивільного життя. Він не уявляв, якими можуть бути ці можливості, але вони раптом здалися привабливими, а армія перестала бути захопливою прогулянкою, якою вона була зі своїми поразками й перемогами, і життям — життям! — коли постійно рвеш на клапті все усталене, пускаєш все ґрунтовне з димом. Багатство, слава, успіх, лестощі, — усе, що прийшло пізніше, тільки доповнювало, як здавалося, відчуття безглуздості, яке спіткало його у цивільному житті. Він так і не зміг признатися самому собі, що саме смерть надавала його життю смислу.

Життєві незгоди видобувають з нас усе найкраще, що в нас є, сказав низенький, кругленький офіцер з Комісії з військових поховань, який сидів із ним поряд, коли DC-3 досить тривожно шарпався, бо вони потрапили у шквал, заходячи на посадку в Сідней. Тільки буденне життя долає нас.

Ідучи бетонним майданчиком до невеличкої групи людей, яких він не знав, він вирішив зустріти своє нове цивільне життя так, як зустрічав і долав численні інші труднощі протягом семи років після їхньої останньої зустрічі: з шармом і відвагою, і зі знанням того, що час незабаром змиє усі давні дурниці, які він, схоже, робив — чи так йому принаймні здавалося, — майже в усьому.

Уперед, шепнув він собі, розтягаючи своє обличчя в усмішку, що, як він вважав, була задумана як чарівлива. Вперед, на вітряки.

Традиційно гарна жінка махала рукою в рукавичці традиційним жестом, який, як він знав, повинен був передати

традиційний набір непотрібних емоцій: радість, екстаз, полегшення — *любов*, припустив він; вірність, як він побоювався, була підтверджена. Усе це мало що значило для нього, бо він був поза усім цим. І хоча після кількох перших слів він упізнав її голос, проте літнє повітря здавалося м'яким, порожнім і певним чином розчаровувало після паркого мускусу Азії; і навіть після того, як вони поцілувалися, він все одно не міг пригадати її ім'я. Її губи здавалися сухими і неприємними — наче пилюку цілуєш, — і нарешті, Богу дякувати, він пригадав.

Елло, сказав він.

Так, подумав він, це воно. Воно видалося більш ніж забутим.

Ох — Елла.

Ох, Елло, сказав він уже м'якше, сподіваючись, що якісь інші слова, котрі якось пов'яжуть це ім'я з ним і з ними, потраплять йому на язик, якщо він просто повторюватиме її ім'я. Цього не сталося. Елла Ленсбері просто всміхнулася.

Нічого не кажи, любий, промовила вона. Просто не кажи нічого фальшивого. Я терпіти не можу фальшивих людей.

Але я такий, сказав він, цілком фальшивий. Такий і тільки такий.

Вона вже посміхалася, тією сумною посмішкою, яка знала усе, яка не знала нічого, яка з часом здавалася йому усе неприємнішою, а ті несподівано сухі губи казали йому, що все уже влаштовано, що йому нічим не треба буде перейматися. Він пригадав зараз, як запропонував їй руку і серце 1941 року, шукаючи спосіб поцілувати її груди. Наскільки він міг згадати, це був завершальний вечір того, що потім виявиться його останнім прощанням з Еллою перед посадкою на кораблі, а він не міг припинити думати про Емі. І щоб

трохи передихнути від постійних Еллиних запитань щодо того, чому він не пропонує їй одружитися, щоб уникнути постійних думок про Емі і про вину, яку він через це відчував, він хотів знайти вихід з цього заплутаного лабіринту, який вів до Еллиного декольте, а це вимагало, щоб він загадав їй останню загадку: Елло, ти вийдеш за мене заміж?

Невже вона не знала, що він насправді думає? Невже не знала?

Її груди не принесли забуття. Усе в Еллі нагадувало йому ще болючіше про Емі. Він почувався засоромленим тоді, а ще більше тепер.

За це я тебе й люблю, Елвіне, сказала вона.

Елвін? Якусь мить він не розумів, про кого вона говорить. А потім згадав, що це він. Це також видалося більш ніж забути.

Бо ти який завгодно, тільки не фальшивий.

І з того, як вона обняла його потім, у густій задусі, що була неминучою, було ясно, що усі ті, кого він зустрічав у наступні дні, одностайно поділяли думку, що вони повинні одружитися — і не може бути жодних сумнівів, що заручини, які поспішно відбулися в умовах загрозливого наближення війни сім років тому і його неминучого відплиття за море, повинні тепер прийти до свого швидкого завершення — без будь-яких рефлексій чи задніх думок. За роки, що минули з тих пір, він прожив декілька життів, а її єдине життя — принаймні так здавалося Дорріго Евансу — було віддане думці про нього, яку він ледь що визнавав. Час від часу він відчував у собі якусь злість і дух непокори, але був такий втомлений, як ніколи раніше, і тому простіше було дозволити, щоб його життя влаштовувала значно ширша загальна воля, а не його особисті, ірраціональні і, без сумніву,

недоречні страхи. У кожному разі, він відчував, що його мозок — це концентраційний табір жахів. Він не бажав надавати їм більшого значення, ніж було необхідно. Він визнавав, що багато людей навколо нього, яких хвилювало його близьке одруження, були значно тверезішими і нормальнішими за нього, і він піддався їхній тверезості і їхній розсудливості — що так відрізнялися від його все більш дивних думок, — сподіваючись, що вони можуть привести його в якесь нове й краще місце. Отак по-дитячому, що також до певної міри було притаманно його характеру, він неминуче тягнувся до всього нового й незнаного, яке хвилювало його, особливо якщо воно лякало. І оскільки ніщо не лякало його більше, ніж перспектива одруження з Еллою Ленсбері, то саме так він і вчинив трьома тижнями пізніше в алкогольному тумані і в новому костюмі, який вона вибрала, і потім він завжди відчував, що виглядає таким же штучним, як і їхнє вінчання в соборі святого Павла. Ще навіть до того, як вони поцілувалися, він знову забув своє ім'я — він відчував, що загубився у запаху її пудри, — а потім урешті-решт воно пригадалося. Елвін, так, саме це — я, Елвін, сказав він. Він повернувся й подивився на неї, усю намальовану і обрамлену мереживом і цвітом помаранча, але він бачив тільки її вузьке лице і той дивний ніс, який завжди здавався йому дещо відразливим, і брови високими дугами, тонкі брови, і не міг знайти у ній нічого привабливого. Беру тебе, Елло, сказав він трохи м'якше, і Елла Ленсбері, яка от-от стане Еллою Еванс, лиш усміхнулася, злегка розтуливши губи, але не сказала нічого.

Я не Елвін, хотів він сказати під час прийому, і я абсолютно фальшивий. Але замість цього він брехав і говорив про любов, яка пережила сім років розлучення, міфічну кількість часу, гідну Улісса і його людей. І хоча єдиним класичним

героєм, на якого він дійсно схожий, був баран — дружний сміх, — Елла й справді була Пенелопоєю, і він радий, що нарешті повернувся на свою Ітаку — бурхливі оплески.

Потім усе життя він коритиметься обставинам і сподіванням, звикне називати цей дивний тягар обов'язком. Що більше винним почувався він у своєму шлюбі — спершу як чоловік, пізніше як батько, — то розпачливіше намагався у своєму громадському житті творити тільки добро. А тим добром, тим обов'язком, тією найзручнішою втечею, яка стала зручно неминучою, — було те, чого сподівалися інші. А поганим і аморальним був він сам, подумав він, коли вперше переспав з жінкою, яка не була його дружиною, з її найкращою подругою, Джоан Ньюстед, жінкою із чарівно вологими губами й хитрою усмішкою, через кілька тижнів після їхнього медового місяця. Це сталося у невеличкій хатині в Сорренто, пополудні, коли всі інші якраз кудись порозходились.

*Але весь досвід — це лиш арка, крізь яку
Нам мерехтить той невідомий світ...*

прошептав він їй потім, провівши пальцем вниз і вгору по протимоскітній сітці, перш ніж знову повернутися до неї, схилити голову й піймати її темний сосок краєчком нижньої губи, далі декламуючи Теннісона тихеньким шепотом на її грудях:

*...якого обриси зникають поступово
Завжди, завжди, коли туди пливу.*

Того вечора вони влаштували барбекю, бо м'ясо, що висіло в холодильному ящику, починало псуватися від спеки,

і хоча норми на м'ясо нещодавно скасували, вони все одно якось погано почувалися, коли могло змарнуватися хороше м'ясо. Можливо, він надто багато пив, можливо, він пив недостатньо, але голова в нього крутилася, а живіт був повним цвяхів. Він відчував себе роздутим і тугим від чогось великого, неправильного і прихованого, що постало між ним і Еллою — Еллою, від якої він відтепер нічого не хотів приховувати, і вже Джоан Ньюстед ревнула його до тої уваги, яку він приділяв її найкращій подрузі, своїй дружині. Що він робить? думав він. Сподівається, що його викриють?

Стейк на кісточці смажився на грилі над шаром розжарених евкالیптових дров, але коли він почав різати його, м'ясо все ще не було готове, і на якусь мить він знову опинився *там*, прямуючи через табір до другої половини свого обходу цього дня, посеред мусону і *давай-давай*. Коли Дорріго підійшов достатньо близько до намету з хворими на виразки, його огорнув сморід гнилого м'яса. І він пригадав, як сморід протухлого м'яса був такий сильний, що Джиммі Біглоу час від часу мусив виходити надвір і блювати.

8

Після оголошення вироку Чой Санг-мін був переведений у корпус П в Чангі, в якому всі засуджені жили разом на рівних правах — японці, корейці і тайванці. Йому видали брудно-коричневу форму з англійськими літерами "CD". Літери, як йому сказали, означали, що він засуджений до смертної кари*. Чой Санг-мін помітив, що тут кожен CD розпачли-

* Англійською мовою *Convicted to Die* (засуджений на смерть).

во намагається заповнити свої дні якоюсь діяльністю, і кожен нібито ані відчуває депресії, ані здається повністю поглинутим тим, що може чекати його у майбутньому. І він сам відчував, як щось піднімається з нього, точно так само, як щось інше повільно оповиває його, наче якесь відчуття страху і приниження, яке він носив у собі все життя, випарувалось. Ніщо з цього більше не мало значення. І все тому, що тепер настала його черга бути вбитим.

Кожного ранку їх виганяли з камер, примушували помитися, і починався ще один день клопіткого байдикування. Вони сиділи без сорочок у задушливому коридорі, між камерами, і грали в *го* чи в *шогі*, або перечитували щось із небагатьох книжок чи журналів, які там були, або просто самотньо сиділи. Що кілька тижнів індійський капітан у срібних окулярах, за якими його блискучі, як у пуголовка, очі повільно плавали туди й сюди, приходив до них зі списком на страту. В'язні тихо чекали, застигли від страху, гадаючи, хто має померти, і кожен відчував шалене полегшення, коли це був не він, а хтось поряд.

Під час третього такого візиту Чой Санг-мін зрозумів, що він має померти, але не тому, що йому це підказували відчуття, бо в той момент його відчуттів мовби й не було. І не з аркуша паперу, який йому вручили, він про це дізнався. Він тримав той аркуш, але не міг пов'язати себе і своє життя з тим, що, як йому сказали, було написано в цьому папері.

Він роззирнувся по корпусу П. Це був папір — і нічого більше, — а він був людиною. Людина, міркував Чой Санг-мін, це вже щось. У людині, хотів сказати Чой Санг-мін, було стільки всього різного, стільки змін. Людина, хороша чи погана, була прекрасною. І неможливо, щоб ця річ, яка була нічим і ніколи не зміниться, могла означати кінець всього,

що рухається і змінюється в ньому — хорошого, поганого, прекрасного.

Але було якраз так.

І саме з жахливого полегшення, яке продемонстрували інші, з полегшення, яке обпекло його вогнем, він нарешті зрозумів, що має бути страчений завтра вранці.

Для чотирьох людей, які мали померти, принесли японські страви і цигарки. До них прийшов буддійський монах. Чой Санг-мін, який ніколи особливо не цікавився релігією, згадав, що його батько, про якого він також ніколи особливо не думав, сказав колись, що він чонгдоїст, тому присутність буддійського монаха розгнівала його.

Чой Санг-мін подивився на свій рис, соєвий суп і темпуру. Йому хотілося пряного маминого кімчі, і він ненавидів позбавлену смаку японську їжу. Але від ненависті й злості не було йому зараз жодної користі. Він не зміг з'їсти свою останню їжу. Якщо він з'їсть свою останню їжу, це буде його остання їжа. Якщо він не з'їсть свою останню їжу, він не зможе померти, поки не з'їсть. Можливо, буде ще якась інша їжа, поки він не погодиться на останню. Але він не погодиться на цю останню їжу. Остання їжа означатиме, що він погодився з неминучістю своєї смерті. А він не погоджувався на свою смерть.

Він викурив цигарки і нічого не сказав, коли інші засуджені заговорили про тих, кого люблять. Він не погодився з їхньою розмовою, з аркушем паперу, порівняно з яким його життя здавалося космічною силою.

Він нічого не сказав після їди, коли охоронці принесли терези, поставили їх і жестом показали йому залізти туди. Вони зважили Чой Санг-міна. Виміряли його зріст. Він знав навіщо, бо інші розказали йому. Звідки вони знали, було

загадкою. Вони розказали йому так, наче свої знання про шибеницю увібрали з молоком матері.

Кат, казали вони, підбере мотуз відповідної довжини для людини його зросту і ваги, для того, аби забезпечити правильне падіння і максимальну силу, щоб стиснути його шию, коли він впаде. Потім він наповнить мішок піском, щоб він мав таку саму вагу, як Чой Санг-мін, прив'яже його до мотуза і залишить висіти на всю ніч, так що коли завтра Чой Санг-мін упаде в люк, мотуз не матиме пружності. А непружний, мотуз одразу зламає йому шию.

Він пригадав японського офіцера, який продемонстрував чудову витримку попереднього вечора, — перед тим, як був страчений. Коли охоронці прийшли зважити його, він сказав їм поганою англійською, що вмирає за Японію і не соромиться того, що примушував військовополонених важко працювати для імператора, і що як військова людина розуміє: він мусить померти просто тому, що його країна була переможена.

Чой Санг-мінові хотілося такої самої ясності і певності. Японці мали їх — принаймні він завжди відчував, що японці їх мають. А тепер він міг бачити те, що завжди відчував, коли намагався вибити їх з військовополонених кулаками й черевиками: австралійці теж їх мали. Усі мали їх; усі в світі мали їх. Крім, можливо, нього.

Шибениця була позаду галереї, в якій зараз сиділи Чой Санг-мін і троє інших чоловіків, чекаючи на свою останню в'язницю. У дні страт ті CD, яким ще не призначили дату страти, чекали тут у тиші, так що могли чути кроки засуджених, які піднімалися на ешафот, і їхні останні слова. Японський офіцер вигукнув: Хай живе імператор! Люк розчахнувся, і майже одразу почувся глухий стук.

Але що доброго від такої поведінки для нього, корейця? подумав Чой Санг-мін. Він нічого не зробив для своєї країни, і його країна нічого не зробила для нього. У нього не було особливих переконань. Він подумав про своїх батьків, уявив собі їхній біль, коли вони почують про його смерть, і зрозумів, що він не міг би запропонувати їм жодного вагомого пояснення, чому він помер, окрім п'ятдесяти ен на місяць.

Поки засуджені чекали того дня на смерть, вони покликали Кендзі Могами, щоб той заспівав їм пісень. Вони недовго працювали разом в одному таборі для військовополонених. Вони називали його Гірський Лев, і він, який ніколи нікого не скривдив, теж мусив померти. Чой Санг-мін пригадав, як співав австралієць і як він припинив його спів, але зі співом Кендзі Могами він нічого не міг вдіяти. Японський офіцер танцював вальс самотою. Потім їх розвели по камерах.

Спати він не міг. Почувався якось болюче живим й активним і хотів посмакувати й пізнати кожную секунду свого життя. Щоб його свідомість не розривалася так шалено між панікою, неможливістю втечі і злістю, що не отримував свої п'ятдесят ен, він намагався пригадати, як деякі інші зустрічали свою страту.

Слава великій корейській країні! кричав один кореець, піднімаючись тринадцятьма фатальними сходинками.

Яка велика корейська країна? дивувався Чой Санг-мін. А що з моїми п'ятдесятьма енами? Я не кореець, думав він. Я не японець. Я людина з колонії. Де мої п'ятдесят ен? хотів він знати. Де?

Його батько, селянин, хотів, щоб він здобув освіту, але часи були важкими, і після трьох років вивчення деяких

японських міфів та історії у початковій школі він пішов працювати слугою в корейську сім'ю. Вони його годували, давали дві ени на місяць і регулярно били. Було йому вісім років. У дванадцять він пішов працювати в японську родину, де його годували, платили шість ен на місяць і час від часу лущували. Коли йому було п'ятнадцять, він почув, що японці набирають охоронців для роботи в таборах для військовополонених у різних кутках імперії. Платили п'ятдесят ен на місяць. Його тринадцятирічна сестра за таку ж ціну підписала з японцями контракт на відправку до Манчжурії як жінка для втіхи. Вона сказала йому, що допомагатиме солдатам у шпиталях, і, як і він, була дуже збуджена. Оскільки вона не вміла читати й писати, він ніколи більше не чув про неї, а тепер, коли знав, чим займалися жінки для втіхи, намагався не думати про неї, а коли думав, то сподівався — для її ж добра, — що вона уже мертва.

Хоча він мав багато імен — корейське ім'я, Чой Санг-мін; японське ім'я, яке йому дали і на яке змусили відгукуватись у Пусані, Акіра Санья; австралійське ім'я, яким тепер називали його охоронці, Варан, — він розумів, що не має поняття, хто він такий. Деякі інші засуджені мали чіткі уявлення про Корею і Японію, про війну, історію, релігію, правосуддя. Чой Санг-мін розумів, що не має уявлень ні про що. Але уявлення інших здавалися йому нічим не кращими за брак уявлень. Бо вони були не їхніми уявленнями, а уявленнями з гасел, радіопередач, промов, армійських статутів, тими самими уявленнями, що їх вони засвоювали разом із нескінченними побоями, яких теж зазнали під час своєї японської військової підготовки. У Пусані він отримував ляпаси, бо його голос був надто тихим або виправка була не такою, його били за те, що він був надто корейцем,

били, аби показати, як треба бити інших — з усіх сил. Чой Санг-мін ненавидів усе це. Він хотів утекти назад, додому. Але він знав: якщо вчинить так, то його покарають, а що гірше — його родина буде покарана. Вони били його, казали вони, щоб він став сильним японським солдатом, але він знав, що ніколи не стане японським солдатом. Він стане тюремним охоронцем і сторожитиме людей, які навіть не були людьми — тих, що вибрали полон замість смерті.

Сидячи у ряду смертників, Чой Санг-мін розпачливо хотів мати хоч якусь власну думку. Тієї довгої ночі він сподівався, що якась думка врешті-решт прийде до нього, розкриє його, думка, яка дозволить йому зрозуміти і в той же час пізнати спокій. Він сподівався бути схожим на японського офіцера, який вірив в імператора, або на корейського охоронця, який вірив у Корею. Можливо, йому треба було просити більше, ніж п'ятдесят єн. Але думки не приходили, зате надто швидко настав ранок.

В міру того як у камері світлішало, він прагнув спокою, потребував того відчуття, яке він уперше пізнав дитиною, коли працював для японської родини. Японець-батько був інженером, що навчався в Шотландії. Він носив костюми з твіду і, як справжній британець, мав улюбленого собаку, який їв значно кращу їжу, ніж Чой Санг-мін, отримуючи найліпші шматочки з японського сімейного столу. Сім'я любила собаку, і одним з обов'язків Чой Санг-міна було вигулювати його. Собака мав великі очі і смикав головою, коли дивився на Чой Санг-міна, чекаючи, поки той кине йому ще одну палицю. Одного разу собака пішов із Чой Санг-міном із якимось дорученням на базар. Чой Санг-мін подався навпрошки бічними вулицями й сильно вдарив палець на нозі об стару цеглину, що лежала на дорозі. Він

розлючено підняв її, а собака кинув на нього погляд, повний довіри й любові, мотнув головою з боку на бік і чекав, поки Чой Санг-мін шпурне цеглину, наче це м'ячик чи палиця. А Чой Санг-мін щосили гарахнув цеглиною собаці по голові, і ще, і ще раз, поки руки не стали темними й липкими від крові й хрящів.

Він продав собаче тіло м'ясникові за десять ен, а потім повернувся до своєї японської сім'ї. Повітря приємно пахло, легкий вітерець ніс прохолоду і приємно обвівав обличчя; здавалося, що кожна людина, яку він минав, дружньо всміхається, і його огорнуло надзвичайне відчуття спокою і звершення. Як він прагнув, аби це відчуття повернулося, хотів знову пережити цей хвилюючий момент дивної влади і свободи, який настав разом з убивством іншої живої істоти. Але в його камері не було нічого, що він міг би убити, аби повернути це відчуття, і незабаром інші отримують задоволення від його смерті, яке колись отримав він, убивши собаку японського інженера. В міру того як у його камері ставало світліше — і він міг виразно бачити спершу свої руки, потім свої стегна і свої стопи, — він відчував, як у його животі громадиться якийсь страх. Бо Чой Санг-мін знав, що він ніколи більше не побачить себе у ранковому світлі.

Він пручався, коли охоронці прийшли забирати його на шибеницю. Побачив таргана і хотів убити його. Часу вже не було. Після того, як вони зв'язали йому руки за спиною, покликали лікаря і через перекладача запитали у Чой Санг-міна, чи не хоче він ліків для заспокоєння. Чой Санг-мін заверещав. Він усе ще бачив таргана. Йому дали чотири таблетки фенобарбіталу, щоб заспокоїти нерви, але тіло його було надто збудженим, і він одразу ж виблював таблетки. Перш ніж лікар вколов йому морфін, він зумів роздушити

таргана каблуком. Відчуваючи нудоту й легке запаморочення, він пройшов коротку відстань через корпус П і далі до шибениці, а солдати підтримували його з боків. Усе тепер відбувалося дуже швидко. Коли вони вийшли у внутрішній двір, він побачив під стіною два мішки з піском. Ще там було із десятків людей, можливо, більше: шість на ешафоті, більшість внизу. Його провели пандусом, вкритим солом'яними матами, на верх ешафоту. Він був вражений, що мотуз значно товстіший, ніж він сподівався. Схожий на корабельний швартов. Він відчув якусь радісну брутальність у великому, могутньому вузлі. Я розумію, хотів він сказати мотузу. Ти чекаєш на мене. Його думки були спокійні, навіть дещо приємні, але обличчя смикалося. Так багато людей, і ніхто нічого не говорив, і його обличчя не переставало смикатися. Збоку від нього — можливо, метрів за п'ять — був ще один люк, відкритий, використаний, і з нього піднімався туго натягнутий мотуз. Він зрозумів, що на його кінці, куди не сягав погляд, теліпається Кендзі Могамі.

Його запитали, чи не хоче він щось сказати. Він глянув угору. Дзвін десь пробив котрусь годину. Він хотів сказати, що в нього є думка. Хтось тихо засміявся. Він подивився вниз, на солдатів і журналістів. У нього не було думки. Йому платили п'ятдесят ен, а п'ятдесят ен не були навіть пристойною сумою, а ще менше думкою. П'ятдесят ен були нічим. На кришці люка перед собою він побачив лінії, накреслені крейдою, які позначали, як він знав, потрібні місця для його ніг. П'ятдесят ен! хотів він сказати. Солдати й далі тримали його за руки. Він бачив крейдяний пил так, наче це були білі камені. Нахилив голову, і на неї надягли чохол. Заплющив очі, потім розплющив. Після тих місяців, які

повзли надзвичайно повільно, усе тепер відбувалося надто швидко. Він відчував брезент, і ця темрява здавалася чомусь страшнішою за ніч під власними повіками, тому він знову заплющив очі. Ранок уже був спекотним. У чохлі було душно. Він відчув, як на голову опустили зашморг, і водночас зрозумів, що його щиколотки зв'язують разом. Він хотів попросити їх не спішити, почекати, але відчув, як зашморг різким, рішучим рухом затягли на його шиї, і єдиний звук, який він видав, був мимовільний віддих. Йому стало важко дихати. Обличчя в нього смикалося. Не міг навіть плюнути на них, як, сподівався він, вчинив Кім Лі, коли вони його вбивали. Солдати, які тримали його за руки, протягли його на два кроки вперед, і він знав, що стоїть тепер на крейдяних лініях на кришці люка. Останньою його думкою було те, що йому треба почухати ніс, і тут він відчув, що підлога під ним раптом зникла, і почув, як грюкнула кришка люка, розчахнувшись униз. Зупиніться! скрикнув він. А як же мої п'ятдесят —

9

Ішли роки. Він зустрів медсестру, яку звали Ікуко Кавабата, молоду жінку, батьки якої загинули під час бомбардування Кобе в останні місяці війни. Після підписання миру її брат помер від голоду. Це місто теж було безплідною землею щебеню та руїн, й історія Ікуко була такою звичайною, що вона, як і багато інших, вважала, що краще про неї не говорити.

Ікуко мала глянцеву шкіру й велику родимку на правій щоці, і те, і те чомусь зворушувало Накамуру більше, ніж він

готовий був визнати. У неї була також лінива усмішка, яку він вважав еротичною і водночас дражливою. Саме нею вона намагалася завершити будь-яку незгоду поміж ними; часом це було йому приємно — і водночас свідчило, як йому інколи здавалося, про глупоту і слабкість характеру.

З допомогою Ікуко Накамура знайшов роботу у шпиталі, спочатку санітаром, а потім клерком на складі. Він був радий покинути свою роботу на чорному ринку, бо вона не була ані вигідною, ані особливо безпечною, і він весь час боявся, що його викриють і передадуть американцям. Навіть на новій роботі він унікав інших — однак довкола було дуже багато таких, які поводитися так само, і Накамурі здавалося, що всі начебто розуміють, чому так багато людей хочуть, аби ніхто їх не знав і не розумів. Він став жити разом з Ікуко — і тому, що хотів зберегти свою самоту, і тому, що прагнув людського товариства. Вона була здоровою жінкою і хорошою господинею, і він був вдячний, що знайшов подругу з такими чеснотами.

Незважаючи на свої самітницькі уподобання, він набув звичку грати в *го* з лікарем на ім'я Камея Сато, і за декілька років звичка переросла в довіру, а довіра, у свою чергу, переросла у спокійну дружбу. Сато походив з Оіти; він був спокійним і скромним чоловіком, прив'язаним до своїх пацієнтів, і, на відміну від інших лікарів, мав ексцентричну звичку ніколи не носити білий халат. Сато значно краще грав у *го*, ніж Накамура, і одного вечора колишній солдат запитав хірурга, у чому полягає секрет вдалої гри в *го*.

Річ ось у чому, містере Кімура, сказав Сато. Усе має свій шаблон і свою структуру. Просто ми не можемо їх бачити. Наше завдання — виявити цей шаблон і цю структуру й діяти всередині них, бути їх частиною.

Сато було ясно, що його відповідь не дуже зрозуміла старому солдатові. І він, легенько штрикаючи двома пальцями Накамуру в живіт, продовжував.

Якщо мені треба видалити апендикс, я робитиму це тут — відокремлю м'язи відповідно до зразка і структури, яких мене навчили в Кіушу, і тоді зможу видалити запалений апендикс з найменшою небезпекою і стресом для пацієнта.

Це привело до розмови про Кіушу, один з великих японських університетів для підготовки лікарів. Накамура пригадав прочитану в газеті історію про кількох лікарів, яких судили і ув'язнили за те, що американці назвали вівісекцією живих американських пілотів без використання анестезії. Звіти і звинувачення розсердили в той час Накамуру, і зараз він заговорив про це з певною злістю, гнівно ствердивши —

Американець бреше!

Сато підвів погляд від столика з го, потім глянув на нього знову, поклавши чорний камінчик.

Я був там, містере Кімура, сказав Сато.

Накамура втупився в Сато, аж поки скромний хірург не підвів очі і не подивився на нього з дивною пильністю.

Я був там інтерном незадовго до кінця війни, у професора Фукуйорі Ішіями. Яюсь мене попросили доправити з палати американського пілота, де той перебував під вартою. Він був височенний, із дуже вузьким носом і кучерявим рудим волоссям. Мав поранення — його підстрелив солдат, який допомагав його затримувати, але мені він довіряв. Я показав йому каталку, він виліз на неї. Мені сказали відвезти його не в операційну, а в кімнату для розтинів в анатомічному відділенні.

Накамура був заінтригований.

А там?

Там він також довіряв мені. Я показав на стіл для розтинів. У кімнаті було кілька лікарів, сестри та інші інтерни, а також кілька армійських офіцерів. Професор Ішияма ще не прийшов. Американець встав із каталки і влігся на стіл для розтинів. І підморгнув мені. Ви знаєте, як підморгують американці. Підморгнув і всміхнувся. Ніби я разом з ним влаштовую якийсь жарт.

І тоді, сказав Накамура, йому зробили анестезію і професор Ішияма оперував його поранення.

Сато взяв у долоню інший камінчик від *го*, потер великим пальцем його поліровану лінзоподібну поверхню, ніби масажуючи сліпе чорне око.

Ні, сказав Сато. Два санітари прив'язали шкіряними ремнями його кінцівки, тулуб і голову до столу. Професор Ішияма прийшов, коли це робили, і звернувся до присутніх. Він говорив про те, як розтини людей перед смертю допомагають отримати важливі наукові дані, що допоможуть нашим солдатам у майбутніх великих битвах. Така робота нелегка, але всі великі наукові досягнення вимагають самопожертви й відданості. У цей спосіб, як лікарі й науковці, вони зможуть виявити себе гідними слугами імператора.

Накамура подивився на дошку для *го*, але думки його були далеко від гри.

Я пам'ятаю, що пишався своєю присутністю там, сказав Сато.

Усе, про що говорив Сато, Накамура розумів дуже добре — урешті-решт ті самі аргументи, по-іншому сформульовані для інших обставин, визначили все його доросле життя, і хоча він не думав про це, знайомі схеми і ритми історії Сато переконали Накамуру, що професор Ішияма,

хоча й не використовував анестезію, робив усе коректно й етично.

І все ж американець не боровся, продовжував Сато. Він навіть уявити не міг, що з ним зараз станеться. Перш ніж професор Ішіяма почав, усі ми вклонилися пацієнтові, наче це була звичайна операція. Можливо, це сповнило його довірою. Спочатку професор Ішіяма розрізав його живіт і відрізував частину печінки, потім зашив рану. Далі він видалив жовчний міхур і частину шлунка. Американець, який на початку виглядав інтелігентним і життєрадісним молодим чоловіком, тепер був старим і безсилим. Рот йому заткнули, але дуже швидко він перестав кричати. Під кінець професор Ішіяма видалив йому серце. Воно ще билосся. Коли він поклав його на терези, вони тремтіли.

Історія Сато пробігла по Накамури, як ріка під час повені по розсипу каменів. Вона обтікала його, потім пронеслася над ним і нарешті покрила його. Але ніщо у ньому не здригнулося. І хоча вона означала, що все розказане американцями було правдою і що він, Накамура, помилявся, причини, заради яких це робилося, були настільки зрозумілими Накамури, що він не вбачав нічого особливого в історії про те, як людину різали, коли вона була жива і при повній тямі.

Усе це здавалося дивним, але спочатку я не особливо над цим замислювався, продовжував Сато. Зрештою, була війна. А потім, у наступні декілька днів, були інші операції на інших пілотах: розкриття середостіння в одного, відсікання коренів лицьового нерва у другого. На останній, на якій я був присутній, вони зробили чотири дірки в черепі військовослужбовця, а потім устромили в мозок ніж, аби подивитися, що станеться.

Вони грали в го у маленькому садочку для персоналу. Була весна, і коли Сато замовк, Накамура почув надвечірній спів птахів. Тут ріс клен, який перетворював останні довгі промені сонця на мерехтливі ниточки темряви й світла.

Після війни професор Ішіяма повісився в тюрмі, сказав Сато. Вони взяли кількох інших, засудили їх до смерті, потім пом'якшили їм вироки і врешті-решт усіх відпустили. Якийсь час я думав, що мене теж можуть судити, але зараз все вже минуло. Американці хочуть забути про це, і ми також.

Сато посунув газету, яку читав, до Накамури.

Подивіться оце, сказав.

Він показав на маленьку статтю з фотографією. Вона була про добродійну працю містера Рьоічі Наїто, засновника Японського банку крові — успішної компанії, яка купувала і продавала кров.

Я маю колег, які працювали з містером Наїто в Маньчжурії. Містер Наїто був одним з лідерів наших найкращих вчених, що працювали над схожими проблемами у тих краях. Вівісекція. І багато чого іншого. Випробування біологічної зброї на полонених. Сибірська виразка. Мені казали, що й бубонна чума. Випробування вогнеметів і гранат на полонених. Це була велика операція з підтримкою на найвищих рівнях.

Сьогодні містер Наїто дуже поважна персона. А чому? Тому що ні уряд, ні американці не бажають копірситися в минулому. Американці зацікавлені нашими розробками в галузі біологічної зброї; це допомагає їм готувати війну проти советів. Ми випробовували цю зброю на китайцях, вони хочуть використати її на корейцях. Я хочу сказати, що вас вішали, якщо вам не пощастило чи ви були неважливі.

Або якщо були корейцями. Але зараз американці хочуть робити бізнес.

Ми теж жертви війни, сказав Накамура.

Сато нічого не відповів. Десь у найглибших глибинах Накамура відчув, що він, як і японський народ, був достойним, добрим чоловіком, несправедливо звинуваченим. Жертва, так — він, Ікуко, його страчені друзі, сама Японія. Це почуття пояснило йому все, що випало на його долю, навіть надало певної величі його нещасному життю, в якому були таємниці й переховування, фальшиві документи і зростаюча відчуженість від інших людей. Однак його схвилювала історія Сато. У ній, схоже, була далека перспектива якогось божевиственного звільнення.

Ви знаєте про отой дивний звук перед закінченням землетрусу? запитав Сато? У згасаючому світлі його втомлене лице ставало все розмитішим. Після того, коли припинилися поштовхи й дикі розхитування, і всі речі — повішені картини, дзеркала, вікна у рамах, ключі на гачках — всі речі здригаються і витворюють цей дивний звук? А назовні все те, що ви знаєте, можливо, уже зникло назавжди?

Звичайно, сказав Накамура.

Коли дзенькнула сталева чашечка терезів у кімнаті для розтинів під серцем американця — ось на що це було схоже. Неначе весь світ тремтів.

Сато викривив лице в дивній посмішці.

Ви знаєте, чому він довіряв мені?

Професор Ішіяма?

Ні, американський пілот.

Не знаю.

Бо він думав, ніби мій білий халат означає, що я допоможу йому.

Накамура і Сато ніколи більше не говорили про минуле Сато. Але щось у цій історії почало непокоїти Накамуру. Протягом наступних місяців вони уже не так часто грали в го. Накамура тепер вважав хірурга — який до цього здавався йому таким цікавим і привітним товаришем — до певної міри нудним і втомливим; ігри стали тягарем, який треба терпіти, а не задоволенням, якому треба радіти. І він бачив, що це відчуття якимось дивним, нез'ясовним чином було взаємним. Сато перестав заходити на склад, аби покурити з Накамурою, а Накамура помітив, що уникає тих частин шпиталю, де можна зустріти Сато. Урешті-решт вони зовсім перестали грати в го.

Віддаляючись від Сато, Накамура зблизився з іншими людьми, знайшов у собі сили, щоб стати певною мірою правдивішим. Він почав розуміти, що було багато таких людей, як він — гордих, хороших людей, які виконували свій обов'язок і не збиралися цього соромитися, — і вони також вважали себе жертвами війни. І він усвідомив, що період, коли ніхто не був тим, за кого себе видавав, і ніхто не був тим, ким здавався, і коли всі пам'ятали тільки те, про що можна було говорити, уже скінчився. Коли відпустили останніх з ув'язнених воєнних злочинців, Накамура припинив усі спроби прикидатися і, вирішивши, що найкраще буде жити життям честі, визнаючи правду, повернувся до свого справжнього імені. Наступного року він одружився з Ікуко.

Вони мали двох дочок, здорових дітей, які, коли виростили, щиро любили свого лагідного батька. У віці шести років їхня молодша дочка, Фуюко, мало не померла, коли її збив

шкільний автобус. Головним спогадом Фуюко про той час був спогад про батька, що сидів удень і вночі біля її ліжка, похиливши голову. Він здавався своїм дочкам істотою мало не з іншого світу: неправильно застібав сорочку, забував носити ремінь і дуже дбав, щоб не завдати шкоди павукам, яких він ловив і виносив з дому, чи москітам, яких він відмовлявся вбивати.

Він один відчував усю дивину, що лежала в основі його перетворення на своє уявлення хорошої людини. Чи було це лицемірство? Чи покута? Вина? Сором? Було воно обдуманим чи несвідомим? Брехливим чи правдивим? Він, зрештою, бачив багато смертей, можливо, навіть відчував часом із майже хижою гордістю, яку вважав незаперечною і аж ніяк не суперечливою, що й сам спричинився до кількох смертей. Але він не відчував жодної відповідальності, і час вивітрив його спогади про скоєні злочини; натомість він дозволив пам'яті плекати історії про добро і пом'якшувальні обставини. В міру того, як збігали роки, він виявив, що його переслідує тільки те, що його дуже мало чого переслідує.

Більше з цікавості, ніж з оптимізмом, Накамура звернувся з проханням про посаду в Японський банк крові навесні 1959 року. На його здивування, його запросили на співбесіду. Одного зимового ранку він поїхав поїздом до Осаки. У головному офісі Японського банку крові він чекав майже до обіду, а потім його нарешті відправили не в кімнату для зустрічей, як він сподівався, а в кабінет високого начальника. Посадили й знову сказали чекати. У кабінеті нікого не було. Через чверть години двері за його спиною відчинилися, і голос сказав йому, щоб він не обертався і не дивився, а далі сидів. Він відчув, як пальці пробігли ззаду півколом

по його шиї. А тоді чоловічий голос позаду нього почав декламувати:

*По той бік моря трупи на воді,
По той бік гір трупи на траві...*

Звичайно ж, Накамура знав «Умі Юкаба», стародавній вірш, який став таким популярним під час війни, що всі радіоповідомлення про битви — в яких неодмінно сповіщалося, що японські солдати з честю зустріли смерть, а не обезчестили себе полонем, — починалися з нього. Він продекламував два останні рядки, наче це був пароль:

*Ми вмираємо поряд з нашим імператором,
Ми ніколи не озираємося назад.*

Він знову відчув руку на своїй шиї.

Яка гарна шия, чудова шия, сказав голос позаду.

Накамура обернувся і глянув угору. Волосся стало сивим і колючим, тіло огряднішим, але обличчя, хоч і обвисло трохи більше й зараз усміхалося, залишалося акулячим плавцем.

Я мусив побачити вашу шию. Мусив упевнитись, що ви саме та людина, про яку я думав. Бачите, я ніколи не забуваю.

Упіймавши питальний погляд Накамури, Кота пояснив.

Деякі давні маньчжурські товариші вирішили, що я можу бути тут корисним.

Уся подальша співбесіда з Накамурою була поверховою, наче все вже давно було вирішено. Коли він уже збирався йти, Кота привітав його з новою посадою. Повернувшись

додому того вечора, Накамура мало не плакав, коли розказував Ікуко, що сталося.

Що, запитав він у Ікуко, можеш ти приготувати, аби відсвяткувати таку доброту?

Багато десятиліть згодом молодий японський націоналістичний журналіст Таро Оотомо, який хотів виправити низку непорозумінь, пов'язаних з роллю Японії у Великій війні у Східній Азії, пішов взяти інтерв'ю у заслуженого солдата Широ Коти, якому зараз було сто п'ять років. Він прочитав декілька статей, які Кота опублікував у журналах Дзен в кінці 50-х років, де йшлося про глибоке духовне підґрунтя японського *бусідо*. Кота стверджував, що саме спосіб, у який японці — натхненні Дзеном — змогли визнати, що в кінцевому підсумку немає різниці між життям і смертю, надав їм такої величезної військової могутності, незважаючи на їхні матеріальні нестатки. Але коли Таро Оотомо пішов з чиновниками районної адміністрації і бригадою місцевого телебачення привітати Коту з його сто п'ятим днем народження, удома нікого не було.

Таро Оотомо був молодим, енергійним і не полінувався навідати старшу доньку Коти, Рюоко, щоб запевнити її у своїх добрих намірах, сподіваючись через неї дістатися до старого ветерана. Але Рюоко розчарувала Таро Оотомо: сказала, що її батько не стане розмовляти з незнайомцями, особливо про війну і про свою військову службу, яку з такою легкістю перекурили. У своєму поважному віці він намагається стати живим Буддою, сказала вона Таро Оотомо.

Оотомо було ясно, що Рюоко мало цікавить її батько. Вирішивши, що найкраще не звертати на неї уваги, він

розпочав організовувати святкування сто п'ятої річниці Коти з декількома приятелями-націоналістами. Це буде поважно й достойно, і метою стане вшанування ветеранів війни, а також популяризація духовної основи війн Японії у двадцятому сторіччі, яку розуміли неправильно. Але щоразу, коли Оотомо збирався навідати Коту, нікого не було вдома.

Щось у поведінці Рюоко і в дивному небажанні Коти відчиняти двері занепокоїло Таро Оотомо, і одного вечора він сказав про це, коли випивав зі своїм давнім шкільним приятелем, а зараз лейтенантом поліції Такеші Хашимото.

Хашимото відчув, що тут щось не те. З певними труднощами він зумів перевірити документи на опіку і звернув увагу, що Рюоко мала повноваження повірниці у справах свого батька. Два місяці тому з рахунку Коти зняли два мільйони ен. Хашимото отримав дозвіл на обшук квартири Коти. Вона була в престижній раніше частині міста, але багатоквартирний будинок, колись фешенебельний, за останні роки сильно занепав. На зовнішніх стінах над першим поверхом були неоковирно прикручені дротяні ящики — аби ловити штукатурку, яка осипалася. Оскільки двері ліфту не відчинялися, Хашимото і трое його людей вимушені були підніматися на сьомий поверх сходами.

У квартирі, заставленій шафами з поезією, Хашимото знайшов у ліжку муміфіковане тіло дуже старого чоловіка. Запаху не було. Він був мертвий уже багато років, можливо навіть — подумав Хашимото — десятиліть. Простягнувши ліву руку, Такеші Хашимото дуже повільно підняв розписане квітами покривало. Рідини з тіла, яке повільно розкладалося, залишили густу темну пляму на простирадлах. У центрі цього ореолу, з натягнутою, наче пергамент, шкірою на кістках, лежав Широ Кота.

На тумбочці біля ліжка живого Будди, тепер уже мертвого, лежав старий екземпляр великого дорожнього щоденника Басьо «Вузька стежка на далеку північ». Хашимото розгорнув його на сторінці, закладеній сухою стеблиною трави.

Дні й місяці — це мандрівники вічності, прочитав він. Так само й роки, що минають.

11

Це повинен був зробити Джон Менадью як його командир, але Джон Менадью не мав бажання цього робити; він ніколи ні до чого не мав бажання: ні там на Лінії, ні повернувшись до Австралії. Дорріго Еванс отримав листа від Бонокса Бейкера; той писав, що чув, ніби ніхто не вибрався, аби побачитись із вдовою Джека Рейнбоу, ніби Джон Менадью має його медалі, щоб їй передати, але так ніколи й не спромігся на це. І от, коли минув якийсь час після його медового місяця і коли йому стало ясно, що його одруження було тим, чим воно було, а того, чим воно було, не варто було й хотіти, Дорріго Еванс сів на рейс авіакомпанії ANA до Хобарта. Джона Менадью він знайшов у пабі через два будинки від рибної крамниці Нікітаріса.

Там, у джунглях, Джон Менадью виявив, що він узагалі не лідер. Деяким людям — таким, як Великий Парубок, — це було притаманно, думав Джон Менадью. Але не йому, що було дивно — бо батько повторював Джонови Менадью, що він лідер і що лідерство не пов'язане ні з чим іншим, окрім характеру. У школі в Хатчінсі йому казали, що він лідер, тому що тільки лідери допускаються в школу в Хатчінсі. Лідерство, казали йому, це його природне призначення, тому

що воно було природним призначенням всіх людей, які народилися лідерами, які всі навчалися в Хатчінсі. І світ продовжував йому так казати, тож Джон Менадью — завдяки своїй школі і своїм зв'язкам, завдяки своєму незаперечному характеру і своїй невідворотній долі — пішов одразу в офіцерську школу. Джон Менадью вірив, що все це правда, і що це самоочевидно, і що він лідер, поки не опинився на Лінії. Отоді він почав розуміти, що головне для нього — не допомога іншим, а порятунок власного життя, і що його батько мав рацію щодо характеру, але помилявся у своєму синові.

Джон Менадью розумів, що таке авторитет. І того дня, коли він сидів у пабі через два будинки від рибної крамниці Нікітаріса з фунтом філе макрелі, зі своєю неушкодженою зовнішністю і з ніяк не зміненим життям, Джон Менадью знав, що авторитету він не має жодного. Він розмірковував, як же воно так діється, що цей авторитет є в такій людині, як Дорріго Еванс — нікчемний бабій, майже потворний, самітник, який ховається в натовпі; у чоловікові, який не звертає уваги на жодні авторитети, окрім того, який має він сам завдяки якійсь образливій милості Божій, — і який домігся того, що його послуга Джону Менадью здається незначним дріб'язком, не вартим уваги.

Мені дуже жаль, сказав Джон Менадью Дорріго Евансу. Я ходив побачитися з місіс Лес Уітл. Після того я не зміг би зробити це ще раз. Ви пам'ятаєте Леса?

Пам'ятаю. Він був чудовий Роберт Тейлор у «Мості Ватерлоо». Повна протилежність Джекові Рейнбоу, правда ж? Не пам'ятаю. Ви чули про його смерть?

Ні.

Насамкінець він опинився у таборі в Японії. Був у японців робітником-рабом на вугільній шахті під Внутрішнім

морем. Вони голодували. Коли війна закінчилась, янкі скинули на парашутах запаси їжі в табори для військовополонених. Американські визволителі скинули сталеві контейнери з їжею місткістю п'ятдесят чотири галони. Вони летіли вниз — ніжні, як кульбаби влітку, як казав один тип. Люди стояли повсюди, збуджені.

Потім ці сталеві барабани почали приземлятися, пробиваючи дахи, розтרוщуючи все, на що вони падали. І отакий барабан, повний батончиків Херші, приземлився на Леса. Довбанув його на смерть.

Він простягнув Дорріго Евансу коробку для взуття, в якій перекочувались медалі й кілька планок. На кришці була наклейка з надрукованими іменем та адресою місіс Джек Рейнбоу.

І що це за смерть? сказав Джон Менадью, втупившись у ту коробку. Людину, яка голодує, вбито їжею? Нами самими? Батончиками Херші. Господи, Дорріго, клятими батончиками Херші. Що ви скажете?

А що ви сказали?

Те, що потрібно було. Набрехав. Це була дуже достойна жінка. Маленька, товстенька. Але достойна. І вона слухала мою брехню. І довший час нічого не говорила. А потім сказала, я насправді ніколи не знала його, розумієте. Оце найсумніше. Я б так хотіла знати його.

Місіс Джек Рейнбоу жила біля Нейки, за кілька миль від маленького села в лісі — на горі над Хобартом. Почувши, як Дорріго Еванс розпитує про дорогу, бармен представив його маленькому чоловікові, водієві вантажівки броварні «Каскад», який їхав у тому напрямку з вантажем. Він міг підвезти Дорріго, а потім забрати його назад, коли буде вертатися через дві години.

Коли вони відїхали від Хобарта, пішов сніг. Машина мала один очищувач лобового скла, який, здригаючись, розчищав маленький конус у зимовий світ, де евкаліпти й величезні папороті, обважнілі від снігу, який щойно випав, схилялися над дорогою. Усе інше пропадало в білому мареві, і Дорріго Еванс виявив, що з його думками діється те саме. Він вису- нув руку назовні й штовхав пальцями повітря, намагаючись збагнути, чи був якийсь інший, невідомий йому спосіб зупинити витікання крові з тієї стегнової артерії. Його пальці штовхали й розпихали порожнечу, холод, білість, ніщо.

Холодно, еге ж? запитав водій із броварні, помітивши, як він ворушить пальцями. Тому я маю оце, сказав він, відірвавши від керма руку у вовняній рукавичці. Інакше дуже швидко німіють у цьому холодильнику. Скотт з довбаної Антарктики, це я, друже.

Вони їхали дорогою на гору, через Ферн Трі й повз Нейку. Коли вони переїхали через гребінь, водій із броварні висадив Дорріго біля вїзду на ферму, що складався із двох зелених, покритих лишайником стовпів і поламаних воріт, які лежали збоку від вкритої снігом стежки. Ферма виглядала занепакою, а білий колір і повна тиша, які прийшла разом зі снігом, схиляли до думки, що це покинуте місце. Паркани й рами для хмелю похилилися, а де-не-де й попадали. Прибудовки здавалися занедбанними, а невеличка хмелесушилка, зроблена з дощок, осіла.

Він знайшов її в маленькій сироварні, де вона збивала масло. На ній була бавовняна спідниця в квіти і старий вовняний светр домашньої в'язки, який розійшовся на одному лікті. Її голі ноги були неголені і в синцях. Лице, як йому здалося, мало вираз безнадії, лінія рота нерівна, куточки опадали з обох боків тонкими лініями.

Він назвав їй своє ім'я і номер полку, і перш ніж сказав ще щось, вона повела його через кухню, яка була теплою від великої плити, що потріскувала в її центрі, до вітальні, яка була холодною і темною. Вона називала його *сер*. Коли він сказав, що це зовсім непотрібно, вона стала називати його містер Еванс. Він сів у дуже туге крісло, яке здавалося вологим. Через хол і відчинені двері він бачив прикрашену стеклярусом панель, пофарбовану яскраво-кремовою емалевою фарбою, а перед нею залізне ліжко. Він сподівався, що вона зазнала у ньому трохи щастя з Джеком. Він уявив їх собі в таку зимову ніч, яка настане через кілька коротких годин, а їм разом тепло, і вони дивляться, можливо, як вогонь у каміні в спальні перетворюється на окремі жаринки, а Джек смочче свої «Пел-Мел».

12

Ми маємо п'ятьох дітей, сказала вона. Двоє хлопчиків, троє дівчаток. Маленька Гвенні — вона точна копія батька. Найменший, Том, народився, вже коли Джек поїхав, і ніколи не бачив свого татка.

Запало довге мовчання. Дорріго Еванс навчився у своєму лікарському кабінеті чекати, поки люди не скажуть те, що вони справді хочуть сказати.

Я не можу жити сама, сказала вона нарешті. Мені дуже страшно бути самій. Коли він був на війні, я спала з усіма дітлахами. Вона усміхнулася, згадавши. Шестеро нас у ліжку. Смішно, правда?

Засвистів чайник, і вона вийшла до кухні. Він шкодував, що вона забрала його армійську шинель. Повернулася вона

з чаєм у пощербленому зеленому емальованому чайничку і залишками великого торта з кремом.

Дуже тихо, сказала вона, маючи на увазі снігопад. Як товста велика ковдра. Ось чому я люблю, коли діти зі мною. Але маленькі сьогодні у Джекової сестри, а великі в школі. Вона помовчала. Джек любить сніг, але, Господи, як він часом мене дістає.

Вона запропонувала йому пиріг, він відмовився. Вона поставила тарілку з пирогом на бічний столик, якийсь час відгортала з її краю крихти вказівним пальцем, потім, не піднімаючи погляду, сказала —

Ви вірите в любов, містере Еванс?

Це було несподіване питання. Він зрозумів, що відповідати не обов'язково.

Бо я так розумію, що її виробляють. Вона не дається просто так. Її виробляють.

Вона замовкла, чекаючи, можливо, на коментар чи якесь судження, але коли Дорріго Еванс нічого не сказав, вона немовби осміліла й продовжила.

Так я думаю, містере Еванс.

Дорріго. Прошу вас.

Дорріго. Я справді так думаю, Дорріго. І я думала, що ми з Джеком навчимося цьому.

Вона сіла і запитала, чи він не проти, якщо вона закурить. Вона ніколи не курила, коли Джек був тут і димів, як паровоз, сказала, але тепер, знаєте, це ніби нагадує про нього і начебто допомагає — коли його вже немає і все таке.

«Пел-Мел», правда ж? сказала вона, виймаючи цигарку з яскраво-червоної пачки. Для Джека — ніяких «вудбайнз». Щось таке шикарніше, щоб врівноважити всі оті лайки. Джек, він завжди був трошки загальмований. Загаль-

мований і злегка під газом, із хтивою жінкою, казав він, який дурень не буде щасливий?

Вона затягнулася, поклала цигарку в попільничку і втупилася в неї. Не піднімаючи погляду, сказала: Але ви вірите в любов, містере Еванс?

Вона прокотила кінчиком цигарки по колу в попільничці. Вірите?

За цими стінами, подумав він, за цією горою з її снігом лежить цілий світ незчисленних мільйонів людей. Він ніби бачив їх у їхніх містах, у спеку, в світлі. І бачив цей будинок, такий віддалений та ізольований, так далеко від усіх, і в нього з'явилося відчуття, що колись їм із Джеком мало здатися, хай і дуже ненадовго, що це і є Всесвіт, а вони двоє в центрі. І на якусь мить він опинився у «Королі Корнуела» разом з Емі в кімнаті, яку вони вважали своєю — з морем, і сонцем, і тінями, з білою фарбою, яка обсипалася із заскле-них дверей з їх заіржавілим замком, з бризом пізно пополудні, а вночі звук хвиль, які розбиваються, — і пригадав, як усе це теж колись здавалося центром Всесвіту.

Я не вірю, сказала вона. Ні, не вірю. Це надто маленьке слово, вам не здається, містере Еванс? У мене є подруга у Ферн Трі, яка навчає гри на фортепіано. Вона дуже музикальна. Сама я не маю слуху. Але якось вона розказувала мені, що кожна кімната має свою ноту. Тобі треба просто знайти її. Вона почала співати трелі, вгору, вниз. І раптом одна нота повернулася до нас, просто відбилася від стін, відірвалася від підлоги й заповнила все чудовим гулом. О, цей прекрасний звук. Наче ви кинули сливу, і сад приходить до вас. Ви не повірите, містере Еванс. Ці дві зовсім різні речі, нота й кімната, знайшли одна одну. Воно звучало... як треба. Я здаюся вам смішною? А ви не думаєте, що це те,

як ми уявляємо собі любов, містере Еванс? Нота, яка повертається до вас? Яка знаходить вас, навіть якщо ви не хочете бути знайденим? Що одного прекрасного дня ви знаходите когось і все, чим вони є, вертається до вас дивовижним чином, коли все бринить? Так буває. І це прекрасно. Я дуже погано пояснюю, правда? сказала вона. Я не вмію говорити. Але саме так з нами було. З Джеком і зі мною. Ми насправді не знали одне одного. Я не впевнена, що мені усе в ньому подобалось. Підозрюю, що щось там у мені драгувало його. Але я була тією кімнатою, і він був тією нотою, а тепер його немає. І все мовчить.

Я був із Джеком, почав він. У самому кінці. Йому дуже хотілося «Пел-Мела».

13

Матрац був грудкуватий і мав невеличкий кратер у центрі, невдало видовбаний старим футболістом з північного Хобарта. Він повернувся набік, прилаштував своє тіло до його контурів, його ярів і рівнин, його схилів, западин і ущелин. Упоравшись із цим, він увібгався в неї, просунувши коліна під її коліна, стегна під її стегна, і, спершись ліктем на її бік, обняв її рукою і так тримав. Було, схоже, надзвичайно приємно говорити про стільки речей, що непокоїли їх обох, не плутаючись у словах. Вона терпіти не могла бути самотньою. Можливо, вони лежали разом, щоб зігрітися. Сподіваючись, що той звук повернеться. І обоє знали, що той, хто лежить поруч, розуміє, що цього ніколи не буде. Він чув, як сльота починає обмітати бляшаний дах. Достатньо того, що з нею тепло. Можливо, це все, чого можна

чекати. Він почувався страшенно старим. Наступного липня йому буде тридцять чотири. Вони трималися одне за одного без слів, поки він не почув гудок вантажівки з броварні на початку під'їзної дороги.

Після того, як він пішов, вона кинула медалі у вогонь плити. Через кілька днів вона вигрїбала попїл і якусь мить не могла зрозумїти, що це за розплавлена окалина була у неї в совку, коли вона викидала попїл у пташнику. Через дев'ятнадцять рокїв тут пронеслася велика пожежа 1967 року, знищуючи все, що опинялося на її шляху. Хмелярська ферма, якою володїв тепер її син, її дерев'яний будиночок і його новий цегляний будинок, фотографїї її і Джека — усе пішло з вогнем. А над напївпохороненим шлаком, який колись був медалями, у тому, що було колись двориком для курчат, лежав новий шар попелу. Пройшли ще роки, на цьому місці виростали папоротї, кизил, мирт, поки те, що було мрїєю Джекового життя, стало лїсом, а лїс скидав листя, кору й гїлля, і ще за якийсь час попїл зник під шарами перегною, торфу і нового життя. Вона вийшла замїж за молодшого за себе чоловіка, який був добрий до неї, а вона до нього, але це було не так само, як у неї з Джеком Рейнбоу. Той чоловік загинув під час аварїї трактора, так що вона пережила і його.

Майже під кїнець життя вона усвідомила, що не може бїльше згадати, як виглядав Джек. Ані як він звучав, і як пахнув, і як він тримав і пестив її, повільно затягуючись своїм «Пел-Мелом», поки надворї йшов снїг. Часом їй здавалося, що вона відчуває запах «Пел-Мела», коли засинала. Часом згадувала, як бринить кїмната. Але не могла утримати ані запаху, ані думки про звук, і сон нїс її усе глибоше, усе далї й далї. Вона намагалася, але не могла пригадати нїчого,

окрім того, що якийсь час, короткий час, вона не була самотньою і їй не було холодно.

Поки вантажівка їхала горою вниз, Дорріго Еванс розмовляв із водієм з броварні, як це інколи буває між незнайомцями, трошки пояснюючи, чому він тут опинився.

У них щось було, сказав він. Він мертвий, а я живий, але він мав щось таке, чого я ніколи не знав.

І що це?

Вони були парою, сказав Дорріго Еванс.

Парою, сказав водій із броварні. Мої мама і татко, вони були парою. Я і місіс, ну, ми щоразу починаємо спочатку. Кожен день.

Він двічі натиснув на зчеплення, мало не стоячи на гальмах, щоб примусити вантажівку повзти, аби взяти один з надзвичайно крутих поворотів, з яких складалася кручена дорога через ліс. Коли дорога вирівнялась, він знову перемкнув на другу і продовжив розмову.

Але пара? Я хочу сказати, ні. Вона хороша жінка. Але любов?

Любов, сказав Дорріго Еванс. Так, я гадаю, любов.

Водій з броварні розмірковував над цим милю чи дві. А потім сказав:

Можливо, багато людей ніколи не знали любові.

Ця думка ніколи не приходила в голову Дорріго Евансу.

Можливо, й ні.

Можливо, нам просто дають наші обличчя, наші життя, наші долі, наше щастя й нещастя. Хтось дістає багато, хтось ні фіга. І з любов'ю те саме. Як різні розміри склянок для пива. Той дістає багато, а ти не дістаєш ні фіга, ти випиваєш, і його вже немає. Ти знаєш про це, а потім не знаєш.

Можливо, ми ніяк це не контролюємо. Ніхто не створює любов так, як вони створюють стіну або будинок. Вони підхоплюють її, як застуду. Вона робить їх нещасними, а потім минає, і прикидатися, що це не так — це дорога до пекла.

Отак от?

Ага, отак, сказав водій вантажівки. Як ви казали, звідки ви?

З континенту.

Я так і думав, сказав водій, для якого це відкриття, схоже, і пояснювало, і водночас завершувало надто особисту розмову.

Коли денний літак до Мельбурна зробив віраж, а потім вирівнявся, Дорріго Еванс побачив в ілюмінаторі засніжену гору на тлі абсолютно синього неба. Світ є, подумав він. Він просто є. А потім той зник у білому, і він виявив, що його думки також. Він простягнув руку і штовхав пальцями повітря, наче міг ще встигнути знайти ту стегову артерію.

Можна відчути, як звідси йде холодок, сказав приємний голос, оповитий інтимністю, який донісся з оглушливого гулу великих пропелерних двигунів. Дорріго Еванс озирнувся і аж тепер усвідомив, що поруч з ним сидить приваблива жінка. Початок декольте її волошкової жакардової блузки був позначений набухлими чашами дуже білих грудей.

Можна, сказав він.

І куди ви прямуєте? запитала вона.

Він усміхнувся.

Ваші руки, схоже, змерзли, сказала вона.

Отак от, сказав він, раптом усвідомивши, що його пальці, простягнуті вперед, штовхають і розпихають порожнечу, холод, білість, ніщо.

*У цьому світі
ми ходимо дахом пекла
і розглядаємо квіти.*

Ісса

1

Горло Тендзі Накамури трохи дивно боліло вже декілька тижнів, аж якось після довгої співбесіди щодо посади заступника менеджера відділу звітності, яку він усе ж отримав, він потер свою зацімілу шию і відчув якусь дивну припухлість. Він не звернув уваги — він просто не міг собі цього дозволити, бо його робота у відділі кадрів була напруженішою, ніж зазвичай, а він був кандидатом на посаду старшого менеджера і не міг собі дозволити піддаватися думкам про хворобу.

Проте горло боліло дедалі сильніше. Коли йому стало важко ковтати їжу, він обмежив свої трапези до мінімуму й жив на дієті, що складалася переважно із соєвого супу. І тільки почавши кашляти кров'ю, він дозволив собі піти до лікаря. Діагноз був безсумнівний: Накамура мав рак горла.

Пухлина була видалена, і хоча голос його дещо змінився після хірургічного втручання, Накамура прийняв цей удар достойно. Він почав вважати себе таким, що вижив, і носив свій новий, високий, пронизливий голос як знак доблесті. Він відчував себе неймовірно щасливим. Проте через три місяці, проводячи пальцем уздовж шиї, він намацав невеличку гульку, пружну і дивну. Він не став про неї думати. Але гулька росла, і знову не обійшлося без хірургії разом із радіотерапією, після яких він страшенно ослаб і став виглядати значно старшим за свої роки. Йому випалили

слинні залози, і тепер він міг ковтати тільки вогку їжу, і навіть ту із труднощами. І завдяки цим стражданням він зумів побачити, якою незвичайною жінкою була Ікуко. Бо вона повністю присвятила себе догляду за ним, завжди була бадьорою та приязною і, схоже, зовсім не переймалася його висохлим і смердючим тілом. Коли він очунював від руйнівних наслідків лікування, то гостро відчував, як свіжо й приємно вона завжди пахне, якою глянцевою залишалася її шкіра, наче саме її тіло було сумою всього хорошого. Часом його вражало здоров'я, яке вона випромінювала і яке, схоже, найкраще проявлялося в її начебто ленивій усмішці.

Щоранку перед його виходом на роботу вона вставала на дві години раніше, аби подбати про всі його потреби. Йому дуже подобався її практичний характер, але найбільше він любив просто її присутність і доторки. Через якийсь час він робив усе, щоб вона просто сиділа поряд і легенько проводила пальцями по його щоці. І хоча вона вважала, що байдикування — як вона це називала — було марним витрачанням її часу, це байдикування було чимось найважливішим в житті Накамури. Він тоді не відчував страху, його біль на якийсь короткий час знову ставав стерпним, і він лиш дивувався, як це він міг так довго не помічати доброти своєї дружини.

І навіть більше: бо доброта дружини вивільняла дуже багато з того, що було доброго в ньому. Він переносив свою хворобу зі стоїцизмом і гумором. Знаходив час, щоб зустрічатися з іншими людьми, які були ще більш хворими, ніж він; навіть виконував якусь роботу для добродійної організації, що розносила їжу старим людям. Він став добрішим і дбайливішим з усіма: зі своєю родиною, своїми друзями, своїми сусідами,

навіть із незнайомцями. Тендзі Накамура був вражений відкриттям у собі таких запасів доброти. Я, вирішив він, хороша людина. І ця думка дарувала йому велику втіху та спокій, незважаючи на його рак, і це вражало усіх, хто його знав.

2

Саме в той час, коли Тендзі Накамура охляв, але відновлював свої сили, коли він став розуміти, як йому пощастило в житті, його знайшов лист від Акі Томокави, який був у складі його взводу на залізниці. Його колишній капрал декілька років шукав свого командира і писав, сподіваючись, що цей лист, можливо, знайде його.

Томокава завжди дратував Накамуру своєю обмеженістю і підлесливістю, але зараз він побачив свого старого капрала у зовсім іншому світлі — як шляхетну і добру людину, з якою він багато чого пережив. І Накамура був зворушений вірністю Томокави, яка здалася йому рівноцінною великодушності його дружини, доброти його дочок, коли вони щовечора сідали й розмовляли з ним, і яка вимагала від нього якогось акту доброти у відповідь. З того самого дня біля Шіндзуку Расьомон, коли він прочитав своє ім'я у списку підозрюваних воєнних злочинців, Накамура взяв собі за правило уникати будь-яких контактів з колишніми товаришами по службі і — крім того випадку, що закінчився його роботою для Коти, — дотримувався його.

Але зараз таке ставлення вразило його як егоїстичне і абсурдне. Час для відплати з боку союзників давно минув. Томокава, який опинився на північному острові Хоккайдо, відшукав, схоже, багатьох їхніх колишніх товаришів по службі

й знав про їхні різні й несхожі долі. І навіть про те, що група залізничних інженерів з їхнього колишнього полку побувала в Таїланді — як тепер називався Сіам — і розшукала іржавий корпус першого локомотива, що пройшов по всій довжині залізниці Сіам — Бірма 1944 року. Зараз вони його реставрували, щоб перевезти назад до Японії, де його можна встановити у святині Ясукуні на честь їхнього великого досягнення.

Почувши про ці чудові задуми, Тендзі Накамура зрозумів, що серед інших щасливих дарунків, які він зібрав з віком, є й те, що йому не треба більше боятися. А позбувшись страху, він тепер хотів гордитися і розділити цю гордість з іншими. Лист Томакави позначив у його свідомості момент, коли він нарешті позбувся ярма страху, під яким жив від того дня біля Шіндзуку Расьомон. Накамура вирішив, що він, незважаючи на свою хворобу, поїде в холодне місто Саппоро на далекій півночі, щоб ще раз зустрітися з давнім товаришем по службі.

Коли він приїхав, була середина зими, і в місті в повном розпалі тривала підготовка до щорічного снігового фестивалю. Накамура бачив по телевізору, що темою снігового фестивалю 1966 року мають бути монстри, які стали такими популярними в японських фільмах і на японському телебаченні. Коли він їхав у таксі з аеропорту Саппоро на квартиру Томакави, то бачив солдатів з японських сил самооборони, які допомагали робити гігантські крижані скульптури.

Водій наполіг на тому, щоб називати їх їхніми іменами, коли вони проїжджають повз них: Гамера, вогнедишна черепаха, Годзілла, Гігант Робо, Червона Кобра з величезним лобом і верхніми зубами, які стирчали вперед, гігантська гусениця Мотра та імператор Гільйотен з велетенською головою і щупальцями. Жодне з імен нічого не значило для Накамури, але

він був у захваті від витонченої японської майстерності, нескореного японського духу, який демонстрував такі зусилля.

Томокава жив у висотному житловому комплексі, і Накамура заблуdivся в ньому. Поки знайшов потрібний блок, він уже був змучений від пошуків і холоду. І все ж — Томокава! Як добре було знову побачити його! Він погладшав, більше полисів і, подумав Накамура, став навіть коротший, однак усе той же Томокава, з головою, схожою на редьку, — нехай навіть редька була трохи попсована печінковими плямами, які вкривали його обличчя, навіюючи Накамурі думку про щось рептильне. І хоч у ньому й далі було щось дражливе, Томокава був такий радий бачити свого колишнього начальника, такий щирий і простий, аж те, що Накамура колись вважав дражливим, він готовий був сприйняти як миле і навіть чарівливе.

Дружина Томокави була ще меншою за чоловіка, з невдалим прикусом, який часом справляв враження, ніби вона їсть слова, а не вимовляє їх. Незважаючи на це, а може, внаслідок цього, вона була самовпевненою жінкою — трохи занадто, на думку Накамури, але він вирішив сприймати її надмірну фамільярність із ним як доказ теплоти й доброти, тобто таких рис, які виокремлювали місіс Томакаву як особливу жінку. Такий талановитий чоловік, начальник, сказала місіс Томакава, запрошуючи його в їхню вітальню, оформлену в західному стилі, доповнену двома великими м'якими кріслами. Солдат, бізнесмен і наш власний Хокусаї!

Тендзі Накамура приховав свою ніяковість за усмішкою, не впевнений, чи сплутала вона його із безсмертним художником, чи просто з'їла півслова. Але ніякої плутанини не було. Ви все ще малюєте, начальник?

Вона тримала в руках військову поштівку і передала її Накамурі. На ній був маленький портрет Томакави з часів

прокладання залізниці 1943 року. Було ясно, що місіс Томокава вважала, наче це Накамура намалював його, бо на звороті поштівки Накамура написав привітання і коротку записку, у якій ішлося про те, що Томокава тішиться добрим здоров'ям. Надворі день потемнів від чорних снігових хмар.

Вибачте, сказав Накамура, але мені треба хвилюк відпочити. Він попросив дозволу сісти. Західне крісло видалося йому духовно грубим і фізично неприємним; коли сидиш у ньому, здається, що тебе обіймає і душить щось гідке. Поїздка втомила його значно більше, ніж він міг собі уявити, і препарат морфіну, який він намагався мінімізувати перед подорожжю, щоб не здаватися отуманеним, усе ж діяв, схоже, на нього сильніше, ніж зазвичай.

У нього з'явилося дивне відчуття, ніби він дрейфує і відокремлюється, і в той же час він активно сприймав кожен звук у кімнаті, кожен запах і навіть рух повітря. Меблі були живими істотами, навіть кляте крісло було живим для нього, і він відчував, що розуміє всі речі, але щоразу, коли він намагався висловити це розуміння словами, воно тікало від нього. Раптом йому захотілося поїхати додому, але він знав, що це неможливо, поки не закінчатся всі формальності його візиту до Томокави. Очі він тримав заплющеними, свідомий того, що світ навколо нього живе, а він навіть не підозрював, що той живе, і коли він уже нарешті відкрився для цієї радості, то водночас зрозумів, що помирає.

3

Коли Дорріго Еванс досяг середнього віку, то виглядав так, ніби мав завищений зріст, і скидався на Дон Кіхота, немов весь був утрируваний і перевантажений деталями в усіх

смысле, так наче, як любила казати Елла, гучність поставили на одинадцять: страшний, коли поблизу, але з якоюсь незвичною відстороненістю і дивними, допитливими очима. Ті, кому він подобався, вважали, що це додавало йому певного шарму, навіть елегантності. Для недоброзичливців це був ще один елемент його такої дразливої інакшості. Його чоловіча рішучість залишилась. Він розумів, що її, доповнену його зростом і сутулістю середнього віку, часто плутають з нерішучістю, і був вдячний за маску, зумовлену такою плутаниною.

Упродовж десятиліть, що минали після війни, він відчував, що його дух спить, і хоча він намагався пробудити його за допомогою послідовних, а іноді одночасних адюльтерів, вибухів і проявів безглуздої жалості та безрозсудної хірургічної діяльності, нічого не допомагало. Він продовжував спати. Він любив реальність, як лікар, він проповідував її і намагався практикувати її. Насправді ж, сумнівався, що вона існує. Те, що він був частиною фараонівської рабської системи, яка має на вершині божественного короля-сонце, привело його до розуміння нереальності як найбільшої сили в житті. І він відчував, що його життя було зараз якоюсь монументальною нереальністю, у якій все, що нічого не варте — професійні амбіції, приватні домагання статусу, колір шпалер, величина кабінету чи зарезервоване місце на автостоянці, — наділене величезним значенням, а все, що має значення — задоволення, радість, дружба, любов — приречене залишатися десь на периферії. Зазвичай це оберталось пригніченістю і, як правило, фатальністю.

Він виявив, що не боїться більше закритих приміщень, натовпів, трамваїв, поїздів — усього того, що затискало його і відрізало від світла, — але він тепер бачив багато чого

іншого, що було втечею від цього світла. Він бачив надто багато, аби й далі боятися будь-чого, що заповнювало вечори, дні, роки, часом більшу частину життя, але не вважав це нудним. Він, однак, умів нудьгувати і справді нудьгував на незліченних пам'ятних обідах, сніданках для збору коштів, добродійних заходах, вечорах із шеррі, і в запаморочливому жаху званих обідів, а пізніше на зборах правління шпиталів і колегій, численних добродійних організацій, клубів і товариств, які домоглися від нього, щоб він був їхнім патроном.

Усе це набридало йому. Елла набридла йому. Елліні друзі набридли йому. Дім викликав виснажливий головний біль. Він сам собі набрид. Йому все більше й більше набридала рутинна хірургія, хоча він і знав, що саме до цього має прагнути відповідальна хірургія; його ж приваблювала нерутинна, де траплялися ускладнення, де щось ішло не так, де життя ламалися чи раптово обривалися, але часом бували врятовані. Йому набрид секс його адюльтерів, і саме тому, як він гадав, він брався до них чимраз енергійніше, уявляючи, що десь же мусить бути хтось, хто зможе зламати стан апатії, дивний сон його душі. Час від часу якась із жінок неправильно його розуміла і уявляла собі майбутнє життя із ним. Він швидко позбавляв її такої романтичної недуги. Після цього вони вважали, що його цікавлять лише тілесні задоволення; насправді ж ніщо не могло цікавити його менше.

Що активніше він наступав, то далі відступали вітряки. Він міркував над уявленнями греків про покарання: постійно зазнавати невдач із тим, чого ти прагнеш найбільше. Так Сізіф домагався успіху, викочуючи камінь на вершину скелі лише для того, щоб той скотився вниз, і він мусив повертатися назад і виконувати те саме завдання наступного дня.

Так завжди голодний, спраглий Тантал, який приніс смертним їжу богів, приречений стояти в озері й дивитися, як вода відступає щоразу, коли він нахилиється попити, а гілка, обважніла від фруктів над його головою, підноситься туди, куди він не може сягнути, — щоразу, коли він тягнеться, аби зірвати щось поїсти. Можливо, це і є пекло, доходив висновку Дорріго, вічне повторення тієї самої невдачі. Можливо, він вже був у ньому. Як і Сократ, який знаходить безсмертну душу, коли вмирає, випивши цикути, Дорріго знайшов справжній об'єкт свого кохання там, де його ніколи не було: з іншими жінками, які не були Емі.

Коли пристрасть почала підводити його, він переключився на театр чуттєвості, яка, як виявилось, була ще нудніша за неприкрашений секс. Це було смішно, комічно, неймовірно і не підлягало обговоренню на всіляких зборищах мельбурнського товариства, яке тепер стало його оточенням. Він хотів би посміятися із самого себе в компанії інших, але це було неможливо. Він знав, що десь у ньому, глибоко й далеко схований, дремає неспокій, який він не може ні зрозуміти, ні видобути; неспокій, який був також пусткою, круговертю незавершених справ. Він пив — а чому б йому не пити? Кілька келишків вина під час ланчу, часом віскі в ранковий чай, один чи два негрони перед обідом (звичка, яку він запозичив у американського майора, коли перебував в окупаційних силах у Кобе), а за обідом біле вино, і бренді й віскі після обіду, а потім ще віскі, а потім ще. Його настроїв змінювався тепер більш непередбачувано й неконтрольовано і часом бував жахливим. Наче лев узимку, він завдавав Еллі болю своїми словами, своєю байдужістю, своєю розлюченістю на її уподобання і її старанність. Він накричав на неї після похорону її батька без

будь-якої причини. Він хотів любити її, прагнув, аби він міг любити її; він боявся, що любить її, але не так, як чоловік повинен любити дружину — він хотів завдати їй болю, щоб вона усвідомила те саме, визнала, що він не для неї, домогтися реакції, яка могла б вивести його з його сну. Він хотів розв'язки, яка так ніколи й не настала. А ображеність, біль, сльози і сум Елли, які мали би покласти край сплячці його душі, тільки поглиблювали її.

4

Елла не могла уявити собі життя без любові. Її любили батьки, і вона глибоко любила їх у відповідь. Любов просто була частиною її самої, шукаючи об'єктів, щоб вилитися на них. Вона вислуховувала про проблеми Дорріго у шпиталі, сумувала разом із ним, коли у нього помирав пацієнт. Вона співчувала його боротьбі з ідіотами-бюрократами, які, казав він, готові були довести до смерті не тільки його, а всю медичну допомогу в Австралії; з хірургами, які не схвалювали його методів.

У зрілому віці вона стала показною літньою жінкою, її волосся кольору воронячого крила стало гарнішим, коли вона почала його фарбувати, шкіра була смаглявою; іншим жінкам подобались її елегантний спокій і стиль, її співчутливе ставлення до інших і її легкий характер. Чи то завдяки своїй повній фігурі, чи сяючому обличчю, вона мала бадьорий вигляд, що витворювало хибне уявлення про її вік. Чоловікам подобалось, як вона виглядала, як вона рухалась, подобалися їй засмагли ноги влітку і те, як вона з великою увагою всміхалася, коли чоловіки говорили про себе.

Єдиним недоліком у її красі було невеличке викривлення на кінчику носа, яке під певним кутом надавало її обличчю майже карикатурного вигляду. Більшість людей навіть не помічали його. Однак Дорріго з роками бачив його все виразніше і виразніше, а бувало навіть — рано-вранці або коли він повертався додому з роботи, — що він більше нічого в ній і не помічав.

Вона так віддано вірила в Дорріго і в його життя, що повторювала його думки, наче вони були її власними, і робила це так, що це завжди дратувало його. Кляті чортові бюрократи, казала вона, вони несуть смерть чомусь більшому, ніж просто пацієнтам. Або починала вдаватися в деталі щодо медичного невігластва деяких дурних хірургів.

І він, коли слухав її, бачив тільки легеньке викривлення її носа, те, як він надавав її обличчю, яке колись здавалося таким гарним, майже комічного вигляду, і думав, що вона насправді зовсім не гарна, а радше має якийсь дивний вигляд. І щоразу, чуючи, як вона повторює те, що він казав місяць чи тиждень тому, він бував вражений як банальністю самої думки, так і тим, як уперто вона повторювала те, що, як він тепер бачив, було заялуженим і дурним. А водночас, якби вона насмілилася припустити, наче те, що *він* казав, було банальним і смішним, його б це розлютило. Він хотів її згоди, а беззастережно отримавши її, він зневажав її.

З їхніми дітьми вона також в усьому погоджувалась, і це дратувало Дорріго.

Обов'язок батьків — бути батьками, казав він їй, а їхній обов'язок — жити.

А сказавши це, він намагався приховати своє розчарування і дивився кудись убік, щоб не зосереджуватись на кінчику її носа.

Але ж я згодна з тобою, казала вона. Я не можу бути ще більше згодною. Якщо батьки не є батьками, тоді навіщо ми потрібні?

Дорріго, діти, її друзі, всі її родичі — усі вони існували для неї як спосіб обожнювати світ. З ними світ був значно більшим і чудеснішим місцем, ніж без них. Якщо вона сподівалася на таку саму любов від Дорріго і якщо він не виправдовував її сподівань, то вона не сприймала відсутність такої любові як причину не любити його. Вся справа була в тім, що любила вона сама. Її любов була безпідставною і ніколи не зважала на причини. І хоча вона прагнула чогось у відповідь, її любов у кінцевому підсумку не вимагала цього.

Але коли його не було всю ніч, вона не спала, не могла заснути. Вона думала про нього і про себе й відчувала нездоланий сум. Вона, можливо, була довірливою жінкою, але далеко не дурною. Вона повторювала його слова і віддунювала його думками не тому, що не мала своїх думок, а тому, що в її природі було закладено жити життям інших. Без любові — чим був цей світ? Просто об'єктами, речами, світлом, пільмою.

Кляті чортові бюрократи. Дурний хірург. О, цей нещасний, нещасний чоловік, казала вона. Знову і знову. А потім, невідомо чому, починала плакати і плакала, аж поки вже не могла.

5

Кілька хвилин Тендзі Накамура нічого не говорив. Він намагався пригадати Японію, в яку він вірив перед тим, як пішов на війну; прекрасну, шляхетну Японію, яку він пам'ятав сильною і гордою духом, якій він служив щиро

і з усією душею. Однак щось у його спогадах про військово-полоненого, який малював портрети його і його людей того дня у Сіамі, непокоїло його, хоча чому так було, він не мав поняття, а зусилля пам'яті чи вплив морфіну означали, що далі він забуде про те, про що щойно думав, чим би воно не було. Усе, про що він міг думати, — це як десь там заморожені монстри маячили над містом, заморожені монстри, повз яких він їхав, щоб потрапити до Томокави, заморожені монстри, під якими він їхатиме, повертаючись в аеропорт. Він усвідомив, що Томокава щось каже йому, і спробував зосередитись, але монстри, здавалося, опинилися зараз у кімнаті.

Знаєте, казав Томокава, але виглядав Томокава, немов монстр Гамера, спочатку я страшенно боявся, що вони заберуть мене як воєнного злочинця. І я думав: Який жарт! Бо їх непокоїло тільки те, що ми робили з полоненими союзників.

Накамура наче й чув Томокаву, але бачив тільки величезну черепаху, яка видихала полум'я.

І коли я думаю про все, що ми коїли з китайцями в Маньчжурії, говорила черепаха із сірчаним подихом. І про те задоволення, яке ми мали з їхніми жінками!

Накамура зараз повністю прокинувся і неспокійно розглядавсь довкола, але місіс Томокава, як він зрозумів, була на кухні й не могла нічого чути.

Ну, ви ж пам'ятаєте все це, я певен, казала далі гігантська черепаха, яка — як мусив нагадувати собі Накамура — насправді була Томокавою. І я гадаю, що насправді цим полоненим було не так уже й погано, і вони повинні пишатися тим, чого досягли з цією залізницею і з нами. Але вішати нас за це, а не за те, що ми робили з китайцями! Справді — це годі зрозуміти. У кожному разі, я так думаю.

Місіс Томокава повернулася в кімнату з якоюсь їжею, і Томокава, який раптом знову набув людської подоби, змінив тему розмови. Але Накамура весь час думав про те, що сказав Томокава, і про мудрість сказаного, зумовлену здоровим глуздом. Бо вони за п'ятнадцять місяців побудували залізницю, про яку англійці казали, що її не можна побудувати за строк навіть уп'ятеро довший. Він потер шию, на якій навіть у цей день виросла нова гуля, чи так йому здавалося, бо він вірив, що може відчувати, як у нього всередині щоднини кожного дня і щохвилини кожної години росте гуля, пожираючи його. Він, звичайно, намагався цього не відчувати. Докладаючи зусиль, він міг не думати про це і зосереджувати свою увагу на тому, що хвилювало його все більше і більше: на війні, бо це також проростало у нього всередині.

Вони боролися з хворобами, голодом і повітряними атаками союзників. Нелегко було примусити хворих людей працювати, але як можна було побудувати залізницю, коли б вони поклалися тільки здорових, яких майже не було? Він розумів, що свого часу міг би бути звинувачений у смерті, можливо, сотень аборигенів і військовополонених. Скільки? Він і сам не знав скільки.

Але у джунглях без кінця і краю, де з транспортом було важко, а хвороби й смерть були щоденними компаньйонами, він знав, що безкорисливо виконує свій обов'язок, віддано і чесно. Залізниця була перемогою японського духу. Вони продемонстрували, що дух зміг перемогти там, де європейці з усіма своїми вищими технологіями не відважились навіть спробувати. Не маючи потужностей для виготовлення залізничних рейок, вони демонтували стратегічно неважливі колії по всій імперії — на Яві, у Сінгапурі і в Малайї, — а потім перевезли їх у Сіам. Не маючи важкої техніки, вони

покладалися на чудеса, що їх можуть звершити дух і тіло. Не в його силах було зупинити смерть, бо залізниця мала бути збудована для імператора, а її не можна було збудувати ніяким іншим способом. Він із сумом, який ушляхетнював, пригадував смерть його з Томокавою товаришів, як тих, які померли від хвороб у джунглях, так і тих, яких пізніше повісили американці.

Його розум утікав від них і летів до його дитинства, і тут він намагався зосередитись на дитині, яка проживала своє життя відповідно до якогось невираженого словами природного порядку. Проте знав, що він вже більше не та дитина — що якимось і десь перестав розуміти світ як та дитина. Знову він чув голос Ікуко, бачив ту дразливу дурнувату посмішку, і його охопив сором, який водночас був страхом. Те, що він вважав правильним та істинним, усе було неправильним та фальшивим, і він теж. Але як це можливо? Як він прийшов до цього? Він почав боятися своєї неминучої смерті не тому, що помре, а тому, що відчував: він ніколи насправді не жив так, як хотів. І Тендзі Накамура не розумів, чому це так.

Він розумів, що десь у тій доброті, яку його дружина і дочки любили в ньому, тій доброті, яка рятувала життя москіту, була і та сама непохитна доброта, яка дозволила йому присвятити своє життя, незалежно від будь-яких страждань і сумнівів, імперії та імператору. І ця доброта не була схожа на терпляче піклування Ікуко, яка вставала за дві години до роботи, і на дотик її пальців до його щоки. Це була інша доброта, й імператор був її втіленням як тепер, так і в майбутньому. Задля неї і задля нього проливав Накамура кров інших і охоче пролив би власну. Він казав собі, що упродовж своєї служби цій космічній доброті він виявив, що був не однією людиною, а багатьма, що здатний

до найжахливіших вчинків, які він міг би в іншому випадку вважати поганими, якби не знав, що вони слугують цій найвищій доброті. Бо ж він над усе любив поезію, а імператор був віршем в одному слові — можливо, думав він, найвеличнішим віршем, — віршем, який уміщав Всесвіт і перевершував усю мораль і всі страждання. І як будь-яке велике мистецтво, він перебував поза добром і злом.

Проте якимось чином — він усе ж намагався не задумуватись над цим — цей вірш перетворився на жахіття, на монстрів і на трупи. І він знав, що відкрив у собі майже невичерпну здатність придушувати жаль, грайливо ставитись до жорстокості у спосіб, який він вважав справді приємним, бо жодне окреме людське життя не могло зрівнятись у цінності з цією космічною добротою. На якусь мить, поки його пожирало гнітюче крісло Томакави, він замислився: а що, як усе це була тільки маска для якогось жахливого зла?

Ця думка була надто страшною, щоб на ній зупинятися. У надзвичайно рідкісний момент прозріння Накамура визнав, що неминучою була битва *не* між життям і смертю у його тілі, а між його мрією про себе як про хорошу людину і цим кошмаром крижаних монстрів і повзучих трупів. І з тією ж залізною волею, яка так добре служила йому в сіамських джунглях, у руїнах Шіндзуку Расьомон і в Японському банку крові, він вирішив, що мусить відтепер думати про справу свого життя як про справу хорошої людини.

Його розум раптом заспокоївся. Він завжди скеровував усі свої сили на служіння імперії та імператору. Він хотів сказати своїм дітям, що відходить з миром, охоче, у землю мертвих, де його батьки і друзі чекають на нього. Проте йому все важче й важче було втримати цю думку про власну доброту. Вона вже майже зникла, коли Ікуко торкнулася

його, коли він побачив її шкіру, усе ще прекрасну в її віці, її дурненьку усмішку, й інстинктивно зрозумів, що її доброта десь глибоко в душі була чимось не тим, що було у ньому. Він намагався пригадати все хороше у своєму житті — незалежне від волі імператора, від наказів і начальства, — з чого можна витворити якість інше уявлення про доброту, яке слугуватиме доказом доброго життя. Він пригадав, як пропонував хінін австралійському лікарю. І відчай від жорстокості побоїв. Але ці думки відступили перед лицем всеохопної безнадії, що змішувалась з образами схожих на скелети істот, які повзуть під дощем у грязюці, і серед монстрів у квартирі Томокави він усюди почав бачити ці повзучі трупи серед безперестанного дощу і пламенів пекла. І Тендзі Накамура зрозумів, що ці смерті сподобаються тим, хто населяв ці жахливі тіла, не більше, ніж його власна смерть сподобається невдовзі його тілу.

Ви пам'ятаєте того полоненого художника? запитував Томокава. Я казав їй, що це не ви, але вона наче й не чула. Це був австралієць. Він ще дружив із тим сержантом. Тим, який співав вечорами. Які жахи вони розповідають про нас! Але коли полонені співають — значить, було не так уже й погано.

Як ми жили, думав Накамура.

Це був найщасливіший час у моєму житті, сказав Томокава.

За межами думок Накамури сніг засипав світ, густо, невпинно, затираючи все, що існує. Він скоро помре, і все добре й погане стане нічим. Монстри розтануть і стечуть у чорний океан. На якусь мить йому здалося, що він відчуває запах ДДТ і бачить багато всього: Сато, який піднімає погляд від дошки для го і збирається щось сказати, вошей,

які купчаться на тілі мертвого хлопчика, людину, що вже майже не людина, яка корчиться у багні на просіці в джунглях. Він мав відчуття, що зумів у своєму житті обманути долю. Тіло його раптом здригнулося, і він прокинувся. Не мав уявлення, як довго він спав.

Трішки суші з коропа, начальнику? запитала місіс Томокава у свій дивний спосіб, напівговорячи, напівжуючи.

Накамура не відчував жодних емоцій, але тіло його тремтіло, коли він уявив собі, як тремтіли колись терези у шпиталі, коли на них поклали серце американця.

Я принесла його з базару. Воно солонувате, але ми любимо, коли наше суші з коропа трохи солоне.

Накамура похитав головою.

Наступної весни сім'я Томокава отримала листівку від місіс Накамури, де сповіщалося, що її чоловік помер. Вона не згадувала про його останню маячню, про його погане самовладання, про його злісні скандали з нею і її дочками, які доглядали за ним, навіть за найменші дрібниці, такі як погладжування по щоці або просто усмішку. Замість цього вона написала, як у ніч перед смертю, знаючи, що його час швидко наближається до кінця, він, будучи до певної міри поетом-аматором, узявся писати останнього вірша.

Залишаючись скромним до самої смерті, продовжувала місіс Накамура, він трудився кілька годин, але, ослаблений хворобою, вирішив, що не здатний покращити смертний вірш Х'якка, який, сказав він, виразив усе, що він відчуває, значно краще, ніж він міг будь-коли собі уявити. Місіс Накамура додала, що, на її думку, містер Накамура у цих своїх останніх зусиллях надихався візитом у зимове Саппоро рік тому, і з цієї причини вона посилає їм примірник вірша.

Родина була з містером Накамураю, коли він помирав, завершувала місіс Накамура. Вони знали, що він був доброю людиною, яка не могла дивитися навіть на страждання тварин. Він знав, що був блаженною і щасливою людиною, яка прожила хороше життя.

Місіс Томокава підняла окремих аркуш, на якому був переписаний смертний вірш, і прочитала вголос чоловікові:

*Зимова крига
розтане на чисту воду —
світлим є моє серце.*

6

Часом мені здається, що він найсамотніша людина у світі, заявила одного вечора Елла Еванс на обіді у честь виконавчого комітету Корпорації хірургів. І всі засміялися. Добрий старий Доррі? уявила вона собі їхні думки. Найліпший приятель кого завгодно? Таємне бажання кожної жінки?

Але він знав, що вона знала. Він був самотнім у своєму шлюбі, він був самотнім зі своїми дітьми, він був самотнім в операційній, був самотнім у численних медичних, спортивних, добродійних і ветеранських організаціях, де він засідав, був самотнім, звертаючись на мітингу до тисячі військовополонених. Навколо нього існувала безплідна порожнеча, непроникна пустка оповивала цього надзвичайно товариського чоловіка, так наче він уже жив в іншому місці — вічно розплутуючи й розгортаючи безкінечний сон, а може, безперервний кошмар, важко було сказати, — звідки йому вже ніколи не втекти. Він був маяком, світло якого

не можна запалити знову. У своїх снах він чув, як мати кличе його з кухні: Хлопчику, ходи сюди, хлопчику. Але коли він заходив туди, там було темно й холодно, лиш закопчені балки, попіл і запах гасу, і нікого не було вдома.

І все ж Дорріго Еванс не розглядав свій шлюб як безплідний простір. Зовсім навпаки. По-перше, він був переконаний, що неправильно розглядати його шлюб як невдачу або думати, що він не кохав Еллу. По-друге, як це діється у шлюбах з розрахунку — влаштованого, звичайно, ними, — вони виробляли в собі це кохання. Коли він уперше зустрів Еллу, то — оскільки шлюб, ясна річ, був у всіх на думці — він сприймав її тільки як майбутню дружину. У його юнацькій свідомості кохання було більшою чи меншою мірою шлюбом, прикрашеним рядками віршів. І як дружина для чоловіка, який явно збирався стати кимось, Елла здавалася йому досконалою: любляча, віддана, ще більше за нього налаштована, аби він пробився нагору. Елла відповідала звичаям і збігалася з його літературними уявленнями. Він вважав, що все це і є коханням, і хоча після їхнього шлюбу швидко виявилось, що цього недостатньо, він вирішив, що вистачить і цього.

А потім, коли тіло Елли перетворилося під час вагітності на сяючі кола, коли її повні груди й темні соски стали чудом, мислення непередбачуваним, аура дивною і аж ніяк не нудною, він любив її дуже сильно. Ще до того, як кількість його адюльтерів стала означати, що вона вже не витримує його в ліжку, він любив тулитися до її спини, вдихати її запах і відчувати спокій, який інакше уникав його. Він не завадав собі труду пояснювати їй, що для нього секс не був невірністю, невірність — це коли спиш із кимось. А цього він ніколи не робив.

Трьох їхніх дітей — Джессіку, Мері і Стюарта — він особливо любив, коли їхав від них кудись далеко. Ставлячись до них із ласкавою байдужістю, він не чекав, що вони розігруватимуть між собою його стосунки з Еллою. Їхня недоброчинність і холодність одне до одного були для нього нестерпними, вони розривали йому серце; він сподівався, що це не назавжди, молив їх не бути жорстокими чи грубими, коли бачив, що вони повторюють його жорстокість і грубість щодо Елли. Себе він визнавав нездатним до батьківства, але йшов уторованим шляхом, тому що він в усьому йшов уторованим шляхом. І міркував, чи це не капітуляція перед власними приватними страхами.

Вони з Еллою найкраще почувалися в компанії і в таких випадках вважали інших чудовими — він навіть чув, як Елла сказала за якимось обідом — чарівними. Чарівними! І він любив її і жалів її за те, що вона з ним. Він чув, як вона цілком щиро розповідала своїм друзям, що війна і табори не дали йому покинути її. Вона, як здавалося, хотіла зробити з нього трагедію, а він, який бачив трагедії, злився, що вона була такою наївною, так драматизувала себе, що хотіла зробити зі свого чоловіка ще одну. Він хотів, щоб вона прокляла його за те, ким він став — виродком. Але це було надто просто для Елли, а крім того, вона по-своєму кохала його, а це означало, що вона відмовлялася махнути на нього рукою ще довго після того, як він сам махнув на себе рукою. Вона стала робити собі таку зачіску, як Франсуаза Гарді, й курити червоне *Sobranie*, намагаючись бути вишуканою холодною; можливо, сподівалася, що це буде для нього більш звабливим. Її крихкість — яка для нього завжди була найпривабливішою її рисою — залишилась, хоча й була дедалі частіше оповита напарфумленим димом, який йому здавався жакливим.

Чого ти хочеш? питала Елла, виймаючи з губ *Sobranie*, і це було запитання, на яке насправді не було відповіді. І коли він брехав і казав: Нічого, або брехав і казав: Спокою, брехав і казав: Тебе, брехав і казав: Нас, вона запитувала: Але чого ти хочеш насправді, Елвіне? Скажи мені, чого? Чого?

А й справді, чого? замислювався він.

Чи це тільки їхні тіла, секс — і все? питала вона, і її спокій ранив його значно більше, ніж будь-який гнів. Просто вмочити кінець? питала вона. І це все?

Її спокій, її відразлива відвертість, її неоцінний сум — не вже це те, до чого він привів її?

І це все, що тобі треба? питала Елла, знову видихаючи дим від *Sobranie*. І все?

Чи й справді все? Як він ненавидів цей дим. Він боявся, що зробив її грубою, її, яка ніколи такою не була. Він думав про те, як світ організовує свої справи у такий спосіб, що цивілізація щодня скоює злочини, за які кожного індивіда ув'язнили б довічно. І як люди погоджуються з цим, або його ігноруючи і називаючи поточними подіями чи політикою війн, або витворюючи простір, який ніяк не пов'язаний із цивілізацією, і називаючи цей простір своїм приватним життям. І чим більше в цьому приватному житті вони поривають із цивілізацією, чим більше їхнє приватне життя стає таємним, тим більш вільними вони почуваються. Але це не так. Ти ніколи не можеш бути вільним від світу; поділяти життя — це поділяти вину. Ніщо не може змити те, що він відчуває. Він підводив погляд на Еллу.

Оце і все? запитувала Елла.

Це не так, відповідав він.

Слова його відповіді звучали пишномовно і неправдиво для них обох; навіть гірше — вони звучали непереконливо,

і вона лиш хитала головою. Незалежно від того, що вона говорила, вона завжди віддавала перевагу переконливій брехні, а не слабенькій правді.

В додаток до своєї нової відвертості Елла ще й почала, досягнувши середнього віку, користуватися різкими парфумами, і їх запах, змішуючись із задушливістю диму від *Sobranie*, наділяв її ароматом, який часом здавався йому збудливим, навіть еротичним, але в більшості випадків — і що далі, то більше — затхлим і клаустрофобним, як гардероб зі старим одягом, призначеним для благодійних організацій. Як він хотів, щоб вона не користувалася цими парфумами, щоб вона не курила *Sobranie*, не робила зачіску, як у Франсуази Гарді. Бо в усьому цьому він вбачав маску, змайстровану з її хоробрості, її гордості, її великої печалі, такої болючої, що вона аж пульсувала в їхньому домі. Як би він хотів, щоб йому не вдалося зробити її жорстокою!

7

У перші свої роки з Еллою він часто думав про Емі. Він думав, що ж це таке було, чого він зазнав з Емі. Цього він не розумів. Це здавалося силою, більшою за кохання. Він згадував першу їхню зустріч як нічим не примітну. Як він звернув увагу на її мушку над верхньою губою, затінену порошинками, не тому, що вона була гарною, а тому, що незвично було бачити її крізь промені запиленого світла. Він думав про їхню дивну розмову не тому, що вона його зачарувала, а тому, що вона якось неясно його зацікавила. Він пригадував, як наступного дня, коли він знову прийшов до крамниці, щоб купити Катутла, то пам'ятав саме про книжку, а не про неї.

Випадкова зустріч із дівчиною з червоною камелією була цікавою okazією, і він знав, що достатньо швидко її забуде.

І хоч він не забув її в ті перші повоєнні роки, хоч Емі на якийсь час стала його єдиною причиною для існування, тепер вона, без сумніву, почала зникати з його думок. Намагаючись уникнути згубності пам'яті, він із величезним сумом виявив, що погоня за минулим неминуче призводить лишень до ще більших втрат. Втримати жест, запах, усмішку означало зафіксувати її як єдину сталу річ, як гіпсову посмертну маску, яка, як тільки торкнешся її, кришиться під його пальцями, знову перетворюючись на пил. І в міру того, як його спогади про Емі з роками розвіювались, Елла ставала його найбільш грізною союзницею і найдовірнішою порадиницею. Вона заспокоювала його, коли він лютував, підбадьорювала, коли він натрапляв на перешкоди, і мало-помалу, від одного випадку до другого, в сум'яттях і оповзях життя його пам'ять про Емі потроху зникала, аж поки йому стало важко взагалі пригадати щось про неї. Цілі тижні минали, і він раптом усвідомлював, що зовсім не думав про неї; потім ці періоди розтягалися на місяці, а потім могло минути декілька місяців поспіль, а він про неї й не згадував. Він почав відчувати, що від нього йде запах такої ж дивної, всеохопної поглинутості маленькими речами, які поєднують людей, — їжею, рушниками, ножами, виделками і чашками, спільною метою життя, яке проживається разом, — той, що йому колись так неприємно було відчувати у Кіта Малвені.

Між ним і Еллою виникла змова досвіду, так наче виховання дітей, вміння підтримати одне одного в практичний і ніжний спосіб і вся сума років, а потім десятиліть приватних розмов та дрібних інтимностей — запах кожного з них

після пробудження, тремтяче дихання кожного, коли дитина нездорова, хвороби, горе і піклування, ніжність, несподівана й невимущена — так наче все це поєднувало більше, було більш важливим і незаперечним, ніж любов — чим би любов не була. Бо він був прив'язаний до Елли. А однак усе це витворювало в Дорріго Евансі всеохопну і неспростовну самотність, таку кричущу самотність, що він знову і знову прагнув розбити її дзвінку тишу зі щоразу новими жінками. Навіть коли його життєва енергія виснажувалась, він продовжував свої донкіхотські загравання. І якщо в них не було справжнього почуття, якщо це в різні способи загрожувало небезпекою, то це ще більше додавало їм привабливості. Але це не тамувало потік його самотності — навпаки, посилювало його.

Як падіння метеорита багато років тому пояснює існування сьогодні великого озера, так і відсутність Емі визначала все, навіть коли — а іноді особливо коли — він не думав про неї. Він безповоротно відмовився приїздити будь-коли до Аделаїди, навіть якщо там проходили якісь визначні професійні чи ветеранські події. Єдине зацікавлення, яке він за весь час виявив до садочка — який полишив на Еллу і садівника, — полягало в тому, щоб вирвати велику й дуже гарну червону камелію, розізливши цим Еллу, коли вони переїхали в новий будинок у Тураку*. Його вічна невірність у якийсь дивний спосіб була вірністю пам'яті про Емі — так, наче неустанно зраджуючи Еллу, він вшановував Емі. Він не сприймав це так і, мабуть, жажнувся б, якби хтось сказав про це, але жодна жінка, з якою він зустрічався в ці роки, нічого особливого для нього не значила.

* Передмістя Мельбурна.

Отож жінки з'являлися й зникали, розлючені, спантеличені, шоковані; його шлюб тривав; його робота продовжувалась, а репутація зростала. Він очолював відділи, журнали, національні опитування в галузі охорони здоров'я, виявляв, що добра воля людей часто перебуває в оберненій залежності від їхнього становища, і був цілком спантеличений, коли під час обіду почув, що промовець надзвичайно детально описує його життя як *блискучу кар'єру*. Це почуття минуло і забарвилось збентеженим розчаруванням. Він був вимушений часто подорожувати; довгі періоди нудьги й очікувань урізноманітнювалися непотрібними зустрічами з людьми, які також страждали запамороченням від успіхів. Під час безсонних ночей у герметично закупорених кімнатах, які мали стійкий, неприємний запах хімікатів, він роздумував, чому все менше й менше людей викликають у нього зацікавлення. Нез'ясовним для нього чином його репутація і далі зростала. Газетні огляди, телевізійні інтерв'ю, комісії, правління, колегиї, невимовна нудьга громадських заходів, на яких він *мусив бути присутній*, таких пласких і нескінченних, що він побоювався, що зможе побачити округлість землі, якщо як слід придивиться. Світ є, думав він. Він просто є.

Одного вечора його досить пізно викликали у шпиталь на термінову операцію апендициту. Ім'я молодої пацієнтки було Емі Гасконь.

Amie, amante, amour, бурмотів він, миючи руки.

Старша сестра біля сусідньої мийки, яка звикла до декламувань хірурга, засміялася і запитала, з якого це вірша. Коли вони йшли в операційну, Дорріго Еванс зрозумів, що це він уперше свідомо подумав про Емі за останні декілька років.

Я забув, сказав він.

Він вкрав світло у сонця і впав на землю. На якусь мить він мусив відвернутися від столу і опанувати себе, щоб усі інші не помітили, як у нього тремтить скальпель.

8

Саме у ці роки Дорріго Еванс відновив свої взаємини з братом Томом. Він знайшов у цьому певне спасіння від самотності, яку й далі відчував навіть — а іноді особливо — з Еллою і своїми дітьми. У час, який він мав змогу проводити з Томом — телефоном раз на місяць, а пізніше це стало щорічним візитом у Сідней в середині зими; а ще пізніше, в міру того, як його репутація зростала і він став частіше бувати в Сідней, — він виявив особливу близькість, яка часом буває між рідними братами. Це була та легкість спілкування, яка дозволяє багато чого залишати невисловленим, яка не надає жодної ваги помилкам і неелегантним фразам і витворює оте дивне відчуття загадкової спільної душі, яке виявляється через найтривіальнішу балаканину. І хоча, окрім кровної спорідненості, вони не мали майже нічого спільного, Дорріго Еванс все одно дедалі більше відчував, перебуваючи з Томом, що він — лиш одна частина чогось більшого, а його брат — інша, відмінна, але доповнювальна частина, і їхні зустрічі були не стільки утвердженням кожним власної сутності, скільки приємним розчиненням її один в одному.

Їхній батько пережив матір тільки на чотири роки й помер від серцевого нападу 1936 року; як наймолодший із семи, Дорріго мало спілкувався зі старшими братами й сестрами, яких розкидало по всій Австралії в роки перед Депресією

у пошуках роботи. Чотири сестри поїхали на прядильні фабрики в західні райони Вікторії; він ніколи по-справжньому не знав їх і лиш побував на їхніх похоронах протягом 1950-х років, коли вони повмирали, зламані життям. Він дивився на їхніх дітей і чоловіків як на незнайомців, але все ж допомагав їм усім, коли вони приїздили до нього. Остання з них, Марсі, яка водночас була найстаршою і яку він повністю утримував більше десяти років, померла в Мельбурні 1962 року від невстановленого раку. Його найстарший брат, Альберт, який знайшов роботу рубача тростини на півночі Квінсленду, загинув там під час вибуху на цукровому заводі 1956 року. Том урешті-решт опинився в Сіднеї, у шлюбі без дітей, робітником на великому паровозоремонтному заводі корпорації Редферн, і після виходу на пенсію вирощував овочі у себе на городі в Балмейні і грав у дартс у місцевому пабі.

У лютому 1967 року Елла запланувала тижневу відпустку на Тасманії, щоб дітей залишити в домі її сестри, яка недавно переїхала туди з чоловіком. Ця запланована відпустка, задумана і організована без участі Дорріго під приводом, що вона стане кульмінацією їхнього спільного життя, була радше останнім зблиском їх як сім'ї. Тому Елла вигадала її, а він погодився на неї, і всі вони відчували до неї нехить — як до форми виправного покарання, відомого під назвою *час для сім'ї*.

У суботу вони мали вилетіти в Хобарт, і він сприйняв телефонний дзвінок про серцевий напад у його брата Тома зі змішаними почуттями. З одного боку, він був засмучений; з іншого ж, це давало йому вагому причину уникнути одного-двох перших днів на Тасманії. Він зумів потрапити на рейс до Сіднея того ж вечора, але Тома дуже сильно

накачали ліками, і у неділю він був не надто притомний. Тільки в понеділок Дорріго спромігся поговорити з ним якийсь час.

Том розповів йому, як стався серцевий напад, що звалив його в готелі «Кент», якраз коли він збирався поцілюти у сам центр.

У сам центр?

Так вже сталося, сказав Том. Дуже невдалий спосіб врізати дуба, у калюжі сечі на підлозі і зі стрілкою в руці. Мені б хотілося чогось більш приватного, як, наприклад, помідорна грядка.

Брат здавався незвичайно балакучим, і Дорріго невдовзі виявив, що він і сам поринув у спогади про їхнє дитинство на Тасманії. Том був справжнім зібранням клівлендських історій, деякі з них Дорріго знав, багатьох він ніколи не чув. Було згадано ім'я Дурило Єйтса, і Том пригадав, як Дурило часто хвалився, що може перегнати поїзд. Коли його попросили довести це, він роздягнувся до довгих білих кальсонів і помчав наввипередки з експресом Лаунстон — Хобарт через акацієві зарості клівлендського бушу. Коли поїзд прогудів і зник за поворотом, прямуючи до роз'їзду Конара, Дурило впав на землю, весь подряпаний і виснажений, і змушений був визнати поразку.

Він пхався до всього, той Дурило, сказав Дорріго.

Усе ще танцював соло у вісімдесят п'ять, сказав Том. Під кінець він придбав «лейланд Р76». Машина, якої неможливо було позбутися. Наказав похоронити себе на животі, так щоб усі мусили завжди потім цілувати йому задницю. Але я завжди думаю про нього, як він біг через буш в отих довгих білих кальсонах. Це зовсім як життя, хіба ні? Ти думаєш, що випередиш його, що ти кращий за нього, але йому щоразу

вдається пошити тебе в дурні. Воно кидає тебе на землю, гуде й поспішає далі, задоволене собою, як невідомо хто.

Вони засміялися.

А ти знаєш, що Дурило був родичем Джекі Мегвайра? сказав Том.

Дорріго не знав. Він захоплено заговорив про те, як згадує читання віршів і колонки порад тітоньки Роуз Томові і Джекі Мегвайру.

Стариган Джекі, сказав Том. Хороший чоловік. Кращий за всіх. Він знав буш. Його дружина була з аборигенів, знаєш?

Якусь мить чи дві Дорріго взагалі не міг пригадати дружину Джекі Мегвайра. Потім давно вже приспана пам'ять — яка його певним чином непокоїла і формувала значно більшою мірою, ніж він сам про це знав, — виштовхнула її на передній план свідомості. І хоча він чув якісь туманні історії про аристократичну іспанську кров, одне з традиційних тасманських виправдань, Дорріго не знав, що вона з аборигенів, і це спонукало його запитати про те, про що він завжди хотів.

А отоді давно, стільки років тому. Якраз перед тим, як вона зникла. Я бачив тебе з нею.

З місіс Джекі Мегвайр?

Ти цілував її.

Цілував? Де?

У старому курнику за заїздом святого Ендрюса.

Я не цілувався.

Я бачив вас обох. Вона обнімала тебе.

Я якраз повернувся з полювання на кріликів. Вона розвішувала прання. Мені нічого було робити, тож я їй допоміг. Коли я згадую зараз, то бачу, що вона, напевно, погано себе

почувала. Але все було зовсім не так. Ми просто розмовляли. Всілякі сімейні історії. Про людей. І я почав розказувати те, що я взагалі нікому не розказував. Те, що я бачив. Усяке таке про війну. І потім це все мене дістало. Я пригадую, що став задихатися і не міг нормально говорити. Був як побитий. І вона обняла мене, як дитину. Ось так більш-менш воно було.

Але ти тулився лицем до її шиї.

Я плакав, Доррі. Господи Боже, плакав.

Що з нею сталося, Томе? Чому вона зникла? Мене завжди цікавило, що з нею сталося.

Старий Джекі, він часом трохи бив її. Він її любив, але вона була на двадцять років молодша, вона не була щаслива, і він це знав. Ну, і що можна було вдіяти? Тітонька Роуз тут би не допомогла. Хороший чоловік, Джекі, але він, було, припадав до пляшки, а потім давав їй прочухана. Але я не знав, куди вона поділася. Багато років. Потім мене тут, у Сідней, знайшов лист від неї. Вона поїхала до Мельбурна, пізніше в Нову Зеландію. В Отаго вийшла заміж за хорошого чоловіка. Більше нічого про нього не написала. Власне кажучи, у листі ні про що більше не йшлося. Була ще приписка від її дочки, що мати просила відправити це мені після своєї смерті. От і все. Гадаю, оскільки інші мали читати це, там не було згадки про старого Джекі чи про її родину тут, на Тасманії.

Розмова перейшла на футбольні матчі, які були у них в Клівленді, на віз Джо Пайка, на день, коли слуга полковника Кемерона зайшов до них на кухню з гвинтівкою, шукаючи Томового собаку, бо він, сказав, убиває овець полковника Кемерона, а Том вийшов зі своєї кімнати зі своєю гвинтівкою і сказав: Застрелиш мого собаку, і я застрелю тебе.

Том сильно стомився. Дорріго попрощався, поправив братові постіль, сказав йому, що він у хороших руках, і пішов.

Він був у коридорі, коли почув, як старечий голос прорипів позаду:

Рут!

Дорріго Еванс затримався і озирнувся. У миш'яково-зеленому світлі палати його брат, який намагався спертися на високу купу подушок, раптом видався схожим зовсім не на Тома — людину, яка в свідомості його молодшого брата до цього моменту залишалася стійким образом молодечої життєвої енергії, — а на дуже стару і хвору людину.

Її звали Рут.

Дорріго Еванс стояв, дивлячись на незнайомця, який був його братом, непевний, що саме Том має на увазі або чого він хоче. Він повернувся у палату й сів біля Томового ліжка. Том втягав і випинав губи, готуючись знову заговорити. Дорріго чекав. Том випростав своє тіло, перетворив його з безформного на щось тверде, і коли заговорив, то дивився не на брата, а на дальню стіну.

Місіс Джекі Мегвайр. Її звали Рут, Доррі. Рут. І Рут мала дитину.

Тут він замовк. Дорріго не сказав нічого. Том знову підтягнувся на подушках, мугикнув і кашлянув.

Та-а, дитину. В липні 1920-го. Це була її третя. Як вона приховувала це, я не знаю. Але так було. Джекі якраз поїхав, намагався знайти роботу на континенті. Гадаю, він знайшов якусь роботу у верхів'ях Діамантини, у нього був там приятель. Джекі ніколи й не дізнався про дитину. Ніхто в Клівленді не знав. Одягалася вона так, що на ній усе висіло — ну, ти пам'ятаєш, як тоді було, далеко не Париж, а якісь клятї середні віки, можна було приховати, що хочеш. Тому їй все вдалося, я гадаю. Дитину вона народила в Лаунстоні. Хлопчика. І його відправили в Хобарт. У той день, коли я,

типу, розкис щодо війни, вона обіймала мене так, як я сказав. І розповіла мені про дитину. Вона якраз дізналася, що з нею сталося.

Але чому, Томе?

Томові водяві очі стали гострими, його крихке тіло застигло, і Дорріго відчув, що знову з'явилося щось від чоловіка, яким він захоплювався ще дитиною.

Бо я був клятим батьком, ось, біс його дери, чому.

І Том нарешті обернувся, щоб подивитися на брата. Очі його свердлили Дорріго, зіниці були на диво маленькими й порожніми, виглядали як дірки, пропалені сірником у старій газеті.

Хлопчика виховувала сім'я на прізвище Гардінер. Досить заможні люди. Це смутило її. Смутило мене. Але що можна було зробити? Не те, що за ним доглядали, а те, що за ним доглядали не ми. Ніхто не збирався переслідувати його і вимагати, аби його повернули, і хай чорти беруть чиесь там життя — його, їхнє, її, моє, Джекі. Ні. Ніхто не збирався робити цього. Це просто одна з тих речей, з якими ти мусиш погодитись. Після останньої війни я зустрів у Хобарті одного типа, який знав ту родину. Вони, здається, назвали хлопця Френк. Він помер під час війни. Єдиний мій син — а я ніколи навіть не бачив його. В одному з тих з біса жахливих таборів для військовополонених, у яких і ти був там, у Таїланді.

9

Сідней був переповнений американськими солдатами з В'єтнаму, які перебували у рекреаційній відпустці, місто знемагало від спеки, і щоб утекти від спеки і від солдатів, щоб

якось дати собі раду з тим, що Том тільки-но розказав йому, Дорріго Еванс, який завжди радив своїм пацієнтам, що прогулянки — це найкращі ліки, вирішив послухатися власної поради.

Він пішов пішки від шпиталю до Круглої Набережної, а потім виявив, що збирається рушити кудись чимдалі від юрмищ, які там зібралися — мостом через Сіднейську гавань, — аби відвідати приятеля-хірурга у Кіррібілі. Любителі пейзажів, які неспішно гуляли, задовольняли його тим, що серед них легко загубитися; пішохідна доріжка на мості була широкою, а види Сіднея звідси здавалися йому розлогіми й заспокійливими.

На середині мосту він зупинився. Легкий вітерець зі сходу навіював прохолодний морський бриз, а він дивився на воду далеко внизу, яка котила білі й сині хвилі. Недалеко звідси жовто-червоні баштові крани стояли, наче вартові навколо гігантських напнутих вітрил нового оперного театру, а його мудрований каркас нагадував Дорріго тоненькі мережані прожилки сухих евкالیптових листочків. Далі призахідне сонце оповивало місто безжальними смугами світла й тіні. І тоді, коли він відірвався від бокового поручня й знову рушив уперед, він уперше впіймав її поглядом далеко попереду, коли вона швидко вийшла з такого стовпа навскісної темряви у світло.

За якийсь час він побачив її знову, вона йшла йому назустріч, обрамлена аркою великого пілона з піщаника, який підтримував північний кінець моста, голова її виринала й знову занурювалась у рухомий тлум перехожих навколо неї. Він був на зовнішньому боці широкої пішохідної доріжки, у тіні, яку відкидали залізні конструкції моста. Все його єство було сконцентроване на цій незнайомці, яка

наближалася до нього по внутрішній стороні — примара, що йшла у сонячному світлі, — і тут вона знову зникла з його очей.

Коли він утретє виловив її поглядом у натовпі, вона була ближче. На ній були модні темні окуляри й темно-синя сукня без рукавів з білою стрічкою над стегнами. З нею ішло двоє дітей, маленькі дівчатка, кожна тримала її за руку. Шум вуличного руху, який відлунював у склепаній залізній грудній клітці мосту, означав, що він справді бачить дітей — як вони сміються, базикають, а вона їм відповідає. І навіть якби він не чув, то все одно знав би: вона не примара.

Він думав, що вона мертва, але ось вона, іде йому назустріч, помітно старша, хоча для нього час додав їй краси, а не позбавив. Так наче замість того, щоб відбирати, вік просто показав, яка вона насправді.

Емі.

Безодня років — з їх історичними війнами, знаменитими винаходами, їх незліченними жахами й загадковими чудесами, — усе це, зрозумів він, ні до чого. Бомба, холодна війна, Куба і транзисторні радіоприймачі були безсилими проти її капризної ходи, недосконалих манер, її грудей, які рвалися на волю, і її очей, належно прихованих. Світліше, вибілене волосся, як йому здалося, личило їй більше, ніж її природний колір; тіло, яке здавалося трохи тоншим, додавало загадковості; обличчя, дещо худіше, з різкими рисами, здалося йому сповненим якогось важко здобутого самовладання.

Більше чверті століття минуло відтоді, коли він уперше побачив її крізь запилені стовпи світла у книгарні в Аделаїді, і він був вражений тим, як мало значать для нього зміни, що в ній відбулися. Стільки почуттів, які він вважав назавжди

втраченими, зараз повернулися з такою ж силою, як тоді, коли він уперше їх усвідомив.

Зупиниться він чи йтиме далі? Вигукне щось чи не скаже нічого? Треба було вирішувати. Так мало часу, щоб обдумати життя відомі і невідомі, його життя зараз, їхнє життя тоді, її неувяленне життя зараз. Він достатньо добре бачив дітей, аби розпізнати в них те, що він вважав притаманними їй рисами. І ще щось у них, що не належало їй і що завдало йому значно сильнішого болю, ніж він міг уявити. Можливо, вона була щаслива у своєму заміжжі. Йому стало важко дихати. Тисячі безумних, прикрих думок приходили йому в голову, поки він ішов їй назустріч. Він казав собі, що не може вриватися в її життя, спричиняючи хаос; казав собі, що повинен це зробити, що не все ще втрачено, що вони можуть почати знову.

Вона наближалася. Він намагався уповільнити кроки, поки мозок його працював ще гарячковіше. В животі у нього пекло, важко було втримувати рівновагу. Він уже був достатньо близько, щоб побачити маленьку мушку над її верхньою губою. Зараз він уже не думав, що вона ще прекрасніша, ніж завжди, — або що вона взагалі прекрасна. Лишень що він хоче її. На ній було кільце, яке раптом неконтрольовано збунтувало пам'ять. Чи вона бачить його? Він гукне їй. Гукне! А потім, у яскравому світлі сонця, яке було у неї за спиною, він побачив, як вона затисла краєчок сукні великим і вказівним пальцями й потягла вгору, прикриваючи декольте. Протягом кількох секунд, можливо, він сподівався, що у цьому незвичайному світлі вона зараз запросить його у свої обійми і у своє життя.

Але всього лиш світло з'являється на початку світу.

Коли він зібрався щось сказати, то усвідомив, що вони вже минули одне одного, не промовивши й слова. Він і далі

ішов у тіні, продовжуючи дивитися тільки вперед. Він усе зрозумів неправильно. Її, себе, їх, любов — особливо любов — абсолютно неправильно. І час він сприйняв неправильно. Він не міг у це повірити, але мусив. Її смерть, його життя, вони, все, *все* неправильно. І серйозність його помилки була такою великою, такою всеохопною, що він не міг здолати її, обернутися, гукнути, побігти назад. Тільки дійшовши до протилежного кінця мосту, він нарешті знайшов у собі сили озирнутися. Емі ніде не було.

Він стояв посеред пішохідної доріжки, люди оминали його з обох боків — наче він був усього лиш ще одною міською перешкодою, швартовою тумбою, урною для сміття, предметом, — і він подумав про дружину Лота і про те, якою брехливою була ця історія. Соляним стовпом ти стаєш тоді, коли *не* озираєшся і не дивишся назад. Він розумів, що повинен був зупинити її, і розумів, що тепер він ніколи не зможе цього зробити. Йому не слід було йти далі — а він пішов.

Він колись вибрав? Вона вибрала? Чи взагалі існував колись бодай якийсь вибір? А може, життя просто змітає людей, поєднує і розділяє?

Навколо нього, за ним і ще далі були люди, і кожен ішов своїм шляхом. Метушливі летючі часточки у світлі, — загублені давним-давно, як усе тепер було загублене, в металі й камені, у морі й на сонці, і в спеці, — піднімалися й падали у безхмарному синьому небі, загублені поміж жовтих кранів і оглушливих швидкісних магістралей.

Ще якусь мить він залишався там, мізерна постать серед залізних півкіл, які здіймалися повсюди, серед ревіння вуличного руху, серед блакитного дня й мерехтливої води. Думав: Яким порожнім є світ, коли втрачаєш того єдиного, кого любиш.

І він розвернувся й пішов далі, без дороги й напряду серед усіх доріг. Він думав, що вона мертва. Тепер нарешті зрозумів: це вона жила, а він помер.

10

Коли вони перейшли через міст, Емі купила своїм двом племянницям по морозиву на Круглій Набережній і вони сіли на пором — до дому її сестри у Менлі. Багато років вона думала, що він мертвий. Вона усвідомила, що він не помер під час війни, тільки недавно, коли почала зростати його слава. Чому, чому, знову думала вона, сидячи на задній палубі порома, дивлячись, як відступають назад блискотливі хвилі, чому він, якщо був живий, не приїхав розшукати її? Чому? думала вона, повернувшись у дім сестри. Чому? думала вона, коли лежала на ліжку, смертельно втомлена. Бо не могла пробачити йому, що він порушив свою обіцянку.

Їй ніколи не спадало на думку, що він вважатиме, ніби вона загинула під час вибуху, а не перевірить це наступного ранку, як зробила вона, коли повернулася «кабріолетом» з пляжу на узбережжі, куди вони їздили першого разу і куди — після того, як Кіт сказав їй, що він помер, — вона, знемагаючи від горя, поїхала думати про Дорріго і врешті-решт проспала там ніч.

В останні роки їй часом приходила в голову фантазія розшукати Дорріго. Вона була на порозі цього рішення декілька разів — навіть знайшла і записала його номер, — але насправді не була вона ні на якому порозі. Щоразу, коли вона думала сконтактуватися з ним, її охоплювали сумніви. Чого вона хоче від нього? Чого він хотітиме від неї — якщо

взагалі чогось хотітиме? Часом вона сумнівалася, чи він узагалі добре її пам'ятатиме. І в кожному разі, що вона скаже? Що вважала його мертвим?

Як розповісти йому про цей — досить солідний — спадок після смерті Кіта; про другий шлюб, через багато років після війни, приємний, веселий, з букмекером, який краще умів витрачати гроші, ніж зберігати їх, пустив усе з вітром, а потім зник — казали, що в Америку. Оце майже і все. Один чи два інші короткі зв'язки, більш чи менш вдалі. Переважно менш. Як розказати йому, що це була не любов, навіть з букмекером? Щось легковажніше — як капелюх, чи сукня, чи хмарка. Але хто пам'ятає хмарку? І щоразу, коли вона вже готова була написати листа чи зателефонувати, то бачила перед собою величезну перешкоду його відмови від неї, яка виявлялася в тому, що він ніколи не розшукував її, не повернувся до неї після війни, як обіцяв. А зараз їхні статуси кардинально змінилися: він був знаменитий Дорріго Еванс, який весь час піднімався вгору, а вона ніхто, потопаюча. А потім додався діагноз. Як сказати йому про це?

Сестра покликала її вдруге.

Так, сказала вона, одну хвилинку.

Вона була така втомлена. Вона так багато забула про нього. Але то був він. Він не був мертвий, вона ще теж ні. Цього достатньо. Вона зняла кільце і крутила перлину між пальцями. Вона багато всього відчувала. Потім відклала кільце. Він став кимось чи навіть більш ніж кимось — вона бачила, що він перетворюється на щось, що вже не було людиною.

Вона, з іншого боку, невдовзі стане нічим. Було, звичайно, лікування — екстремальне і, як сказав її онколог, у більшості випадків фатальне. Вона працювала у двох місцях прибиральницею і таким чином намагалася якось триматися, але

зараз покинула роботу — після того, як сестра погодилася доглядати її. З мріями вже давно було покінчено.

Тепер вона шукала задоволення в заходах сонця, у своїх друзях, яких було мало, але яких вона любила, у принадах свого міста — у теплих ранках, у запаху асфальту і будинків після шаленого дощу, у щоденному літньому карнавалі його пляжів, у виді на нього з мосту в сонячний день, у незнайомцях, з якими вона часом зустрічалася, у розпещуванні своїх племінниць, у приємній самотності спогадів, яку дозволяв вечір літнього дня. Іноді вона почувалася щасливою.

Час від часу вона пригадувала кімнату біля моря, місяць, і його, і зелену стрілку годинника, яка пливла у темряві, і звук хвиль, що розбивалися, і почуття, не схоже на все, що вона знала раніше чи взагалі будь-коли знала.

Вона не шукатиме з ним зустрічі. У нього своє життя, у неї своє: про поєднання неможливо навіть мріяти. А того, про що ми не можемо мріяти, ми ніколи не можемо зробити.

Через вісімнадцять місяців — на шість більше, ніж їй давали — її поховають на приміському цвинтарі, нічим не примітне місце серед акрів таких же непримітних могил. Ніхто її більше не побачить, а за якийсь час поблякнуть навіть спогади її племінниць, а потім і тих не стане, як і їх самих. Усе, що залишиться їй світитиме в довгій ночі на землі, буде перлове колье, з яким вона попросила її похоронити.

11

Того вечора Дорріго полетів до Мельбурна, звідти наступного дня — ранковим рейсом до Хобарта; у неперервному гуді двигунів 707-го «боїнга» і дивному спокої, який вони

навіювали, він знайшов заспокійливе забуття. Приземлення у Хобарті було зіпсоване шаленими вітрами й густим димом, спричиненим пожежами в буші на півдні острова; літак провалювався, піднімався й розгойдувався, як горошина в каструлі з окропом. Вони вийшли у сморід попелу й пориви спекотного вітру.

Його привітав старина Фредді Сеймур, хірург невизначеного віку, який керував тасманським відділенням Корпорації хірургів і який, з певною ексцентричністю, володів старим зеленим «фордом меркюрі» 1948 року, утримуваним, як і Фредді, в стані бездоганної елегантності без огляду на вік. Корпорація хірургів влаштовувала цього дня ланч на честь Дорріго в готелі «Хобарт». Після цього Дорріго вирушав до Ферн Трі — селища одразу за Хобартом, в мальовничому гірському лісі, де жила сестра Елли, — і до своєї родини.

Він подзвонив Еллі з телефону-автомата в аеропорту; її сестра поїхала у справах на півдня і забрала машину. У кожному разі, було надто жарко, аби займатися ще чимось, окрім як сидіти вдома разом з дітьми. Вона сказала, що в тіні великих евкалиптів зберігається приємний холодок, і вона не може придумати для себе кращого місця.

Ланч виявився приємнішим, ніж Дорріго сподівався, принаймні він відволікав його розум від усього іншого, що в ньому зібралось. Але якраз коли вони дійшли до шеррі й сигар, надійшла звістка, що ситуація значно погіршилась і що містечкам у південному напрямку, зокрема Ферн Трі, загрожує вогонь.

Дорріго Еванс розшукав готельний телефон і намагався подзвонити на номер Еллиної сестри, але зв'язку не було, і те саме діялося, як сказала операторка, майже з усіма

лініями будинків на горі. Дорріго Еванс звернувся до Фредді Сеймура — який якраз закурив, і його запалі рожеві щокколихалися в міру того, як він вдихав дим маленькими швидкими затяжками, — і запитав, чи не позичить він ключі від машини.

Я люблю тебе, Евансе, сказав старий хірург, видихаючи султан диму. Як сина. І, як син, ти повернеш мені машину не такою, як вона була, і я, як батько, пробачу тобі.

Ферн Трі було у двадцяти хвилинах їзди від міста. Вітер уже був дуже сильним, спека жорстокою. Коли він сів у машину, то жажнувся, побачивши у дзеркальці заднього виду своє обличчя з брудними плямами від попелу, який кружляв у повітрі, мов чорний сніг.

«Форд меркюрі» котився, наче відро, лише умовно тримаючись дороги, але його восьмициліндровий двигун працював надійно. Гора, завжди велично присутня, зараз була невидима, пропадала за завісою диму, такого густого, що через кілька хвилин видимість Дорріго обмежувалась ліченими ярдами, і він мусив увімкнути фари. Часом з темряви вигулькувала інша машина, шукаючи порятунку в місті, а люди в ній мали такий вигляд, як колись сирійські селяни, які шукали порятунку від війни. Деякі машини були обгорілі; одна, хоча це здавалося неможливим, не мала лобового скла; ще в однієї фарба стирчала великими почорнілими клаптями. Із зовнішньої приміської зони Хобарта він в'їхав у густий, високий ліс, дорога через який здавалася зараз глибокою звивистою траншеєю.

Минувши поворот, він натрапив на дорожній пост поліції, яка зупиняла всі машини, не дозволяючи їхати далі. Один із полісменів встромив голову у «форд меркюрі» 1948 року і сказав Дорріго, щоб той повернув назад.

Там далі мертва зона, друже, сказав він, показавши великим пальцем за себе у бік Ферн Трі.

Дорріго описав Еллу та дітей і запитав, чи проїжджали вони через блок-пост. Молодий полісмен, який сказав, що стоїть тут уже дві години, не бачив нікого такого. Можливо, вони проїхали раніше.

Дорріго Еванс підрахував, що минуло, може, півтори години від часу його телефонного дзвінка, коли Елла і діти ще могли утекти. Але несхоже було, щоб вона поїхала, коли містечку ще ніщо не загрожувало, а крім того, вона не мала машини. Дорріго Еванс сподівався, що вони втекли, але подумав, що діяти він мусить, виходячи з того, що їм це не вдалося.

Вогонь іде від Х'юона, продовжував полісмен, і навскіс зі сходу. Я чув несамовиті історії про локальні загоряння від червоних жарин попереду основного вогню, на відстані до двадцяти миль. Поки він говорив, тліючі жарини впали на капот машини — наче на підтвердження його слів.

Ви будете ненормальним, якщо поїдете туди, сказав він нарешті.

Там моя сім'я, сказав Дорріго Еванс, перемикаючи ручку швидкостей на першу. Я буду ненормальним, якщо не поїду.

І на цьому він ввічливо попросив полісмена відступити набік. Коли полісмен відмовився, він відпустив зчеплення, зніс шлагбаум і пробурмотів перше з кількох вибачень Фредді Сеймуру.

Через півмилі його вже оточували пламені, але це ще не виглядало достатньо жахливо, щоб бути головним фронтом вогню, хоча як виглядає головний фронт вогню, Дорріго Еванс не уявляв. Він також не уявляв, де живе Еллина сестра, бо ніколи раніше не бував там, і хоча він мав адресу,

ніяких назв вулиць не було видно. Так само, як і дороги, яка перетворилася на плутанину охоплених вогнем гілок, покинутих палаючих автомобілів, жарин, які сипалися дощем, і густого диму. Він їхав зі швидкістю пішохода тією самою дорогою, якою подорожував двадцять років тому у вантажівці броварні «Каскад». Там, де він колись намагався збагнути любов під час завірюхи, тепер Дорріго відчайдушно шукав свою сім'ю в густому диму, перевіряючи дороги, узбіччя, укриття, безперервно натискаючи клаксон. Але нікого не було. Він гадав, що всі пішли або померли. Не було більше неба, лиш випадковий проблиск шалено швидких чорно-синіх хмар, підсвічених знизу червоним. Він їхав далі, зосередившись на своїх пошуках, наблизивши вухо до вікна й опустивши вікно рівно настільки, щоб міг почути когось, щось, будь-що.

А потім йому здалося, що він когось почув, але через усі інші шуми не звернув уваги на цей звук, схожий на свист киплячої живиці, коли вибухає дерево. Потім звук повторився — слабший, але інакший. Він зупинив машину і вийшов.

12

Після того, як п'ятий будинок від дому сестри Елли Еванс вибухнув вогнем, Елла розшукала трьох їхніх дітей — Джесс, Мері і маленького Стіві, — які гралися під тими скупими бризками, що ще сочилися із розбризкувача на задньому дворі. Вона сказала їм, що вони підуть пішки у Хобарт.

Хобарт? А це далеко? запитала Джессі.

Елла не мала поняття. Сім миль? Десять? Вона була налякана.

Ми повинні вийти негайно, сказала вона.

Діти були одягнені тільки в купальники і пластикові сандалики, крім Стіві, який був у трусиках і майці. Вогонь уже спалахував повсюди, і Елла не мала сил сваритися з Джессікою, коли та наполягала, щоб взяти ще програвач на сорок п'ять обертів, який їй подарували на Різдво. Потім до нього додалася сушилка для волосся зі шлангом і пластикова шапочка для душу, яку вона вирішила одягти, щоб іскри не обпалювали їй волосся. Крім того, вона захопила ту свою єдину платівку на сорок п'ять обертів, яку їй вдалося придбати, і одну звичайну — зі старим Джином Пітні, яку їй подарувала тітка.

Вони швидко йшли дорогою, відмахуючись від обгорілого листя й обвуглених гілочок папороті, які падали з неба на їхні обличчя і на волосся. Без зацікавлення і здивування дивилися вони на асфальт, що розтікався по краях, на червоні жарини, які плавали в повітрі, наче зграї метеликів, розгораючись і затухаючи залежно від поривів вітру. Вони пройшли повз стару місіс Мак-Х'ю, вчительку гри на фортепіано, дощаний паркан якої уже горів, і гукали їй, щоб вона йшла з ними, але вона мала сокиру й була дуже зайнята, рубаючи паркан, щоб не дати вогню поширитися на її дім, і не мала часу відповідати на їхні крики.

Спочатку все це надзвичайно збуджувало, і було щось у жаху їхньої матері, що спонукало трьох дітей почуватися краще, навіть з якоюсь зверхністю. Вони перейшли в інший світ — дорослий світ, де все оцінювалось інакше, де люди говорили те, що думали, де все, що ти робиш, має значення, і де твоє життя, досі безглузде, починало щось означати для них і для тебе. Це був їхній перший присмак смерті, і вони ніколи його не забудуть.

Вони пройшли вже, мабуть, більше милі вниз по горі, і їх-
не збудження почало слабшати, а страх наростав. Головний
фронт вогню, який здавався далеким, коли вони покидали
будинок, тепер сильно наблизився до них. Стіві почав пла-
кати, бо жарини пекли йому шкіру. Він жалівся — і не без
причини, бо пламені заповнювали небо і пожирали повіт-
ря, — що вогонь *ніколи не кінчається*. Вони підійшли до це-
гляного будинку, який здавався міцним і безпечним — на
відміну від обшитих дошками будиночків, які вони мина-
ли на своєму шляху і які задовго до того, як вогонь дістав-
ся до них, уже курилися від маленьких племінчиків, що по-
чинали лизати дах.

Елла підійшла до дверей і натиснула кнопку дзвінка. По-
чувся смішний звук дзвонів. Двері прочинилися рівно на-
стільки, щоб можна було розмовляти. Крізь цю шпарку Елла
побачила літню жінку, одягнену в білий вовняний костюм
із чорною облямівкою, наче вона збиралася йти на добро-
чинний ланч. На цей час Елла, що мала на собі тільки зеле-
не ситцеве плаття й легенькі босоніжки, була покрита лип-
ким чорним потом. Їй було ясно, що літня пані сприймала
її людиною не свого класу, а її майже голих брудних дітей —
як вуличних обірванців. Елла мала намір просити притулку,
але коли відкрила рота, то почула, що просить всього лиш
води, щоб діти напилися. Їй довелося просити двічі. Нічо-
го не сказавши, жінка відчинила двері й провела їх до охай-
ної кухні в задній частині дому. Вийняла стару пластмасо-
ву чашку.

Ось, сказала вона, простягаючи її і тримаючи за край
двома пальцями. Кран там.

Дітям хотілося піти геть: вони знали, що стара жінка хо-
че, аби вони вже пішли, і їхня ненависть до неї і до її дому

була навіть більшою, ніж страх перед вогнем. Але тепер щось у снобізмі жінки примусило Еллу залишитися. Стіві плакав від опіків, і Елла запитала жінку, чи не має вона старої дитячої одежі, яку могла б позичити, щоб захистити її сина від іскор і жарин.

Жінка відкрила шафу, і всередині Елла побачила цілі полиці старанно випрасуваних і складених дитячих речей. Гарних речей. Переважно для хлопчиків. Вона впізнала запах камфори, який у неї завжди асоціювався з позачасовістю, заспокійливий запах місця й речей, які ніколи не змінюються. Літня жінка обернулася й подала Еллі якусь складену річ. Елла розгорнула її, змахнувши рукою.

Це була червона дівчача сукня — стара і зношена.

Дякую, сказала Елла.

Вона якось не могла погодити думку про безпечний притулок з такою безжальною образою. Одягнувши сина у зношене червоне платтячко, вона повела свою сім'ю назад у вогонь, вірячи, що це не тільки правильно, а й мудро.

Коли вони знову вийшли на дорогу, вогонь уже був непередбачуваним. Вітер віяв ззаду, і вітер віяв їм в лице, вогонь повсюди, і вітер піднімав у повітря смерчі червоних жарин, розжарені магічні конуси, які перетворювали все, чого вони торкалися, на полум'я. Вони тікали від вогню, але вогонь був тепер повсюди навкруг них.

Ми оточені, сказав Стіві і знову заплакав.

Досить, сказала Елла, хапаючи його. Нам просто треба дійти до Хобарта. Ставайте за мною, візьміть одне одного за руки, і що б ви не робили, не відпускайте.

Поєднаний у такий спосіб, цей тоненький ланцюжок надії і страху продовжував просуватися вперед серед вітру, диму й вогню. Мері почала плакати, бо стерла собі ноги.

Ми займемося твоїми ногами, коли дійдемо до Хобарта, сказала Елла.

Навкруг них горіли будинки й дерева — а тепер і попереду них, і Елла весь час заклинала їх поспішити. Вона тепер несла Стіві, а Мері позаду неї трималася за край її сукні однією рукою, а другою тримала Джесс, і всі вони були нажахані, що ж із ними буде, якщо вони перестануть триматися одне за одного. Крізь гул пломенів і вітер почувся сильний тріск та удар — і попереду впало на дорогу дерево у вогняній кулі. Елла знайшла стежку в обхід вогню, і вони рушили вперед, повз нього, повз палаючий остов автомобіля і повз повалений, палаючий телеграфний стовп з електричними проводами. Але вогонь попереду ставав значно сильнішим, ніж позаду, ноги у Мері були стерті до крові, жар був неймовірний, і раптом Елла зупинилася й повернулася обличчям до дітей.

Нам треба йти назад, діти. Швидко, сказала вона. І без капризів мені тут.

Вона ніколи не сварилася. Вони зрозуміли — щось змінилося.

Швидко, повторювала вона. Швидко!

А як же Хобарт? запитала Джесс, яка досі мовчала. Якщо ми доберемося до Хобарта, то будемо врятовані. Вона говорила, задихаючись. Нам треба туди!

І Джесс розвернулася й рушила вперед, повз них, у вогонь. Елла схопила її і сильно вдарила по обличчю.

Ми будемо як недільна печеня, якщо підемо далі цією дорогою. Нам треба знайти щось, де можна сховатися від вогню.

Джесс почала верещати, і Елла дала їй ще одного сильного ляпаса. Джесс розплакалася і кинула свою платівку,

яка розбилася на друзки посеред дороги. Горло у всіх пекло від диму, важко було дихати, очі сльозилися, а з носів текли соплі. Неможливо було щось побачити далі, ніж за кілька кроків, і вони здогадувались, де вони зараз, лише коли випадково бачили з'їзд, поворот на дорозі, дорожній знак.

Вони підійшли до будинку без садочка — всього лиш одна яблуня і сарайчик, що стояв посеред мертвої галявини. Там нічому було горіти, і вогонь ревів позаду них; маленькі вогники з'являлися на мертвій галявині, де нічому було горіти, але вони все ж горіли.

Тут, сказала Елла, відчиняючи двері сарайчика і думаючи: *Тут? — Саме тут ми всі помremo?*

Вони скупчилися всередині, тримаючись одне за одного попри страшенну спеку, ледь дихаючи. Було так, ніби вогонь зжирив усе повітря у світі. Вони почули такий звук, ніби над ними стартував реактивний літак. Гидкий язик вогню, завдовжки, може, з добрий ярд, прослизнув під дверима, наче голодний звір, і Джесс із криком відстрибнула назад і врізалася в шафку, повну пляшок.

Джесс! скрикнула Елла.

Вона тримала шафку. Та була повна пляшок із пензлями в скипидарі й денатураті. Вона вчепилася за ту шафку й сказала їм не рухатись.

Що б ви не робили, сказала вона, не штовхайте цю шафку чи мене. Дивіться на Джина, сказала Елла.

І Джесс, яка все ще мала свій програвач і пластикову шапочку, усю в чорних дірочках від іскор, простягла в напівтемряві платівку Джина Пітні, яку вона несла весь цей час. Від спеки та обвисла і набрала форми миски для пудингу.

Дивіться на Джина, діти, сказала Елла. Просто дивіться на Джина.

Через кілька хвилин спека зробилася нестерпною, але шум стих, і язики вогню перестали з'являтися з-під дверей. Вони почули дивний звук. Дуже повільно Елла відчинила двері. Ніхто не рухався. Вони виглянули.

Важко було щось зрозуміти. Будинок зник. Біля його залишків, з яких ішов дим, все ще стояла яблунька, трошки припалена, але ніби ціла, а ліс по той бік дороги горів буйним вогнем.

Вони знову почули дивний звук і зрозуміли, що це клаксон автомобіля, який ставав слабшим, бо машина продовжувала їхати, віддаляючись від них.

Елла закричала. Стів був у неї на руках, доньки бігли разом з нею, і всі кричали крізь вогонь, але машина вже проїхала повз них і зникала в диму на дорозі. Вони закричали ще голосніше.

А тоді машина зупинилася. Це був зелений «форд меркьюрі» 1948 року з білими боковинами на колесах. Ніхто з дітей ніколи його не забуде. Дверцята водія відчинилися, і з машини вийшов чоловік. І коли він обернувся, вони побачили, що це їхній батько, який приїхав шукати їх.

Вони побігли до нього, а він до них, крізь дим, жар і вогонь. Коли вони зустрілися, Дорріго схопив Стіві, притиснув його одною рукою до себе. Вільною рукою, широко розкривши долоню, він обхопив голову Елли і сильно притягнув її лице до свого. Він притискав її до себе, а дівчат до них обох, наче вони були переплутаним корінням, яке тримало підупале дерево.

Це тривало всього лиш мить, перш ніж він відпустив її і вони побігли до машини. Але було в цьому стільки любові їхнього батька до їхньої матері, скільки трое дітей не бачили впродовж усього життя.

Вважаючи, що найкращі шанси для їхнього порятунку полягають зараз у тому, щоб проїхати чимдалі в ліс, який уже частково згорів, а не прямувати у вогонь, який нісся у напрямку Хобарта, Дорріго вів машину туди, звідки втекла його сім'я. Деякі будинки лишилися, і трохи лісу також, але там, де літня жінка, яка не хотіла їх, зберігала гарні хлопчачі речі для когось іще, там тепер не було нічого, крім бляхи, з якої ішов дим, попелу і голого комина. Там, де місіс Мак-Х'ю рубала свій паркан, щоб зберегти будинок, важко було здогадатися в диму, де був паркан, а де дім.

Вони бачили, що їдуть у якусь дивну ніч. Коли завернули за ріг, синє небо поступилося величезній червоній стіні вогню на відстані, можливо, півмилі, і пломені піднімалися високо над ними. Це була нова пожежа, яка ревла з іншого боку, і здавалося, що вона поєднує кілька менших заграв у величезне пекло. Шум цієї пожежі заглушав усе. Ще якусь мить вони продовжували дивитися і їхати далі. Елла перервала мовчання.

Це фронт вогню, сказала вона.

Дорріго загальмував, кинув «форд меркюрі» у несамовитий розворот, пересмикнув на першу й рвонув назад по дорозі туди, звідки вони щойно приїхали. Повз повалені стовпи й палаючі останки автомобілів він мчав, як божевільний. І все ж через кілька хвилин вогняний фронт наздогнав їх, і тепер вони їхали між стінами вогню з обох боків, повз палаюче гілля, яке падало звідусіль, повз будинки, які вибухали, то збільшуючи швидкість до крайніх меж там, де траплявся чистий відрізок дороги, то пригальмовуючи й повзучи там, де це було необхідно. Вогняна куля розміром з тролейбус і блакитна,

як полум'я газу, з'явилася якимось дивом на дорозі й котилася на них. Поки «форд меркюрі» об'їжджав її і знову виходив на прямий шлях, Дорріго побачив, що не має іншого виходу, як тільки не зважати на палаючі уламки, які з'являлися з диму і мчали на них — палиці, гілки, шматки парканів, — часом вдаряючись об машину й відскакуючи. Він хрипів, коли перемикав ручку швидкостей, крутив велике кермо вправо і вліво, шини з білими боковинами вищали на чорному асфальті, що весь укритися пухирями, і звук цей лише час від часу можна було почути в какофонії ревіння вогню, зойків вітру і кулеметного тріщання гілок, які вибухали над ними.

Проїхавши підйом, вони побачили, як десь за сотню ярдів перед ними падає, перегородивши дорогу, величезне палаюче дерево. Пломні стрибнули вгору по всьому стовбуру, коли воно підскочило, звалившись палаючою кроною в охайне подвір'я й одразу ж утворивши там величезне вогнище, яке злилося з палаючим будинком. Впершись коліном у дверцята, Дорріго щосили натиснув на гальма. «Форд меркюрі» ковзнув на всіх чотирьох колесах, його розвернуло боком і несло прямо на дерево, аж він нарешті зупинився всього лиш за кілька ярдів від охопленого вогнем стовбура.

Усі мовчали.

З мокрими від поту руками на кермі, важко дихаючи, Дорріго Еванс розважував їхні можливості. Всі вони були поганими. Дорога в обох напрямках була тепер повністю перекрита — палаючим деревом попереду і вогняним фронтом позаду. Він по черзі втер руки об сорочку і штани. Вони потрапили в пастку. Він обернувся до дітей на задньому сидінні. Його почало нудити. Вони трималися одне за одного, на замурзаних, закіптявлених личках світилися величезні білі очі.

Тримайтеся, сказав він. Увімкнув задню передачу, від'їхав трохи назад до вогняного фронту, потім газонував уперед. Швидкості йому вистачило, щоб знести паркан у садочку, куди впало кроною палаюче дерево. Вони їхали в саме вогнище. Крикнувши всім, щоб вони полягали, він перемкнув швидкість на першу, відпустив зчеплення і щосили натиснув на газ.

Вперед на вітряки.

Восьмициліндровий двигун заревів, клапани стукали, і вони врзалися в палаюче дерево — там, де було найближче до будинку, де вогонь був найбільший, але Дорріго поставив на те, що гілки тут найтонші. Якусь мить навкруг був тільки вогонь і гук. Двигун вищав від диких зусиль, страшенний жар, здавалося, проникав через скло і метал, так що боляче було дихати, все було червоне, тріщав вогонь, ламалися гілки, метал рипів і стогнав, панелі гнулися й деформувалися, колеса відривалися від землі й знову опинялися на ній. Заднє скло зі сторони водія розбилося. Іскри, жарини й кілька охоплених вогнем гілок влетіли в машину. Елла і діти почали верещати, діти перелякано скупчилися в куточку заднього сидіння. На якусь жахливу мить чи дві машина майже зупинилася, коли щось зачепилося внизу за шасі. А потім, так само швидко, вогнище якимось чудом опинилося позаду, і вони вже мчали до ще одного старезного паркана, який Дорріго також зніс, врзавшись у нього, тільки дерево затріщало. Лобове скло перетворилося на білу хмару уламків, він крикнув Еллі вибити його, і коли воно випало, виявилось, що вони знову на дорозі, попереду палаючого дерева, і мчать у напрямку Хобарта. Він вів машину однією рукою, а сам, перехилившись назад, хапав палаючі палиці на задньому сидінні — руками хірурга, які він завжди так старався захистити, — і викидав їх у розбите вікно.

І поки «форд меркюрі» 1948 року, зелена фарба якого почорніла і облупилася, з рипом і сковзанням котився вниз тією палаючою горою, Елла дивилася скоса на Дорріґо, пальці лівої руки якого вже вкрилися пухирями розміром з маленькі гупі і були так сильно обпечені, що пізніше йому знадобиться пересадка шкіри. Яка загадка, а не чоловік, думала вона, яка загадка. Вона зрозуміла, що нічого про нього не знала; що їхній шлюб скінчився, ще не почавшись; і що не в їхніх силах було щось тут змінити. На трьох шинах і одному голому колесі «форд меркюрі» проїхав довгий поворот, і крізь дим вони нарешті побачили перед собою прихисток поліцейського блокпоста. Гадаю, що це, мабуть, був останній раз, коли Фредді Сеймур запросив тебе на ланч, сказала Елла Еванс.

А на задньому сидінні троє затихлих, вимазаних сажею дітлахів усотували все це — задушливий сморід креозоту, гул вітру й вогню, шалене розхитування машини, яку так необачно вели, спеку, емоції такі неприкрашені й відкриті, що були мов розпанахана плоть; зболені, безнадійні почуття двох людей, які жили разом в любові, яка ще не була любов'ю і ще не була нелюбов'ю; поділ неподільного життя; змову уподобань, хвороб, трагедій, жартів і трудів; шлюб — дивну, жахливу *безперестанність* людських істот.

Сім'ю.

14

Батько Джоді Біглоу якось сказав їй, що старі люди сповнені розкаяння. Її батько. Джиммі Біглоу ніколи не був до кінця батьком Джоді. Він, здавалося, був відсутній упродовж не

тільки її життя, але великою мірою і свого власного. Він працював сортувальником на пошті і ніколи, схоже, не прагнув стати кимось іще. Одного разу у школі вона мала написати твір про День солдата і попросила батька розповісти їй, чим війна була для нього. Він сказав, що нема там особливо чого розказувати. Усяке таке. Коли вона стала наполягати, він пішов у свою кімнату й повернувся зі старим горном. Витер мундштук і видув кілька звуків, схожих на пукання, і вона засміялася. Він опустив горн, прокашлявся, набрав у груди повітря, войовничо підняв голову у спосіб, зовсім незнайомий його дочці, і протрубив «Відбій».

Це воно?

Це все, що я знаю, сказав він. І майже все, що взагалі треба знати.

Але це не шкільний твір, татку.

Ні.

Воно якесь тужливе, сказала Джоді.

Джиммі Біглоу подумав над цим, а тоді сказав, що йому теж так здається, але він ніколи цього не відчував. Він відчував щось протилежне.

Джоді переглянула кілька книжок про військовополо-
нених.

Це, мабуть, було важко, сказала вона.

Важко? відповів він. Насправді, не дуже. Ми просто ви-
муснені були страждати. Нам пощастило.

Що означає ця музика? запитала вона.

Це загадка, сказав він, помовчавши. Чим більша загадка,
тим більше вона означає.

Мати Джоді померла від лейкемії, коли Джоді було
дев'ятнадцять. Джиммі Біглоу пережив її на двадцять ві-
сім років. Він не сприймав себе серйозно і вірив, що світ

в основі своїй комічний. Він любив компанію і знаходив у своєму житті — чи в такому способі ставлення до життя — багато такого, чим він та інші захоплювались. Усюди навкруг працювала все більша індустрія пам'яті, але він пригадував все менше і менше. Якись жарти, якись історії, смак качинового яйця, яке йому дав Смаглявець Гардінер, надія. Доброта. Він пам'ятав, як вони йшли хоронити маленького Зайця Куні. Пам'ятав, як Заєць любив усіх; як він завжди чекав на кухні, поки не прийде найостанніший, як би пізно це не було, зберігав для нього трохи їжі, хотів мати певність, що як би мало цієї їжі не було, але кожному щось дістанеться. Дивлячись на його могилу, ніхто не хотів першим кидати грудку землі. Він не пам'ятав, що Заєць Куні помер під час маршу на північ до перевалу Трьох Пагод, не пам'ятав ніяких виявів жорстокості під час цього маршу. Для нього все це не було правдою про ті роки.

Його сини все частіше підправляли його спогади. Що, чорт забирай, вони знали? Мабуть, значно більше за нього. Історики, журналісти, кінооператори, навіть його власна чортова сім'я вказували на помилки, неузгодженості, ляпсуси й прямі суперечності у різних його розповідях. Та ким він мав би бути? Британською, курва мама, енциклопедією? Він був там. Оце і все. Коли він ставив «Без пісні» на своєму касетному магніфоні, це також було загадкою, бо в якийсь момент він бачив чоловіка, який стояв на пеньку і співав, і він відчував усе те, чого в інших випадках не відчував; розумів усе те, чого в інших випадках не розумів. Його слова і спогади — це ніщо. Усе було в ньому. Невже вони цього не бачать? Невже вони не можуть просто дати йому спокій?

Його розум помалу дистиллював спогади про табори в'язьковополонених у щось прекрасне. Так, ніби він крапля за

краплею витискав із себе принизливе почуття раба. Спершу він забув жах усього цього, пізніше — насильство японців. У похилому віці він чесно міг сказати, що не може пригадати жодних виявів насильства. Усього того, що могло повернути це назад — книжок, документальних фільмів, істориків, — він унікав. Потім його спогади про хвороби й жалюгідну смерть, про холеру, й бері-бері, і пелагру — теж усі зникли; навіть грязюка забулася, а пізніше й спогади про голод. І врешті-решт одного дня він зрозумів, що взагалі нічого не може згадати про час, коли він був військовополоненим. Його досвід усе ще служив йому; він знав, що був колись військовополоненим, так само як знав, що був колись ембріоном. Але від того досвіду не залишилося нічого. Зосталося якесь остаточне уявлення про людську доброту, таке ж незаперечне, як і прекрасне. У дев'яносто чотири роки він став нарешті вільною людиною.

Після цього він отримував величезне задоволення від вітру, від звуку дощу. Захоплено думав про відчуття світанку у спекотний день. Приходив у захват від усмішок незнайомих. Він працював над звичками і дружбою, вбачаючи у них єдину альтернативу тому, що він вважав альтернативою. Він підготовував цілу зграю яскраво-зелених, синіх і червоних папужок, які прилітали у його двір по їжу і воду, що їх він там залишав. Потім з'явилися горобці й задирилі медолюби, вогнянохвості амадини-пліткарі і поодинокі червоні снігурі, яскраво-сині в'юрки зі своїми гаремами сіривато-коричневого кольору, мерехтливі, примхливі голубитрубачі, сорокопуди, й срібні білоочки, і веселкові птахи-щобетуні. Іноді він годинами сидів на лавочці на веранді, спостерігаючи, як птахи їдять, купаються, відпочивають, чистять дзьобами пір'ячко і граються. І йому здавалося, що

в загадці їхнього польоту і їхньої краси, в їх нез'ясовних появах і зникненнях він бачить своє життя.

Після того, як він помер у будинку для літніх людей, упавши зі сходів, з яких годував птахів, Джоді знайшла батьків горн у його шафі на одяг. Він був старий, брудний і сильно пожолоблений. Замість підхожого шнурка на ньому була якась скручена стара шмата. Вона продала його на гаражному розпродажі.

Часом у найнесподіваніші моменти вона згадувала його сміх — у проході супермаркету, коли розглядала порошки для миття посуду, коли гортала журнал зі знаменитостями у приймальні дантиста. Тоді вона пригадувала, як він не міг її навіть нашльопати, як тремтіла над нею його рука, і чула, як він казав —

Це все, що я знаю. І це майже все, що взагалі треба знати.

І знову вона питає його: Що означає ця музика?

І світ довкола неї, прохід у супермаркеті з його полицями, приймальня дантиста з її металевими стільцями, гаражний розпродаж й старі речі її батька на двох неоковирних столиках перед нею, і чийсь голос: Берете п'ятірку за все це? І коли вона все це віддавала, старий горн зі слідами ударів тремтів, не даючи відповіді.

Точно? здалося їй, що вона почула, як він сказав, коли незнайомиць узяв його до рук. А може, це вона? Точно...

15

Дорріго Еванс проїздив перехрестя у Параматі о третій ранку — час і місце ніколи публічно не пояснювались, як і дрібна проблема показів алкоголю в крові, — коли раптом

усвідомив, що летить, після того як його несподівано підкинули в повітря, щоб ніколи більше не повернути на землю. Повна машина п'яних підлітків, які тікали від поліції у вкраденій «субару імпреза», проскочила на червоне світло і врізалася просто в старенький «бентлі» Дорріго Еванса, розтрощивши обидві машини, убивши двох своїх і важко поранивши одного з найвідоміших австралійських героїв війни, який вилетів через лобове скло своєї машини.

Три дні він помирав, і весь цей час був занурений у найдивовижніші сни свого життя. Світло заливало церкву, в якій він сидів з Емі. Сліпуче, прекрасне світло, а він хилиться вперед і назад, в оту дивовижну ясноту — і знову в руки жінок. Він летів, і він вдихав запах голої спини Емі, і злітав щораз вище. Поки навколо нього нація готувалася до жалоби і водночас обговорювала занепад молоді, протиставляючи шляхетну героїку одного покоління нікчемності і вбивчій злочинності іншого, він був ошелешений розумінням того, що його життя тільки-но починається, і в далеких джунглях тикових дерев, які давно вже були вирубані, у країні під назвою Сіам, якої більше не було, чоловік, який уже не жив, нарешті заснув.

16

Дорріго Еванс прокинувся із жахливого смертного сну. Він відчув себе таким виснаженим, що вмить задрімав, поки люди збиралися на шикування. Була майже північ. Він обернувся до семисот людей, зібраних перед ним, і пояснив, що має завдання вибрати сто осіб, які вирушать в інший табір за сто миль звідси, у глибині джунглів Сіаму. Вони покинуть

табір одразу після ранкової переклички. Люди були пораховані, потім перераховані ще раз, але кількість чомусь не збігалася. З Лінії, шкутильгаючи, надходили ще люди, ще більше все заплутуючи. Сержанти намагалися пояснити, хто є, а кого немає і чому їх немає. Відбулася якась гаряча суперечка між Фукухарою — у бездоганній формі, навіть цієї пізньої години — і охоронцями, одному австралійському сержантові надавали ляпасів, і після певного безладу перекличка почалася знову.

Майор Накамура прийшов до нього годину тому з Фукухарою і наказав відібрати сотню людей для маршу в табір біля перевалу Трьох Пагод.

Нікому з цих людей не слід наказувати зробити ще щось, стояв на своєму Дорріго Еванс. У цьому таборі немає жодного полоненого, здатного на такий марш.

Майор Накамура наполягав, що треба знайти сотню людей.

Якщо ви не зміните своє ставлення до полонених, вони всі помирають, сказав Дорріго Еванс.

Майор Накамура дав зрозуміти, що він сам вибере, якщо австралійський полковник цього не зробить.

Вони всі помруть, сказав Дорріго Еванс.

Лейтенант Фукухара знову переклав; майор Накамура вислухав, а потім заговорив. Лейтенант обернувся до Дорріго Еванса.

Майор Накамура каже, це дуже добре, сказав лейтенант Фукухара. Це збереже японській армії багато рису.

Еванс розумів, що якщо Накамура вибиратиме, то без розбору, і в це число потраплять найслабші — а можливо, якраз найслабші, бо вони були найменше потрібні Накамурі, — і всі вони помруть. Якщо, з іншого боку, вибиратиме

він, Дорріго, то зможе вибрати найбільш справних, тих, які, на його думку, мають найбільше шансів вижити. І більшість все одно помре. Такий був у нього вибір: відмовитися допомагати посередникові смерті або стати його слугою.

І поки тривала перекличка, поки зібрали й доправили всіх тих, хто був на легких роботах, чи на кухні, чи у шпиталі, поки вони стояли там, хворі й голодні, поки хтось неприємний від виснаження і його просто залишали лежати в грязюці, полонені спостерігали, як з'явилася довга колона японських солдатів, що марширували по дорозі, яка йшла вздовж дальнього краю стройового плацу і служила, коли не була непроїжджою від мусонів, для доставки всього необхідного для залізниці.

Японські солдати прямували на бірманський фронт, до якого були сотні миль виснажливих джунглів. Брудні і втомлені, вони все одно перли в ніч, з лайкою і стогонами штовхаючи і тягнучи гармати, що по осі загрузали у грязюці. Деякі здавалися хворими, багато було таких юних, що вони й досі могли ходити до школи, і все це мало жалюгідний вигляд.

Дорріго Еванс уже кілька місяців не бачив зблизька ніяких японських військ. На Яві він став поважати їх не як короткозорих буфонів, як розповідали австралійцям їхні офіцери розвідки, а як грізних солдатів. Але ці японські солдати, які явно марширували весь день і ще йтимуть більшу частину ночі дорогою до жахів іншого фронту, виглядали такими ж задовбаними війною, як і самі полонені, зломленими, забреханими, виснаженими. Дорріго впіймав поглядом очі одного солдата, який ніс ліхтар «блискавка». Вони здавалися величезними на його дитячому обличчі і виглядали ніжними й уразливими. Йому не могло бути більше

сімнадцяти років. Що він бачив в австралійському офіцері, Дорріго Еванс не мав уявлення, але це не була ненависть чи щось гидке. Він спіткнувся, тоді зупинився, усе ще витріщаючись на австралійця. Можливо, він щось бачив; можливо, він був надто втомлений, аби щось бачити. Дорріго Еванс відчув нездоланне бажання обійняти його рукою.

Раптом японський сержант — помітивши, що солдат втупився кудись, роззявивши рота, — підійшов і сильно вдарив його по обличчю бамбуковою тростиною. Солдат тут же виструнчився, бовкнув якимсь вибаченням і знову перевів погляд на джунглі попереду. Дорріго Евансу було ясно, що солдат не більше розуміє своє побиття чи його причину, ніж військовополонені розуміли свою нещасну долю. Як далеко звідси його дім? думав Дорріго. Це ферма? Місто? Якесь місце, якась долина, якась вулиця, галявина, алея, які йому, можливо, снилися, місце сонця й вітрів, які пестили, і дощів, які освіжали, людей, які дбали про нього і сміялися з ним, місце, далеке від цього смороду загибелі, задушливої зелені, болю й брутальних людей, які просто ненавиділи і навчали ненависті, які світ перетворювали на ненависть. І поки хлопчик-солдат шкутильгав далі, Дорріго бачив, що обличчям, по якому його шмагонули, текла кров, що його проста форма була брудна, порвана й покрита цвіллю і що йому це все було байдуже. І все ж, змушений до цього, він — цей хлопчик з ніжними очима і з ліхтарем — він теж брутально вбиватиме і теж буде вбитий.

Японський сержант, який так жорстоко побив його, вирішив перепочити. Спостерігаючи, як колона суне повз нього в пільму джунглів, він закурих цигарку й затягнувся. Коли наблизився інший унтер-офіцер, він, усміхаючись і жартуючи, передав йому цигарку. І поки пільма ковтала цю колону

дітей, Дорріго Еванс відчував, наче вся війна проходить перед його очима.

Коли колона зникла в джунглях, дощ перетворився на потоп. Небо почорніло, а світла, окрім кількох гасових ламп і смолоскипів охоронців, не було. Єдиним звуком був звук дощу, який котився струменями з поблизьких тикових дерев, дощу, який заливав усе ззаду і спереду, і дощ цей здавався Дорріго Евансу чимось твердим, живим, рухомим, а дощ і високі тикові джунглі, в яких на цій невеликій прогалині стояв їхній табір, немовби утворювали в'язницю, яка була нескінченною, незбагненою і повільно вбивала їх усіх.

Нарешті було встановлено, що всі полонені зібралися. Дорріго Еванс підніс свій ліхтар і свій погляд, занепокоєний тим, що може справляти враження, ніби він пригнічений, ніби дух його зломлений усім тим, що їм довелося пережити. Він не міг так із ними вчинити. Він мусив вчинити значно гірше. Він дивився на сім сотень людей, яких він тримав, виходжував, улещував, благав, обманював і перетворював на тих, що вижили, чії потреби він завжди ставив на перше місце. На більшості були тільки пов'язки на стегнах або жалюгідні шмати, що мали виглядати як шорти, і в брудному, ковзкому світлі ліхтарів їхні схожі на скелети тіла на якусь мить жажнули його. Багато з них трусилися від малярії, деякі, стоячи, випорожнювались, а його завданням було знайти серед них сотню людей, здатних пройти сто миль далі в джунглі, назустріч невідомому, дорогою смерті.

Дорріго Еванс подивився вниз, і хоча бачити він нічого не міг, це нагадало йому, що дехто з них мав отой єдиний ключик до виживання — черевики. Тримаючи ліхтар на висоті коліна, він повільно йшов уздовж першого ряду і дивився на босі ноги, деякі серйозно інфіковані, деякі розпухлі від

бері-бері, деякі зі смердючими виразками, такими великими й гидкими, що були схожі на червоні кратери, які проїли м'ясо майже до кістки.

Біля одного він зупинився: страшна, нелікована виразка, яка залишила тоненьку смужку вцілілої шкіри на зовнішньому боці литки, решта ноги являла собою величезну виразку, з якої сочився неприємний сіруватий гній. Голі сухожилля і фасції були на виду, м'язи були пронизані і відокремлені свищами, між якими він бачив гомілкову кістку, що мала такий вигляд, наче її гриз собака. Кістка також починала гнити й розпадатися на лусочки. Він підвів погляд і побачив бліду, вимучену дитину. Ні, Друзяка Фейгі не міг іти.

З'явився у шпиталь після переклички, сказав Дорріго Еванс.

Наступним був Гаррі Доулінг. Дорріго успішно видалив йому апендикс три місяці тому; у таких умовах це була перемога, якою він пишався. І зараз Доулінг, схоже, не в найгіршій формі. Він мав черевики, а його виразки були терпимі. Дорріго подивився на нього, поклав руку йому на плече.

Гаррі, сказав він наскільки міг лагідно, наче будив дитину.

Я стаю гидким чудиськом.

Наступним у ряду був Рей Хейл, якого він зумів витягти з холери. Його плеча Дорріго теж торкнувся.

Рей, сказав він.

Ти прийшов на бенкет смерті.

Рей, сказав він.

Страхітливий Харон, грізний і гидкий.

Так Дорріго і йшов уздовж шеренг тих, кого він намагався рятувати, а тепер мусив вибирати — торкаючись, називаючи на ім'я, прирікаючи тих людей, які, як він думав, могли

найкраще із цим впоратися, людей, які мали найкращі шанси не вмерти і які, однак, найімовірніше, помруть.

Коли справа підійшла до кінця, Дорріго Еванс відступив назад і опустив засоромлено голову. Він думав про Джека Рейнбоу, якого змусив так страждати, про Смаглявця Гардінера, чию затьяжну смерть міг тільки спостерігати. А тепер ця сотня людей.

А коли він підвів погляд, біля нього колом стояли люди, яких він прирік. Він сподівався, що вони проклинатимуть його, відвернуться і ганьбитимуть його, бо всі розуміли, що це буде марш смерті. Джиммі Біглоу ступив крок уперед.

Бережіть себе, полковнику, сказав він і простягнув руку, щоб потиснути руку Дорріго. Дякуємо за все.

Ви теж, Джиммі, сказав Дорріго Еванс.

І всі сто чоловіків, один за одним, дякували йому і потискали руку.

А коли це все закінчилось, він пішов геть, у джунглі біля стройового плацу, і плакав.

17

Ми не впевнені, що він знає, сказала медсестра. Вона бачила його чорні, як у собаки, очі, які блищали власним життям під неоновими трубками палати. Однак гадаю, він чує мене, сказала вона. Я так думаю.

Хоч який він був поламаний, але розумів, що йому дали гарну палату, яка виходила на гігантські смоківниці з їх летючими коренями й соковитою зеленню. Але він не почувався вдома. Не відчував, що це його місце. Це не був острів, де він народився. Птахи на світанку кричали інакше, це

були різкі, радісні вигуки зелених папужок і шоломоносних какаду. Не м'які, тихіші, складніші трелі корольків, медолюбів і срібних білоочок його рідного острова, не чарівні переспіви усіх тих птахів, з якими він хотів зараз літати і співати. Це не була доріжка, що тяглася від чаші жіночої талії над олов'яним морем до місяця, що сходить.

*Бо мета моя незмінна, прошептав він —
Плисти на захід, де сідає сонце
І зорі заходу купаються у морі —
аж поки не помру.*

Що він каже? запитала одна з медсестер.

Він марить, сказала друга. Краще покликати лікаря. Це морфій або кінець, одне або друге — або і те, і те. Одні нічого не говорять, інші перестають дихати, ще інші марять.

Поки політики, журналісти й мисливці за смаженими новинами змагалися у складанні чимраз шаленіших панегіриків про людину, яку вони ніколи не розуміли, він бачив сни про один тільки день: про Смаглявця Гардінера і Джека Рейнбоу, про Крихітку Мідлтона. Про Міка Гріна. Про Джекі Мірорські і Єгиптянина Нолана. Про Малюка Ленні, який їде додому до мами у Меллі. Про сотню людей, які тиснуть йому руку. Про тисячу інших, пригадані імена, забуті імена, море облич. *Amie, amante, amour.* Життя накладалося на життя, бурмотів він, кожне слово зараз було одкровенням, наче написаним спеціально для нього, вірш став його життям, а його життя — віршем.

*Лишилось мало: але кожна мить врятуєм
Від тої тиші вічної, і ще щось,*

— ще щось... ще щось... він десь загубив кілька рядків і не знав більше, що це за вірш і хто написав його, настільки повно став цей вірш ним самим. Той похмурий дух, безнадійно подумав він — чи то він пригадував? — так, це воно —

*І той похмурий дух в знеможі від бажання
Йти за знаннями, як зоря, що тоне
Аж ген за межами людської думки.*

І він відчував сором, і відчував втрату, і відчував, що його життя завжди було лиш соромом і втратою, і це було так, наче світло зараз зникало, а його мати гукала: Хлопчику! Хлопчику! Але він не міг знайти її, він повертався в пекло, і це було пеклом, з якого він ніколи не втече.

І він пригадав лице Лінетти Мейсон, коли вона спала, і маленькі пляшечки віскі «Гленфіддік», які він випив перед тим, як піти, і малюнок Крілика Хендрікса — як Смаглявець Гардінер сидить у розкішному кріслі, по якому пливають маленькі срібні рибки, у сирійському селі, де Мандавошка Берроуз зі своїм настовбурченим волоссям мав зникнути в сирійській пилюці. І йому здалося певною мірою безглуздом, що малюнок уцілів і його репродукуватимуть безконечно, а Мандавошка Берроуз помер, і до його життя уже ніколи не можна буде припасувати жодне майбутнє, жодний сенс. Хтось стояв над ним у синій уніформі. Дорріго хотів сказати, що йому шкода, але коли він відкрив рота, викотилася лиш слина.

У кожному разі, він летів назад у дедалі стрімкіший вир людей, речей, місць, назад і по колу, і все глибше, і глибше, і глибше у наростаючий, болючий, танцюючий вихор забутих чи наполовину згаданих речей, історій, рядків віршів, облич, неправильно зрозумілих жестів, зневаженої любові,

червоної камелії, чоловіка, який плаче, дерев'яної церкви, жінок, світла, яке він украв у сонця —

Він згадав інший вірш, міг побачити вірш в усій його цілості, але не хотів бачити чи знати його; він міг бачити палаючі очі Харона, що уп'ялися в його очі, але він не хотів бачити Харона, він міг відчувати смак обола, запханого йому до рота, відчував пустку, якою він ставав —



— і нарешті зрозумів, що це значить.

Його останні слова, почуті санітаром-суданцем:

Атакуємо, джентльмени. Вперед на вітряки.

Він відчув, як навколо горла стискається зашморг; глибоко вдихнув, викинув з ліжка ногу, яка конвульсійно шарпалась кілька секунд, б'ючись об сталеву раму, і помер.

18

Тяглася довга ніч, молодий місяць повільно підіймався чорними сходишками, ніч жалілася багатьма стогонами й хрипінням. В офіцерський намет прийшов Бонкс Бейкер з новою про те, що Смаглявець Гардінер потонув. При світлі гасової лампи Дорріго Еванс записав це у свій щоденник як убивство. Слово здавалося невідповідним. А що не

здавалося? У маленькому дзеркальці для гоління, яке лежало біля щоденника, він побачив своє жакливе відбиття, волосся сиве й кошлате, злі очі горять вогнем, і брудна шмата, зав'язана на шиї. Невже він став перевізником? Він перевернув дзеркальце. Була майже північ, і він знав, що спробує поспати кілька годин, аби мати сили пережити ще один день. Він хотів бути першим на ранковому шикуванні, щоб зустрітися із сотнею людей, коли вони прийдуть, і побажати їм усіх гараздів, перш ніж вони підуть.

Торба пошти прибула того ранку з вантажівкою, перша, яку вони побачили за дев'ять місяців. Як і завжди, у кореспонденції був безлад. Дехто отримав декілька листів, багато хто — жодного. Один лист був Дорріго Евансу від Елли. Він збирався перечекати аж до цього часу, до кінця свого дня, аби задоволення від читання було значно більшим; щоб, коли він засне, лист заповнив його сни; але, побачивши листа, коли йому вручили його вранці перед шикуванням, він відчув таку тугу за домом, що розірвав його й прочитав тут же, негайно. Він не міг повірити в цю новину. Весь день вона переслідувала його. Перечитуючи лист зараз, під кінець дня, він все одно не був здатен переварити його. Лист був шести-місячної давності. Він мав декілька сторінок. Елла писала, що хоча від Дорріго чи навіть з його підрозділу не було жодних звісток уже більше року, вона знає, що він живий. У листі розповідалося про її життя, про Мельбурн з усіма світськими подробицями. Усьому цьому він міг повірити. Але, на відміну від інших чоловіків, які вивчали кожне речення у своїх листах і поштівках, увагу Дорріго Еванса привернула тільки одна деталь. У лист була вкладена газетна вирізка під заголовком ТРАГЕДІЯ В АДЕЛАЇДСЬКОМУ ГОТЕЛІ. Там ішлося про те, як після вибуху газу на кухні згорів

готель «Король Корнуела» і четверо людей загинули, зокрема шанований власник містер Кіт Малвені. Ще троє людей зникли, і вважалося, що вони теж загинули: двоє гостей і місіс Малвені, дружина власника.

Дорріго Еванс прочитав газетну вирізку втретє, а потім учетвертє. Надворі знову йшов дощ. Йому було холодно. Він щільніше загорнувся в армійську ковдру і при світлі гасової лампи ще раз перечитав Еллиного листа.

Один із таткових приятелів, що займає високу посаду, зібрав для мене інформацію у відомстві коронера в Аделаїді, писала Елла. Він каже, що тепер це вже цілком офіційно, хоча через трагедію, і почуття людей, і мораль, і все таке вони нічого не давали в газети. Їм довелося упізнавати загиблих за зубами. Уявляєш собі? Бідна місіс Кіт Малвені, тепер уже офіційно підтверджено, що вона загинула. Мені так шкода, Доррі. Я ж знаю, як ти любив своїх дядька і тітку. Такі трагедії примушують мене зрозуміти, яка я щаслива.

Місіс Кіт Малвені?

Якийсь час ім'я здавалося таким же безглуздим, як і новини.

Місіс Кіт Малвені.

Вона для нього завжди була тільки Емі. Він навіть уявити собі не міг, що це була брехня — єдина брехня, яку йому коли-небудь сказала Елла.

Він загасив гасову лампу, щоб зекономити гас, і запалив недогарок свічки. Довго стежив за язичком вогню, що не хотів умирати. Дим звужувався, перетворюючись на крихітні часточки сажі, які танцювали в пульсуючому ореолі свічки. Він дивився на світло й на сажу. Неначе існували два світи. Цей світ і прихований світ, який і був реальним світом шалених, летючих часточок, які кружляли, мерехтіли,

безладно зіштовхувались одна з одною — і внаслідок цього поставали нові світи. Почуття однієї людини не завжди дорівнюють усьому тому, чим є життя. Часом вони взагалі не дорівнюють нічому важливому. Він дивився у полум'я.

Amy, amante, amour, прошептав він, наче слова самі по собі були часточками попелу, що піднімалися й опускалися, наче свічка була історією його життя, а вона — полум'ям.

Він ліг на свою неоковирну лежанку.

Через якийсь час він знайшов і розкрив книжку, яку читав, сподіваючись, що вона добре закінчиться, роман, для якого він хотів доброго закінчення, коли герой і героїня знаходять кохання, з миром і з радістю, і спасінням, і розумінням.

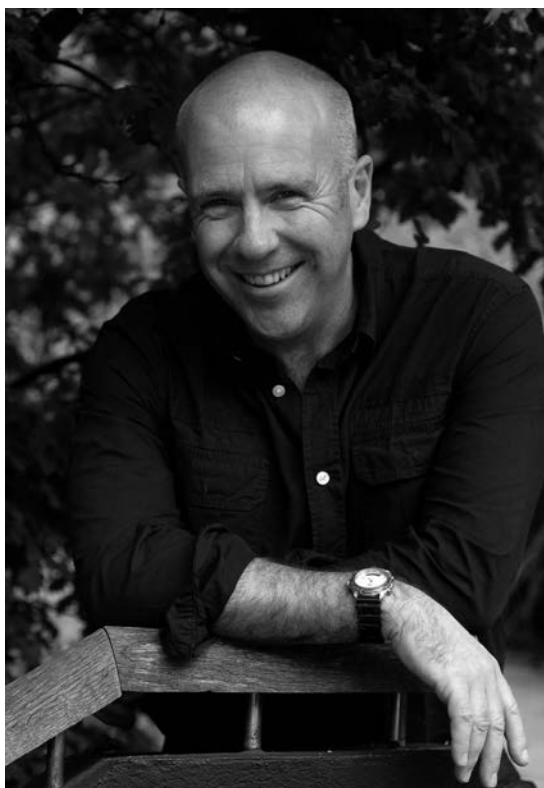
Любов у двох тілах з однією душею, прочитав він і перегорнув сторінку.

Але там уже нічого не було — фінальні сторінки були виврані й використані як туалетний папір або на самокрутки, і не було ні надії, ні радості, ні розуміння. Останньої сторінки не було. Книга його життя просто перервалася. І була тільки грязюка під ногами і брудне небо над головою. Не буде ні миру, ні надії. І Дорріго Еванс зрозумів, що історія кохання триватиме й триватиме, світ, що не має кінця.

Він житиме в пеклі, бо любов це також і пекло.

Він відклав книжку. Не міг заснути, встав і підійшов до краю навісу, за яким лив дощ. Місяць зник. Він знову запалив газову лампу й рушив до бамбукового клозету в дальньому кінці табору, випорожнився, а вертаючись назад, помітив на краю грязької стежки, серед непроглядної темряви, червону квітку.

Він нахилився і освітив лампою це маленьке чудо. Довго стояв, похилений, під проливним дощем. Потім випростався і пішов далі своєю стежкою.



Ричард Фленеган — відомий австралійський письменник, історик, режисер, журналіст. Народився 1961 року в Тасманії, походить з родини ірландських засуджених, яких привезли туди 1840 року для відбування покарання. Його батько був одним із тих, хто вижив під час будівництва так званої «Дороги смерті» між Бірмою і Таїландом.

Навчався в Університеті Тасманії, який закінчив з відзнакою, здобув ступінь бакалавра мистецтв. Згодом отримав стипендію Родса в Оксфордському університеті.

Окрім письменницької праці, Фленеган займається також журналістикою. 1998 року екранізував один зі своїх романів, фільм було номіновано на «Золотого ведмеда» Берлінського кінофестивалю. Був одним зі сценаристів фільму «Австралія», де головні ролі зіграли Ніколь Кідман та Х'ю Джекман.

Перед написанням першого роману Ричард Фленеган видав чотири книжки в жанрі «нон-фікшн». 2014 року за свій шостий роман «Вузька стежка на далеку північ» здобув Букерівську премію.

Літературно-художнє видання

Ричард Фленеган

ВУЗЬКА СТЕЖКА НА ДАЛЕКУ ПІВНІЧ

Роман

Переклад з англійської *Віктора Дмитрука*
Обкладинка *Тетяни Омельченко*

Головний редактор *Мар'яна Савка*
Відповідальний редактор *Ольга Горба*
Літературний редактор *Марія Дзеса-Думанська*
Художній редактор *Назар Гайдучик*
Макетування *Альона Олійник*
Коректор *Святослав Горба*

Підписано до друку 29.09.2017. Формат 84×108/32
Гарнітура Minion Pro. Умовн. друк. арк. 24,36.
Наклад 2000 прим. Зам. №



видавництво
СТАРОГО ЛЕВА

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК № 4708 від 09.04.2014 р.

Адреса для листування:
а/с 879, м. Львів, 79008

Львівський офіс:
вул. Старознесенська, 24-26.

Київський офіс:
М Контрактова площа
вул. Нижній Вал, 3-7

Книжки «Видавництва Старого Лева»
Ви можете замовити на сайті www.starylev.com.ua
☎ 0(800) 501 508 ✉ spilnota@starlev.com.ua

Партнер видавництва



Віддруковано ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»
вул. Різдяна, 11, м. Харків, 61052
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011
www.globus-book.com